

Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. do 1967.

Car, Tomislav

Doctoral thesis / Disertacija

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:781347>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Tomislav Car

**Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj:
oduzimanje imovine i odnosi s državom od
1945. do 1967.**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2016.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Tomislav Car

**Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj:
oduzimanje imovine i odnosi s državom od
1945. do 1967.**

DOKTORSKI RAD

Mentor:
dr.sc. Zdenko Radelić

Zagreb, 2016.

University of Zagreb

Centre for Croatian Studies

Tomislav Car

**Serbian Orthodox Church in Croatia:
Dispossessing the church estates and
relations with state from 1945. until 1967.**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Ph.D. Zdenko Radelić

Zagreb, 2016.

Informacije o mentoru

Zdenko Radelić rođen je 20. svibnja 1954. u Mariboru, u Republici Sloveniji, gdje je pohađao osnovnu školu i gimnaziju.

Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio je studij povijesti i sociologije 1979. godine. Nekoliko mjeseci predavao je u osnovnoj i srednjim školama, a 1982. zaposlio se u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu, gdje danas radi kao znanstveni savjetnik. Na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu magistrirao je s temom *Jedinstveni sindikati Hrvatske 1944.–1948.* u ožujku 1989., a s temom *Položaj snaga građanskog društva u Hrvatskoj 1945.–1950.* doktorirao je u srpnju 1994. godine.

Suradivao je na projektima *Uspostava partijskog monopola 1945.–1952.* od 1990. godine i *Komunistički sustav vladavine u Hrvatskoj 1945.–1972.* te bio voditelj projekta *Stvaranje Republike Hrvatske i Domovinski rat (1990.–1995.–1998.)*. Povremeno je predavao na Hrvatskim studijima i Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bio je voditelj projekta *Vlast i društvo: komunistički sustav u Hrvatskoj 1945.-1990.* Od godine 2014. vodi projekt *Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija između monizma i pluralizma.*

Član uredništva *Časopisa za suvremenu povijest*.

Autor je šest knjiga:

- *Savez sindikata Jugoslavije i Hrvatske, Kronologija (1945- 1985)*, 1986.
- *Hrvatska seljačka stranka 1945.-1950.*, 1996.
- *Božidar Magovac. S Radićem između Mačeka i Hebranga*, 1999.
- *Križari – gerila u Hrvatskoj : 1945.-1950.*, 2002. (drugo izdanje 2011.)
- *Hrvatska u Jugoslaviji. Od zajedništva do razlaza, 1945.-1991.*, 2006.
- *Sindikati i radništvo u Hrvatskoj (1945.-1950.)*, Hrvatski institut za povijest, 2012.

Suautor je jedne knjige i dvaju srednjoškolskih udžbenika te urednik nekoliko knjiga i zbornika. Objavio je i više od 50 znanstvenih članaka.

Sažetak

U radu su prikazani odnosi između Srpske pravoslavne crkve i vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1967. godine kada je došlo do izdvajanja Makedonske pravoslavne crkve. Jednako tako, utvrđena je ukupna količina oduzete imovine Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj te je prikazano koliki je bio utjecaj oduzimanja imovine na razvoj crkveno-državnih odnosa. Na oduzimanje imovine utjecali su *Zakon o agrarnoj reformi*, *Osnovni zakon o eksproprijaciji* te *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, a navedeni su i primjeri nezakonite uzurpacije imovine. Prikazano je djelovanje Svećeničkog udruženja te njegov odnos s crkvenom hijerarhijom i komunističkim vlastima, kao i djelovanje Komisije za vjerske poslove koja je bila posrednik u rješavanju problema između Crkve i republičkih/lokalnih vlasti. Navedeni su i problemi vezani za održavanje bogoslužja, obnovu vjerskih objekata, načine katehizacije te djelovanje episkopa i svećenika.

U konačnici, radom je prikazano kako su komunističke vlasti u Hrvatskoj i Jugoslaviji, oduzimanjem imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi, većim dijelom uspjele u svojoj namjeri da je materijalno oslabe i nadziru njezino djelovanje. Time je Srpska pravoslavna crkva izgubila, ili barem kompromitirala, poziciju institucionalne organizacije izvan nadzora komunističkih vlasti koju je preuzela i nosila Katolička crkva, jedina dobro organizirana institucija naspram vladajućeg režima.

Ključne riječi: Srpska pravoslavna crkva, agrarna reforma, nacionalizacija, eksproprijacija, svećeničko Udruženje, Komisija za vjerske poslove NR/SR Hrvatske, komunističke vlasti.

Summary

Serbian Orthodox Church (SOC) considered the establishing of new communist Yugoslavia as the beginning of reconstruction, in terms of organisation and administration, particularly in the territory of Croatia and Bosnia and Herzegovina (BiH). More precisely, in April 1942, the Ustasha authorities in the territory of the Independent State of Croatia (1941-1945) established Croatian Orthodox Church (COC) (after they had banned the jurisdiction of SOC). However, even before the Second World War ended, on the third session of the Executive Board of State Anti-fascist Council for the National Liberation of Croatia (ZAVNOH) on the 25th of August 1944, the communists have annulled such a decision. In addition, after establishing power over all Croatian territory in May 1945, the leadership of COC and the leading priests were sentenced to death. That marked the restoration of the unitary Serbian Orthodox church in whole Yugoslavian territory. Also, a Committee for the Religious Affairs was formed on the third session of the Executive Board of ZAVNOH, which indicated that communists will regulate relations with religious communities. The Committee itself is about to become the main mediator in dealing with open questions between communist authorities and religious communities. The first president of the Committee was Catholic priest Svetozar Ritig, and the members were Orthodox priest Ilija Ćuk and lawyer Ivan Tremski (on the 30th of October 1954, on the session of Executive Board of Central Committee of the League of Communists of Yugoslavia (CK SKJ), a decision was made stating that the Committee should consist only of laymen, and therefore priests cannot be its members).

Restoration of SOC was, without any doubts, a major breakthrough for The Church. However, the new communist Yugoslavia also meant the loss of special position The Church used to have in The Kingdom of Yugoslavia, which led to redefining her material position. In addition, The Church had to face an open intention of the new social order who wanted to establish supervision over all religious communities, especially the largest, Catholic and Orthodox communities. Since those communities were institutionalized organisations, they represented a big problem, both in dogmatic and political sense.

In terms of organisation there were only minor changes; the leadership still remained for the Patriarch who carried the title of Archbishop of Pech, Metropolitan of Belgrade-Karlovci and Serbian Patriarch. In addition to patriarch, the hierarchical and governing authorities and bodies were: The Holy Assembly of Bishops, The Holy Synod of Bishops, The Patriarchal Council and the Board of Directors of the Patriarchate. The head of each diocese was a

Diocesan Bishop and the Diocese comprised of the Episcopal deaneries, church congregations, parishes and monasteries. Each Diocese had also governing bodies such as Diocesan Ecclesiastical Court, Diocesan Council and Board of Directors of Diocese. In the territory of Croatia there were no changes; there were four existing dioceses: The Diocese of Zagreb (with its See in Zagreb), The Diocese of Pakrac (from 1959 onwards changed its name to The Diocese of Slavonia, with its See in Pakrac), The Diocese of GornjiKarlovc, with its See in Karlovci) and The Diocese in Dalmatia (with its See in Šibenik). The Diocese of Zagreb had also the title of Metropolitan. Eastern Slavonia and Croatian Danube Region in the terms of territory belonged to The Diocese of Srem (with its See in SremskiKarlovc, Vojvodina), whereas Dubrovnik area belonged to The Diocese of Zahumlje-Herzegovina (with its See in Mostar, Bosnia and Herzegovina). Smaller parts of The Diocese of Dalmatia and The Diocese of GornjiKarlovc included some border-area in Bosnia and Herzegovina.

Property rights began to change right after the communists came into power which had a great impact on SOC, one of the major possessor in Croatia. During the first years that followed The Second World War, properties were radically taken away. The loss of material power of SOC was favored by the leading authorities who tried to establish complete supervision over The Church. Agrarian reform was conducted in the period from January to September 1946 (based on the Act on Agrarian Reform and Colonization) in the circumstances when SOC in Croatia was both, at the beginning of its organizational consolidation, and under the pressure of leading authorities, trying to establish complete supervision. The Act enclosed all properties in the ownership of SOC which had more than 10 hectares (ha) of land. The enclosed properties were as follows: The Diocese of Pakrac, Monastery of Lepavina, Monastery of Saint Nicholas in Orahovica, Vavedenje Monastery near Pakrac, Monastery Krka dedicated to Saint Archangel near Kistanje and Lepavina, as well as properties owned by parishes and church communities: Bobota, Beli Manastir, Bolman, Borovo, Bračevci, Branjina, Brestovac, Bršadin, Bolomača, Čakovci, Čečavac, Darda, Daruvar, Dobrović, Doljani, Donji Meljani, Gaboš, Gačište, Gornja Bukovica, Gačište, Gradište, Ilok, Ivoševci, Jasenak, Kapelna, Klisa, Kneževi Vinogradi, Kućanci, Kusionje, Laze, Lisičine, Mala Črešnjevica, Marinci, Markušica, Medinci, Mikleuš, Mikleuševci, Mikleuška, Mogorić, Mohovo, Nabrđe, Negoslavci, Nova Gradiška, Oljasi, Orolik, Ostrvo, Pačetin, Petrovci, Podravska Slatina, Poganovci, Popovac, Poučje, Salnik, Smude, Soboština, Suha Mlaka, Šaregrad, Šidski Banovci, Toranj, Tovarnik, Trpinja, Treštanovci, Turčević Polje, Uljanik, Veliki Bastaji, Veliki Zdenci, Vera, Vetovo, Vinkovci, Voćin, Vrhovci town and Vukovar. 6677 acres and 1032 square hvat of landed properties have been expropriated (83,5 %) out of

total 8010 acres and 555 square hvat of landed properties owned by SOC and included in Agrarian reform. There have been left only 1338 acres and 807 square hvat as church maximum and 94 acres and 316 square hvat of barren land. Conducting of Agrarian reform has left a significant part of priests, mostly those in monasteries and village parishes, without any income. Patriarchy in Belgrade has sent no help, and Orthodox believers, unlike Catholic ones, haven't had a custom of helping local priests. Damaged and demolished churches represented additional material burden; between 341 and 352 churches and chapels have been out of function i.e. between 70 % and 72 % of total number of religious buildings of SOC in Croatia (486).

Another problem was taking up of real estates as well as properties illegally. It was facilitated by the lack of priests in some patriarchies and by the organisational chaos in higher instances of SOC. Illegal usurpation has been conducted on two occasions: at the end and immediately after The Second World War, and at the beginning of 1948. Confiscation was conducted mostly by local authorities, farming cooperatives, some individuals (mainly the members of Partisan movement), the army and various republican bodies. The cases of such confiscation were noted in Bela Roza, Bijela, Bolman, Bović, Bračevci, Brinj, Buzeta, Crikvenica, Čečavac, Dabar, Daruvar, Debelo Brdo, Dijelka, Dobro Selo, Dobropoljci, Doljani, Donji Lapac, Drežnica, Dvor, Glinske Poljane, Gospić, Gornji Budački, Gornjim Biljani, Gračac, Grečani, Hajtić, Jasenovac, Javornje, Kamensko, Kapelna, Karlovac, Klis, Komogovina, Kosinj, Kotorani, Krbavica, Kukunjevac, Ličke Jesenice, Lisičine, Mazine, Metković, Močile, Mokro Polje, Nebljusi, Oblaj, Obrovac, Okučani, Orahovica, Paklenica, Pakrac (patriarchal house and parish rectory), Ploče (village), Ponikve, Rasno, Ratkovci, Rogulje, Rujevac, Ruševac, Slobošтина, Smiljan, Smokvić, Smrtić, Smude, Stupovača, Srb, Srpska Kapela, Stara Straža, Suha Mlaka, Svinjica, Svračkovo selo, Šibenik (patriarchal house), Šibulj, Široka Rijeka, Škare, Švica Ponori, Tobolić, Topusko, Tribalj, Udbina, Valpovo, Varaždin, Velika Crkvina, Velika Popina, Veliki Šušnjar, Veliki Bastaji, Veliki Zdenci, Veliko Nabrđe, Velike Vukovje, Voćin, Vrlika, Zadar and Zagreb. One part of such confiscated property later became legally responsible, the other part became the subject of open questions between SOC and the leading authorities in the next two decades, and the part of it is out of time limitations of this work. It is important to note that, when dealing with such matter, leading authorities took selective approach, and according to that, they returned the confiscated property more quickly in the places where the priests cooperated with national authorities. Such practice became unwritten standard in dealing with other open questions. According to available sources, 86 real estates and 14 landed properties (mainly building lands) were confiscated

illegally. Out of above mentioned, 19 real estates and 3 landed properties were returned to SOC while for 23 real estates and 1 landed property an agreement was made (either rent, compensation or substitution), 12 real estates were confiscated according to later legal decisions (expropriation, nationalization and tenant's right of tenure), SOC paid the rent for 2 real estates (in Kapelna and Lisičine local authorities rebuilt patriarchal houses). For the real estate in Donji Lapac no reparation was demanded and there are no known solutions in available sources until 1967 for 29 real estates and landed properties.

Leading authorities took advantage of material loss of power of SOC so during 1945 they completely put majority of lower-ranking priests under their supervision through Commission of Religious Affairs and Department of National Security (Ozna, and from 1946 Udba). This process began even earlier, during The Second World War (at the end of the war, on the 13th and 14th March 1945, ZAVNOH organized Conference of priests from The Diocese of Dalmatia and minor groups of priests from The Diocese of GornjiKarlovcı attended by 25 priests, members or supporters of Partisan movement). After that, the formation of Preparatory Committee of The Priests Association followed in June 1947 and then Inaugural Conference of The Priests Association SOC in Croatia. However, the leading authorities tried to avoid, as much as they could, influence of priests, members of Partisan movement, especially when forming preparatory committees of Association. That is why two of the most prominent Orthodox priests and members of Partisan movement, Ilija Ćuk and Ratko Jelić, weren't present during the formation of Preparatory Committee of Association. Their absence meant that unorganised meetings of priests would become more important and the Diocesan body wouldn't be given any opportunity to attack. However, during the first formations of associations, it was clear that the leading positions were taken by priests who were collaborators or sympathizers with Partisan movement, and later the newly formed communist regime. In the period between 1949 and 1967, the membership of The Priests Association included between 85 % and 93 % of priests. In the sources there are no direct orders, given by the authorities, in terms of forming the above mentioned Association. Nevertheless, many documents show that the Association was under their complete supervision (the supervision was conducted via Party appointees, by approvals of agenda and dates of seminars and conferences, work schemes, financial plans etc.). The fact that most of the pro Chetnik-priests emigrated, and the rest were sentenced to prison, was also in favour of the communists. There is a clear distinction in treatment of the priests supporters of Ustasha regime and the priests who joined or sympathized with Chetnik movement. The majority of members of the COC taken to court were sentenced to death (two Diocesan bishops and four priests were sentenced

to death by firing squad and two nuns were sentenced to prison), unlike the priests participants of Chetnik movement who were only sentenced to prison, often with their prison sentences made shorter.

The appointment of conservative, nationalistically orientated, but experienced Diocesan bishop Arsenije (Svetislav) Bradvarević in all four Dioceses to serve as an administrator was a reaction of SOC on the pressure that leading authorities imposed. However, during his two years on that post, he didn't have any major confrontations with the leading authorities and he mainly conducted organisational work. But, when suddenly, without any notice, Damaskin (Dragutin) Gradanički, another anti-communist bishop, has been appointed as Metropolitan of Zagreb and administrator of The Diocese of Pakrac, Croatian authorities, with the help of some Serbian citizens, made his service impossible so he withdrew to Serbia (he stepped on the above mentioned duties two years later). It was then that the following rule was introduced: every priest coming from other parts of Yugoslavia who was to start service in Croatia, could step on a duty in a particular parish only after Croatian authorities make a positive declaring. That was a direct message to the hierarchy of SOC indicating that there would be no tolerance towards so-called anti-people bishops and priests. It also showed a complete capitulation of SOC in Croatia which wasn't strong enough to oppose to communist authorities and preserve its autonomy. The case of Damaskin pointed out one other thing: the negative attitude of one part of Serbian population towards priests, especially higher ranking ones, which was present in Croatia in the periods to come. In many places, even a decade after the war ended, domestic Serbian population made the religious service and the restoration of churches impossible. Unlike Damaskin, Nikanor (Nedeljko) Iličić, who was appointed as Diocesan bishop of The Diocese of GornjiKarlovcı and administrator of The Diocese of Dalmatia, had no such problems and he mainly focused his work on organisational consolidation of Church in his dioceses.

Another legislative act which made influence on further taking up of SOC real estates was the Basic Law on Expropriation enacted in April 1947. In contrast to Act of Agrarian Reform and Colonization which was time-limited, this Law, as well as The Act on Nationalisation of Rental Buildings and Construction Land of 1958, was a long-term Act, enforced from case to case, and which anticipated some forms of compensation, either in change of real estates and landed property, or money and bonds. Expropriation was mainly conducted for the purpose of regulation of settlements and building communication roads as was the case in Gračac, Knin, Senj and Vojnić; for the purpose of housing in Knin, Metković and Slavonski Brod; for the purpose of building cooperative centres in Javornje and Paklenica, and industrial facilities in

Pakrac, Slavonski Brod, Požega, Tušilović and Vukovar; to meet the needs of local military in Kukunjevac; to meet the needs of local authorities in Nova Gradiška and Pakrac; for the purpose of building schools in Krnjak and Primišlje and monuments and parks in Nova Gradiška and Sadilovac. In Graberje, the expropriation of land was conducted for the purpose of building a railway line while the expropriation of parish house and other parish facilities was conducted for the purpose of building industrial facilities. There are available sources which show the purpose of expropriation of damaged church in Vrelo Mrežnice. The unique example of expropriation of the entire property was monastery Dragović which was, for the purpose of building Peruća Hydroelectric Power Plant, completely drowned. A new church and a monastery were built with the money given after the expropriation procedure was over. In some cases, the expropriation processes took time due to the fact that the Church didn't accept offered compensation (such were the cases in Bijela, Senj and Trnovitički Popovac). Although the expropriation processes didn't have negative effect on material status of SOC (unlike carrying out of Agrarian reform), in the end this Law still caused the material weakening of the Church.

In the beginning of 1950, a new patriarch of SOC, Vikentije (Vitimir) Prodanov, was elected. He was the first patriarch in the communist Yugoslavia and was previously on the position of the Bishop of Zletovo and Strumica Diocese and administrator of the Diocese of Srem. The communist authorities had the key role in his election, primarily Ministry of Internal Affairs of Serbia and UDBA (State Security Administration) and the Association of Priests, which meant that SOC accepted the cooperation with communist authorities although not necessarily associations of priests. The above mentioned election had another result: in 1951 an agreement on social security of priests was made which significantly improved their material position. It is interesting to note that the opposing candidates were Metropolitan Bishop Arsenije (from 1947 he was Metropolitan of the Diocese of Montenegro and the Littoral) and Metropolitan Bishop of the Diocese of Zagreb, Damaskin. In the same year as Damaskin, the Bishop of the Diocese of Pakrac, Emilijan (Emil), was appointed, who unlike Damaskin proposed friendly and partner's relationship with the authorities. He wasn't against priests' associations, even more he encouraged priests in his diocese to join associations in order to solve their existential problems. His appointment put end to a process of organisational consolidation of SOC in Croatia, priests were provided with the minimum of material security, and the new round in relationship between the Church and state authorities started.

In the next decade, the Church focused its action towards restoration of religious objects such as churches, chapels or priests' homes. There were two major problems in this matter: on the

one hand, the Church had to deal with the local authorities who were often very slow with the process of restoration of objects, sometimes even refusing to issue all the required licenses. On the other hand, there were recorded cases of local Serbian people preventing the restoration of religious objects as well as obstructing the religious service (in Donji Lapac, Glina, Gornji Budački and Slunj). Although the leading authorities tried to present such cases as spontaneous gatherings of the malcontents, it was evident that such gatherings were organized, or at least directed, by the local communist officials coming from Serbian population. Despite problems, until the year 1959, Serbian Orthodox Church restored 91 religious object in total. Out of 52,000,000 dinars needed for restoration, the state contributed with 9,000,000 dinars which is nearly 17 %, while the rest of the money SOC raised by sale of landed property and real estates, woods, compensations for expropriated landed property and real estates, donations from the country and abroad, and partially with the help of the flock. The majority of restored churches (nearly one half) were in the Diocese of GornjiKarlovci. Leading authorities have also given special effort in restraining young men from divinity, either by putting pressure on the families of divinity students, or giving certain benefits (scholarships or employment) to those who leave the studies. Although on the Conference of Federal Comission on the 12th February, 1957 (Croatian Comission was represented by secretery Milan Čačić), member of Federal Comission Milivoj Urošević did state that the practice of restraining priests from divinity schools should be stopped because it leaves in the divinity colleges only *non-democratic,intolerant, often reactionary priests*, such practice hasn't been stopped until the establishment of democracy in 1990. In a way that was in favour of religious congregations (the same principles were applicable on Catholic Church and Islamic religious congregation, as well as on some other smaller religious congregations) because the communists conducted one way of positive selection when selecting priests personnel.

Special attention was still put on new-coming priests from Serbia and the attempts were made to make them immediately materially dependent. Howere, despite all measures taken during 1950s, among Orthodox priests (mostly among the young ones) there has been national and religious hostility, spreading slanders of social order and making connections to emigration.

The last stride in confiscation of SOC property started on the 28th June 1959 after passing The Act on Nationalisation of Rental Buildings and Construction Land. By implementing this Act, SOC was left without majority of its most valuable real estates, especially in urban places. Nationalisation was conducted in the time when autonomous Macedonian Orthodox Church was formed (1959) supported by communists leadership. Due to that fact, in some

cases communists tried to show assistance to SOC, and especially to Diocesan bishop Emilijan. The Act included: parts of properties of The Diocese in Dalmatia, The Diocese of GornjiKarlovci and The Diocese of Slavonia, properties of Monastery Krka and Monastery Orahovica, properties owned by parishes and church communities: Bijela, Bjelovar Bolman, Bribir, Brinje, Daruvar, Dobropoljci, Dubica, Dubrovnik, Glina, Gospić, Ilok, Karlovac, Koprivnica, Mokro Polje, Nova Gradiška, Ogulin, Okučani, Osijek, Pakrac, Popovac, Rijeka, Slavonski Brod, Senj, Skradin, Brinje, Split, Šid Banovci, Uljanik, Vinkovci, Vrginmost, Vrlika, Vukovar, Zadar and Zagreb. There are sources mentioning a possibility of nationalisation for the properties of church communities Čakovci, Marinci, Opatovac, Petrovci, Treštanovci and Šibenik, but in available sources there are no formal decision about nationalisation, so it is unclear whether nationalisation was conducted or suspended (as was the case in Metković). Last first instance decision was made on the 22th February 1961. There were 96 nationalised buildings and office spaces in 6 buildings which used to belong to SOC, while 23 buildings and 14 apartments were left to SOC.

During the late 1950s and 1960s, SOC tried to make religious base stronger by gathering and organising massive religious manifestations and religious teaching, especially among younger population. In doing so, Diocesan bishops tried to motivate priests by giving examples, in the way that Catholic priests did. There should be mentioned a new bishop of The Diocese of Dalmatia, Stefan (Stevan) Boca who intensified the opening of Orthodox Divinity School which was opened in 1964 in Monastery Krka near Kistanj. However, unlike Catholic Church which gained strength despite difficult material position, relationship of religious flock and SOC still remained limited to rare ritual comings to sermons.

During the 1960s nationalism in SOC continued to become stronger due to several things. Firstly, having four Diocesan bishops, the Church in Croatia had complete organisational consolidation, the priests were materially secured, and the relations with emigration became stronger which provided additional financial help to the Church. In addition, permit of authorities for continuation of Macedonian Orthodox Church (MOC) procedures for gaining its autonomy, created among the hierarchy and priests a notion of betrayal by the leading authorities with which they cooperated and to whom they were faithful. At last, MOC was separated from SOC in 1967 and declared autocephaly.

In the end, the attempt of communist authorities in Croatia and Yugoslavia to make Serbian Orthodox Church materially weaker and control its work, by confiscating property, has mostly succeeded. One of the consequences was surely cooperation with the communist authorities which was, in addition to poor material position, partially conditioned by the

Serbian Partisan leadership, who was dominantly atheistic. All that lead to mass enrollment (in the first place of lower rank priests) in priests' association whose work was completely under supervision of communist authorities. Through associations, priests ensured their existential status, social security and pension, but also the means for the restoration of damaged religious buildings and parish homes. By doing so, they lost, or at least compromised, the position of institutionalised organisation which was out of supervision of communist authorities, and such position was taken over by Catholic Church, the only good structured institution opposite the ruling regime.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA NA PODRUČJU HRVATSKE OD 1918.-1945.....	4
2.1. Srpska pravoslavna crkva na području Hrvatske od 1918.-1941.	4
2.1.1. Pravoslavne crkvene organizacije prije uspostave Srpske patrijaršije	4
2.1.2. Uspostava Srpske patrijaršije i djelovanje Srpske pravoslavne crkve na području Hrvatske do 1941.godine	7
2.2. Srpska pravoslavna crkva na području Hrvatske za vrijeme Drugog svjetskog rata 1941.-1945.	11
2.2.1. Slom Kraljevine Jugoslavije i organizacijsko rasulo Srpske pravoslavne crkve.....	11
2.2.2. Hrvatska pravoslavna crkva	15
3. OPĆI PRIKAZ ODNOSA SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U HRVATSKOJ I VLASTI OD 1945. DO 1967.	21
3.1. Odnosi Srpske pravoslavne crkve i države od 1945. do 1951.....	21
3.1.1. Organizacijska konsolidacija SPC-a i odnosi s vlastima u prvim godinama nakon rata.....	21
3.1.2. Sudski procesi protiv pravoslavnog svećenstva	32
3.2. Staleško udruženje u službi komunističkih vlasti.....	35
3.2.1. Osnivanje i organizacija staleških udruženja te odnosi s crkvenom hijerarhijom.....	35
3.2.2. Odnos Udruženja i vlasti	42
3.2.3. Financiranje	51
3.2.4. Udruženje i episkop Emilijan	56
3.3. Odnosi Srpske pravoslavne crkve i države od 1952. do 1967.....	61
3.3.1. Novootvorena pitanja u crkveno-državnim odnosima u pedesetim godinama.....	61
3.3.2. Smirivanje u odnosima Crkve i države	74
4. ODUZIMANJE IMOVINE SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ CRKVI NA PODRUČJU F/NR HRVATSKE PO ZAKONU O AGRARNOJ REFORMI I KOLONIZACIJI	85
4. 1. Pripreme i donošenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.....	85
4.2. Provedba agrarne reforme	91
4.2.1. Agrarna reforma posjeda Pakračke eparhije.....	94
4.2.2. Agrarna reforma na posjedima parohija i crkvenih općina	96
4.2.3. Agrarna reforma na manastirskim posjedima.....	125

5. NEZAKONITA UZURPACIJA IMOVINE I PROBLEMI VEZANI UZ NJEN POVRATAK U VLASNIŠTVO SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE..... 130

5.1. Uzurpacija imovine od strane vojske i republičkih tijela 130

5.2. Uzurpacija imovine od strane lokalnih vlasti, zadruga i pojedinaca 132

6. ODUZIMANJE IMOVINE SPC-U PO OSNOVNOM ZAKONU O EKSPROPRIJACIJI IZ 1947. GODINE..... 145

6.1. Općenito o Zakonu i eksproprijaciji 145

6.2. Eksproprijacija posjeda SPC-a 147

6.3. Pregled ekspropiranih posjeda SPC-a 148

7. ODUZIMANJE IMOVINE SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ CRKVI NA PODRUČJU NR HRVATSKE PO PRVOJ I DRUGOJ NACIONALIZACIJI..... 155

7.1. Prva nacionalizacija (1946.-1948.) 156

7.2. Druga nacionalizacija (1958) 157

7.2.1. Pripreme za donošenje Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta 157

7.2.2. Pravni akti i tijela za provedbu nacionalizacije 159

7.2.2.1. Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta 159

7.2.2.2. Tijela za provedbu nacionalizacije i njihove obveze 161

7.2.2.3. Ostale uredbe, odluke i upute 164

7.2.3. Provedba nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta 166

7.2.3.1. Teškoće u početnoj fazi provedbe nacionalizacije 166

7.2.3.2. Pripreme za nacionalizaciju objekata vjerskih zajednica i reakcije predstavnika Srpske pravoslavne crkve 168

7.2.3.3. Upute o nacionalizaciji objekata vjerskih zajednica 173

7.2.3.4. Naknade za nacionalizirane nekretnine 175

7.2.3.5. Pregled nacionalizacije objekata SPC-a na području Hrvatske 176

8. ZAKLJUČAK..... 200

9. PRILOZI..... 205

Prilog 1 - Pregled osuđenih svećenika i monahinja pravoslavne crkve na području Hrvatske od 1945. do 1950.	206
Prilog 2 - Predsjednici i članovi Komisije za vjerske poslove u Hrvatskoj od 1944.-1967.....	211
Prilog 3 - Popis mitropolita/episkopa na području Hrvatske od 1945.-1947.....	214
Prilog 4 - Kratice	215
Prilog 5 - Izvori i literatura	217
10. ŽIVOTOPIS AUTORA I POPIS OBJAVLJENIH DJELA.....	220

1. UVOD

U postojećoj literaturi koja se odnosi na odnose Srpske pravoslavne crkve i države u socijalističkoj Jugoslaviji, uočio sam da prilike i odnosi između svećenstva i crkvene hijerarhije u Hrvatskoj i vlasti nisu posebice istraživani, a još manje problemi oduzimanja crkvene imovine. Sukladno navedenom, prilikom izrade ovog rada, korištenje postojeće literature neznatno je u odnosu na korištenje arhivskog gradiva. Ovaj rad je znanstveno-istraživački, a ima tri cilja: prikazati sveukupne odnose između Srpske pravoslavne crkve i svih razina vlasti u Hrvatskoj, potom utvrditi, prema dostupnim izvorima, ukupnu količinu oduzete imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj, kao i prikazati koliki je bio utjecaj oduzimanja imovine na razvoj sveukupnih crkveno-državnih odnosa, odnosno koliko su ostali problemi u crkveno-državnim odnosima utjecali na odluku vlasti o pokretanju procesa za oduzimanje crkvene imovine.

Budući da su svi navedeni oblici oduzimanja imovine, pored ekonomskog i socijalnog karaktera, bili u pravilu i politički motivirani, u prvom dijelu ovog rada bilo je bitno definirati cijeli kontekst odnosa Crkve i države, odnosno bilo je nužno prikazati uspostavu jedinstvene Srpske pravoslavne crkve početkom dvadesetih godina prošlog stoljeća, njenu poziciju u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji, kao i zabranu njenog djelovanja na području Nezavisne Države Hrvatske koja je uvjetovala njeno potpuno organizacijsko rasulo.

U drugom dijelu rada prikazano je kako su se razvijali odnosi između lokalnih i republičkih komunističkih vlasti i Srpske pravoslavne crkve od njene ponovne integracije nakon Drugog svjetskog rata pa do 1967. godine, kada je došlo do izdvajanja Makedonske pravoslavne crkve. Nadalje, rad će obuhvatiti zbivanja u sve četiri eparhije u Hrvatskoj, kao i u dvije eparhije čija su središta i veći dio parohija bili u Srbiji i Bosni i Hercegovini, ali su u svom sastavu imali i parohije koje su teritorijalno bile u Hrvatskoj. Procesi i događaji u samom vrhu Srpske pravoslavne crkve, odnosno Sinodu i drugim crkvenim tijelima te u ostalim jugoslavenskim republikama i pokrajinama gdje je djelovala Srpska pravoslavna crkva, bilo kao većinska ili manjinska vjerska zajednica, bit će prikazani samo u onolikoj mjeri koliko je potrebno za razumijevanje cjelokupnog konteksta. Posebice će biti obrađeno Staleško udruženje svećenika koje je, od svog osnutka i organiziranja, a potom i djelovanja, bilo javna opozicija crkvenoj hijerarhiji te je djelovalo odvojeno, no u korelaciji s vladajućim strukturama.

Kroz tri poglavlja bit će obrađeno i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Iako Komunistička partija Jugoslavije, kao organizator i predvodnik partizanskog pokreta za vrijeme Drugog svjetskog rata, nije otvoreno najavljivala oduzimanje imovine, odnosno promjenu vlasništva nad imovinom, njena su programska stajališta o tome jasno govorila. Naime, upravo su promjene u vlasničkim odnosima bile jedan od prvih zadataka komunističke vlasti u Jugoslaviji nakon završetka Drugog svjetskog rata. Doduše, oduzimanja imovine započela su još za vrijeme rata na području pod nadzorom partizanskog pokreta, no najvećim dijelom su se odnosila na imovinu pripadnika okupatorskih sila i njenih suradnika.

Promjene vlasništva nad imovinom u razdoblju od 1945. do 1967. godine bile su zasnovane na više zakona. Već u svibnju 1945. bio je donesen *Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vrijeme neprijateljske okupacije*, u lipnju *Zakon o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije*, u srpnju *Zakon o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze*, a u kolovozu i *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*. Potom je 1946. godine donesen *Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća s izmjenama iz 1948. godine*, zatim *Osnovni zakon o eksproprijaciji* iz 1947. godine te *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* iz 1958. godine. S obzirom na to da se na oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi prvenstveno odnosili *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, *Osnovni zakon o eksproprijaciji* te *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, težište ovog rada bit će upravo na njima. Svi su oni u suštini bili sličnih pravnih normativa jer im je svrha bila ista - oduzimanje imovine od vlasnika, i to u najvećoj mjeri bez njihova pristanka. Najveća razlika među njima bila je u tomu da su pojedini zakoni bili kampanjski i vremenski ograničeni (primjerice *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* i *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*), dok su drugi bili dugoročni i primjenjivani od slučaja do slučaja (primjerice *Osnovni zakon o eksproprijaciji*). Uz to, neki zakoni nisu predviđali odštetu prijašnjim vlasnicima (*Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*), dok su ostali predviđali neke oblike odštete, bilo u naturi, zamjeni nekretnina ili zemljišta, bilo u novcu ili obveznicama (*Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* i *Osnovni zakon o eksproprijaciji*). Česti su bili slučajevi kada se, zbog sličnosti navedenih zakona, u korespondenciji s episkopima ili u predstavkama i žalbama upućenim tijelima lokalne ili republičke uprave, svećenstvo pozivalo na krive zakone i uglavnom koristilo termin nacionalizacija iako se radilo o drugim oblicima (zakonima) oduzimanja imovine. Zbog te činjenice, u radu je navedeno nekoliko primjera oduzimanja gdje, zbog nepotpunih izvora (dokumenata), nije bilo moguće sa sigurnošću utvrditi na osnovu kojeg je zakona oduzimanje provedeno, tim više što su postojali slučajevi

gdje su i vlasti, bilo lokalne ili republičke, najprije primjenjivale *Zakon o eksproprijaciji*, dok bi samo oduzimanje imovine bilo provedeno *Zakonom o nacionalizaciji*.

S obzirom na to da su u izvorima pronađeni i brojni primjeri oduzimanja imovine mimo bilo kakvog zakonskog okvira, takva vrsta oduzimanja obrađena je u zasebnom poglavlju.

Ovaj doktorski rad u najvećoj mjeri zasnovan je na podacima iz dostupnog arhivskog gradiva. Koristio sam sljedeće arhivske fondove Hrvatskog državnog arhiva (HDA):

- HDA, f. 289 Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NRH
- HDA, f. 279 Predsjedništvo vlade NRH (1945-1953)
- HDA, f. 310 Komisija za odnose s vjerskim zajednicama
- HDA, f. 816 Svetozar Rittig
- HDA, f. 1167 Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju NRH
- HDA, f. 1228 Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske
- HDA, f. 1561 Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Službe državne bezbjednosti
- HDA, f. 1575 Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora NRH.

U pojedinim slučajevima dokumentacija nije bila potpuna pa nije bilo moguće sa sigurnošću utvrditi je li i u kojoj mjeri bilo izvršeno oduzimanje imovine. U slučaju oduzimanja imovine temeljem *Zakona o agrarnoj reformi*, utvrdio sam da je sačuvano 98-99% dokumentacije. Nešto drugačija situacija bila je kada se oduzimanje provodilo nacionalizacijom ili eksproprijacijom, i to iz dva razloga – naime, u pojedinim je slučajevima bilo razvidno da nije sačuvana sva dokumentacija, dok manji broj predmeta nije bio zaključen do 1967. godine kojom je ograničen ovaj rad, odnosno nije mi bio poznat konačan ishod denacionalizacije za pojedine objekte i zemljišta. No u svakom slučaju, bez obzira na to što nije bilo moguće utvrditi apsolutnu brojčanu točnost oduzete imovine zbog nepotpune dostupne dokumentacije, to nije utjecalo na glavni cilj doktorsko rada tj. na prikaz i pojašnjenje oduzimanja crkvene imovine i utjecaja tog procesa na crkveno-državne odnose.

2. SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA NA PODRUČJU HRVATSKE OD 1918.-1945.

2.1. Srpska pravoslavna crkva na području Hrvatske od 1918.-1941.

2.1.1. Pravoslavne crkvene organizacije prije uspostave Srpske patrijaršije

U trenutku proglašenja ujedinjenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom (kojoj su se već priključile Crna Gora i Vojvodina) 1. prosinca 1918. godine, na teritoriju novouspostavljenog Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) postojale su četiri samostalne i dvije polusamostalne/autonomne pravoslavne crkvene organizacije:

1. Pravoslavna crkva u Kraljevini Srbiji
2. Pravoslavna crkva u Kraljevini Crnoj Gori
3. Karlovačka mitropolija/patrijaršija (područje Ugarske)
4. Bukovinsko-dalmatinska mitropolija (područje Austrije)
5. Pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini (autonomna)
6. Pravoslavna crkva u Južnoj Srbiji, Makedoniji i Kosovu (pod upravom carigradskog patrijarha).

Pravoslavna crkva u Srbiji imala je pet eparhija (Beogradska, Niška, Žička, Šabačka i Timočka) na čelu s arhiepiskopom beogradskom i mitropolitom Srbije. Pravoslavna crkva u Crnoj Gori imala je tri eparhije (Cetinska, Nikšička i Pečka), a na čelu Crkve bio je mitropolit cetinjski, s titulom mitropolita crnogorsko-primorskog. Pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini (BiH) imala je neku vrstu samouprave temeljem sporazuma između Beča i Carigrada iz 1880. godine, a sastojala se od četiri eparhije (Dobro-bosanske, Zahumsko-hercegovačke, Zvorničko-tuzlanske i Banjalučko-bihačke), sve s titulom mitropolija. Tim sporazumom duhovni poglavar i dalje je bio carigradski patrijarh, dok je episkope imenovao austrijski car. Pravoslavne eparhije u Južnoj Srbiji, Makedoniji i Kosovu još su od završetka balkanskih ratova u političkom smislu pripadale Kraljevini Srbiji, ali su sve do 1920. godine bile pod upravom carigradskog patrijarha. Na ovom području bilo je ukupno sedam eparhija (Skopska, Raško-prizrenska, Veleško-debarska, Pelagonijska, Prespansko-ohridska, Strumička i dio mitropolije Vodenske).¹

¹ Radmila Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 18. Povjesničarka Radić spominje tri samostalne pravoslavne crkve te autonomnu u BiH. Međutim, evidentno je da su u sastav ujedinjene Srpske pravoslavne crkve ušle eparhije iz dotadašnjih pet, odnosno šest odvojenih pravoslavnih crkvenih organizacija (iako su i crkva u BiH i pravoslavne eparhije u Južnoj Srbiji, Makedoniji i Kosovu bile pod upravom carigradskog patrijarha nisu se mogle smatrati djelom jedinstvene pravoslavne uprave budući je episkope u BiH imenovao austrijski car).

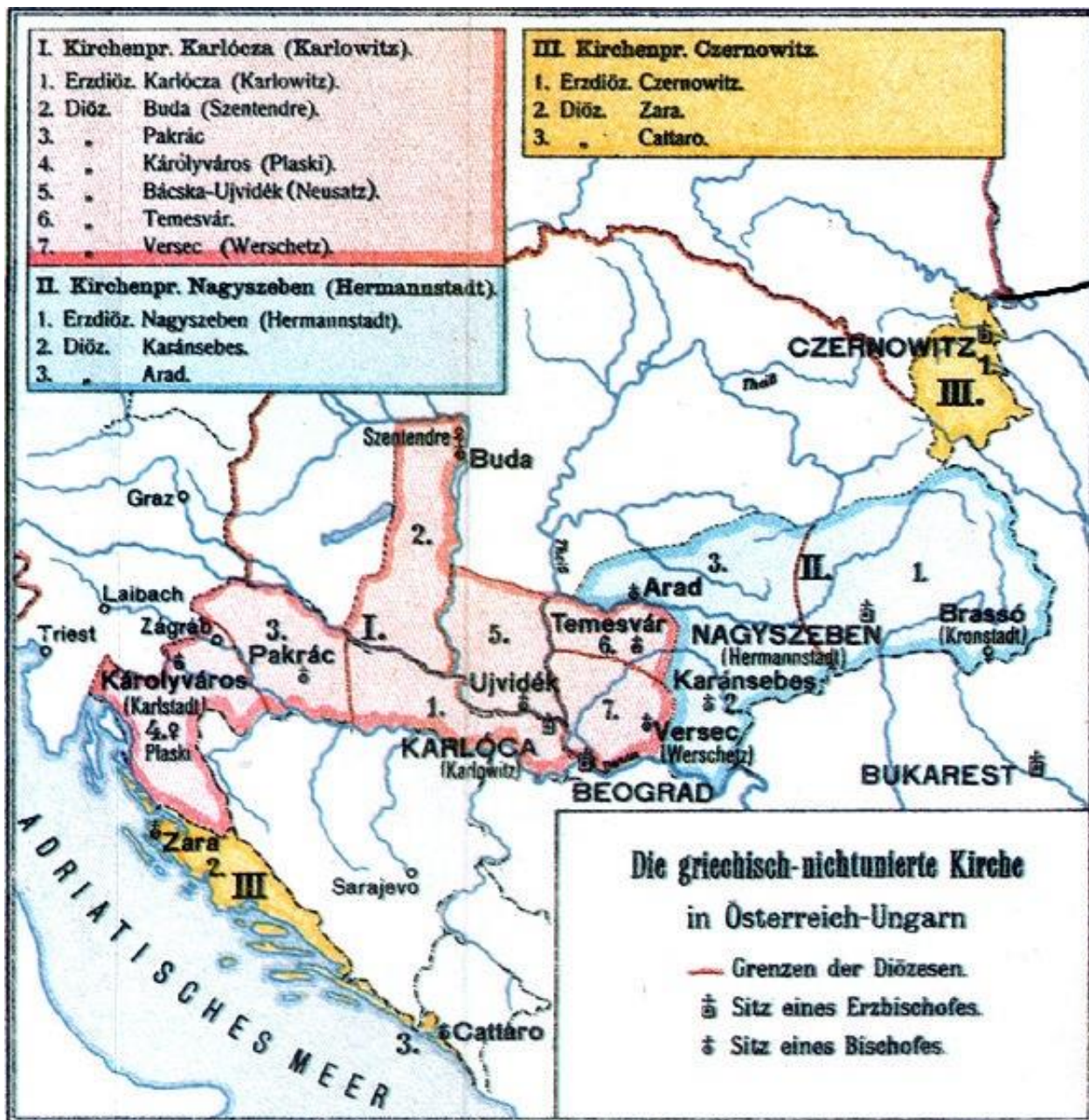
Na području Hrvatske djelovale su dvije odvojene pravoslavne uprave, i to Karlovačka i Bukovinsko-dalmatinska mitropolija. Karlovačka mitropolija teritorijalno je obuhvaćala područje ugarskog dijela Austro-Ugarske monarhije (tj. područje nekadašnje Banske Hrvatske, središnje Mađarske i dijela zapadne Rumunjske).² U svom sastavu imala je ukupno sedam eparhija, od kojih su tri bile na području današnje Hrvatske: Karlovačka, Pakračka i Gornjokarlovačka eparhija. Izuzetak je Baranja koja je bila u sastavu Budimske eparhije. Pakračka i Gornjokarlovačka eparhija u cijelosti su se nalazile u Hrvatskoj, dok je Karlovačka eparhija, uz središnju i istočnu Slavoniju, obuhvaćala i Srijem (središnji i istočni Srijem danas su u sastavu Vojvodine, odnosno Republike Srbije). Najviše tijelo bilo je Arhijerejski sinod ili Sabor na čelu s mitropolitom, odnosno patrijarhom, sa sjedištem u Srijemskim Karlovcima.³

Bukovinsko-dalmatinska mitropolija osnovana je carskim ukazom 23. siječnja 1873. godine, na način da su Černovičkoj eparhiji (zapadna Ukrajina) bile pridružene Dalmatinsko-istrijska i Bokokotarsko-dubrovačka eparhija koje su do tada bile u sastavu Karlovačke mitropolije. Iako joj je sjedište bilo u Černivcima, zbog geografske udaljenosti eparhija od mitropolijskog sjedišta, Sinod je zasjedao u Hramu Svete Trojice u Beču.⁴

² Od 1848. godine do smrti mitropolita Lukijana Bogdanovića 1913. godine karlovački mitropoliti su imali titulu *patrijarha srpskih*, a bili su birani na crkveno-narodnim saborima prema saborskom ustrojstvu iz 1875. godine. Sabori su se sastojali od 75 članova (vjerske i svjetovne osobe). Mitropoliti su bili birani slobodnim glasovanjem te je izabrana osoba bila predlagana austrijskom vladaru na potvrdu (Nikodin Milaš, *Pravoslavno crkveno pravo*, Beograd 1926, 364.).

³ R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 18.

⁴ Vidi kartu 1.

Karta 1 Pravoslavne crkvene organizacije u Hrvatskoj prije uspostave jedinstvene srpske patrijaršije (izvor: <https://sr.wikipedia.org/wiki/> prema Cölestin Wolfsgruber - old map from: Kirchengeschichte Österreich-Ungarns, Beč, 1909)

2.1.2. Uspostava Srpske patrijaršije i djelovanje Srpske pravoslavne crkve na području Hrvatske do 1941. godine

Već 31. prosinca 1918. godine bila je održana prva od ukupno četiri konferencije, a na njoj se raspravljalo o načinu ujedinjenja pravoslavnih crkvi i uspostavi Srpske patrijaršije. Nazočili su joj predstavnici svih pravoslavnih crkvenih organizacija s područja Kraljevstva SHS, izuzev crnogorske.⁵ Dakle, ujedinjenje je samo po sebi bila gotova stvar, jedino ga je tehnički trebalo provesti.

Na drugoj konferenciji, održanoj sredinom svibnja 1919. godine, dogovorene su formalne procedure i tijela koja su trebala provesti ujedinjenje. Kao izvršno tijelo Arhijerejske konferencije, formiran je petočlani središnji Arhijerejski sabor ujedinjene Srpske pravoslavne crkve, čime je započeo proces potpune integracije svih eparhija izvan Srbije u jedinstvenu i autokefalnu Srpsku pravoslavnu crkvu (SPC).⁶

Tako su 22. studenog 1919. godine, uz dozvolu bukovinsko-dalmatinskog mitropolita Vladimira Repte, najprije Dalmatinsko-istrijska i Bokotarsko-dubrovačka eparhija priključene Karlovačkoj mitropoliji.⁷ Dodatna prepreka za ujedinjenje nestala je 19. ožujka 1920. godine, kada je Carigradska patrijaršija dozvolila izdvajanje crkvenih organizacija u BiH, južnoj Srbiji, Kosovu i Makedoniji iz svoje uprave.⁸ Nakon toga je i hrvatski ban Matko Laginja 12. lipnja 1920. godine donio *Naredbu o službenom nazivu istočno-pravoslavne vjere i crkve* kojom je od tog trenutka propisano korištenje naziva istočno-pravoslavna-srpska crkva, odnosno ukinut je naziv grkoistočna crkva, kao i sve ostale njegove inačice.⁹ Nekoliko dana poslije, 17. lipnja 1920. godine, *Ukazom prijestolonasljednika Aleksandra* priznato je crkveno ujedinjenje nakon čega je, 12. rujna 1920. godine, Arhijerejski sabor ujedinjene Srpske pravoslavne crkve proglasio uspostavljanje Srpske patrijaršije.¹⁰

Nakon tri dana, na zasjedanju Svetog arhijerejskog sabora 15. rujna 1920. godine, izabran je prvi patrijarh SPC-a Dimitrije Pavlović, dotadašnji arhiepiskop beogradski i

⁵ R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 18.

⁶ Rajko Veselinović: *Ujedinjenje pokrajinskih crkava i vaspostavljanje Srpske patrijaršije*, Beograd 1971., 16.

⁷ R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 19.

⁸ Pregovori s Carigradskom patrijaršijom trajali su šest mjeseci nakon čega je, uz odštetu od 1,5 milijuna franaka, dozvoljeno i blagoslovljeno ujedinjenje u jedinstvenu SPC.

⁹ *Zbornik zakona i naredaba*, br. 94, Zagreb, 1920., 389.

¹⁰ Grupa autora, *Društveno-politički položaj i pravni režim verskih zajednica*, Beograd 1972. (nakon što je 19. veljače 1922. bio donesen kanonski patrijaršijski i sinodski tomos, priznato je i ujedinjenje svih eparhija koje su bile pod jurisdikcijom Carigradske patrijaršije u autokefalnu ujedinjenu SPC)

mitropolit Srbije. No kako se vladajućim političkim strukturama okupljenih oko kralja nije svidio način izbora patrijarha, 23. listopada 1920. godine donesena je *Uredba o izboru prvog srpskog patrijarha obnovljene SPC* te *Uredba o srpskoj patrijaršiji* kojima su ključnu ulogu u izboru patrijarha dobile svjetovne osobe imenovane od strane vlasti, dok je konačnu potvrdu morao dati kralj.¹¹ Nakon donošenja navedenih uredbi, sazvan je Izborni sabor koji je ponovno izabrao Dimitrija za patrijarha, čime je završio postupak stvaranja Srpske patrijaršije.

Ujedinjenjem s ostalim pravoslavnim organizacijama na području Kraljevine SHS, eparhije u Hrvatskoj koje su bile u sastavu Karlovačke i Bukovinsko-dalmatinske mitropolije izgubile su dotadašnju autonomiju i postale dio SPC-a.

Iako je ujedinjenje najvećim dijelom bilo pozitivno prihvaćeno od strane visokog i nižeg svećenstva, do prvih negodovanja došlo je kada je, nedugo nakon izbora patrijarha, donesena *Uredba o centralizaciji uprave i sudstva u Srpskoj patrijaršiji*, kao i *Uredba o Svetom arhijerejskom sinodu*. Naime, od tada je za cijelu SPC vrijedio *Zakon o crkvenim vlastima Istorijske pravoslavne crkve* iz 1890. godine, čime su eparhije u Hrvatskoj i BiH izgubile svoju crkveno-školsku autonomiju, a trebale su biti i ukinute i crkvene općine koje su bile duboko ukorijenjene u Hrvatskoj i BiH.¹² Za razliku od Srbije i Crne Gore, mnoge parohije u Hrvatskoj bile su male te bi, u organizacijskom smislu, puno teže funkcionirale kao samostalne crkvene organizacije. Naposljetku su crkvene općine ipak nastavile postojati u svojevrsnoj *sivoj zoni* sve do donošenja Ustava SPC-a 1931. godine kada su, kao administrativne jedinice unutar SPC-a, uvedene za cijelu Crkvu.¹³

Od uspostave Srpske patrijaršije, evidentna je namjera SPC-a za pojačavanje djelovanja u Hrvatskoj kako bi stvorila jaku organizacijsku bazu, zbog čega je došlo i do povećanja broja obrazovnih ustanova te je, još krajem 1920. godine, osnovan Pravoslavni bogoslovni fakultet u Zagrebu.¹⁴ Isto tako, sjedište Dalmatinske eparhije iz Zadra bilo je izmješteno u Šibenik (jer je Zadar pripao Kraljevini Italiji), no s namjerom trajnog preseljenja u Split. Imenovan je i novi episkop Danilo Pantelić (1921.-1927.), a eparhiji su jurisdiksijski

¹¹ Izbor patrijarha srpske pravoslavne crkve u 20. Veku, 18-19. Uredba je poslužila kao temelj za donošenje *Zakona o izboru patrijarha* 6. travnja 1930. godine.

¹² R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 20. Pravoslavna crkva u Srbiji u svojoj organizacijskoj strukturi nije imala crkvene općine već samo parohije. S druge strane, eparhije u Hrvatskoj i BiH imale su podjelu na crkvene općine koje su se sastojale od jedne ili više parohija.

¹³ Ustav Srpske pravoslavne crkve (vidi Wikizvornik, <https://sr.wikisource.com>)

¹⁴ R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 27.

pripadali i pravoslavni vjernici u Beču, Peroju, Puli, Trstu i Zadru.¹⁵ I u Gornjokarlovačkoj eparhiji došlo je do promjena pa je tako imenovan novi episkop Ilarion Zeremski (1920.-1931.), dok se sjedište iz Plaškog namjeravalo preseliti u veću urbanu sredinu, odnosno u Karlovac.¹⁶ Promjena nije bilo u Pakračkoj eparhiji kojom je još od 1891. godine upravljao episkop Miron Nikolić koji je na čelu eparhije ostao sve do smrti, neposredno prije početka Drugog svjetskog rata. Time je postao jedini episkop u Hrvatskoj koji je jednom od eparhija upravljao i prije uspostave Srpske patrijaršije te koji je eparhijom upravljao u cijelom razdoblju prve Jugoslavije.¹⁷

U razdoblju od 1920. do 1940. godine SPC je, uz pomoć države, na području Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije, izgradila oko 370 novih crkava, 129 kapela, 15 manastira, 160 zvonika, 368 parohijskih kuća i još 150 manjih objekata, dok je obnovila 222 crkve, 51 kapelu, 30 manastira, 73 zvonika, 140 parohijskih kuća i još 236 ostalih zgrada. Dio crkvi gradio su se u mjestima gdje je bilo malo ili uopće nije bilo pravoslavnog stanovništva.¹⁸

Nedostatak kadra ipak je već 1924. godine primorao SPC na zatvaranje bogoslovije u Zagrebu, no nije se odustalo od uspostave eparhije u Zagrebu, do čega je i došlo nakon donošenja Ustava SPC-a 1931. godine kojim je bio smanjen ukupan broj eparhija SPC-a sa 27 na 21: Beogradsko-karlovačka (Beograd), Banatska (Vršac), Banjalučka (Banja Luka), Bačka (Novi Sad), Braničevska (Požarevac), Gornjkarlovačka (Plaški/Karlovac), Dabro-bosanska (Sarajevo), Dalmatinska (Split), Zagrebačka (Zagreb), Zahumsko-hercegovačka (Mostar), Zvorničko-tuzlanska (Tuzla), Zletovsko-strumička (Štip), Žička (Kraljevo), Niška (Niš), Ohridsko-bitoljska (Bitolj), Pakračka (Pakrac), Raško-prizrenska (Prizren), Skopljanska (Skoplje), Timočka (Zaječar), Crnogorsko-primorska (Cetinje) i Šabačka (Šabac). Pod jurisdikciju SPC-a ušlo je i nekoliko eparhija izvan Jugoslavije: Češka eparhija (Prag), SPC u Americi i Kanadi (Chicago), Mukavčevsko-prjaševska eparhija (Mukačevo) i Zadarska (Zadar).¹⁹ Iako se ukupan broj smanjio za šest eparhija, na području Hrvatske povećao se s tri

¹⁵ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Srpska> pravoslavna crkva

¹⁶ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Srpska> pravoslavna crkva

¹⁷ Miron (Mihajlo) Nikolić rođen je u veljači 1846. godine u selu Kapelni u svećeničkoj obitelji. Zaređen je 1870. godine u manastiru Orahovici, a iste godine postaje i đakonom. Protođakonom je postao 1871., a prezbiterom (prezvitier) 1874. godine. Arhimandritom postaje 1878., a nakon smrti pakračkog episkopa Nikanora Grujića 1887., imenovan je mandatarom, a potom i episkopom pakračkim. Umro je neposredno prije početka Drugog svjetskog rata, 18. veljače 1941. godine u Pakracu te je sahranjen u crkvi Gavrinići.

¹⁸ M. Lešić, *Izgradnja i obnova crkva i manastira od 1920-1940 godine*, 65-131. i R. Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 42.

¹⁹ Ustav Srpske pravoslavne crkve (vidi Vikizvornik, <https://sr.wikisource.com>)

na četiri eparhije, odnosno na pet ako uzmemo u obzir i Zadarsku eparhiju koja je tada bila u sastavu Kraljevine Italije.

Novoosnovana Zagrebačka eparhija odmah je uzdignuta na razinu mitropolije, a za prvog mitropolita imenovan je Dositej Vasić koji je na toj dužnosti bio do uhićenja od strane redarstva Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Za episkopa Dalmatinske eparhije još 1928. godine imenovan je Maksimilijan Hajdin, a nakon što je 1931. godine postavljen za gornjokarlovačkog episkopa, zamijenio ga je Irinej Đorđević, jedan od najboljih kadrova SPC-a koji je studirao i doktorirao u Oxfordu i Ateni, veliki anglofil, predsjednik Udruženja prijatelja Britanije i Amerike te, uz patrijarha Gavriila, jedan od glavnih zagovaratelja britanskih interesa u Jugoslaviji. Uz to, Irinej je, po utjecaju, neformalno bio i drugi čovjek SPC-a, s istaknutom ulogom u generalskom puču u ožujku 1941. godine.²⁰

Povećanjem broja eparhija u Hrvatskoj došlo je i do njihovog drugačijeg teritorijalnog razgraničenja pa je tako Zagrebačka mitropolija obuhvaćala sjeverozapadni dio Hrvatske; Pakračka eparhija zapadnu i središnju Slavoniju; Gornjokarlovačka eparhija Banovinu, veći dio Like, sjeverno Primorje, ali i dijelove zapadne Bosne; Dalmatinska eparhija prostore središnje Dalmacije sa zaleđem (uz izuzetak Zadra i okolice), manji dio Like te jugozapadnu i južnu Bosnu. Južna Dalmacija s Dubrovnikom bila je u jurisdikciji Zahumsko-hercegovačke eparhije; istočna Slavonija i zapadni Srijem pripale su Beogradsko-karlovačkoj mitropoliji, a Baranja Bačkoj eparhiji sa sjedištem u Novom Sadu.²¹

Do donošenja Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. godine, sve vjerske zajednice u Kraljevini SHS zadržale su dotadašnja stečena prava. No, iako je njegovim donošenjem SPC formalno izgubila status državne crkve, ipak nije bio napušten princip odvojenosti crkve od države. Ostale priznate vjerske zajednice u Kraljevini SHS bile su: katolička (istočni i zapadni obred), evangeličke crkve te muslimanska i židovska vjerska zajednica. Ostale nisu bile dozvoljene.

Kralj je nastojao imati potpuni nadzor nad SPC-om pa su tijekom dvadesetih godina bili odbijani svi prijedlozi zakona o SPC-u jer su sadržavali odredbe o većoj samostalnosti

²⁰ Irinej (Milan) Đorđević rođen je 1894. godine u Takovu (Srbija). Nakon završetka osnovne škole u Takovu i Bogoslovije Sv. Save u Beogradu, kratko je na školovanju u Petrogradu nakon čega odlazi na Bogoslovni fakultet u Oxfordu, gdje je i doktorirao. Školovanje je nastavio u Ateni nakon čega je 1919. godine zaređen za svećenika. Od 1928. godine vikarni je episkop sremski, od 1931. godine dalmatinski episkop. U Šibeniku ga 1941. godine uhićuju Talijani i interniraju u Firencu, a potom u Rim gdje je dočeka kapitulaciju Italije, kasnije i dolazak saveznika. Kao slobodna osoba priključio se četničkom pokretu, te bio jedan od članova Političkog ogranka Centralnog komiteta Ravnogorskog pokreta. Potom odlazi u SAD gdje je bio profesor Bogoslovije u manastiru Svetoga Save u Libertivilu. Od 1949. nastanjen je u Cambridgeu gdje je radio na Sveučilištu sve do smrti 1952. godine.

²¹ https://hr.wikipedia.org/wiki/Srpska_pravoslavna_crkva

Crkve. Tek je vlada Petra Živkovića u studenom 1929. godine donijela *Zakon o SPC-u* kojim je SPC dobila pravo samostalno upravljati svojim vjerskim poslovima, iako je država i dalje u potpunosti nadzirala financije i propise koje je sama donosila, izbor episkopa i patrijarha te profesore iz vjeronauka i slično.

Zakonom o SPC-u, a potom i Ustavom SPC-a, u potpunosti su ujednačeni obrasci ustroja i djelovanja Crkve na cijelom području Kraljevine Jugoslavije. Eparhije su se dijelile na arhijerejska namjesništva, crkvene općine i parohije. Na čelu svake eparhije bio je eparhijski arhijerej kao neposredni upravitelj svoje eparhije kojeg je birao Arhijerejski sabor pod predsjedništvom patrijarha, dok ga je potvrđivao kralj svojim ukazom. Država je SPC-u isplaćivala stalnu godišnju financijsku pomoć, a postojao je i crkveni porez - tzv. *patrijaršijski prirez* kojeg su za Crkvu prikupljali državni službenici. Ostali prihodi prikupljali su se od crkvenih i manastirskih dobara, zadužbina i fondova, crkvenih taksi i dobrovoljnih prihoda.²²

Posljednja promjena prije izbijanja Drugog svjetskog rata bilo je imenovanje Save Trlajića za episkopa u Gornjokarlovačkoj eparhiji 1938. godine.

2.2. Srpska pravoslavna crkva na području Hrvatske za vrijeme Drugog svjetskog rata 1941.-1945.

2.2.1. Slom Kraljevine Jugoslavije i organizacijsko rasulo Srpske pravoslavne crkve

Nakon što je u prosincu 1940. godine Vlada Kraljevine Jugoslavije potpisala pakt o nenapadanju s Njemačkom i Italijom, pojačani su pritisci da pristupi i Trojnom paktu. Nakon nekoliko krugova pregovora, predsjednik Vlade Dragiša Cvetković i ministar vanjskih poslova Aleksandar Cincar-Marković u Beču su 25. ožujka 1941. godine potpisali pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu.²³ Novonastalu situaciju nije prihvatio dio časnika potpomognutih britanskim obavještajnim krugovima, kao ni SPC na čelu s patrijarhom Gavrilom. Anglikanska crkva i SPC blisko su surađivale, a najistaknutiji anglofil među episkopima bio je već spomenuti dalmatinski episkop Irinej Đorđević. Jednako tako, britanski obavještajni krugovi imali su veliki utjecaj i na dvorsku elitu.²⁴

²² Ustav Srpske pravoslavne crkve (vidi Vikizvornik, <https://sr.wikisource.com>)

²³ Paktom su se Njemačka i Italija obvezale da će poštivati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije, da neće tražiti za svoje vojne jedinice prolaz preko jugoslavenskog teritorija te da neće postavljati zahtjeve za vojnu pomoć. Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998, 236.-237.

²⁴ O njihovom utjecaju na srpske političke, vojne i crkvene elite piše i povjesničarka Radmila Radić.

Još u veljači 1941. godine, patrijarh je svim episkopima poslao pismo u kojem je tražio njihovo očitovanje o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. Svi episkopi, a posebice dalmatinski Irinej Đorđević i žički Nikolaj Velimirović, bili su protiv pristupanja Trojnom paktu.²⁵ Patrijarh je taj stav u ime SPC-a izrekao nakon sjednice Vlade 20. ožujka te 23. ožujka na ručku s knezom Pavlom. Pristupanje Trojnom paktu smatrao je izdajom interesa srpskog naroda te je za 27. ožujak sazvao zasjedanje Sabora SPC-a.²⁶ Istodobno, Dimitrije Ljotić, vođa Jugoslavenkog narodnog pokreta Zbor, je patrijarhu te episkopima Irineju i Nikolaju 26. ožujka uputio pismo u kojem ih je molio da se ne okreću protiv pakta, a na patrijarha je bezuspješno nastojao utjecati i kraljev namjesnik Radenko Stanković.²⁷

Narednoga dana (27. ožujka) u ranojutarnjim satima izveden je puč koji je predvodio zapovjednik jugoslavenskog zrakoplovstva general Dušan Simović, pri čemu su bila zauzeta sva ministarstva i javne zgrade. Članovi Vlade bili su uhićeni, a preko radija je objavljen proglas kralja Petra II. o uklanjanju namjesništava, njegovu stupanju na prijestolje i imenovanju Dušana Simovića za predsjednika Vlade.²⁸ O sudjelovanju patrijarha Gavrila i SPC-a u puču ne postoji jedinstveno stajalište, ali indikativno je da je Sabor SPC-a bio sazvan istoga dana kada je izveden puč i da su već rano ujutro u Glavni generalštab pristigla dva redovnika koja su, u ime patrijarha, čestitala generalu Simoviću na izvršenom puču. Isto tako, neposredno prije puča, patrijarh se odbio sastati s D. Cvetkovićem i A. Cincarom Markovićem koji su mu namjeravali pokazati tekst *Pakta* koji je, po njihovom mišljenju, bio povoljan za Jugoslaviju.²⁹ Odmah po zauzimanju Generalštaba i ključnih vladinih institucija u Beogradu, general Simović je nazvao patrijarha Gavrila te ga izvijestio o novonastaloj situaciji, nakon čega je održana i prva sjednica Sabora SPC-a na kojoj je patrijarh dočekan s ovacijama i na kojoj je odlučeno da se putem radija obrati javnosti. U svom obraćanju javnosti dao je potporu novoj pučističkoj Vladi:

Pomozi nam Bog, braćo i deo svetosavska! U ime svih vladika srpskih, sakupljenih na svetom arhijerejskom Saboru, ovde u prestolnici, a u ime svoje, hitam da vam se javim, da vas pozdravim i blagoslovim. Pred našu naciju u ove dane sudba je ponovno postavila pitanje kome će se privoleti častvu. Jutros u zoru na to pitanje dat je odgovor: privoleli smo se častvu nebeskom, tj. carstvu Božjem istine i pravde, narodne sloge i slobode. Taj večni ideal nošen u srcima Srba i Srpkinja, čuvan i razgovorevan u

²⁵ R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 44.-45.

²⁶ Đoko Slijepčević, *Jugoslavija uoči i za vreme drugog svjetskog rata*, München, 1978., 230.

²⁷ R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 44.

²⁸ H. Matković, *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998, 237.

²⁹ Đ. Slijepčević, *Jugoslavija uoči i za vreme Drugog svjetskog rata*, München, 1978., 220.

svetištima naših pravoslavnih hramova, ispisan na našim narodnim krstašima barjacima, jutros je osvanuo čist i svetao kao sunce, očišćen i opran od prašine navejane na nju i od svake mrlje. Proviđenje nas je upravilo na pravi put koji je Sveti Sava divno ukazao srpskom narodu. Bog pravde koji nas je dosada čuvao od propasti, čuo je glas molitve naše. Slava i hvala Bogu! Čeda moja u Duhu Svetome, ponizimo se pred Bogom i uspravimo pred ljudima. Ako je Bog s nama, što nam mogu ljudi? Ako je živeti, da živimo u svetinji i slobodi, ako li je mreti, da umremo za svetinju i slobodu kao i mnogi milioni pravoslavnih predaka naših.³⁰

Sve radijske postaje u Jugoslaviji (osim zagrebačke), prenijele su poruku patrijarha Gavriila. Nešto kasnije istoga dana, izjavio je:

Noćasnji akt spasao je čast našega naroda, i mi možemo samo blagosloviti ovo delo.³¹

Kako nastojanja nove Vlade nisu uspjela u uvjeravanju Njemačke i Italije na poštivanje potpisanog *Pakta*, 6. travnja 1941. godine, bez prethodne objave, napadnuta je Jugoslavija. Napad je započeo bombardiranjem Beograda, a već 17. travnja potpisana je bezuvjetna kapitulacija jugoslavenske vojske.³²

Patrijarh Gavriilo najprije se s pojedinim članovima Vlade povlačio prema Crnoj Gori da bi se potom i smjestio u crnogorski manastir Ostrog gdje ga je 25. travnja uhitila njemačka vojska. Cijeli rat proveo je u internaciji, bez mogućnosti normalne komunikacije sa svećenstvom, a u njegovoj odsutnosti SPC je predstavljao protjerani skopski mitropolit Josif Cvijović.³³

Stav njemačkih vlasti naspram SPC-a bio je uvjetovan izrazito negativnim stavom crkvenih vlasti prema sporazumu koji je potpisan 25. ožujka, kao i zbog njezine povezanosti s Anglikanskom crkvom, ali i britanskim političkim krugovima, što je Nijemcima predstavljao obavještajni problem. Povezanost SPC-a i Anglikanske crkve očitovala se u tomu da su pojedini episkopi, a posebice dalmatinski Irinej, bili čak i za uspostavljanje neke vrste unije.³⁴

³⁰ R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 44.

³¹ R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 46.

³² H. Matković, *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998, 242.

³³ R. Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 41. Nakon uhićenja najprije je odveden u Sarajevo, a potom u Beograd u Gestapov zatvor. Nakon zatvora interniran je u manastir Rakovicu. Sredinom 1942. godine boravio je na liječenju u sanatoriju, nakon čega je u svibnju 1943. godine interniran u manastir Vojlovicu, nedaleko od Pančeva. U kolovozu 1944. godine prebačen je u Beograd, odkuda je 14. rujna preko Budimpešte i Beča doveden u logor Dachau. Zbog pogoršanog zdravstvenog stanja premješten je u jedno bavarsko selo, a potom 19. siječnja 1945. godine u Beč. Nakon toga, boravio je na relaciji Trst-Gorica da bi 8. svibnja u Kitzbilu dočeka dolazak američke vojske.

³⁴ R. Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 41.

U prvim tjednima nakon kapitulacije SPC je bila u potpunosti obezglavljena, a nakon što su njemačke postrojbe 13. i 14. travnja ušle u Beograd, u gradu se nije nalazio niti jedan član Arhijerejskog sinoda. Tek 17. travnja su se vikarni episkopi Arsenije i Valerijan vratili u Beograd. No kada su 23. travnja njemačke vojne vlasti zauzele zgradu Patrijaršije, prekinut je rad svih njezinih tijela, kao i Beogradsko-karlovačke arhiepiskopije.³⁵

Od 21 eparhije u sastavu SPC-a, nakon podjele Jugoslavije između sila Osovine te uspostavom NDH, u Srbiji je pod njemačkom okupacijom bilo šest eparhija te dijelovi Beogradsko-karlovačke mitropolije.

Potpuni organizacijski slom SPC-a bio je na područjima Hrvatske i BiH u kojima je proglašena NDH. Naime, zbog potpore pravoslavnih episkopa monarhističkoj Jugoslaviji i velikosrpskoj političkoj opciji, ustaški pokret se u prvim mjesecima izrazito negativno odnosio prema pravoslavnim episkopima i svećenstvu. Zagrebački mitropolit Dositej je 7. svibnja 1941. godine uhićen i sproveden u zatvor u Petrinjskoj ulici u Zagrebu, odakle je prebačen u Gestapov zatvor u Beogradu, nakon čega je pušten na liječenje.³⁶ Pakrački episkop Miron umro je neposredno prije početka rata. Dalmatinskog episkopa Irineja su u Šibeniku uhitili Talijani i internirali u Firenzu. Dobrobosanski mitropolit Petar uhićen je 12. svibnja jer se odbio prestatu služiti ćirilicnim pismom koje je tada bilo zabranjeno, a potom je prebačen u Zagreb odakle je prevezen u logor Gospić. O njegovoj sudbini postoji nekoliko teorija, ali je razvidno da ustaške vlasti u svibnju 1942. godine nisu znale za njegovu sudbinu, kao ni za sudbinu gornjokarlovačkog episkopa Save.³⁷ Episkopi Nikolaj Jokanović i Nektarije Krulj napustili su Mostar i Tuzlu i otišli u izbjeglištvo u Srbiju, dok je banjalučki episkop Platon odbio napustiti eparhiju te je 5. svibnja uhićen, a potom i ubijen od ustaških vlasti.³⁸

Od ukupno osam episkopa koji su se bili zatekli na teritoriju proglašene NDH, trojica su ubijena, trojica su izbjegla u Srbiju, jedan je umro, a jedan je interniran u Italiju. Bugari su iz Makedonije protjerali dvojicu episkopa te doveli 280 svećenika iz Bugarske.³⁹ Mađari su

³⁵ R. Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 41.

³⁶ Dositej (Dragutin) Vasić rođen 1877. godine u Beogradu. Završio je Duhovnu akademiju u Kijevu. Za niškog episkopa postavljen je 1913., a za zagrebačkog mitropilita 1932. godine. Umire u siječnju 1945. godine u Beogradu.

³⁷ HDA, f. 1561, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Službe državne sigurnosti (RSUP SDS), šifra 002.05, *Kopije prepiske Ministarstva vanjskih poslova NDH sa župskom redarstvenom oblasti u Sarajevu (br. NJ-3790/42, od 21. svibnja 1942) i Ustaško nadzorne službe, Ured I sa ravnateljstvom ustaških redarstva (br. 14011/42 T. od 13. travnja 1942.)* 18.-21.

³⁸ Vidi Wikizvornik, <https://sr.wikisource.com>.

³⁹ R. Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 43.

protjerali jednog episkopa, Talijani su jednog internirali, a jednog su strijeljali Njemci. U svojim eparhijama ostalo je devet episkopa.⁴⁰

2.2.2. Hrvatska pravoslavna crkva

Nakon što je u svibnju 1941. godine pravoslavno stanovništvo u NDH ostalo bez crkvene hijerarhije, 3. lipnja zatvorene su i sve škole koje je vodila SPC, a 25. lipnja ukinut je patrijaršijski prirez. Ministarskom naredbom od 18. srpnja dokinut je naziv srpskopravoslavna vjera te je zamijenjen nazivom grkoistočna vjera koji je bio u uporabi do lipnja 1920. godine.

Ustaške vlasti nastojale su dio pravoslavaca konvertirati na katolicizam te je 3. svibnja izdana *Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu*, čime je pojednostavljena procedura vjerskih prelazaka. Katolička crkva (KC) protivila se takvim postupcima pa je na Biskupskoj konferenciji 17. i 18. studenog 1941. godine donesena rezolucija kojom se od vlasti tražilo da isključivo KC može odobriti prelaske na katolicizam, odnosno da će taj proces priznavati kao punovažeći samo ako bude provođen prema dogmatskim i kanonskim principima.⁴¹ Ustaške vlasti nisu se obazirale na KC te su nastavile provoditi svoju politiku, bez suradnje s najvećim brojem visokog klera i svećenstva.

U međuvremenu se u Srbiji formirao Sinod SPC-a koji je zborničko-tuzlanskog episkopa Nektarija imenovao administratorom Zagrebačke, Gornjokarlovačke, Pakračke, Dobro-bosanske i Banjalučke eparhije.⁴² Ustaške vlasti nisu se obazirale na ovu odluku te su 5. prosinca 1941. godine ukinule julijanski i uvele gregorijanski kalendar.⁴³

Nakon sve većeg odlaska srpskog stanovništva u pokret otpora, tj. partizanske i četničke jedinice ali i zbog velikog priljeva izbjeglica u Srbiju, poglavnik Ante Pavelić je

⁴⁰ R. Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 39. Nakon aneksije dijela Makedonije skopski mitropolit Josif Cvijović te episkop Vikentije Prodanov iz zletovsko-strumičke eparhije najprije su bili stavljeni u kućni pritvor, a potom su 4. svibnja, zajedno sa svećenicima koji nisu bili rođeni u Makedoniji, protjerani u Srbiju. Mađari su protjerali mukačevsko-prjaševskog episkopa Vladimira koji je nakon zatvaranja u Budimpešti transportiran u Beograd 19. srpnja 1941. Češkog i moravsko-šleskog episkopa Gorazda strijeljali su Njemci, uz optužbu da je sudjelovao u atentatu na visokopozicioniranog njemačkog časnika. Episkop Raško-prizrenske eparhije Serafin ostao je na čelu eparhije te je u lipnju 1942. godine sudjelovao na sinodskom zasjedanju Albanske pravoslavne crkve od koje je primao i financijsku pomoć, istovremeno prekinuvši sve veze s Crkvom u Srbiji. Nakon kapitulacije Italije, kratko je bio u kućnom pritvoru, a potom je otišao u Tiranu gdje je u siječnju 1945. godine i preminuo.

⁴¹ *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske (NDH)*, Zagreb, 3. svibanj 1941., 56.

⁴² R. Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 48.

⁴³ *Zbornik zakona i naredaba NDH*, Zagreb, 4. prosinca 1941., 1012.

promijenio politiku prema pravoslavcima te je 28. veljače 1942. godine u Hrvatskom državnom saboru rekao sljedeće:

(...) u pravoslavlje ne dira nitko, ali u hrvatskoj državi ne može biti srpske pravoslavne crkve. Kažem još jednom: ne može biti srpske, a ne može biti ni grčke pravoslavne crkve. Zašto? Zato, jer su svugdje na svijetu pravoslavne crkve nacionalne crkve. SPC je dio srpske države Srbije. Hijerarhički je SPC vođena po državnoj vlasti Srbije... To može biti u Srbiji, možda je moglo i biti i u bivšoj, nesretnoj Jugoslaviji, ali u hrvatskoj državi to ne može i neće biti... Ali ako crkvena organizacija nije internacionalna, ako je partikularna, onda može biti samo nacionalna hrvatska, onda može biti samo takva, koja u svom duhovnom životu vrši i uživa punu slobodu, slobodu savjesti, ali u svim drugim stvarima mora biti pod nadzorom hrvatske države i njezinih oblasti.⁴⁴

Odmah potom započele su pripreme za osnivanje nacionalne hrvatske Pravoslavne crkve, pri čemu su bitnu ulogu imali Petar Lazić, Vaso Šurlan i Miloš Obrknežević koji su se izjašnjavali Hrvatima te su bili, prema nekim izvorima simpatizeri ustaškog pokreta.⁴⁵ Upravo su oni bili Poglavnikovi savjetnici pri izradi *Zakona o stvaranju Hrvatske pravoslavne crkve* (HPC) objavljenoga 2. travnja 1942. godine.⁴⁶ Prema članku objavljenom u *Hrvatskom narodu*, molbu za osnivanje HPC-a podnijeli su Petar Lazić i Vaso Šurlan.⁴⁷

Nakon donošenja zakonskog okvira, tražile su se pogodne osobe koje bi preuzele njezino vođenje pa je Miloš Obrknežević, kao Poglavnikov izaslanik, s tom namjerom bio upućen u manastir Hopovo u Srijemu. U manastiru su se nalazila dvojica episkopa emigrantske Ruske pravoslavne crkve, Germogen i Teofan, kojima je u Poglavnikovo ime bilo ponuđeno organiziranje HPC-a.⁴⁸ Nakon njihova pristanka, Obrknežević se vratio na konzultacije u Zagreb.⁴⁹

⁴⁴ H. Matković, *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998, 115.-116.

⁴⁵ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.06, *Zapisnik saslušanja Spiridona Mifke, od 23. lipnja 1945. godine*. Prilikom saslušanja Mifke u Ozni, uz Mirona Federara i Varnavu Radovanovića, istaknuo je navedenu dvojicu kao simpatizere ustaškog pokreta.

⁴⁶ *Zbornik zakona i naredaba NDH*, Zagreb, 21. travanj 1942., II, br. 11, 390.

⁴⁷ Hrvatski narod, br. 394, od 4. travnja 1942.

⁴⁸ Odlukom Arhijerejskog sabora SPC-a iz 1921. godine priznata je tzv. Ruska pravoslavna zagorična crkva (tj. ruska emigrantska crkva/RZPC) sa sjedištem u Sremskim Karlovcima na čelu s mitropolitom Anastazijem, a kojoj su navedenom odlukom data autonomna prava. Episkopi Gergomen i Teofan bili su članovi Arhijerejskog sinoda RPZC.

⁴⁹ HDA, f. 1561 RSUP SDS, *Zapisnik saslušanja Germogena pri OZNI od 26. svibnja 1945. godine*, šifra 002.07, 39.

Prije imenovanja poglavara HPC-a Pavelić je namjeravao izraditi i njezin Ustav, zbog čega se još tri puta sastajao s Obrkneževićem.⁵⁰ U konačnici je bio prihvaćen Obrkneževićev prijedlog da Ustav HPC-a bude izrađen prema Ustavu SPC-a, osim što su se zamijenili nazivi država, službeno pismo, jezik, i kalendar. Po Ustavu, HPC je bila autokefalna i episkopalna crkva na čelu s patrijarhom koji je trebao, sukladno kanonu, biti posvećen u suglasnosti s patrijarhom u Carigradu. Uz patrijarha, njezini crkveni i samoupravni organi bili su Sveti arhijerejski sabor, Veliki crkveni sud, episkopi, arhijerejski namjesnici, parosi i crkveno-općinski upravni odbori dok se, u administrativnom smislu, dijelila na eparhije, arhijerejska namjesništva i župe. Uz Zagrebačku mitropoliju, trebale su biti organizirane još tri eparhije - Brodska, Sarajevska i Bosansko-petrovačka, a sve episkope trebao je imenovati Poglavlak.⁵¹

Nakon izrade Ustava HPC-a, Obrknežević je ponovno otišao u Hopovo gdje je, u Pavelićevo ime, predložio da Germogen postane poglavar HPC-a, a Teofanu pružimanje Sarajevske eparhije. Germogen je pristao, no Teofan je odbio, kasnije tvrdivši da nikada nije ni razmatrao mogućnost prihvaćanja HPC-a.⁵² Naposljetku je odbio priznati HPC pa je, po odluci Ministarstva unutarnjih poslova NDH, protjeran u Srbiju.⁵³

Potom je Germogen s Obrkneževićem otišao u Zagreb gdje ga je Pavelić primio na audijenciju. Prema iskazu koji je dao pri Odjeljenju za zaštitu naroda (Ozna) prihvatio je Ustav HPC-a, kao i sva kadrovska rješenja, no nije pristao prihvatiti titulu patrijarha bez dozvole carigradskog patrijarha pa se u službenoj korespondenciji nazivao mitropolit zagrebački i poglavar HPC-a.⁵⁴

Potpuni organizacijski ustroj trebao je biti dovršen za jednu, a najviše za tri godine, međutim sarajevski episkop postavljen je tek 1944. godine, a Bosansko-petrovačka i Brodska

⁵⁰ H. Matković, *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998, 116.

⁵¹ *Zbornik zakona i naredaba NDH*, Zagreb, 1. srpanj 1942., II, br .18, 688-697.

⁵² HDA, f. 1561 RSUP SDS, *Zapisnik saslušanja Germogena pri OZNI od 26. svibnja 1945. godine*, šifra 002.07, 39. (prema Germogenu, Teofan je odbio mjesto episkopa u Sarajevu jer se nadao da će njemu biti ponuđena funkcija poglavara HPC-a te nije htio prihvatiti manje primamljivu poziciju. Teofanova tvrdnja da nikada nije ni razmatrao biti dio HPC-a ipak je upitna jer da je na prvom susretu odbio Obrkneževićevu ponudu za organizaciju HPC-a, ne bi mu ni bila ponuđena pozicija sarajevskog episkopa. Teofan je umro u Beogradu 2. lipnja 1945. godine.)

Germogen je rođen 10. siječnja 1861. godine u Stanjici Negavskoj u Donskom okrugu. Za svećenika je bio zaređen 1887. godine. U manastir je otišao 1909. godine, a već 1910. godine bio je imenovan episkopom u gradu Novočerkasku. Tri godine nakon Boljševičke revolucije napustio je Rusiju i otišao u Atos, Grčka. Od 1922. godine boravio je u Srbiji te je bio smješten u manastir Rakovac, zatim u manastir Grgetag, a potom u manastir Hopovu, gdje je dočekao kapitulaciju Jugoslavije.

⁵³ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07., (tajništvo V.T. broj: 482-1942, od 10. srpnja 1942.), 49.

⁵⁴ HDA, f. 1561 RSUP SDS, *Zapisnik saslušanja Germogena pri OZNI od 26. svibnja 1945. godine*, šifra 002.07, 39.

eparhija nikada nisu dobile svoje episkope. Isto tako, Crkveni sud Zagrebačke mitropolije bio je osnovan tek 16. travnja 1945. godine, neposredno prije sloma NDH.⁵⁵

Mitropolit je ustoličen 7. lipnja 1942. godine u crkvi sv. Preobraženja u Zagrebu, a na ceremoniji su, u ime predstavnika vlasti, sudjelovali predsjednik Hrvatskog državnog sabora Marko Došen, ministar seljačkog gospodarstva Jozo Dumančić i zagrebački gradonačelnik Ivan Werner. Odmah je bio formiran i Ured pri Zagrebačkoj mitropoliji kojem je na čelu bio Miloš Obrknežević, a tajnik Joco Cvijanović.⁵⁶ Sve vjerske službenike plaćala je država kao državne činovnike prema Zakonu o činovnicima.⁵⁷ Jednako tako, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja obvezalo se financirati časopis *Glas Pravoslavlja*.⁵⁸

Potom je Germogen uputio poziv svim pravoslavnim svećenicima u NDH za prelazak u HPC, naime ona se nije smatrala nasljednicom SPC-a.⁵⁹

Uspostava HPC-a označila je tolerantniji odnos ustaškog režima prema pravoslavcima, otvaranje crkvi te ponovnu mogućnost održavanja bogoslužja i normalno funkcioniranje svih ostalih crkvenih aktivnosti poput krštenja, vjenčanja i sprovoda.⁶⁰ Pravoslavni vojnici u oružanim snagama dobili su vojnog svećenika Petra Stefanovića.⁶¹ HPC je dobila dio nekretnina koje su konfiscirane SPC-u, poput zgrade u Deželićevoj ulici koju je koristio Germogen.⁶² Prestala su preveravanja, a pravoslavni vjernici za ustaške vlasti više nisu bili nepoćudni. Zanimljiva je bila proslava blagdana Bogojavljanja 1944. godine koja je bila proslavljena svečanom povorkom kroz središte Zagreba, a bogoslužje je bilo održano na središnjem zagrebačkom trgu, što je još početkom 1942. godine bilo nezamislivo.⁶³

Tijekom 1943. godine, diljem NDH dijeljeni su i bacani letci u kojima je Germogen pozivao pravoslavno stanovništvo na napuštanje partizana i povratak kućama. Odgovor je stigao s Konferencije pravoslavni svećenika okupljenih u Narodnooslobodilačkom pokretu

⁵⁵ H. Matković, *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998, 118.; HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, 35.

⁵⁶ H. Matković, *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998, 117.-118.

⁵⁷ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, 138

⁵⁸ Urednik časopisa bio je Sava Štedimljija. Nakon pasiviziranja neposredno nakon Drugog svjetskog rata, nastavio je s pisanjem u Hrvatskom književnom listu i Vjesniku. Smatra se najvećim promotorom tvrdnje da su Crnogorci zapravo Crveni Hrvati (zbog njegovih stavova i djelovanja za vrijeme rata, odnosno zbog uloge u HPC-u bio je oštro napadnut u *Pravoslavlju*, Beograd, 14. svibnja 1970. 4.)

⁵⁹ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, *Iskaz Germogena pri zagrebačkoj OZNI od 26. svibnja 1945.*, 39.

⁶⁰ H. Matković, *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998, 118.

⁶¹ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, *Iskaz Germogena pri zagrebačkoj OZNI od 26. svibnja 1945.*, 41.

⁶² U Zagrebu je HPC-u dodijeljena zgrada eparhije SPC-a u Deželićevoj ulici, a u vlasništvo je dobila i mnoge seoske parohijske kuće oduzete SPC-u.

⁶³ *Glas pravoslavlja*, god. III, br. X, 15.

(NOP) održane u Bijelini koji su stanovništvu uputili poziv na priključenje Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB).⁶⁴

Iako je HPC zatražila priznanje od carigradskog patrijarha, odgovor nije dobiven. Dobra suradnja, ali ne i formalno priznanje bilo je uspostavljeno s Bugarskom i Rumunjskom pravoslavnom crkvom. Rumunjski mitropolit Visarion Puj došao je u kolovozu 1944. godine u Zagreb na posvećenje (mirotoniju) Spiridona Mifke.⁶⁵ Želja vlasti bila je i dolazak predstavnika Bugarske pravoslavne crkve, ali to se nije dogodilo jer se u Bugarskoj istovremeno birao patrijarh.⁶⁶ Međutim, Bugarska pravoslavna crkva preuzela je na školovanje 12 bogoslova, budući da HPC nije imala bogosloviju, a imala je velike potrebe za svećeničkim kadrom.⁶⁷ Bogosloviju je, unatoč nedostatku profesorskog kadra, u jesen 1944. godine u Sarajevu otvorio episkop Spiridon.⁶⁸

HPC je tijekom rata raspolagala sa 75 do 110 svećenika, ovisno o razdoblju i izvoru, dok je SPC na istom teritoriju neposredno prije rata raspolagala s ukupno 577 svećenika. Sredinom 1942. godine bile su popunjene 53 parohije s ukupno 60 svećenika, deset svećenika je bilo u mirovini, a šest ih je umrlo.⁶⁹ Svećenike za rad u župama imenovao je mitropolit Germogen, a od kolovoza 1944. godine za područje Sarajevske eparhije i episkop Spiridon, uz prethodnu suglasnost Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja.⁷⁰ Prema Germogenu, nešto više

⁶⁴ HDA, f. 310 Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (KOVZ), 1960., kut. 151.

⁶⁵ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.06, *Zapisnik saslušanja Spiridona Mifke od 23. lipnja 1945. godine*, 8.-18. Spiridon Mifka rođen je 9. travnja 1902. godine, u Samboru. Nakon završene gimnazije u Zagrebu, Karlovcu i Varaždinu, upisuje su na Trgovačku akademiju u Zagrebu, a 1924. godine započinje studij teologije u Sremskim Karlovcima te 1925. godine prelazi na pravoslavlje. Nakon zaređenja, kao paroh je službovao u Srpskoj Jasenici i Sitnici nakon čega je došao u sukob s bihačkim episkopom te nije obavljao nikakvu svećeničku dužnost. Potom je uz pomoć dalmatinskog episkopa Nikolaja otišao u manastir Nikolje pa u manastir Studenice i naposljetku u manastir sv. Nauma kod Ohrida, gdje je i dočekaio kapitulaciju Jugoslavije. Potom je kratko bio u manastiru Vete, zatim u Grčkoj odakle se vratio u Beograd, nakon čega je dobrovoljno otišao na šestomjesečni rad u Njemačku. Po povratku iz Njemačke pristupio je HPC-u te je imenovan parohom u Goraždu (zbog ulaska partizana u grad na tu dužnost nikada nije ni stupio), a potom i u Visokom. Od 15. kolovoza 1944. godine bio je sarajevski episkop. Iz Sarajeva se povlačio s vojskom NDH prema Zagrebu gdje je bio uhićen 22. svibnja 1945. godine. Osuđen je na smrt vješanjem pri Komandi grada Zagreba 29. lipnja 1945.

⁶⁶ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.075, br. V.T. 246/44, 695.

⁶⁷ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, 172.

⁶⁸ HDA, f. 1561 (RSUP SDS), šifra 002.06, *Zapisnik saslušanja Spiridona Mifke od 23. lipnja 1945. godine*, 13.

⁶⁹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918.-1988.*, knjiga 2, Beograd 1988, 128.

Prema dokumentima OZNE, u prvim mjesecima nakon formiranja, HPC je imala 80-ak svećenika (HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, 29.); Sredinom 1943. godine ima 100-tinjak svećenika te 14 bogoslova (šifra 002.07.) 102.

⁷⁰ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, 32.

od polovice svećenika bili su Srbi, a ostalo uglavnom Rusi.⁷¹ Manji dio svećenstva (poput spomenutih Vase Šurlana i Miloša Obrkneževića) izjašnjavao se Hrvatima, neki su se smatrali političkim Hrvatima (poput Joce Cvijanovića), a interesantan je primjer svećenika Varnave Radovanovića koji je napustio tesličku župu i priključio se ustaškoj vojsci.⁷²

Pod pritiskom ustaških vlasti, neposredno prije povlačenja Vlade NDH iz Zagreba, 6. svibnja 1945. godine, Germogen je ustoličen za patrijarha HPC-a, a unatoč zadnjim satima NDH, bio je upriličen i svečani domjenak.⁷³

⁷¹ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, *Iskaz Germogena pri zagrebačkoj OZNI od 26. svibnja 1945.*, 41.

⁷² HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, *Zapisnik saslušanja Germogenovog tajnika J. Cvijanovića i A. Borisova 8. lipnja 32-33.*

⁷³ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07.7 (prijepis: Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, odjel za bogoštovlje, br: 2582-b-1945., od 2. svibnja 1945.).

3. OPĆI PRIKAZ ODNOSA SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U HRVATSKOJ I VLASTI OD 1945. DO 1967.

3.1. Odnosi Srpske pravoslavne crkve i države od 1945. do 1951.

3.1.1. Organizacijska konsolidacija SPC-a i odnosi s vlastima u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata

Osnivanjem Komisije za vjerske poslove (Vjerska komisija) na trećoj sjednici Predsjedništva Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) 25. kolovoza 1944. godine, komunisti su najavili reguliranje odnosa s vjerskim zajednicama.⁷⁴ Upravo će ona u narednim desetljećima dijelom biti kreator politike prema vjerskim zajednicama, no u punom smislu njihov nadzornik ali i glavni posrednik u rješavanju svih otvorenih pitanja između vlasti i vjerskih zajednica. Prvim predsjednikom postao je katolički svećenik Svetozar Rittig. Komisiju su činili još i pravoslavni svećenik Ilija Ćuk i odvjetnik Ivan Tremški.⁷⁵ Na sjednici je zaključeno da se s vremenom Komisija upotpuni s još nekoliko članova.⁷⁶

Na istoj sjednici, na prijedlog Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, bila je donesena i *Odluka o poništenju prijelaza na druge vjeroispovijesti*:

Član 1.

Ustanovljuje se, da je nasiljima okupatora i ustaša, još fizičkim i moralnim pritiskom iznuđeno prevođenje izvjesnog broja Srba u Hrvatskoj s pravoslavlja na katoličanstvo ili koju drugu vjeru. To je nasilje, lišeno svake moralnosti i opravdanja, u suprotnosti sa zajamčenom slobodom vjeroispovijesti i savjesti, izraženo u t. 5. Deklaracije o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske. Zato je takvo prisilno prevođenje s pravoslavlja na katoličanstvo ili na drugu vjeru ništavno i bez svake vrijednosti.

Član 2.

Na osnovu toga voditelji matičnih knjiga koje vode još odnosni župni uredi rimokatoličke crkve na području DFH, dužni ureda radi sve takve upise izvršene za vrijeme neprijateljske okupacije da brišu kao posljedicu nasilničkog djelovanja okupatora i ustaša.

⁷⁴ ZAVNOH, Zbornik dokumenata, sv. III, Zagreb, 1985, 260.

⁷⁵ Po sličnom obrascu formirane su komisije i u ostalim federalnim jedinicama, tako su i u srbijanskoj komisiji bili pravoslavni i katolički svećenici (Mirko Mihajlović iz Kukujevaca), a svima je bilo zajedničko to što su bili pripanici NOB-a. U razdoblju od osnivanja 1944. pa do 1976. godine nekoliko je puta mijenjala nazive. Međutim njena glavna funkcija nadzornika i glavnog posrednika u rješavanju svih otvorenih pitanja između vlasti i vjerskih zajednica nije se mijenjala. Stoga ću u doktorskom radu koristiti i naziv Vjerska komisija (identičan termin koristi povjesničar Miroslav Akmađža) DETALJNIJE VIDI Prilog 2. *Predsjednici i članovi Komisije za vjerske poslove u Hrvatskoj od 1945.-1967.*

⁷⁶ Vidi Prilog 2.

Voditelji matičnih knjiga parohijskih zvanja srpsko-pravoslavne crkve dužni su uspostaviti onakvo stanje upisa, kakvo je bilo do 10. travnja 1941. godine tj. do okupacije naše zemlje od neprijatelja.

Ako se radi o prelazu na koju drugu vjeroispovijest treba postupiti u smislu gornjih propisa.

Član 3.

Kod brisanja gornjih upisa postupak treba da je brz i bez suvišnih formalnosti.

Član 4.

Ova odluka stupa odmah na snagu.

Odjelu za unutrašnje poslove povjerava se provođenje ove odluke.⁷⁷

S druge strane, Sinod SPC-a je tek 23. ožujka 1946. godine donio rezoluciju kojom su bili formalno poništeni svi akti koje su izdali episkopi Germogen i Spiridon te se istovremeno svim svećenicima koji su bili u HPC-u dozvolio povratak u SPC, iako je najveći dio svećenstva, uz izuzetak onih koji su otvoreno simpatizirali ustašku vlast, već djelovao u svojim parohijama.⁷⁸

Nakon što su osnovali Komisiju za vjerske poslove i donijeli *Odluku o poništenju prijelaza na druge vjeroispovijesti*, komunistička vlast je uz pomoć svećenika koji su sudjelovali u NOP-u preuzela inicijativu i u konsolidaciji SPC-a s ciljem njenog neposrednog nadzora. Tako su 13. i 14. ožujka 1945. godine organizirali održavanje Konferencije svećenstva eparhije Dalmatinske i manje skupine svećenika iz Gornjokarlovačke eparhije. Nazočilo joj je 25 svećenika, uz prisustvo generala Jugoslavenske armije (JA) Petra Drapšina i tajnika srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a Dušana Brkića, kasnije ministra vlade Federalne Države Hrvatske (FDH). Na njoj je bila iskazana privrženost pravoslavnog svećenstva tekovinama NOP-a te su bili osuđeni oni svećenici koji su surađivali s svećenikom, četničkim vođom u Hrvatskoj i zapovjednikom Dinarske četničke divizije Momčilom Đujićem, kao i oni koji su surađivali s HPC-om.⁷⁹ Slična konferencija pod patronatom nove vlasti bila je održana i u Valjevu, Srbija, još 3. siječnja 1945. godine.⁸⁰ Svećenici koji su sudjelovali na ovim konferencijama u narednim su godinama bili čelnici svećeničkih udruženja, odnosno postali su glas komunističke vlasti unutar struktura SPC-a (više u poglavlju *Svećeničko udruženje u službi komunističkih vlasti*).

⁷⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 1056/45 (ova odluka je 7. veljače 1946. bila poslana Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu, biskupskim ordinarijima u Đakovu, Križevcima, Senju, Krku, Splitu, Hvaru i Dubrovniku, Evangeličkoj crkvi u Zagrebu i Muslimanskoj vjerskoj općini u Zagrebu), kut. 124.

⁷⁸ *Glasnik SPC*, broj 4, od 19. ožujka 1946.

⁷⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 1960, kut. 151.

⁸⁰ R. Radić, *Verom protiv vere*, 140.

Navedena Konferencija održana je u Dalmaciji iz više razloga - naime, u ožujku je cijela Dalmacija bila pod nadzorom partizanskih snaga, a svećenici koji su bili u četničkom pokretu najvećim dijelom su izbjegli prema Istri i dalje prema Trstu s postrojbama popa Đujića. Uz to, Dalmatinska eparhija je, uz Zagrebačku mitropoliju, pretrpjela najmanju štetu u ratu, kako u očuvanim vjerskim objektima, tako i u brojnom stanju svećenstva. U bombardiranjima su bile oštećene crkve u Bribiru, Kninu, Šibeniku i Zadru. Manastir Krka je sačuvan u potpunosti, a Krupa i Dragović su oštećeni. Od 83 crkve, 54 su bile u dobrom stanju, 27 ih je oštećeno, a dvije su porušene. Neposredno nakon rata, izvan uporabe bilo je 35% crkvi u Dalmatinskoj eparhiji.⁸¹

Istodobno, katedrala i eparhijski dvor u Gornjokarlovačkoj eparhiji bili su teško oštećeni. Od 189 crkvi, 5-14 ih je bilo u dobrom stanju, 11-20 je oštećeno, dok su 164 crkve porušene. Neposredno nakon rata, izvan uporabe je bilo između 92,5 i 97% crkvi. Jednako tako, stradalo je između 66 i 70 svećenika od 157 koliko ih je bilo prije rata.⁸²

U Pakračkoj eparhiji, od 97 crkvi 15 je bilo u dobrom stanju, 42 su bile oštećene, a 40 ih je bilo porušenih. Izvan uporabe bilo je 84,5% crkvi i tri manastira. Pred početak Drugog svjetskog rata imala je 79 parohija, od čega 8 nepopunjenih, s ukupno 76 svećenika.⁸³

U Zagrebačkoj mitropoliji, od 70 crkvi 35 je bilo u dobrom stanju, 31 je bila oštećena, a četiri su bile porušene. Dakle, izvan uporabe je bilo 50% crkvi.⁸⁴

U parohijama Sremske i Bačke eparhije koje su se nalazile u Hrvatskoj, od 47 crkvi 15 je bilo oštećeno, a 6 porušeno, odnosno izvan uporabe je bilo 44% crkvi.⁸⁵

Ukupno, od 468 crkvi u Hrvatskoj, nakon rata je u dobrom stanju bilo između 135 i 144 crkvi, oštećeno ih je bilo između 126 i 135, dok je 216 crkvi bilo porušeno, odnosno izvan uporabe je bilo između 342 i 351 crkvi ili 70 i 72% crkvi. Prema podacima Savezne komisije za vjerska pitanja u ratu je porušena ili izvan uporabe bila 341 pravoslavna crkva.⁸⁶

⁸¹ HDA, f. 310, KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁸² HDA, f. 310, KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

Prema izvještaju episkopa Germana koje je poslano Saveznoj komisiji za vjerske poslove, spaljeno je i porušeno 175 od 189 vjerskih objekata te je stradalo 66 od ukupno 157 svećenika. Prema drugom izvještaju (R. Radić, *Verom protiv vere*, 125) 188 od ukupno 220 kapela i crkvi su oštećene ili uništene (ovdje su evidentno pribrojane i crkve koje su pripadale Gornjokarlovačkoj eparhiji, a nalazile su se na području Bosne i Hercegovine).

Podatci o broju crkvi variraju, tako se na sjednici KOVZ-a 1. i 8. veljače 1964. godine spominje podatak da su se nakon rata mogle upotrebljavati 242 crkve, što je osjetno više nego u prethodnim izvješćima.

⁸³ HDA, f. 310, KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁸⁴ HDA, f. 310, KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁸⁵ HDA, f. 310, KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁸⁶ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 24/60, kut. 60.

TABLICA 1. Pregled stanja crkvi Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata

Eparhije	Broj crkvi	U dobrom stanju	Oštećene	Porušene	Izvan uporabe*
Zagrebačka	70	35	31	4	35 (50%)
Pakračka	97	15	42	40	82 (84,5%)
Gornjokarlovačka	189	5-14	11-20	164	175-184 (92,5-97%)
Dalmatinska	83	54	27	2	29 (35%)
Dio Sremske i Bačke	47	26	15	6	21 (44%)
UKUPNO	486	135-144	126-135	216	342-351 (70-72%)

Tri mjeseca nakon konferencije u manastiru Krka, ministar pravosuđa FD Hrvatske Dušan Brkić sudjelovao je u organizaciji proslave Vidovdana 28. lipnja 1945. godine koja je označila početak organizacijske konsolidacije SPC-a na području Hrvatske. O tom skupu zagrebački je *Vjesnik* donio veliki članak pod naslovom *Na velikom Vidovdanskom zboru u Pakracu* na kojem je, prema tom dnevniku, bilo 4000 okupljenih osoba iz Pakraca i okolice. Poslije svečane liturgije koju je predvodio pripadnik NOB-a i pakrački paroh Boško Bosanac, podijelio je parastos svim borcima i žrtvama rata te je veličao pobjedu partizanske vojske, nazvavši ih spasiocima srpstva i slavenstva.⁸⁷ Skupu je, uz ministra pravosuđa Dušana Brkića, nazočio i ministar građevine Stanko Čanica-Opačić koji je u svom govoru, uz veličanje partizanske borbe, izjavio:

Mi ćemo se boriti da Srbi dobiju, a oni već dobivaju, punu zadovoljštinu za svoje muke i napore.⁸⁸

U situaciji kada komunističke vlasti, uz pomoć prorežimskih svećenika, pod svojim utjecajem imaju većinu svećenstva, u Zagreb je 10. srpnja stigao episkop Arsenije (Svetislav) Bradvarević kao novi administrator Zagrebačke, Pakračke, Gornjokarlovačke i Dalmatinske eparhije.⁸⁹ Prethodno je ostavku dao episkop Nektarije koji je na navedena mjesta bio imenovan još krajem 1941. godine, a u hrvatskim eparhijama nikada nije ni boravio.⁹⁰ Arsenije je u Zagrebu naišao na dobar prijam kod vlasti, a nekoliko dana po dolasku, u

⁸⁷ *Vjesnik*, br. 61, Zagreb, 30. lipnja 1945.,3.

⁸⁸ *Vjesnik*, br. 61, Zagreb, 30. lipnja 1945.,3.

⁸⁹ Najveći dio svećenika HPC-a i svećenika koji su bili u četničkom pokretu su emigrirali ili bili uhićeni ili su se pak pasivizirali.

⁹⁰ R. Radić, *Verom protiv vere*, 138.

Vjesniku je objavljen članak pod nazivom *Novi episkop Srpske pravoslavne crkve stigao u Zagreb* u kojemu, između ostaloga, stoji:

Novoimenovani administrator svih eparhija na području Federalne Države Hrvatske, episkop moravički Arsenije stigao je ovih dana u svoje sjedište Zagreb. Narušeno jedinstvo srpske pravoslavne crkve prekidom svakih veza tokom ovog rata i okupacije zemlje, kao i uspostavom otpadničke Germogenove tzv. Hrvatske pravoslavne crkve, time je ponovo uspostavljeno.⁹¹

Odmah po dolasku osnovao je eparhijsku kancelariju i Crkveni sud, a prema financijskoj pomoći koja je 15. srpnja dodijeljena vjerskim zajednicama za razdoblje od 1. srpnja do 31. prosinca 1945. godine, Arsenije je raspolagao sa 73 svećenika. Od ukupno 21.817.450 dinara namijenjenih vjerskim zajednicama, KC je dobila 12.483.100 (58,3%), SPC 8.844.350 (40,3%), a ostale vjerske zajednice 500.000 dinara (2,3%).⁹² Evidentno je da je SPC dobila pomoć koja nije bila razmjerna broju pravoslavnih vjernika, što se može protumačiti činjenicom da je pretrpjela velike štete u ratu, ali i izražavala veću odanost novom društvenom poretku od KC-a. Još 6. lipnja, odlukom Ministarstva financija Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) dodijeljena joj je pomoć od 15 milijuna dinara. Prema internoj odluci SPC-a, novac je podijeljen svećenstvu koje se vraćalo u svoje parohije te za pomoć eparhijama, s tom razlikom što je za eparhije u Srbiji bilo namijenjeno 50.000 dinara, dok su eparhije u ostalim federalnim jedinicama trebale dobiti 100.000 dinara.⁹³ Financijska pomoć dodijeljena SPC-u jedva je bila dostatna za funkcioniranje popunjenih parohija, dok su svećenici koji su postepeno dolazili u svoje prijeratne parohije nailazili na srušene ili oštećene parohijske kuće ili pak zaposjednute od strane vojske ili pojedinih tijela lokalne uprave, kao i na vjernike koji nisu imali naviku doniranja Crkvi. Uz to, dodatan problem predstavljalo je donošenje *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* 23. kolovoza 1945. godine kojim su u težak položaj stavljene seoske parohije (koje su i prije rata dio prihoda dobivali prodajom poljoprivrednih proizvoda) jer su im, nakon rata, takvi prihodi trebali činiti većinu potrebnih sredstava za održavanje crkvenih općina i parohija.⁹⁴ U nekoliko navrata pokušale su ishoditi dozvole od vlade Narodne Republike Hrvatske (NRH) i lokalnih vlasti za prikupljanje dobrovoljnih priloga, ali su odgovori na sve takve predstavke bili da se, sukladno propisima,

⁹¹ *Vjesnik*, br. 73, Zagreb, 14. srpnja 1945., 3.

⁹² HDA, f. 310 KOVZ, *Budžet za svećenstvo za vrijeme VII-XII.1945.*, kut. 124.

⁹³ R. Radić, *Verom protiv vere*, 170. (u dostupnim izvorima, ali i po tvrdnji povjesničarke Radić, pomoć je bila upućena samo Gornjokarlovačkoj eparhiji, pa nije razvidno jesu li pomoć dobile i ostale eparhije).

⁹⁴ *Narodne novine (NN)*, br. 80, Zagreb, 28. studeni 1945., 1.

dobrovoljni prihodi mogu prikupljati u zatvorenim crkvenim prostorijama u kojima se obavljaju vjerski obredi, i to na način koji isključuju svaku prisilnu mjeru.⁹⁵

Nakon dobivene financijske pomoći, Arsenije je 27. kolovoza 1945. godine uputio predstavku predsjedniku Federalne Vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću u kojoj je oštro napao Grkokatoličku biskupiju i njenog biskupa, optuživši je za prisvajanje imanja manastira Lepavine i crkvi te za krađu crkvenog inventara, za što je zatražio odštetu. Predstavka glasi:

Čitajući Eparhijski Vjesnik križevačke biskupije, u kojem se iznosi rad njezin u 1943. godini, naišao sam na 35. strani pod naslovom Dušopastirska služba, da je biskupija na nezakonit način prisvojila imanje pravoslavnog manastira Lepavine, i da je to imanje upotrebljavala za izdržavanje školske mladeži prelaznika, koja se nalazi u biskupskom konviktu u Križevcima, i u eparhijskom sjemeništu u Zagrebu. Osim toga uzvešteni smo, da su grkokatolici prisvajali pravoslavne crkve i odnosili svete utvari iz njih, a naročito sv. antimise, bez kojih se ne može služiti sveta liturgija. Pošto postoji odluka AVNOJ-a i odluka Federalne Vlade Hrvatske, da svi građani Jugoslavije, koji su prisvojili imetak naših prognanih i ubijenih građana Srba i drugih, imaju taj imetak da vrate njihovim vlasnicima, molim Vas, gospodine Predsjedniče, da izvolite izdati naređenje križevačkoj biskupiji, da manastiru Lepavini dade odštetu da ono vreme, za koje je uživala plodove sa imanja manastira, i da vrati srpskoj pravoslavnoj crkvi sve naše utvari, koje se nalaze u njezinom posedu.⁹⁶

Na navedene optužbe odgovoreno je iscrpnim odgovorom iz Križevačke biskupije u kojem se nastojalo dokazati sasvim suprotno, a nabrajane su i brojne osobe pravoslavne vjeroispovijesti koje su mogle posvjedočiti u korist Grkokatoličke biskupije. U rekapitulaciji odgovora na Arsenijevu predstavku se navodi:

(...) da je križevačka biskupija uz protivljenje ustaških vlasti uzela u zaštitu jedan dio srpsko-pravoslavnih vjernika u gornjoj Hrvatskoj, da zapriječi rušenje crkvi, da vjernicima sačuva obred i crkveni jezik i da tako vjernike zaštititi

- Križevačka biskupija je sve to radila po želji i molbi naroda, pa se prema tomu ne može govoriti o bilo kakvoj propagandi ili još manje nasilnom uzimanju parohija
- činjenicama se dokazuje, da je Križevačka biskupija zaštićivala te vjernike, koliko joj je bilo moguće. Ta zaštita je bila osobito potrebna u drugoj polovici 1941. i god. 1942.
- Križevačka biskupija nije imala nikakve materijalne koristi od posjeda srpskopravoslavnoga manastira u Lepavini, nego je naprotiv izdala velike svote na zaštićivanje, uzdržavanje i školanje velikoga broja

⁹⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 688/46, od 20. travnja 1946., kut. 127; br. 1439, br. 2698, kut. 137.

⁹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, br. 836/45, *Arsenijeva predstavka br. 69 od 27. kolovoza 1945. i Odgovor na predstavku Janka Šimraka* (predstavka sadrži 60-ak stranica iscrpnog izvještaja o ratnim zbivanjima i djelovanju Grkokatoličke biskupije), kut. 125.

mladeži srpsko-pravoslavnih roditelja. Ta je mladež muška i ženska bila prepuštena sama sebi, bez roditelja i staratelja

- Križevačka biskupija nije si prisvojila niti jednoga predmeta srpsko-pravoslavnih crkvi nego je naprotiv mnoge crkve srpsko-pravoslavnih općina obskrbila potrebnim predmetima za bogoslužje.⁹⁷

Odgovor na predstavku imao je i tri priloga: svjedočenje grkokatoličkog eparhijskog sjemeništa u Zagrebu o pitomcima pravoslavnih roditelja, svjedočanstvo časnih sestara sv. Vasilija Velikog o pitomcima pravoslavnih roditelja i izvješće dr. Ivana Đure Višoševića o vraćanju crkvenih stvari koje pripadaju pravoslavnim crkvama. Odgovor na predstavku bio je poslan Vladimiru Bakariću i mitropolitu Arseniju, a potpisao ga je biskup Janko Šimrak u bolnici Milosrdnih Sestara 12. listopada 1945. godine.⁹⁸ Kako je i bilo navedeno u odgovoru na predstavku, najveći dio inventara iz oštećenih i porušenih crkvi završio je u muzeju u Povijesnom muzeju u Zagrebu još za vrijeme Drugog svjetskog rata, a u razdoblju kojim se bavi ova doktorski rad nije bio u potpunosti vraćen vlasnicima. Činilo ga je 1868 komada raznih slika i ikona, metalnih predmeta, rukopisa, namještaja, knjiga od 16. do 19 stoljeća i sl. Povratak u matične vjerske objekte ili manastire nije bio moguć jer su bili oštećeni, srušeni ili nisu imali svećenika.⁹⁹

Pravoslavni vjernici su prvi put nakon četiri godine javno proslavili Božić po julijanskom kalendaru, što je bilo potvrđeno odlukom Vlade NR Hrvatske 2. siječnja 1946. godine, kojom pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti na Božić 7., ali i 8. i 9. siječnja nisu bili dužni dolaziti na posao, a isto je vrijedilo i za Novu godinu tj. 14. siječnja te blagdan Bogojavljanja 19. siječnja.¹⁰⁰

Međutim, unatoč pozitivnim pomacima i ustupcima, nova vlast je ipak predstavljala i glavnu zapreku u konsolidaciji Crkve. Naime, miješanje u unutarnje poslove Crkve i nadalje je predstavljalo dodatan problem pa su se osnivale tzv. privremene srpske pravoslavne crkvene općine (SPCO) u koje su se postavljale odane osobe. Mitropolit Arsenije je 1. ožujka 1946. godine poslao predstavku Komisiji za vjerske poslove pri Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske u kojoj je tražio ukidanje takve prakse, a posebno je istaknuo privremenu upravu SPCO Karlovac te je tražio uspostavljanje redovne SPCO i predaju imovine. Iako nevoljko,

⁹⁷ HDA, f. 310 KOVZ, br. 836/45, *Odgovor biskupa Janka Šimraka na predstavku episkopa Arsenija* (predstavka sadrži 60-ak stranica iscrpnog izvještaja o ratnim zbivanjima i djelovanju Grkokatoličke biskupije), kut. 125.

⁹⁸ HDA, f. 310 KOVZ, br. 836/45, *Odgovor biskupa Janka Šimraka na predstavku episkopa Arsenija*, kut. 125

⁹⁹ HDA, f. 1228 *Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske (SSRNH), Informacija o nekim pojavama i procesima unutar vjerskih zajednica*, 1976, kut. 810, 10.

¹⁰⁰ HDA, f. 310 KOVZ, br. 3/46, kut. 126.

takva praksa je ipak bila napuštena te su komunisti krenuli s iniciranjem svećeničkih udruženja kao glavnim sredstvom za nadzor nad Crkvom.¹⁰¹

Novi zamah SPC-a bio je ojačan povratkom patrijarha Gavriela u studenom 1946. godine, ali se nije odrazio i na Crkvu u Hrvatskoj u kojoj je tada bilo popunjeno 112 od ukupno 345 parohija, uz jednog administratora koji je upravljao sa sve četiri eparhije. Iako je još tijekom 1945. godine bio razočaran odnosom saveznika prema četničkom vođi Draži Mihajloviću, prihvatio je realnost situacije i odlučio se vratiti u zemlju. Jugoslavenske vlasti prihvatile su njegov povratak jer se, po njima, nije kompromitirao za vrijeme rata. Njegov povratak bio je pozitivno prihvaćen u zapadnim krugovima, što je dodatno odgovaralo komunističkim vlastima.¹⁰² Potom je izmijenjen i dopunjen Ustav SPC-a kojim je i nadalje na njenom čelu bio patrijarh s titulom arhiepiskopa pečkog, mitropolita beogradsko-karlovačkog i patrijarha srpskog. Uz patrijarha, najviša upravna tijela bila su Sveti arhijerejski sabor, Sveti arhijerejski sinod, Veliki crkveni sud, Patrijaršijski savjet i Patrijaršijski upravni odbor. Na čelu svake eparhije bio je eparhijski arhijerej (episkop). Svaku pojedinu eparhiju činila su arhijerejska namjesništva, crkvene općine, parohije te manastiri. Svaka eparhija, uz eparhijskog arhijereja, imala je i upravna tijela - Eparhijski crkveni sud, Eparhijski savjet i Eparhijski upravni odbor. Na području Hrvatske nije bilo promjena te su i dalje postojale četiri eparhije, od kojih je Zagrebačka ostala s titulom mitropolije.

Prvi puta nakon pet godina, mogli su biti imenovani novi episkopi pa je tako u svibnju 1947. godine odlukom Svetog arhijerejskog sinoda (SAS) profesor iz Zrenjanina Nikanor (Nedeljko) Iličić imenovan gornjokarlovačkim episkopom i administratorom Dalmatinske eparhije, a novim zagrebačkim mitropolitom i upraviteljem Pakračke eparhije Damaskin (Dragutin) Grdanički. Unatoč tome, SPC u Hrvatskoj je u organizacijskom smislu ipak stagnirala. Naime, Damaskin je u to vrijeme bio žestoki protivnik započetog svećeničkog udruživanja i izrazito antikomunistički nastrojen te je, odmah po dolasku u Hrvatsku, obilazio parohije i nastojao odvratiti svećenike od članstva u prorežimskom svećeničkom Udruženju.¹⁰³ Međutim, nakon incidenta u Pakracu gdje ga je skupina lokalnog srpskog stanovništva predvođena lokalnim komunističkim dužnosnicima napala jajima i pljuvala uz povike "nećemo četnika za mitropolita", a njegove suradnike pretukli, Damaskin se povukao

¹⁰¹ HDA, f. 310 KOVZ, 395/46, kut. 126.

¹⁰² Usporedi: *Povratak Patrijarha*, R. Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 196-204; 1668/1946, *Izveštaj o brojnom stanju svećenstva u NRH s danom 1. prosincem 1946.*, kut. 128.

¹⁰³ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 139, nečitljiv datum, broj 648/47 (*Sv. Arhijerejski Sinod SPC*, br. 1879, od 29. svibnja. 1947.), kut. 139.

u Srbiju te se u Zagreb vratio tek 1949. godine.¹⁰⁴ U Hrvatskoj je boravio manje od mjesec dana od 20. lipnja 1947. do 18. srpnja 1947. godine. Njegov povratak sprječavala je vlada NR Hrvatske uz obrazloženje da nije bila konzultirana i obaviještena o njegovom dolasku, a ta je odluka bila pojačana i žestokim protivljenjem novogradiškog paroha i predsjednika svećeničkog Udruženja Platona Buzadžića.¹⁰⁵

Slično kao i u slučaju episkopa Damaskina, svećenicima Bogdanu Markoviću koji je službovao u Grubišnom polju i Vasi Vujatoviću, parohu u Koprivnici, odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova NR Hrvatske oduzeto je pravo boravka u Hrvatskoj, uz obrazloženje da su se bavili neprijateljskom djelatnošću, odnosno širenjem šovinističkog utjecaja te da su nastojali onemogućiti "suradnju ostalih svećenika s tog područja i narodnih vlasti."¹⁰⁶ Iako je izgledalo da će se povratkom patrijarha u zemlju, kao i imenovanjem dvojice umjesto dotadašnjeg jednog episkopa u Hrvatskoj, stanje u Crkvi popraviti, ono se pogoršavalo, a nezadovoljstvo su iskazivali upravo Srbi, i to većim dijelom oni koji su sudjelovanjem u NOB-u prihvatili doktrine komunizma i odvojili se od Crkve, ali i oni svećenici (također pripadnici partizanskog pokreta) koji su neposredno nakon rata bili najzaslužniji za oporavak Crkve te nisu željeli prihvatiti autoritete i svećenike koji su se, po njihovom mišljenju, kompromitirali.

U prve dvije godine nakon završetka Drugog svjetskog rata nisu zabilježeni napadi na pravoslavno svećenstvo, barem ne u dostupnim izvorima, no nakon 1947. godine u izvorima pronalazimo takve događaje.¹⁰⁷ Tako su u Dopsinu lokalni mladići napali mjesnog paroha Borivoja Koronsovca. Sukob je izbio zbog krađe voća, a završio premlaćivanjem svećenika te je od strane tadašnje milicije okarakteriziran kao lakše kazneno djelo bez podizanja optužnice. U predstavi Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske navodi se da svećenik nema autoritet jer je za vrijeme rata surađivao s ustaškim vlastima.¹⁰⁸ U Mikleuški su, usred bogoslužja, u crkvu upali Miloš Vujnović i Stevo Čabrajac te počeli plesati, paliti cigarete i vrijeđati svećenika i nazočne vjernike. Kažnjeni su s 30 dana rada, ali nisu zatvoreni.¹⁰⁹

¹⁰⁴ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.12, *Zapisnici sa saslušanja*, 41.

¹⁰⁵ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.12, *Zapisnici sa saslušanja*, 41.

Slične probleme imao je i novi banjalučki episkop Vaslije Kostić, na čiji dolazak su se žalile vlasti BiH jer nisu bile obaviještene o njegovom izboru i dolasku u Banju Luku.

¹⁰⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 2577/1950, 20. lipnja 1950., kut. 137.

¹⁰⁷ U obzir nisu uzeti svećenici koji su, kao pripadnici četničkog pokreta i HPC-a, uhićeni neposredno prije i mjesec dana nakon završetka Drugog svjetskog rata.

¹⁰⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 1948., kut. 137.

¹⁰⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 1949., kut. 134.

Nedugo potom, veća skupina je napala paroha Manojla Krgu u Titovoj Korenici (danas Korenica), pri čemu je teško pretučen, dok su mu supruga i sestra pretrpjele lakše ozljede.¹¹⁰ U izvorima nisu pronađeni dokumenti o eventualnom kažnjavanju krivaca. U konačnici je i SAS SPC-a popustio pa je odluka o slanju desetak svećenika iz Srbije u parohije Gornjokarlovačke eparhije najprije bila upućena na mišljenje Saveznoj vjerskoj komisiji, a potom i Vjerskoj Komisiji u Hrvatskoj koja je u odgovoru navela sljedeće:

(...) da će sa svoje strane također učiniti sve potrebno, da se pitanje povraćaja svećenika na svoje dužnosti u NR Hrvatskoj (...) pravilno sprovede i istima omoguće najpotrebniji uslovi pri nastupu dužnosti i smještaju od strane narodnih vlasti, s tim da nadležne crkvene vlasti i Arh. sinod SPC prilikom njihova postavljanja i odašiljanja ovamo, vodi računa o svakom pojedinom takvom svešteniku, njegovim građanskim kvalitetama i stavu kako za vrijeme Nar. oslob. borbe tako i poslijeratnom periodu obnove i izgradnje naše zemlje i društ. poretka, s naročitim obzirom na specifične uslove društ. razvoja naše narodne republike i pitanja našeg bratstva i jedinstva.¹¹¹

Kao sredstvom za nadzor svećenstva, komunisti su se služili i dozvolama za katehizaciju u osnovnim i srednjim školama čime se pitanje vjeronauka u školama, regulirano okružnicom Ministarstva prosvjete od 25. rujna 1946. godine, različito tumačilo i primjenjivalo. Tako je svećeniku Dimitriju Jokiću iz Velike Barne, Narodni odbor kotara (NOK) Grubišno Polje odbio dati dozvolu, dok je istovremeno Jovan Šijaković iz Vukovara istu dobio, a u obrazloženju je stajalo:

Ova Komisija smatra, da je potrebno rešiti pozitivno molbu Šijakovića, pošto isti daje dovoljne garancije, da će kao narodni sveštenik i član Udruženja srp. pravosl. Sveštenstva u NR Hrvatskoj, pravedno vršiti svoju dužnost u duhu intencija naše socijalističke domovine i tekovina Narodnooslobodilačke borbe.

Član Komisije

Ilija Ćuk.¹¹²

Početak srpnja 1950. godine, nakon Gavrilove smrti, izabran je novi patrijarh SPC-a, dotadašnji zletovsko-strumički episkop i administrator Sremske eparhije Vikentije (Vitimir) Prodanov. Ključnu ulogu u odabiru kandidata i izboru patrijarha imalo je Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije i Uprava državne bezbjednosti (Udba) te Svećeničko udruženje.

¹¹⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 1949., kut. 133.

¹¹¹ HDA, f. 310 KOVZ, 1658/51, od 20. travnja 1951., kut. 137.

¹¹² HDA, f. 310 KOVZ, 4637/50, od 14. rujna 1950., kut. 137.

Zanimljivo je da su izabranom kandidatu protukandidati bili Arsenije koji je do 1947. godine bio administrator svih eparhija u Hrvatskoj te zagrebački mitropolit Damaskin.¹¹³

U prvim godinama nakon rata, patrijarh Gavriilo, a potom i Vikentije, zajedno sa SAS SPC-a i episkopima, nastojali su utjecati na Saveznu vladu u pitanjima braka, matičnih knjiga, vjerskih praznika, slobode vjeroispovijesti i agrarne reforme, no bez većeg uspjeha te su se zatim fokusirali na sređivanje materijalnog stanja svećenstva u Crkvi što je, po njima, bilo ključno za njeno funkcioniranje. Naime, SPC ni u prvih pet godina komunističke vlasti nije uspjela riješiti problem nezavisnosti od državnog financiranja koje je ovisilo od dobre volje vladajućih pa je stoga rješavanje socijalnog osiguranja svećenika, uz primanje stalnih mjesečnih pomoći, bilo prioritet u pregovorima s saveznom Vladom. Glavnu ulogu odigrali su predstavnici Udruženja čiju je delegaciju krajem 1949. godine primio predsjednik Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) i lider Komunističke partije Josip Broz Tito i obećao rješenje tog pitanja.¹¹⁴ Postojale su tri mogućnosti za rješavanje ovog pitanja, i to putem:

1. Uredbe Vlade FNRJ, a na osnovu *Zakona o socijalnom osiguranju*
2. Dotacije Vlade FNRJ Savezu udruženja
3. Dotacije Vlade FNRJ Patrijaršiji.

Naposljetku je bila prihvaćena prva mogućnost te je Vlada FNRJ 15. svibnja 1951. godine donijela *Uredbu o socijalnom osiguranju sveštenika* kojom su stvoreni uvjeti na osnovu kojih svećenici mogu biti socijalno osigurani, i to preko svojih vrhovnih tijela ili preko staleških udruženja.¹¹⁵

Odmah nakon donošenja Uredbe, krajem svibnja i početkom lipnja 1951. godine zasjedao je Sinod SPC-a, na čelu s novim patrijarhom Vikentijem te je bilo zaključeno da se ide u realizaciju ovog projekta. Sukladno tomu, *Ugovor o socijalnom osiguranju pravoslavnih sveštenika* potpisali su patrijarh Vikentije i Pavle Gregorić, ministar Savjeta za narodno zdravlje i socijalnu politiku Vlade FNRJ. Počeo se primjenjivati od 1. siječnja 1952. godine.

Ugovorom je bilo definirano da država u plaćanju doprinosa za socijalno osiguranje svećenika sudjeluje s 50%, a ostalih 50% su plaćale crkvene općine, odnosno SPC iz svojih prihoda. Takvo stanje je bilo sve do 1967. godine, kada je plaćanje 50% doprinosa prebačeno sa savezne razine na republike.

Pod socijalnim osiguranjem smatralo se:

¹¹³ R. Radić, *Izbor patrijarha Srpske pravoslavne crkve u 20. veku*, 25.-28.

¹¹⁴ R. Radić, *Verom protiv vere*, 177.

¹¹⁵ *Službeni list FNRJ*, br. 25, Beograd, 23. svibnja 1951., 254.

- pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu
- pravo na naknadu za vrijeme privremene nesposobnosti za vršenje službe uslijed bolesti, odnosno bolovanja
- pravo na naknadu u slučaju trajnog smanjenja sposobnosti za rad
- pravo na invalidsku, starosnu i obiteljsku mirovinu
- pravo na pogrebninu.¹¹⁶

Iako se *Ugovorom o socijalnom osiguranju* značajno popravila materijalna situacija svećenstva te je zaokružen ciklus konsolidacije, SPC u Hrvatskoj se ipak prilično sporo oporavljala zbog ostalih problema (dva episkopa od kojih je jedan bio odsutan gotovo dvije godine, dvije eparhije koje nisu imale vlastite episkope, sukobi među svećenstvom, verbalni i fizički napadi stanovništva te komunistička vlast čiji je jedini interes bio nadzirati Crkvu). Zanimljivo je da u Hrvatskoj sve do 1951. godine nije obnovljena nijedna crkva (barem ne uz državnu pomoć), za što je najveća krivnja upravo na SPC-u koja, zbog slabe organiziranosti i materijalne slabosti, nije imala snage povlačiti ovo pitanje. Jedina molba za materijalnu pomoć pri obnovi bila je upućena od SPCO-a u Bribiru. Iako je Komisija za vjerske poslove uputila preporuku Vladi NR Hrvatske da se molba riješi pozitivno, iz dostupne dokumentacije nije razvidno je li došlo do pozitivnog rješenja.¹¹⁷ Međutim, u narednom razdoblju su, uz povratak nezakonito zauzete imovine, to bila glavna pitanja između državne vlasti i SPC-a.

3.1.2. Sudski procesi protiv pravoslavnog svećenstva

Već po uspostavi Narodne Vlade Federalne Hrvatske u Splitu, u travnju 1945. godine, započela su uhićenja, a potom i suđenja pravoslavnim svećenicima. U razdoblju od travnja 1945. do prosinca 1949. godine bilo je uhićeno, a potom i osuđeno ukupno 13 pravoslavnih svećenika i dvije monahinje. Prema krivnji koju su im na teret stavljale komunističke sudske vlasti, možemo ih svrstati u tri kategorije:

1. Pripadnici HPC-a
2. Pripadnici četničkog pokreta
3. Proturžimski svećenici.¹¹⁸

¹¹⁶ *Službeni list FNRJ*, br. 25, Beograd, 23. svibnja 1951., 254.

¹¹⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 1153/46, od 27. prosinca 1946, *Bribir SPCO - molba za pomoć*, kut. 125.

¹¹⁸ O sudskim procesima protiv crkvenih osoba piše Miroslav Akmađža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1990.*, Slavonski Brod, 2013., 85; prema HDA, f. 310 KOVZ, *Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih dužnosnika svih vjeroispovijesti na teritoriju NRH od 1944.-1950.*, kut. 341.

Svećenici koji su spadali u prve dvije kategorije odgovarali su pred vojnim sudovima te im se na teret stavljala njihova djelatnost za vrijeme Drugog svjetskog rata, a treća skupina bila je suđena pred kotarskim i okružnim sudovima za djela koja su učinili u prvim mjesecima i godinama nakon završetka rata.¹¹⁹

Već 12. svibnja 1945. godine bio je uhićen patrijarh HPC-a Germogen.¹²⁰ Nakon njega uhićen je i episkop Spiridon, kao i ostali svećenici HPC-a koji nisu napustili Zagreb prije dolaska partizana. Nakon ispitivanja, 25. lipnja 1945. godine, Ozna za Hrvatsku je podnijela prijavu Vojnom sudu pri komandi grada Zagreba protiv: Germogena Maksimova, Mifke Spiridona, Joce Cvijanovića, Dimitrija Mrihina, Serafina Kupčevskog i Aleksija Borisova i Petra Lazića uz obrazloženje:

Svi navedeni pripadali su rukovodećem kleru i upravi tzv. hrvatsko-pravoslavne crkve, osnovane od ustaške vlade s ciljem, da postane instrument ustaških vlasti za odnoradovanje srpskog naroda, za sancionisanje načela i prakse krvoločnog ustaškog pokreta, po kojima srbski narod, nije smio da izistira u Hrvatskoj, već se pomoću nove crkve, osnovane na nasilju i protivno svakom zakonu, pa i vjerskim načelima, srbski narod imao da upregne i pokori ustaškim zločincima, da prizna svoje robstvo i da se odrekne svoje nacionalnosti i vjere. Dok se vršilo sistematsko ugnjetavanje i prisiljavanje na odricanja svoje nacionalnosti, Germogen i družina osnivali katoličko-pravoslavnu crkvu, da pomognu ustaški pokret u njegovom zločinačkom klanju i da odvrati srbski narod koji je zajedno sa svojom hrvatskom braćom vodio oslobodilačku spasonosnu borbu. Prijavljenici su odgovorni i za sav protunarodni rad ustaške pravoslavne crkve i za sve usluge koje je ta crkva činila ustaškom pokretu.

Zločin izdaje onih ad 1), 4), 5) i 6), može se ocijeniti kao teži i besramniji, jer su svojim radom škodili ne samo našem narodu, već su još i, dvostruko, izdajice svog ruskog naroda protiv koga su se borili, služeći ustašama i okupatoru, dok se ruski i sovjetski narodi borili zajedno s našim narodima protiv zajedničkog neprijatelja.¹²¹

Svih šest svećenika HPC-a - patrijarh Germogen Maksimov, episkop Spiridin Mifka, Aleksej Borisov, Joso Cvijanović, Serafin Kupčevski i Dimitrije Mrihin osuđeni su 29. lipnja 1945. godine pri Vojnom sudu komande grada Zagreba na kaznu smrti strijeljanjem i konfisciranjem imovine, dok su monahinje Leonida Ivanjuh i Taisija Propokjuk bile osuđene

¹¹⁹ Vidi Prilog 1: *Pregled osuđenih svećenika i monahinja pravoslavne crkve na području Hrvatske od 1945. do 1950. godine.*

¹²⁰ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07, 39.

¹²¹ O suđenju svećenicima HPC-a vidi Vladimir Geiger: *Smrtna presuda Vojnog suda Komande grada Zagreba poglavaru Hrvatske pravoslavne crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mitropolitu Germogenu 1945*, Dijalog povjesničara - istoričara, 2/ Fleck, Hans-Georg ; Graovac, Igor (ur.). - Zagreb : Friedrich Naumann Stiftung , 2000. 569-582., prema HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.07., br. 1214/45., od 25. lipnja 1945., 39. na smrt su osuđene i civilne osobe koje su djelovale u HPC-u poput P. Lazića.

na zatvorske kazne u trajanju od 20, odnosno šest godina.¹²² U svibnju 1946. godine, Anna Avirović iz Zagreba poslala je Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske molbu za pomilovanje monahinja, no član Komisije Ilija Ćuk ju je prosljedio i preporučio samo za Taisiju. U dostupnim izvorima nemamo podataka je li došlo do pomilovanja.¹²³

Kazne za svećenike koji su bili pripadnici četničkog pokreta bile su puno blaže od onih koji su bili osuđeni za pripadanje HPC-u. Ukupno su osuđena tri svećenika: Nikola Sinkijević bio je osuđen 28. travnja 1945. godine pri Vojnom sudu oblasti Dalmacije na kaznu smrti strijeljanjem koja mu je, odlukom Višeg vojnog suda od 1. lipnja 1945. godine, zamijenjena kaznom od 15 godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom građanskih i političkih prava; Jona Veinović bio je osuđen 7. svibnja 1945. godine pri Vojnom sudu oblasti Dalmacije na 20 godina zatvora uz prisilni rad i 10 godina gubitka građanskih i političkih prava, a u siječnju 1951. godine bio je amnestiran; Naum Miljković bio je osuđen 27. lipnja 1945. godine pri Vojnom sudu za oblast Dalmaciju na kaznu zatvora od jedne godine i pet godina gubitka građanskih časti koju je Viši vojni sud 16. srpnja 1945. godine promijenio u kaznu od 10 godina zatvora s prisilnim radom i tri godine gubitka političkih i pojedinih građanskih prava da bi mu, naposljetku, odlukom Vojnog suda za oblast Dalmaciju 3. kolovoza 1945. godine, kazna bila snižena za petinu.¹²⁴

Treću skupinu osuđenih svećenika predvodi Petar Žorž kojeg je Kotarski sud u Bjelovaru 1948. godine osudio na pet godina zatvora uz prisilni rad zbog širenja neprijateljske propagande, klevetanja najviših državnih i partijskih dužnosnika, širenja netrpeljivosti između Hrvata i Srba te onemogućavanja izvršavanja pojedinih ekonomskih mjera komunističkih vlasti (otkup, ubiranje poreza i sl.). Odlukom Prezidijuma Narodne Skupštine FNR Jugoslavije 1950. godine, pušten je na slobodu. Prema izvješću Udbe kod njega je zabilježena tzv. neprijateljska djelatnost i 1958. godine, a ispad je imao i 27. rujna 1966. godine prilikom završetka preuređenja crkve sv. Nikole u Puli kada se posprdno odnosio prema Hrvatima, no zahvaljujući brzom intervenciji gornjokarlovačkog episkopa Simeona (Ljubomir) Zlokovića i Žoržovoj ispriči, nije bio kazneno gonjen.¹²⁵ Branko Vujaklija i Simeon Sakulj bili su osuđeni 19. prosinca 1949. godine pri Okružnom sudu za grad Zagreb na pet godina zatvora s prisilnim radom jer su organizirali nelegalni bijeg kako bi u inozemstvu neprijateljski

¹²² HDA, f. 1561 RSUP SDS, *Vojni sud komande grada Zagreba*, br: 290/45., od 29. lipnja 1945., 39.

¹²³ HDA, f. 310 KOVZ, 100/46, kut. 1.

¹²⁴ Vidi Prilog 1: *Pregled osuđenih svećenika i monahinja pravoslavne crkve na području Hrvatske od 1945. do 1950. godine.*

¹²⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 08 263/1966., kut. 176 i f. 1561 RSUP SDS, šifra 00.13, *Pregled kažnjavanja pravoslavnog klera i klerikalnih elemenata*, 139.

djelovali protiv FNR Jugoslavije, kao i zbog nelegalne prodaje strane valute i zlatnika. Vujaklija je bio dodatno osuđen i zbog protuprirodnog bluda nad muškarcima. U konačnici, Sakulju je bila izrečena kazna u trajanju od tri i pol godine s prisilnim radom, a Vujakliji od pet godina s prisilnim radom. Sakulj je pušten na slobodu amnestijom u siječnju 1951. godine.¹²⁶

Deset svećenika je kažnjeno prekršajno.¹²⁷

3.2. Staleško udruženje u službi komunističkih vlasti

Uz organizacijske probleme i manjak svećenika, pravoslavno svećenstvo u Hrvatskoj naviknuto na prijeratne državne dotacije i beneficije, bilo je i na rubu materijalne egzistencije. Dodatno opterećenje bili su mnogi zakoni i propisi kojima su gurani na margine društva. U takvim okolnostima vladajući su, želeći u potpunosti nadzirati vjerske zajednice i vezati ih za režim, potakli iniciranje, a potom i osnivanje staleških vjerskih udruženja.

3.2.1. Osnivanje i organizacija staleških udruženja te odnosi s crkvenom hijerarhijom

Prvo udruženje pravoslavnih svećenika, iako brzo raspušteno, formirano je u Crnoj Gori još u lipnju 1945. godine nakon čega su se, po federalnom principu, počeli osnivati i u drugim dijelovima Jugoslavije.¹²⁸

Kod iniciranja osnivanja pravoslavnih svećeničkih udruženja nastojao se prikazati kontinuitet svećeničkog udruživanja unutar SPC-a s obzirom na to da je još 1889. godine, prilikom sukoba vlasti i episkopata u Nišu, osnovano prvo svećeničko udruženje.¹²⁹ Svećenička udruženja postojala su i za vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije. Prva poslijeratna skupština Svešteničkog udruženja ujedinjene SPC bila je održana 22. kolovoza 1919. godine.¹³⁰ Osim naziva, zapravo nije bilo prave poveznice s prvotnim udruženjima kojima je

¹²⁶ Vidi Prilog 1: *Pregled osuđenih svećenika i monahinja pravoslavne crkve na području Hrvatske od 1945. do 1950. godine.*

¹²⁷ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 00.13, *Pregled kažnjavanja pravoslavnog klera i klerikalnih elemenata*, 139.

¹²⁸ R. Radić, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, 252.

¹²⁹ HDA, f. 310 KOVZ, od 22. studenoga 1964., br. 08 339/1, Usporedi. referat *Uloga i rad Udruženja sa skupštine Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva NRH održanog 12. studenog 1964.*, kutija 168.

¹³⁰ R. Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd, 2002, 26. i 29.

cilj bilo povećanje utjecaja Crkve među narodom, kao i obrazovnih i kulturnih standarda u Crkvi. No, vlasti su ustrajale na principu njihova kontinuiteta, pa je tako 1964. godine izdan i almanah povodom 75. godišnjice udruženja.¹³¹

U Zagrebu je početkom lipnja 1947. godine formiran Inicijativni odbor na kojem je za predsjednika bio izabran arhijerejski namjesnik Knina Mirko Vujatović, a za tajnika Lazo Radovanović. Još u travnju je 15-ak svećenika iz Hrvatske koji su inicirali osnivanje udruženja posjetilo patrijarha Gavrila, ali nisu naišli na njegovo odobravanje.¹³² Iste godine, 5. kolovoza održana je i Osnivačka skupština Udruženja narodnog sveštenstva SPC-a u NR Hrvatske (Udruženje).¹³³ Nazočila su joj 54 svećenika, dok ih je 14 poslalo punomoći te je, uz donošenje rezolucije, izabrano vodstvo – predsjednik je postao Platon Buzadžić, a tajnik Ilija Ćuk.¹³⁴ U rezoluciji je vidljivo da se Udruženje htjelo staviti u poziciju pregovarača u rješavanju otvorenih pitanja između Crkve i države.¹³⁵ Već tada, u Udruženje se učlanilo oko 90% pravoslavnog svećenstva, a taj je postotak, uz manje oscilacije, ostao i u narednom razdoblju.¹³⁶ Interesantno da je Osnivačka skupština Udruženja pravoslavnog svećenstva NR Srbije održana nekoliko mjeseci kasnije.¹³⁷

Episkop Nikanor bio je suzdržan, a Damaskin, iako je bio žestoki protivnik svećeničkog udruživanja, nakon povratka u Hrvatsku prihvatio je realnost njegova postojanja, no svoj rezervirani stav prema Udruženju neznatno je ublažio tek nakon 1962. godine.¹³⁸ Javni otpor protiv Udruženja postojao je tek kod manjeg dijela nižeg svećenstva, prvenstveno onih koji su došli iz Srbije.¹³⁹

U razdoblju nakon formiranja Inicijativnog odbora, Ilija Ćuk je radio na omasovljenju Udruženja te je 17. svibnja 1949. godine u dvorani Prosvjete u Zagrebu održana prva godišnja

¹³¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Obilježavanje 75 godišnjice udruženja skupštine Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva NRH, Bilten Savezne komisije za verske poslove 2* (1965), 34., kut. 59.

¹³² HDA, f. 310 KOVZ, 08 339/1, *Udruženje u Hrvatskoj*, od 22. listopada 1964., kut. 168.

¹³³ HDA, f. 310 KOVZ, broj 964/47., nečitljiv datum, *Na Prvoj godišnjoj skupštini*, 17. svibnja 1949., mijenja se naziv u *Udruženje srpskog pravoslavnog sveštenstva Narodne Republike Hrvatske*, kut. 134.

¹³⁴ HDA, f. 310, KOVZ, nečitljiv datum, broj 964/47., kutija 134.

¹³⁵ HDA, f. 310, KOVZ, nečitljiv datum, broj 964/47., kutija 134.

¹³⁶ Vidi tablicu 2.

¹³⁷ U studenom 1947. godine Udruženje pravoslavnog sveštenstva osnovano je u Bosni i Hercegovini, 1. prosinca u Srbiji, 31. prosinca u Makedoniji, a u ožujku 1948. u Crnoj Gori (vidi R. Radić, *Verom protiv vere*, 256.).

¹³⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 648/47., nečitljiv datum, *Sv. Arhijerejski sinod SPC*, br. 1879, od 29. svibnja. 1947., kut. 139.

¹³⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 2577/1950. od 20. lipnja 1950., kut. 137.

skupština Udruženja srpskog pravoslavnog sveštenstva NR Hrvatske.¹⁴⁰ Prisutne je srdačno pozdravio i Božo Milanović u ime Društva svećenika sv. Ćirila i Metoda iz Istre.¹⁴¹ Dva mjeseca ranije, 3. ožujka, u Beogradu je bila održana Osnivačka skupština Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva FNR Jugoslavije (Savezno udruženje), na kojoj su sudjelovali i predstavnici Udruženja iz NR Hrvatske.¹⁴²

Princip osnivanja svećeničkih staleških udruženja primijenjen je i na KC, kao i na ostale manje vjerske zajednice na području NR Hrvatske ali, za razliku od SPC-a, Islamske vjerske zajednice (IVZ) te manjih protestantskih zajednica, svećenstvo KC-a, uz iznimku Istre, nikada nije uspjelo omasoviti Udruženje.¹⁴³

Iako je episkopat SPC-a nastojao, ako ne spriječiti, onda barem staviti udruženja pod nadzor svojih episkopa, u tome nije uspijevao.¹⁴⁴ Konačno je, prihvaćajući realnost postojanja Udruženja, nastojao ishoditi da se ona formiraju na principu eparhija te da članovi mogu biti samo aktivni svećenici, kao i to da Sinod SPC-a mora odobriti pravila Udruženja.¹⁴⁵

Međutim, situacija se nije promijenila sve do smrti patrijarha Gavrila u svibnju 1950. godine. Tada je Savezno udruženje iskoristilo kaotičnu situaciju nastalu njegovom iznenadnom smrću te je, zahvaljujući organiziranom pritisku, uspjelo od Sinoda SPC-a ishoditi aktivno sudjelovanje na sahrani, ali i glasovanje prilikom izbora novog patrijarha.

Izborom novog patrijarha Vikentija koji je slovio kao državni čovjek, stanje se bitno promijenilo. Iako ni njegovim izborom nisu priznata udruženja, u praksi je započela suradnja na rješavanju svih bitnih problema SPC-a, prije svega organizacijskih i materijalnih, a od tada je Episkopat započeo i s postupnim slanjem svojih izaslanika na skupštine, seminare i konferencije koji su bili u organizaciji Udruženja.¹⁴⁶

Naredne godine, 20. lipnja u Zagrebu održana je druga redovna skupština Udruženja srpskog pravoslavnog sveštenstva NR Hrvatske, na kojoj je izabran Upravni odbor na čelu s novim predsjednikom, umirovljenim svećenikom i profesorom iz Karlovca Milanom

¹⁴⁰ HDA, f. 310, KOVZ, 652/49., od 17. svibnja 1949., kut. 134.

¹⁴¹ HDA, f. 816, *Osobni fond - Svetozar Rittig* (OF SR), kut. 6.

¹⁴² HDA, f. 310 KOVZ, 964/49. nečitljiv datum, kut. 134.

¹⁴³ Vidi M. Akmadža, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, Rijeka, 2004., 104.-112.

¹⁴⁴ R. Radić, *Verom protiv vere*, 256.

¹⁴⁵ HDA, f. 310 KOVZ, Usporedi referat *Odnos crkvena vlast - Udruženje*, 1964., kut. 168.

¹⁴⁶ HDA, f. 310 KOVZ, Usporedi referat *Odnos crkvena vlast - Udruženje*, 1964., kut. 168.

Radekom koji je naslijedio preminulog Platona Buzadžića, a tajnik je i dalje ostao Ilija Ćuk.¹⁴⁷

U nastojanju da se nastavi komunikacija s patrijarhom, ali i ishodi formalno priznanje, Savezno udruženje je, uz dozvolu komunističkih vlasti, odlučilo popustiti patrijarhu Vikentiju te su pristali na reorganizaciju Udruženja po eparhijama. Međutim, i dalje su zadržali mogućnost udruživanja eparhijskih udruženja po republikama, što je potvrđeno 23. i 24. veljače 1954. godine na drugom kongresu Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva FNRJ.¹⁴⁸

Sukladno tomu, ukinut je Upravni odbor Udruženja srpskog pravoslavnog sveštenstva (USPS) te je formiran Zemaljski odbor USPS NR Hrvatske. Ukinuta je i skupština Udruženja pravoslavnog sveštenstva NR Hrvatske čije su ovlasti preuzele eparhijske skupštine. Prva eparhijska skupština održala se u Karlovcu 21. travnja 1955. godine za područje Gornjokarlovačke eparhije, zatim u Pakracu za Pakračku eparhiju, potom i za područje Zagrebačke i Dalmatinske eparhije, ali i u Bačkoj i Sremskoj eparhiji na kojima su sudjelovali i svećenici s područja NR Hrvatske koji su, u crkvenoj organizaciji, pripadali tim eparhijama.¹⁴⁹ Na eparhijskim skupštinama izabrani su delegati za Zemaljski odbor USPS-a. Prema usvojenim pravilima eparhijskih udruženja, skupštine su se održavale svake druge godine.¹⁵⁰ Od ukupno 110 članova Udruženja s područja hrvatskih eparhija, na prvim skupštinama sudjelovalo ih je 88.¹⁵¹

¹⁴⁷ HDA, f. 310, KOVZ, 4225/51., od 15. lipnja 1951., kut. 138. Milan Radeka rođen je 29. studenog 1897. godine u Mekinjaru kraj Gospića. Nakon zaređenja službovao je u Karlovcu gdje se 1925. godine pridružio Slobodnim zidarima u karlovačkoj loži Ivanjski krijes. Nakon izbijanja II. svjetskog rata bio je u ustaškim logorima u Koprivnici i Sisku, nakon čega je otišao u Beograd gdje se zaposlio kao profesor u gimnaziji. Cijeli rat bio je simpatizer NOP-a, a nakon sporazuma Tito-Šubašić 1944. godine, koptiran je za člana AVNOJ-a, kao predstavnik Socijaldemokratske stranke. Nakon rata vratio se u Karlovac gdje je radio u gimnaziji kao redovni profesor do umirovljenja 1959. godine. Bio je član Inicijativnog odbora Udruženja, a od 1951. godine i predsjednik.

¹⁴⁸ HDA, f. 310 KOVZ, br. 29/55., od 2. travnja 1955., kut. 142.

¹⁴⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 106/55, usporedi *Izveštaj o izvršenoj reorganizaciji srpskog pravoslavnog sveštenstva u NRH*. Parohije iz kotareva Osijek, Vukovar i Vinkovci spadale su pod Sremsku eparhiju pa je većina od 20 svećenika, članova Udruženja, sudjelovala na Skupštini u Sremskim Karlovcima. Jednako tako, četiri svećenika s područja kotara Beli Manastir sudjelovala su na Skupštini Bačke eparhije održane u Novom Sadu. Od parohija koje su se nalazile u kotarevima Osijek i Beli Manastir formiran je pododbor Osijek, a od parohija s područja Vinkovci i Beli Manastir Vukovarski pododbor. Oni su ostali sastavni dijelovi Zemaljskog udruženja pravoslavnog sveštenstva NRH., kut.142.

¹⁵⁰ HDA, f. 310 KOVZ, *Informacije Savezne komisije za vjerske poslove od 26. srpnja 1962.*, kut. 46. Na području Jugoslavije bilo je ukupno 23 eparhijska udruženja: u Hrvatskoj četiri, u Srbiji (s Kosovom i Vojvodinom) 11, u BiH četiri, u Makedoniji tri te u Crnoj Gori jedno.

¹⁵¹ Na skupštini Dalmatinske eparhije bilo je i nekoliko svećenika iz BiH (u izvorima nije navedeno o kolikom broju se radi). O ukupnom broju svećenika, kao i onih koji su članovi Udruženja u Hrvatskoj, vidi Tablicu 2.

Nakon završetka svih eparhijskih skupština na području NR Hrvatske te dviju navedenih na području Vojvodine, 11. svibnja 1955. godine održana je u Zagrebu konstituirajuća sjednica Zemaljskog odbora pravoslavnog sveštenstva NR Hrvatske na kojoj je za predsjednika ponovno izabran Milan Radeka, a tajnik je ostao Ilija Ćuk.¹⁵² Tom reorganizacijom su za područje svake eparhije bila formirana po dva ili više pododbora, čime je završila prva reorganizacija Udruženja.

Iako je vlastima bilo stalo do toga da se skupštinama prikaže demokratičnost i spontanost, vidljivo je da su sve bile unaprijed dobro pripremljene po jednoličnim obrascima. Naime, na svima su bili nazočni predstavnici vlasti, predstavnik Saveza udruženja te predsjednik i tajnik Zemaljskog udruženja. Čitali su se slični ili čak isti referati te su se vodile istovjetne rasprave. Jedini od hrvatskih episkopa koji je pozdravio rad Skupštine, doduše putem izaslanika, bio je episkop pakrački Emilijan (Emil) Marinković.¹⁵³

Na području Jugoslavije djelovalo je ukupno pet zemaljskih (republičkih) odbora, 23 eparhijska odbora i 97 pododbora Udruženja, s ukupno 1760 članova, što je činilo 82% pravoslavnog svećenstva u Jugoslaviji. U Srbiji je 1959. godine bilo 70% svećenika u Udruženju, dok ih je u Hrvatskoj bilo 87 %.¹⁵⁴

U narednim godinama redovito su se održavale eparhijske skupštine i sjednice Zemaljskog odbora na kojima se uglavnom raspravljalo o problemima u vršenju svećeničke dužnosti, materijalnom položaju svećenika te odnosima između lokalnih dužnosnika i članova Udruženja za koje se smatralo da moraju više komunicirati.¹⁵⁵ Ćuk je smatrao opasnim da se na svakoj sjednici govori o povećanju dnevnica i plaća pa je, na sjednici Glavnog odbora Saveznog udruženja 24. i 25. prosinca 1959. godine u Beogradu, istakao dobru praksu organizacije seminara s teološkim temama budući da su na njima sudjelovali bogoslovi, ali i izaslanici episkopa te je smatrao da bi se takva praksa trebala intenzivirati i na taj način utjecati na crkvenu hijerarhiju.¹⁵⁶

¹⁵² HDA, f. 310, KOVZ, 106/55, usporedi *Izveštaj o izvršenoj reorganizaciji srpskog pravoslavnog sveštenstva u NRH*, kut. 142.

¹⁵³ HDA, f. 310, KOVZ, 106/55, usporedi *Izveštaj o izvršenoj reorganizaciji srpskog pravoslavnog sveštenstva u NRH*, kut. 142.

¹⁵⁴ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 5/57, *Savjetovanje Savezne komisije za vjerske poslove*, kut. 38.

¹⁵⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 114/57, kut. 144.

¹⁵⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 32/1-60, *Zabilješka sa sjednice Saveza Udruženja*, kut.148. i pov. 46/60, kut. 40.

Iduće godine je upravo Ilija Ćuk, nakon što je prethodno umirovljen u Vjerskoj komisiji, zamijenio Milana Radeku na čelu Udruženja, dok je tajnik postao Lazar Radovanović.¹⁵⁷

Ćukovim zalaganjem je 19. ožujka 1962. godine došlo i do prvog formalnog sastanka četvorice episkopa s područja Hrvatske i čelnika Udruženja na kojem se raspravljalo o poboljšanju svećeničkog materijalnog statusa. Na sastanku je sudjelovao mitropolit zagrebački Damaskin te episkopi – slavonski (od 1959. Eparhija pakračka mijenja naziv u slavonska) Emilijan, gornjokarlovački Simeon i dalmatinski Stefan (Stevan) Boca, kao i tajnik Udruženja Lazar Radovanović.¹⁵⁸

Iste godine, nakon smrti Ilije Ćuka, na predsjedničko mjesto bio je postavljen Ratko Jelić, još jedan pripadnik partizanskog pokreta, dotadašnji tajnik Saveznog udruženja.

Njegovim su dolaskom nastavljeni dobri odnosi između Udruženja i crkvene hijerarhije pa su tako, u listopadu 1963. godine, na razgovor s novim predsjednikom Komisije za vjerske poslove SR Hrvatske Ivom Senjanovićem zajedno došli episkop Stefan i Ratko Jelić.¹⁵⁹ I u narednom razdoblju su, na svim važnijim razgovorima koji su se vodili između episkopa i djelatnika Komisije, bili nazočni i predstavnici Udruženja.

Iako je većina vodstva SPC-a u Beogradu i dalje ustrajavala na odluci da se dužnosnicima Udruženja zabrani pristup na bilo koji položaj u patrijaršiji ili bogosloviji, episkopi u Hrvatskoj, a poglavito slavonski Emilijan, savjetovali su mladim svećenicima da se učlane u Udruženje i time sebi i svojoj obitelji osiguraju materijalnu egzistenciju.¹⁶⁰

U Beogradu je 20. i 21. veljače 1963. godine održana Glavna skupština Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva FNR Jugoslavije na kojoj je donesen novi Statut, temeljem kojega je došlo do nove reorganizacije Udruženja.¹⁶¹ Udruženja su se ponovno

¹⁵⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08-223/1-59, *Rješenje o umirovljenu Ilije Ćuk*, od 7. listopada 1959., kut. 148.

Ilija Ćuk rođen je 14. prosinca 1912. godine u Zrmanji u činovničkoj obitelji. Bogosloviju je završio na Cetinju 1934. godine nakon čega je bio svećenik u Petrinji i Štikadi kod Gračaca. Na početku rata iskazivao je svoju privrženost partizanskom pokretu, zbog čega ga početkom 1942. godine talijanske vlasti zatvaraju u Kninu. Izlaskom iz zatvora prelazi na teritorij pod partizanskim nadzorom gdje je sudjelovao u partizanskim vojnim jedinicama, u dužnosti vojnog referenta na području Like, Banovine, Korduna i Dalmacije. Od 1944. godine bio je član IO JNF-a i vijećnik ZAVNOH-a. Zajedno sa Svetozarom Rittigom sudjeluje u organizaciji Komisije za odnose sa vjerskim zajednicama čiji je zaposlenik bio sve do umirovljenja 1960. godine. Do 1954. godine bio je zastupnik u Saboru NRH. Aktivno je sudjelovao u organizaciji Udruženja pravoslavnog sveštenstva čiji je bio tajnik, a od 1960. godine do smrti i predsjednik.

¹⁵⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08 398/1, od 22. prosinca 1962., kut. 153.

¹⁵⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 82/1-63, od 8. listopada 1963., kut. 50.

¹⁶⁰ HDA, f. 310 KOVZ, usporedi *Kratak pregled razvoja i stanja odnosa sa Srpskom pravoslavnom crkvom*, listopad 1969., kut. 339.

¹⁶¹ HDA, f. 310, KOVZ, 08 pov. 17/1-63, od 5. veljače 1963., kut. 49.

formirala po republikama, dakle organizacija udruženja se vratila na razdoblje od prije 1955. godine, s tim da su eparhijska udruženja i pododbori i dalje postojali, ali kao niže organizacijske jedinice.¹⁶²

Sukladno tomu, na području Hrvatske održane su skupštine sva četiri eparhijska udruženja te za pododbor Osijek koji je dobio status eparhijskog udruženja.¹⁶³ Potom je 12. studenog 1964. godine u Zagrebu, u prostorijama sindikata općine Centar, održana Skupština udruženja pravoslavnih sveštenika na kojoj su prisustvovali članovi Udruženja iz sva četiri eparhijska udruženja te Osječkog pododbora, a za predsjednika Upravnog odbora potvrđen je Ratko Jelić, dotadašnji predsjednik ZO UPS-a, dok je tajnik ostao Lazar Radovanović.¹⁶⁴ Za sve sudionike Skupštine, predsjednik Vjerske komisije SR Hrvatske Ivo Senjanović priredio je svečani ručak, a delegaciju Udruženja primio je i Mika Špiljak, predsjednik Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske (IVS).¹⁶⁵

Nakon provedene reorganizacije vodstva, 25 članova iz vodstva Udruženja otišlo je na izlete u Srbiju, Kosovo i Crnu Goru te su se preko Dubrovnika vratili u Hrvatsku. Tijekom putovanja posjećivali su predstavnike ostalih republičkih udruženja, a primio ih je i episkop Vasilije u Kraljevu.¹⁶⁶

Do javne potvrde dobrih odnosa Episkopata i Udruženja došlo je kada se eparhijska Skupština UPS SR Hrvatske, održana 1. lipnja 1966. godine, održala u zgradi Slavonske eparhije u Pakracu.¹⁶⁷

Međutim, Jelić je 23. studenog 1967. godine, neposredno prije proslave 20. godišnjice osnutka Udruženja u Hrvatskoj, upozorio novog predsjednika Vjerske komisije u SR Hrvatskoj Stjepana Ivekovića na to da postupno dolazi do nekih drugih tendencija kod crkvene hijerarhije. Naime, Jelić se požalio kako episkopi i patrijarh zlouporabljaju dobre odnose i prelaze okvire crkvenog djelovanja, što se naročito manifestiralo prilikom njihovih propovijedi u kojima su previše isticali srpstvo. Spomenuo je kako su u tome najaktivniji

¹⁶² HDA, f. 310, KOVZ, 08 339/1-64, od 22. listopada 1964., kut. 168.

¹⁶³ Zemaljski odbor sastojao se od četiri eparhijska udruženja (za područje Zagrebačke mitropolije te Slavonske, Gornjokarlovačke i Dalmatinske eparhije) i pododbora Osijek (obuhvaćao je svećenstvo koje se nalazilo na području NRH, ali je spadalo u Bačku i Sremsku eparhiju). Niže organizacijske jedinice činilo je 10 pododbora. Usporedi *Pravila Saveza pravoslavnog sveštenstva SR Hrvatske* (HDA, f. 310, KOVZ, kut. 168).

¹⁶⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 339/1, od 22. studenog 1964., *Zapisnik sa Skupštine Saveza udruženja pravoslavnih sveštenika u SRH*, kut. 168.

¹⁶⁵ KOVZ, f. 310, KOVZ, 08 407/1, od 26. prosinca 1964., kut. 168.

¹⁶⁶ HDA, f. 310, KOVZ, 08 223 (229)/1, izvješće od 16. kolovoza 1966., kut.175.

¹⁶⁷ HDA, f. 310, KOVZ, 08 152/1, od 25. svibnja 1966., *Obavijest o održavanju eparhijske skupštine*, kut.174.

dalmatinski episkop Stefan i sremski Makarije (Dragitin Đorđević), ali u posljednje vrijeme i patrijarh German te je smatrao da im se previše popušta.¹⁶⁸

Na području Hrvatske je, od formiranja inicijativnog odbora Udruženja 1947. godine pa do 1967. godine, između 85 i 93% pravoslavnog svećenstva bilo učlanjeno u Udruženje. Tijekom 60-ih godina bilježila se tendencija pasiviziranja članstva koja je u 70-ima rezultirala i smanjenjem broja članstva, tako da je 1978. godine u Udruženju bilo 79 % svećenika.¹⁶⁹

TABLICA 2. Broj svećenika članova Udruženja na području Hrvatske

Godina	Ukupno svećenika*	Izvan Udruženja	Članovi Udruženja	Postotak svećenika u udruženjima
1949.	-	-	120	90%
1954.	121+36 monaha	22	135	86%
1955.	146	22	124	85%
1957.	170	21	149	88 %
1958.	158	13	145	92%
1959.	169	22	147	87%
1960.	169**	22	147	87%
1961.	163	9	154	94%
1962.	163	13	150	90%
1963.	176	12	164	93%
1964.	170	12	158	93%
1965.	170	16	154	90%
1967.	171	14	157	92%

Izvori: f. 310 KOVZ kutije 40, 44, 64, 142, 377; *Zapisi sa sjednica KOVZ-a održanih 6. veljače 1962. godine i 8. travnja 1967. godine*; Radmila Radić, *Verom protiv vere*, str. 256.; HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 00.13, Brojčani pregled pravoslavnog klera i crkvenih objekata, 94.

* u ukupnom broju svećenika nisu ubrojani episkopi (do 1947. godine bio je jedan episkop, od 1949. do 1951. godine dvojica, od 1951. do 1959. godine trojica, a nakon toga četvorica episkopa).

** prema podacima Udbe (HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 00.16, Brojčani pregled pravoslavnog klera i crkvenih objekata, 45.) u Hrvatskoj ima ukupno 167 svećenika.

¹⁶⁸ HDA, f. 310, KOVZ, 08 Pov. 227/1, *Zabilješka razgovora između R. Jelića i Stjepana Ivekovića od 20. prosinca 1967.*, kut. 74.

Sukob episkopa Stefana i Jelića kulminirao je početkom 70-ih pa je Stefan čak zabranio svećenicima članstvo u Udruženju. Konstantne konfrontacije Simeona vjerojatno su i jedan od razloga zašto je 1978. godine bio imenovan za žičkog episkopa. Vidi: HDA, f. 1228 SSRNH, *Informacija o SPV-u*, 1978., kut. 810.

¹⁶⁹ HDA, f. 1228 SSRNH, *Informacija o SPC-u*, 1978, kut. 810.

3.2.2. Odnos Udruženja i vlasti

Unatoč činjenici što je i sam predsjednik SFR Jugoslavije Josip Broz Tito u nekoliko navrata isticao odanost i rodoljubnost pravoslavnog svećenstva za razliku od katoličkog, nova vlast je, sukladno svojoj ateističkoj doktrini, željela u potpunosti istisnuti religiju iz javnog života.¹⁷⁰ U svećeničkim udruženjima vidjele su oruđe uz pomoć kojeg će nadzirati i usmjeravati rad vjerskih zajednica, onemogućiti im samostalno djelovanje te na taj način neutralizirati eventualnu uspostavu bilo kakvog oblika oporbe.

Činjenica da se udruženja nisu osnivala po eparhijama već su pratila federalnu strukturu Jugoslavije samo je potvrda da su bila instrument vladajućih. Interesantno je i da je Osnivačka skupština Udruženja pravoslavnog svećenstva FNR Jugoslavije održana u dvorani gdje su bile samo jugoslavenska zastava i bista Josipa Broza, bez ikakvih vjerskih obilježja.¹⁷¹ Iako u izvorima ne nalazimo neposredni nalog od strane vlasti za osnivanje udruženja ali, s druge strane, postoji niz dokumenata u kojima je razvidno da su ona bila u potpunosti pod njihovim nadzorom. Poglavitito je to vidljivo kod kadroviranja, pa je tako, nakon smrti Ilije Čuka, novi predsjednik Udruženja u Hrvatskoj, po neposrednom nalogu Komisije, postao Ratko Jelić.¹⁷²

Međutim, vlasti su, koliko su mogle, poglavito kod formiranja inicijativnih odbora udruženja, izbjegavale neposredan upliv svećenika koji su bili pripadnici partizanskog pokreta. Tako dvojica možda i najistaknutijih pravoslavnih svećenika - pripadnika partizanskog pokreta u Hrvatskoj, Ilija Čuk i Ratko Jelić, nisu bili nazočni prilikom formiranja Inicijativnog odbora Udruženja.¹⁷³ Njihovim nepojavljivanjem željelo se dodatno dobiti na spontanosti svećeničkog udruživanja te onemogućiti ili barem smanjiti Episkopatu prostor za napad. Ali već prilikom osnivanja prvih udruženja, njihovu jezgru i čelne funkcije zauzimali su upravo svećenici koji su bili učesnici, suradnici ili simpatizeri partizanskog pokreta, a kasnije i novouspostavljene komunističke vlasti.¹⁷⁴

Vlast je također vodila brigu o svim segmentima djelovanja Udruženja te je bila uobičajena praksa da se prije održavanja skupština čelnici Udruženja sastanu s predstavnicima vlasti kako bi se usuglasio dnevni red i dobile smjernice za pojedine referate, ali i za samu

¹⁷⁰ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006., 125.

¹⁷¹ R. Radić, *Verom protiv vere*, 259.

¹⁷² HDA, f. 310, KOVZ, 08 272/1, od 16. kolovoza 1964., kut. 167.

¹⁷³ R. Radić, *Verom protiv vere*, 256.

¹⁷⁴ HDA, f. 1409, *Savjet za odnose s inozemstvom Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske*, kutija 128, *Informativni bilten KOVZ-a 1970.*, br. 16-17.

raspravu.¹⁷⁵ Usuglašavani su planovi rada za svaku tekuću godinu, financijski planovi, kao i termini održavanja skupština i seminara Udruženja.¹⁷⁶ Na sjednicama Komisije za vjerske poslove NR/SR Hrvatske odlučivalo se o tomu tko će održavati pozdravne govore na pojedinim skupštinama ili kongresima.¹⁷⁷ Odlučivalo se i o imenima delegata na skupštinama, pa je tako tajnik Vjerske komisije Zlatko Frid NR Hrvatske, kada je dobio od Udruženja spisak delegata iz Hrvatske koji su trebali sudjelovati na Glavnoj skupštini u Beogradu, naložio vodstvu Udruženja da, zbog nekih negativnih istupa, umjesto svećenika Dušana Dejanovića i Slavka Juzbašića, pošalju Nikolu Diklića i Nikolu Dragičevića.¹⁷⁸ Sve putne troškove, kao i troškove smještaja svećenika, podmirivala je Komisija za vjerske poslove, a ponekad je svećenicima bio osiguran i prijevoz službenim automobilima.¹⁷⁹ Kasnije je financiranje pomagala i lokalna zajednica.¹⁸⁰ Nakon održavanja sjednica ili seminara, obvezno su se u pratnji lokalnih partijskih dužnosnika obilazile tvornice ili neke druge znamenitosti te su se priređivali zajednički ručkovi.¹⁸¹

Jednako tako, vodila se briga i o sudjelovanju na skupštinama, konferencijama i seminarima članova udruženja različitih vjerskih zajednica. Mnogo se radilo i na njihovoj interakciji - od kurtoaznih govora na skupštinama, konferencijama i seminarima pa do zajedničkih izleta te referata o zajedničkom cilju, što je u potpunosti bilo u skladu s vladajućom doktrinom bratstva i jedinstva.¹⁸²

Posebno se vodila briga o usmjeravanju mladih svećenika i bogoslova koji su bili na školovanju. Za njihovo usmjeravanje vlasti su tražile održavanje posebnih seminara na kojima su predstavnici Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (SSRNH) redovito održavali predavanja i referate, uglavnom o aktualnim političkim zbivanjima.¹⁸³ U šezdesetim godinama, na svim eparhijskim skupštinama bile su obvezne teme iz aktualne društveno-

¹⁷⁵ HDA, f. 310, KOVZ, 08 pov. 126/1-61, od 7. kolovoza 1961., kutija 44.

¹⁷⁶ HDA, f. 310, KOVZ, 08 pov. 80/1, od 2. lipnja 1962., kut. 45.

¹⁷⁷ HDA, f. 310, KOVZ, *Zapisnik s IV. sjednice KOVZ-a od 14. veljače 1955.*

¹⁷⁸ HDA, f. 310, KOVZ, pov. br. 17/1-63, od 5. veljače 1963., kut. 49.

¹⁷⁹ HDA, f. 310, KOVZ, 29/55, *Pomoć za održavanje eparhijskih skupština*, od 2. travnja 1955., kut. 142. i 08 152/1, od 25. svibnja 1966., kut. 174.

¹⁸⁰ HDA, f. 310, KOVZ, *Dodjela pomoći za održavanje eparhijskih skupština*, 154/1-60, od 20. travnja 1960., kut. 149.

¹⁸¹ HDA, f. 310, KOVZ, pov. 08 346/1-61, *Seminar Udruženja SPC-a*, od 13. listopada 1961., kut. 153.

¹⁸² HDA, f. 310, KOVZ, 08 pov. 339/1, od 22. listopada 1964., kut. 168. i 08 pov. 111/1, od 25. lipnja 1962., kut. 46.

¹⁸³ HDA, f. 310, KOVZ, 08 pov. 55/1, od 24. veljače 1962., kut. 45. i *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 5. studenog 1959.*

ekonomske i političke problematike, a predavači su uglavnom bili lokalni partijski dužnosnici.¹⁸⁴

U razvijanju i nadzoru staleških udruženja, značajnu ulogu odigrala je i Udba, doduše u većoj mjeri kod Katoličkog udruženja koje je imalo velikih problema s omasovljivanjem.¹⁸⁵ Članovi Udruženja obavještavali su **Vjersku** komisiju i o djelovanju drugih vjerskih zajednica, pa je tako Lazar Mišković, čelnik pododbora u Osijeku, izvijestio o održavanju Sabora adventista u Osijeku, o čijem održavanju predstavnici Komisije nisu imali saznanja. Po ustaljenoj praksi, svaka se informacija nagrađivala pa je pritom Novaković molio za otpis poreznog duga:

Novaković je postavio pitanje svog ličnog poreza u Vukovaru i izjavio da je podnio molbu za otpis poreznog duga iz ranijih godina kada je bio nesrazmjerno visoko opterećen porezom. Kopiju molbe dostavio je komisiji na raspolaganje (mi smo odmah kopiju uručili načelniku financija (...) s molbom na intervenciju).¹⁸⁶

U razgovorima s članovima Komisija za vjerske poslove nerijetko su optuživali i kolege svećenike pa se tako paroh Samardžija žalio tajniku Komisije za vjerske poslove u Osijeku da ga je vladika Makarije napao optuživši ga da je "komunist i da se druži i s udbašima", pritom misleći na predsjednika Udruženja Ratka Jelića. Inače, i Makarije i Samardžija su bili članovi Udruženja.¹⁸⁷ Dušan Puškar, paroh u Topuskom, žalio se kako nadređeni nadziru njegove kontakte s vlastima jer su uvjereni da je njegov prethodnik i kum, Dragan Lončar, nagovoren na napuštanje svećeničke službe. Na kraju se dotakao i pitanja mirovine svoga oca koji je bio sudionik NOB-a.¹⁸⁸

Komisija je pomagala i u zapošljavanju svećenika u javnim službama.¹⁸⁹ Pomagalo se i u zapošljavanju članova obitelji pa je tako tajnik eparhijskog udruženja Gornjokarlovačke eparhije, Mano Lazić, molio za upis rođakinje u školu.¹⁹⁰ Često su svećenici svoje žalbe na razreze poreza uglavnom slali Udruženju koje bi onda nastojalo kod republičkih ili lokalnih

¹⁸⁴ *Informativni Bilten KOVZ-a*, II, br. 8, 1965., 17.

¹⁸⁵ HDA, f. 310, KOVZ, 08 pov. 55/1, od 24. veljače 1962., kut. 45 i *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 5. studenog 1959.*

¹⁸⁶ HDA, f. 310, KOVZ, 08 pov. 212/1, od 11. prosinca 1965., kut. 64.

¹⁸⁷ *Bilten Savezne komisije za vjerske poslove* (interni časopis) za III, br.1, 1964., 19.

¹⁸⁸ *Informativni Bilten KOVZ-a*, III, br. 16, 1966., 15.

¹⁸⁹ HDA, f. 310, KOVZ, 08 pov. 52/1, od 19. veljače 1964., kut. 53.

¹⁹⁰ HDA, f. 310, KOVZ, 08 154/1, od 14. svibnja 1964., kut. 166.

dužnosnika ishoditi manja porezna davanja jer se uvidjelo kako se na taj način problemi najbrže i najbolje rješavaju.¹⁹¹ Ponekad bi članstvo u Udruženju imalo utjecaj i na otpis poreznih dugova pa je tako, na intervenciju Udruženja, bio otpisan porezni dug parohu Dušanu Savrudiću iz Sunje.¹⁹²

Suradnja i sinkroniziranost Udruženja i Vjerske komisije NR/SR Hrvatske bila je besprijekorna, međutim, u odnosima Udruženja i lokalnih vlasti dolazilo je do manjih problema i nerazumijevanja. Naime, na lokalnoj razini često je, uz pasivnost vlasti, dolazilo do nezakonite uzurpacije zemljišta uglavnom nepopunjenih parohija, zatim do ometanja bogoslužja, kao i verbalnih i fizičkih napada na svećenstvo, poglavito u prvom desetljeću nakon rata.¹⁹³ U takvim slučajevima reagiralo bi Udruženje te, u suradnji s Vjerskom komisijom, nastojalo rješavati probleme. Komisija se ponekad u zaštiti članova neposredno uplitala u unutarnje crkvene razmirice, tako je u Žagroviću stala na stranu paroha iz Knina, Mirka Vujatovića, koji se žalio na postupke člana crkvenog odbora Zelenbabe:

(...) s razlogom što tutor crkvene općine u Žagroviću, Zelembaba se ne odaziva javnim radovima, kao svaki ostali mještanim, tražim od njega da mi preda ključ, novac i arhivu tam. crkve i da se odstrani sa svoga položaja.¹⁹⁴

Nadalje se navodi da je Zelembaba zaključao crkvu unatoč protivljenju naroda i sl. Iako je iz dostupnih dokumenata razvidno da je riječ o osobnoj razmjerci između Vujatovića i Zelembabe, Ilija Ćuk je u ime Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske zauzeo stranu te je u preporuci NO Knin naveo:

Ovo je tim potrebnije i poželjno pravilno rešiti, uz pomoć narodne vlasti, i tako omogućiti protojereju Vujatoviću nesmetano i slobodno vršenje njegovih dužnosti pošto isti kao progresivan narodni sveštenik i voljan suradnik sa narodnom vlasti to zaslužuje, i pruža dovoljno garancije da će na svojoj dužnosti svugdje, pa i među tam. narodom i vjerski i socijalnim poukama i nastupima biti i dalje suradnik narodne vlasti u njenim naporima izgradnje socijalizma u našoj zemlji.

Ilija Ćuk¹⁹⁵

¹⁹¹ HDA, f. 310, KOVZ, 08 244/63., od 29. srpnja 1963., kut. 162.

¹⁹² HDA, f. 310, KOVZ, 139, od 23. svibnja 1956., kut. 143.

¹⁹³ Tomislav Car, *Agrarna reforma i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi na području Pakračke eparhije 1945.-1948.*, Časopis za suvremenu povijest, br. 2, 2011., 545.-549.

¹⁹⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 1112/53., kut. 161.

¹⁹⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 1112/53., kut. 161.

Pozitivno je bio riješen i slučaj svećenika Vladimira Bubala iz Mećančana kojem je tadašnja milicija oduzela namirnice koje je primio na dar prilikom posvećenja domova, kao i slučaj u Glini kada je Adam Petrović Gigac na konferenciji vrijeđao pravoslavne svećenike u mirovini, pri čemu je izjavio da će se s njima obračunati.¹⁹⁶ Velik broj žalbi na takva postupanja, baš kao i u slučajevima poreznih razreza, bio je upućivan Udruženju koje bi ga potom prosljedilo Vjerskoj komisiji.¹⁹⁷ No, ponekad u rješavanju problema nije pomagala ni činjenica da su članovi Udruženja i članovi SSRNH-a pa je uloga Vjerske komisije u isticanju pozitivne uloge Udruženja prema lokalnim vlastima i miliciji bila od velikog značaja.¹⁹⁸ Ipak, stječe se dojam da je ta uloga u nekim situacijama bila pomalo maćehinska, naime, s jedne strane željelo se poticati i jačati Udruženje, a s druge strane nije se moglo ići preoštro prema lokalnim vlastima i miliciji budući da su one s Vjerskom komisijom činile organizacijske poluge radikalno sekularnog društvenog uređenja. Iako su takvi postupci lokalnih vlasti ocjenjivani nepravilnima i netaktičnima, ipak su se komunisti bojali da bi preveliki pritisci na njih, kao i na napadače, moglo dati ohrabrenje raznim političkim, za njih negativnim, elementima.

Iako su svećenici članstvom u Udruženju osiguravali bolju materijalnu situaciju, ipak je dolazilo i do nekih promjena na koje je upozorio Milan Čačić (tajnik Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske) na savjetovanju Savezne komisije održane 12. veljače 1957. godine, kada je rekao kako članstvo u Udruženju više nije garancija materijalne sigurnosti svećenika, "budući da oni koji nisu u Udruženju dobivaju iz inozemstva pakete i dolare."¹⁹⁹ Dodatni problem su bili i razrezi poreza pa je Josip Gržetić, tadašnji predsjednik Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, smatrao kako su lokalni čelnici izjednačavali sve svećenike pa tako i članove Udruženja, stoga se često stjecao dojam da su, u ocjeni fiskalnih obveza – poreza, drastičniji prema članovima Udruženja nego prema ostalima te je zaključio kako se to treba promijeniti.²⁰⁰

Napadi na pravoslavno svećenstvo, bilo verbalni ili fizički, uglavnom su bili počinjeni od strane Srba, a s obzirom na to da su bili dobro organizirani, ne možemo reći da su bili sporadični i spontani. Jedini incident od strane Hrvata koji je pronađen u izvorima počinio je lokalni partijski dužnosnik iz Muća, Ivan Asanović, ismijavajući lokalnog pravoslavnog

¹⁹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 1394/54., od 5. veljače 1954., kut. 141., *Informativni Bilten KOVZ-a*, II, br.8, 1965., 17.

¹⁹⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 244/63., od 29. srpnja 1963., kut. 162.

¹⁹⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 331/1, od 3. prosinca 1955., kut. 142.

¹⁹⁹ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 5/57, kut. 38.

²⁰⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08-pov. 2/1-1958., kut 38.

svećenika.²⁰¹ Dakle, proizlazi da su napadi bili poticani prvenstveno ideološkim razlozima, a međunacionalnih sukoba, u kojima bi Hrvati napadali Srbe, pravoslavne svećenike, nije ni bilo.

Postoje i primjeri kada je svećenstvo u udruženjima surađujući s pripadnicima Komunističke partije (KP) utjecalo na njih te su ih u pojedinim slučajevima vratili u okrilje Crkve. Tako je paroh u Okučanima Milan Kević uspio pridobiti pojedine članove KP-a da im blagoslovi kuće.²⁰² Slavko Juzbašić, predsjednik eparhijskog Udruženja Slavonske eparhije uspio je utjecati na nekolicinu članova KP-a da krste djecu.²⁰³ Primjeri krštenja djece članova partije zabilježeni su i kod svećenika Miroslava Nikolića iz Bobote.²⁰⁴

Prijave svećenstva od strane lokalnih vlasti zbog ubiranja milodara i dobrovoljnih priloga zabilježene su kod svećenika Mile Navale, paroha iz Srpskih Moravica, Milana Vezmara, paroha iz Veljuna, Simeona Sakulja, paroha iz Plavšinaca i Dejana Dejanovića, paroha iz Kapelne. Vjerska komisija je i u takvim slučajevima ostala vjerna svojoj doktrini zaštite Udruženja i njenih članova pa je nastojala utjecati na poništavanje ili ublažavanje kazni:

(...) da se razmotre pomenuti predmeti i stepen krivice okrivljenih, te na osnovu podnesenih predstavlki i eventualno naknadnih izvidjanja, ocjeni situaciju na terenu po pitanju ovakvih odnosa, i u slučaju potrebe poduzme korake, kako bi se ovakve pojave sprečile i svele u okvir normalnih odnosa kojima ovo udruženje stalno radi, čime bi mu se pružila u buduće velika pomoć i u njegovom daljnjem radu.²⁰⁵

Slične preporuke dobio je svećenik Gerasim Karabalić iz Gačišta, zatim Milenko Regaljčić iz Borove, Simeon Kovačević iz Gomirja i Stevo Kalanj iz Vlajslava.²⁰⁶

Davane su i preporuke za sakupljanje raznih dobrotvornih priloga, ponajviše za obnovu crkvi. Takva je preporuka dana i Lazaru Radovanoviću, iz Jasenovca:

²⁰¹ HDA, f. 310, KOVZ, 3898, od 5. travnja 1954., kutija 141.

²⁰² HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.1, *Utjecaj pravoslavnog sveštenstva na članove KP-a i organe narodnih vlasti*, 4.

²⁰³ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.1, *Utjecaj pravoslavnog sveštenstva na članove KP-a i organe narodnih vlasti*, 7.

²⁰⁴ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.1, *Utjecaj pravoslavnog sveštenstva na članove KP-a i organe narodnih vlasti*, 7.

²⁰⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 128/1, od 29. travnja 1957., kut. 148.

²⁰⁶ HDA, f. 310 KOVZ, nečitljiv broj, od 26. veljače 1953. kut. 141; 6415/54., nečitljiv datum, kut. 141.; 196/55., od 27. kolovoza 1955., kut. 142.

(...) sveštenik Lazo Radovanović, vredan i aktivan suradnik narodnih vlasti na kulturnom, političkom i privrednom polju, vršeći razne dužnosti u organizaciji Narodnog fronta i privrednoj zadruzi, a jedan je od članova osnivača i najaktivniji suradnik Udruženja srp. prav. sveštenstva u NR Hrvatskoj, to ova Komisija smatra potrebnim da preporuči prednju molbu Srp. prav. crkvene opštine u Jasenovcu, svojim mišljenjem da može skupljati dobrovoljne priloge na području kotara Novska, a pod ličnom odgovornošću tam. Sveštenika i crkv. Opšt. Odbora, i na način da ta akcija bude sprovedena bez većeg publiciteta i potpuno na dobrovoljan način.²⁰⁷

Preporuke su upućivane i za sakupljanje priloga u Budincima, Bekteškom, Gradištu Kostajnici, Maminskoj, Srpskim Moravicama i Veljunu.²⁰⁸

Traženi su i načini većeg i aktivnijeg sudjelovanja svećenika iz Udruženja u SSRNH-u.²⁰⁹ Sukladno tomu, tajnik Vjerske komisije Zlatko Frid zatražio je od predstavnika Zagrebačkog velesajma da na jesensko zasjedanje pozovu i predstavnike Udruženja.²¹⁰ Isto tako, na sjednici Vjerske komisije 25. listopada 1958. godine zaključeno je da se lokalnim organizacijama SSRNH izda naputak da se prilikom proslava Dana Republike pozovu i svećenici koji se ističu svojim pozitivnim radom u Udruženju.²¹¹

Ipak, tijekom pedesetih godina u Udruženju dolazi do pojave nacionalizma, a s nevjericom je bila prihvaćena i vijest kako je Mirko Vujatović, paroh iz Knina i predsjednik Inicijativnog odbora Udruženja, blagoslovio četnika emigranta.²¹²

Vjerska komisija je tražila veću aktivnost od predstavnika Udruženja na suzbijanju tih pojava.²¹³ Tako je na sjednici 6. srpnja 1957. godine donesena odluka kojom je Milan Čačić bio zadužen za izravne odnose s predstavnicima Udruženja.²¹⁴ Unatoč nastojanjima vlasti i čelnika Udruženja, šovinistička i pročetnička istupanja su se nastavila, pa je samo u 1963. godini prijavljeno 15 svećenika.²¹⁵ Neki su pak osuđivali vlastito crkveno rukovodstvo zbog prevelike suradnje s vlastima. Jednako tako, tijekom 1964. godine, članovi udruženja u

²⁰⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 5593/50, od 15. prosinca 1950., kut. 137.

²⁰⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 2168/49, nečitljiv datum, kut. 135.; br. 1439/49, nečitljiv datum, kut. 137.; 315/52, nečitljiv datum, kut. 139.; 08 15/2, od 10. ožujka 1962., kut. 154.; 08 215/1, 13. srpnja 1962, kut. 156.; 08 255-1/62, od 10. rujna 1962., kut. 157.

²⁰⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 100/1-59, od 17. travnja 1959., kut. 146.

²¹⁰ HDA, f. 310, KOVZ, 08 239/1-62 od 28. kolovoza 1962., kut. 156.

²¹¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 193/1-58, od 10. studenog 1958., kut. 143.

²¹² HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.1, *Religiozna, reakcionarna i neprijateljska djelatnost svećenika*, 2.

²¹³ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 31. ožujka 1960.*

²¹⁴ HDA, f. 310, KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 6. srpnja 1957.*

²¹⁵ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.1, *Širenje nacionalne netrpeljivosti pravoslavnog sveštenstva*, 6-7.

Dalmatinskoj eparhiji su se pasivizirali i slabo odazivali na sastanke, dok se oni iz bosanskog dijela uopće nisu odazivali na sastanke.²¹⁶ Zbog takvih učestalih pojava, vlasti su odlučile promijeniti način isplate stalnih mjesečnih pomoći za svećenike, pa se one više nisu uplaćivale preko Udruženja, već izravno iz računovodstva Izvršnog vijeća SR Hrvatske.²¹⁷

U želji da se razbije pročetnička propaganda počeo se tiskati informativni list *Mali vjesnik*, preko kojeg se članstvo obavještavalo o važnim događajima iz crkvene djelatnosti, kao i o značajnim zbivanjima u odnosu Crkve i države, a cilj je bio distribucija lista u inozemstvu.²¹⁸

Istaknuti članovi Udruženja imali su i povlasticu dobivanja stanova pa je tako predsjednik Udruženja Ratko Jelić po stupanju na dužnost dobio novi stan, a rješenje o dodjeli uručeno mu je preko Komisije.²¹⁹ Inače, Jelić je nakon rata želio istupiti iz svećeništva, ali je na inzistiranje Miloja Diliparića, tadašnjeg predsjednika Savezne komisije za vjerska pitanja pri predsjedništvu vlade FNR Jugoslavije (Savezna vjerska komisija), ostao svećenik te se po njegovu nalogu aktivirao u Udruženju.²²⁰

Iako rjeđi, zabilježeni su primjeri obraćanja članova Udruženja najvišim tijelima vlasti u borbi za materijalne povlastice ili bolje mirovine. Tako je primjerice, Dušan Rašković od predsjednika Josipa Broza Tita zatražio da mu, kao sudioniku partizanske borbe, pomogne oko dobivanja mirovine državnog službenika.²²¹ Jednako je postupio i Nikodin Jović, paroh iz Voćina, koji se žalio na previsok razrez poreza na priloge, koji mu je naposljetku i smanjen.²²² Isto je postupio i Sergije Gušić, paroh iz Iloka.²²³

²¹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 214, *Izveštaj sastanka Upravnog odbora Pododbora Šibensko-splitskog udruženja*, od 21. rujna 1964., kut. 57.

²¹⁷ Detaljnije vidi poglavlje 3.2.2. *Financiranje*.

²¹⁸ *Mali vjesnik* je tiskovina koja je bila namijenjena isključivo članovima Udruženja. Mjesečna tiraža bila je maksimalno 200 primjeraka. Od 1949. godine u Beogradu izlazi *Vesnik* (organ Udruženja pravoslavnog sveštenstva narodnih republika u FNRJ).

²¹⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 7/63, od 9. siječnja 1963., kut. 158.

²²⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08 7/63, od 9. siječnja 1963., kut. 158.

²²¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 81/1-65, od 26. ožujka 1965. kut.169.

²²² HDA, f. 310 KOVZ, 208/57, od 11. srpnja 1957., kut. 144.

²²³ HDA, f. 310 KOVZ, 208/57, od 11. srpnja 1957., kut. 144.

3.2.3. Financiranje

Odmah po završetku rata započelo je financijsko pomaganje svećenika koji su bili pripadnici ili simpatizeri partizanskog pokreta ili su jednostavno javno izrazili potporu i odanost novom društvenom poretku.²²⁴ Time je prvenstveno niže svećenstvo postupno postajalo ovisno o državnoj pomoći. Sinod SPC-a, i sam bez dostatnih financija, nije bio u mogućnosti značajnije pomagati Crkvu u Hrvatskoj.²²⁵

Osnivanjem svećeničkih udruženja, i sustav financiranja pravoslavnog svećenstva bio je prebačen s pojedinačnih dotacija svećenstvu na Udruženje. Time je ono postalo nezaobilazan faktor u SPC-u, bez kojega Episkopat nije mogao osigurati materijalnu egzistenciju svome svećenstvu.

Započelo se i sa stalnim godišnjim financijskim dotacijama. U 1947. godini Predsjedništvo vlade NR Hrvatske isplatilo je 3.960.000 dinara za pomoć pravoslavnim svećenicima, članovima Udruženja.²²⁶

Sve do 1953. godine, sredstva u smislu financijskih dotacija isplaćivalo je Predsjedništvo vlade NR Hrvatske, potom Izvršno vijeće (NR/SR Hrvatske) putem Komisije za vjerske poslove kojoj su se upućivale molbe za financijsku pomoć i koje je odlučivalo o visini pomoći.²²⁷ Nakon 1959. godine, dotacije je izravno vršila Vjerska komisija koja je iste godine dobila i proračunska sredstava za te namjene.

Najveći dio zahtjeva upućivalo je Udruženje i to uglavnom za pomoć svojim članovima, potom za troškove održavanja skupština, konferencija i seminara, izdavačku djelatnost, plaće osoblju u stalnom radnom odnosu i režijske troškove.²²⁸ Stalna mjesečna pomoć svećenicima bila je dodjeljivana isključivo uz prethodno pozitivno očitovanje eparhijskih i Zemaljskog odbora Udruženja, a tražilo se i mišljenje općinskih komisija za vjerske poslove.²²⁹ U njima se uvijek isticala odanost pojedinih svećenika prema vlastima, kao i eventualno sudjelovanje ili pomaganje partizanskom pokretu.²³⁰ Stalne mjesečne pomoći

²²⁴ HDA, f. 310, KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 31. ožujka 1960.*

²²⁵ Jedina pomoć u 1945. godini od strane Sinoda bila je ona upućena Gornjokarlovačkoj eparhiji, a iznosila je 100.000 dinara (R. Radić, *Verom protiv vere*, 171).

²²⁶ HDA, f. 310 KOVZ, nečitljiv datum, kut. 325.

²²⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 221/1, od 23. ožujka 1966., kut. 70.

²²⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 362/1955, od 24. prosinca 1955., kut. 142.

²²⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 200/1-62, od 30. lipnja 1962., kut. 156.

²³⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08 188/1-63, od 4. lipnja 1963., kutija 161.

činile su između 55 i 65 % od ukupno dodijeljenih sredstava Udruženju, dok je preostali dio bio namijenjen za ostale navedene potrebe.²³¹

Tako je, primjerice, od 147 članova Udruženja 1960. godine, stalnu mjesečnu pomoć primalo 98 svećenika (67%). Preostalih 49 svećenika (33%) nije primalo stalnu mjesečnu pomoć. Naime, dio njih je bio u mirovini, dio je bio zaposlen ili su imali druge prihode, a nekima su, zbog proturežimskog djelovanja, privremeno ukinute mjesečne pomoći. S druge strane, pomoć je primalo i 125 svećenika koji su bili članova Udruženja katoličkih svećenika, no oni su činili tek nešto više od 7% ukupnog broja svećenika KC-a.²³² Jednako tako, dodatno su bili nagrađivani svećenici koji su se isticali u Udruženju. Iznose ovih nagrada koje su ponekad znale biti i deseterostruko veće od stalnih mjesečnih primanja, određivala je Vjerska komisija na svojim sjednicama.²³³

Uz financijsku pomoć, svećenici su primali i pomoć u živežnim namirnicama koju je distribuirao jugoslavenski Crveni križ putem kotarskih odbora.²³⁴ Jednako tako, dobivana je i povremena pomoć od Svjetskog saveza crkvi iz New Yorka, pa je tako episkop Emilijan dobio na poklon pisaći stroj.²³⁵

Sve do 1. kolovoza 1962. godine, financijska sredstva su se u vidu dotacije kvartalno isplaćivala Udruženju koje je potom svakog mjeseca, putem bankovnog čeka, slalo pomoć na adresu svakog pojedinca. No, od tada su se sredstva uplaćivala kotarevima koji su kvartalno dijelili novac budući da su se, kao što je već ranije spomenuto, vlasti bojale da se pomoć ne dodijeli i onima koji je, po kriterijima vladajućih, ne zaslužuju. Ipak, od toga se odustalo pa se od zadnjeg tromjesečja pomoć slala preko računovodstva Izvršnog vijeća.²³⁶

Za razliku od pravoslavnog, Udruženju katoličkog svećenstva vraćen je stari način isplate pomoći, dakle izravno putem Udruženja, jer su vlasti smatrale da bi ih se novim načinom isplate dodatno kompromitiralo vezano za njihovu suradnju s vlastima.²³⁷

Zabilježeni su slučajevi kad je Vjerska komisija odbila dodjelu stalne mjesečne pomoći. Takav je primjer svećenika Milana Babića iz Velikog Poganca kojemu je pomoć

²³¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 350/1-64, od 4. studenog 1964., kut. 168.

²³² HDA, f. 310 KOVZ, *Vjerske zajednice-brojčani podatci*, pov. br. 24/1-60, kut. 40.

²³³ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 22. svibnja 1962.*

²³⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 14/1-57, od 21. siječnja 1957., kut. 145.

²³⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 1279/53, od 16. prosinca 1953., kut. 141.

²³⁶ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 7. travnja 1964.*

²³⁷ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 7. travnja 1964.*

odbijena radi izrazito negativnog stava njegove supruge o suradnji crkve i vlasti.²³⁸ Jednako tako, u slučaju umirovljenja svećenika, odlaska iz eparhije ili napuštanja Udruženja, Vjerskoj komisiji se slao zahtjev za obustavom stalne mjesečne pomoći.²³⁹

Pregled financijske pomoći koju je Udruženje primalo od Komisije za odnose s vjerskim zajednicama od 1956. do 1967. godine:

U 1956. godini, Udruženje je potrošilo iznos od 4.235.614 dinara, od čega je 537.793 dinara bio vlastiti prihodi od članarina, pretplate za *Vjesnik*, prodaje kalendara i knjiga, a ostatak je dotacija Izvršnog vijeća. Najveći dio sredstava, u iznosu od 2.470.000 dinara, utrošen je za davanje stalne mjesečne pomoći članovima Udruženja.²⁴⁰

U 1957. godini, Udruženje je primilo iznos od 4.170.000 dinara.²⁴¹

U 1958. godini, Udruženje je dobilo 4.000.000 dinara, uz dodatnu pomoć za manastir Orahovica u iznosu od 120.000 dinara.²⁴²

U 1959. godini, Udruženje je dobilo iznos od 4.860.000 dinara, uz vlastiti prihod od 675.000 dinara.²⁴³

U 1960. godini, Udruženje je dobilo iznos od 10.000.000 dinara, uz vlastiti prihod od 685.000 dinara, dok je za popravak crkvi dobiveno 4.000.000 dinara.²⁴⁴ Dodatno je Iliji Ćuku bilo isplaćeno 50.000, a Lazi Radovanoviću 25.000 dinara.²⁴⁵

U 1961. godini, Udruženje je dobilo iznos od 13.320.000 dinara, uz vlastiti prihod od 855.000 dinara.²⁴⁶

U 1962. godini, Udruženje je dobilo iznos od 8.000.000 dinara, uz vlastiti prihod od 815.000 dinara.²⁴⁷ Uz to, na sjednici Vjerske komisije 14. veljače 1963. godine odlučeno je da

²³⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08 217/1-63, od 24. lipnja 1963., kut. 161.

²³⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 119/1-63, od 6. travnja 1963., kut. 163.

²⁴⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 31/57, od 5. siječnja 1957., kut. 144.

²⁴¹ HDA, f. 310 KOVZ, 31/57, od 5. siječnja 1957., kut. 144.

²⁴² HDA, f. 310 KOVZ, 08 – 194/1-58, od 10. studenog 1958., kut. 38.

²⁴³ HDA, f. 310 KOVZ, 08-39/1-60, od 2. veljače 1960., kut. 148.

²⁴⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08-49/1-61, od 26. siječnja 1961., kut. 151.

²⁴⁵ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 13. ožujka 1961.* (budžet KOVZ-a za 1960.).

²⁴⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 08 135/1-63, od 27. travnja 1963., kut. 160.

²⁴⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 135/1-63, od 27. travnja 1963., kut. 160.

se isplati dodatnih 1.500.000 dinara episkopima Emilijanu i Damaskinu za popravak rezidencija.²⁴⁸

Unatoč tomu, hrvatski episkopi nisu bili zadovoljni materijalnim statusom SPC-a, prvenstveno poreznim opterećenjima u Hrvatskoj pa su uputili predstavku Arhijerejskom sinodu jer su vjerovali da će uz njegovu pomoć lakše poboljšati materijalnu situaciju u svojim eparhijama i crkvenim općinama.²⁴⁹ Predstavka je prihvaćena u dijelu koji se odnosio na prestanak plaćanja doprinosa crkvenih općina za zdravstveno osiguranje poljoprivrednika, s obzirom na to da su one već plaćale doprinos za cjelokupno socijalno osiguranje jer su svi pravoslavni svećenici bili socijalno osigurani na osnovu posebnog ugovora o socijalnom osiguranju sklopljenog između SPC-a i Saveznog zavoda za socijalno osiguranje. Navedeni samodoprinos nije se naplaćivao na pakračkom području.²⁵⁰

U 1963. godini, Udruženje je dobilo iznos 12.900.000 dinara (od čega 5.520.000 za stalne mjesečne pomoći). Uz to, na sjednici Vjerske komisije 8. veljače 1962. godine, odlučeno je da se isplati 600.000 dinara pomoći mitropolitu Damaskinu, 600.000 dinara episkopu Stefanu, 100.000 dinara predsjedniku Udruženja Ratku Jeliću, 50.000 dinara tajniku Udruženja Lazaru Radovanoviću te 30.000 dinara Mirjani Ćuk, udovici Ilije Ćuka.²⁵¹

U 1964. godini, Udruženje je dobilo 15.570.000 dinara. Uz to, SPC je iz inozemstva legalnim putem dobila 4.315.000 dinara, a dobiveno je i 11.425.000 dinara od društveno-političkih zajednica.²⁵²

Tijekom 1965. godine, Udruženje je dobilo iznos od 21.000.000 dinara, uz ostvarivanje vlastitoga prihoda u iznosu od 1.159.500 dinara.²⁵³

Iduće godine Udruženje je dobilo iznos od 150.000 novih dinara (15.000.000 starih dinara).²⁵⁴

U 1967. godini, Udruženje je dobilo 168.000 novih dinara, oko 10.000 dinara pomoći od općinskih i kotarskih komisija i 25.237 dinara pomoći iz inozemstva.²⁵⁵

²⁴⁸ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 14. veljače 1963.*

²⁴⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 83/1-62, od 7. ožujka 1962., kut. 155.

²⁵⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08 221/1-64, od 6. srpnja 1964., kut. 167.

²⁵¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 1. i 8. veljače 1964.*

²⁵² HDA, f. 310 KOVZ, podaci Savezne komisije, 1965., kut. 61.; *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 15. veljače 1965.*

²⁵³ HDA, f. 310 KOVZ, podaci Savezne komisije, 1965., kut. 61.; *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 15. veljače 1965.*; 08 97/1-66, od 21. ožujka 1966., kut. 173.

²⁵⁴ HDA, f. 310 KOVZ, od 21. ožujka 1966., kut. 173.

²⁵⁵ HDA, f. 310 KOVZ, od 25. ožujka 1967., kut. 175

TABLICA 3: Pregled financijskih dotacija KOVZ-a Udruženju pravoslavnog sveštenstva od 1956.-1967.

Godina	Namjena	Iznos
1956.	Udruženje	4.235.614
1957.	Udruženje	4.170.000
	Udruženje	4.000.000
	Popravak vjerskih objekata	120.000
1959.	Udruženje	4.860.000
	Udruženje	10.000.000
	Popravak vjerskih objekata	4.000.000
	Udruženje	9.000.000
	Patrijaršijski upravni odbor	4.200.000
	Osobne pomoći svećenicima	120 000
	Udruženje	8.000.000
	Popravak vjerskih objekata	1.500.000
	Udruženje	11.520.000
1963.	Dotadne pomoći svećenicima	1.200.000 (mitropolitu Damaskinu i episkopu Stefanu), 180.000 (100 000 Ratku Jeliću, 50 000 Radovanu Laziću, 30 000 Mirjani Ćuk
	Udruženja	15.570.000
	Popravak vjerskih objekata	10.750.000
	Udruženja	21.000.000
	Popravak vjerskih objekata	8.000.000
	Udruženje	15.000.000
	Popravak vjerskih objekata	6.000.000
1967.	Udruženje	16.800.000

U razdoblju od 1959. do 1966. godine, vlasti su Vjerskoj komisiji odobrile sredstva u iznosu od 452.200.000 dinara, i to uglavnom za sljedeće namjene: dotacije svećeničkim udruženjima, osobne pomoći svećenicima, pomoći za popravak crkvenih objekata te za ostale namjene (primjerice za nagrade učenicima koji su se spremali za svećenički poziv, a pisali su referate o pozitivnim dometima socijalističkog društva i sl.).²⁵⁶

Od navedenog iznosa, Udruženje pravoslavnog sveštenstva dobilo je 115.250.000 dinara oko 25,5%, u što nisu ubrojene izvanredne pomoći pojedinim svećenicima i episkopima (5.700.000 dinara, oko 1,25 %).

Za popravak vjerskih objekata, SPC je u istom razdoblju dobila 30.250.000 dinara, što iznosi oko 6,5 % ukupno odobrenog iznosa Vjerskoj komisiji.

Iz navedenog slijedi da je u razdoblju od 1959. do 1967. godine Komisija za vjerske poslove NR/SR Hrvatske za potrebe SPC-a isplatila oko 33,5% ukupno doznačenih sredstava.

²⁵⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 221/1, od 23. ožujka 1966., kut. 70. Podatci za prethodne godine su nepotpuni te stoga nisu ubrojani u sumarnu analizu.

Ostatak je dodjeljivan ostalim udruženjima, najviše katoličkom, te za popravke vjerskih objekata, ali i za osobne dohotke djelatnika Vjerske komisije i ostale materijalne troškove.

Pravoslavno svećenstvo se u prva dva poslijeratna desetljeća najvećim dijelom financiralo uz pomoć države, putem Udruženja, a manjim dijelom iz inozemstva ili uz pomoć lokalnih vlasti, odnosno skupština kotareva i općina iz kojih su sredstva bila upućivana Udruženju. Vrlo je teško odrediti količinu pomoći iz inozemstva, s obzirom na to da se pretpostavlja kako su sve vjerske zajednice prijavljivale samo dio tih sredstava.²⁵⁷ Sredstva dobivena od vjernika bila su prilično skromna i zanemariva u financiranju svećenika SPC-a.

Od 1967. godine došlo je do decentralizacije u pogledu financiranja vjerskih zajednica, odnosno federalne jedinice su trebale preuzeti dio obveza koje su do tada bile u nadležnosti savezne Vlade. Tako je SR Hrvatska trebala osigurati dodatnih 11.000.000 dinara, od čega se gotovo cijeli iznos odnosio na doprinos za socijalno osiguranje pravoslavnih svećenika, kao i na dotacije zagrebačkoj mitropoliji.²⁵⁸

3.2.4. Udruženje i episkop Emilijan

Cjelokupna situacija u Pakračkoj eparhiji koja je rezultirala doslovnim protjerivanjem njenog administratora Damaskina iz Pakraca 1947. godine, vjerojatno je utjecala i na izbor novog episkopa, prvog koji je stolovao nakon 10 godina u Pakracu. Naime, na mjesto episkopa imenovan je 1951. godine vikarni episkop patrijarha Emilijan Marinković. Njegova specifičnost bila je u tomu što je i prije izbora za episkopa bio član Udruženja, a po izboru je obećao da će to i dalje ostati.²⁵⁹

Konsolidacija i obnova infrastrukture SPC-a na području Slavonske eparhije koja je započela odmah nakon završetka rata bila je predvođena nižim svećenstvom koje je u najvećoj mjeri bilo privrženo novim vlastima. Područje ove eparhije, odnosno njeno pravoslavno stanovništvo, bilo je pod velikim utjecajem partizanskog pokreta. Razloge brojnog sudjelovanja u njemu, kako srbijanskog stanovništva, tako i svećenstva, treba tražiti u protusrpskoj politici ustaškog režima.²⁶⁰ Uz to, za SPC je bila neprihvatljiva bilo kakva ideja o uspostavi hrvatske države, stoga da i nije bilo progona tj. da je bila riječ o demokratskoj

²⁵⁷ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 1. i 8. veljače 1964.*

²⁵⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 221/1, od 23. ožujka 1966., kut. 70.

²⁵⁹ R. Radić, *Verom protiv vere*, 260.

²⁶⁰ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006., Vidi poglavlje: *Komunisti stvaraju partizanski pokret* 26.-39.

državi, teško je vjerovati da bi SPC prihvatila razbijanje Jugoslavije. Upravo tu treba tražiti i razloge masovnog učlanjena svećenstva u Udruženje, a svećenici ove eparhije spadali su u najaktivnije članove. Prvenstveno se to odnosi na Platona Buzadžića, ujedno i prvog predsjednika Udruženja te na Boška Bosanca, paroha iz Pakraca.

Udruženje je odigralo i značajnu ulogu kod povratka monaha u manastir Orahovicu započetog 1950. godine, omogućivši dvojici mlađih i jednom starijem monahu mjesečnu pomoć u iznosu od 2.000 dinara, odnosno 3.000 dinara, a potom i dotacije za popravak manastira.²⁶¹ U narednom razdoblju se najveći broj skupština, konferencija i seminara u organizaciji Udruženja održavao upravo u tom manastiru.

Od osnutka Udruženja, upravo je na području Slavonske eparhije najveći postotak svećenstva u Udruženju na području Hrvatske. Tomu je zasigurno pogodovao pozitivan stav episkopa Emilijana naspram Udruženja jer, za razliku od drugih hrvatskih episkopa, nikada nije mijenjao svoj stav o Udruženju, a komunikacija članova Udruženja s republičkim vlastima bila je na najvišoj razini, kako višeg, tako i nižeg svećenstva.

S vlastima je komunicirao osobno, a kada bi htio pojedini problem dići na višu razinu, išao je na sastanke zajedno s predstavnicima Udruženja.²⁶² Njegov dugogodišnji tajnik bio je Boško Bosanac, jedan od osnivača Udruženja, kasnije i tajnik eparhijskog Udruženja.²⁶³

Za razliku od preostale tri eparhije u Hrvatskoj, u Slavonskoj nije dolazilo do sukoba između Udruženja i episkopa. Rijetka situacija u kojoj je došlo do razmimoilaženja nastala je prilikom odabira lokacije za izgradnju crkve u Novoj Gradišci. Naime, Emilijan je inzistirao da se crkva sagradi u samom centru grada, u neposrednoj blizini katoličkih crkvi, dok su predstavnici Udruženja, na čelu s predsjednikom Udruženja Radekom, kao i predsjednikom eparhijskog Udruženja Juzbašićem bili skloniji lokalnim vlastima koji su lokaciju za crkvu vidjeli nešto dalje od centra grada.²⁶⁴ Odbijen je i odštetni prijedlog prema kojem bi SPCO dobila iznos od 2.700.000 dinara.²⁶⁵ Prema izvješću sa sjednice Upravnog odbora eparhijskog Udruženja, od 23 člana crkvenog savjeta 21 je prihvatio lokaciju izvan centra grada, u Gajevoj ulici, dok su protiv bili jedan laik (nije navedeno ime) i svećenik Kosta Rađenović.²⁶⁶

²⁶¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 – 58/1-58, od 22. ožujka 1958., kut. 145.

²⁶² HDA, f. 310 KOVZ, pov. br. 80/1-60., od 31. lipnja 1960., kut. 40.

²⁶³ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-63/1-58, od 22. kolovoza 1958., kut. 38.

²⁶⁴ HDA, f. 310 KOVZ, nečitljiv datum i broj, 1958., kut. 145.

²⁶⁵ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 14. veljače 1963.*, 32.

²⁶⁶ *Informativni bilten KOVZ-a*, 1965., II, br. 8, 13.

Unatoč ovom razmimoilaženju koje je potrajalo više od desetljeća, Emilijan je ostao najveći promicatelj svećeničkog Udruženja, i to iz četiri glavna razloga:

1. Članstvom svećenici rješavaju glavninu svojih materijalnih potreba
2. Omogućuju se brže i veće dotacije za popravak i izgradnju vjerskih objekata
3. Omogućuje se brži povrat nezakonito uzurpirane imovine
4. Omogućuje se brže rješavanje nesuglasica s lokalnim vlastima.

U namjeri za sprječavanjem eventualnih sukoba i razmimoilaženja episkopa s lokalnim vlastima, Vjerska komisija NR Hrvatske je, u suradnji s Udruženjem u Hrvatskoj, organizirala posjet predsjednika Saveznog udruženja Milana Smiljanića kotarevima i općinama gdje je živjelo pravoslavno stanovništvo. Neposredno prije posjeta, lokalnim vlastima slane su okružnice u kojima se traži primanje predstavnika Udruženja te rješavanje eventualnih problema.²⁶⁷ Najveći dio eparhije posjetili su 21. i 22. ožujka 1957. godine. Bili su u Bijeloj, Daruvaru, Donjem Miholjcu, Gradištu, Kapelni, Katincima, manastiru Orahovica, Medincima, Našicama, Okučanima, Pakracu, Slavonskoj Orahovici, Slavonskoj Požegi, Slavanskom Brodu, Suhopolju, Šljivoševcima, Velikim Bastajima, Virovitici i Voćinu. U izvješću Komisije bila je istaknuta odlična suradnja Udruženja i lokalnih vlasti te je bila definirana dinamika rješavanja nekih otvorenih pitanja, prvenstveno onih vezanih uz povrat dijela imovine te izgradnju vjerskih objekata.²⁶⁸

S Emilijanom su vlasti i dalje održavale dobre kontakte, a zbog njegove odanosti često su mu i podilazile te je tako tajnik Vjerske komisije Zlatko Frid tijekom 1958. godine ponovno posjetio parohije Slavonske eparhije, i to one u kojima su postojali neki neriješeni problemi, bilo da je bila riječ o nezakonitim uzurpacijama crkvene zemlje i objekata, rušenjima zvonika, zastojima u obnovi crkvi i parohijskih domova ili pak problemima oko poreza.²⁶⁹ Razlog tako promptnog reagiranja i udovoljavanja Emilijanu bila je i činjenica da se bližio izbor za novog patrijarha pa su htjeli biti u što boljim odnosima s njim. Tako je posjetio Buče, Duboku, Gradište, Sirač, Sloboštinu te na kraju i samog Emilijana. Kod svih razgovora s episkopom bio je nazočan i Boško Bosanac.²⁷⁰

²⁶⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 133/56, od 12. srpnja 1956., kut. 143.

²⁶⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 149/57, od 15. svibnja 1957., kut. 144.

²⁶⁹ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 53/1-60, nečitljiv datum, kut. 40.

²⁷⁰ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-64/1-58, od 1. studenog 1958., kut. 38.

Kontakti su se dodatno intenzivirali nakon donošenja *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, kada je Emilijan u nekoliko navrata razgovarao s predsjednicima Vjerske komisije, najprije s Josipom Gržetićem, a potom i Stjepanom Ivekovićem, radi izuzeća pojedinih zgrada od nacionalizacije te je molio da se posreduje i pri kotarskim komisijama za nacionalizaciju na području njegove eparhije.²⁷¹ Razgovori s predstavnicima Vjerske komisije često su se vodili na neformalnim večerama u najboljim hotelima pa je dobra suradnja potvrđena i na večeri s Ilijom Ćukom u *Esplanadi* 26. ožujka 1959. godine gdje su, osim o aktualnim pitanjima u eparhiji, posebno razgovarali o mladim svećenicima i Udruženju, pri čemu ga je Ćuk upoznao sa seminarom kojeg je pripremalo Udruženje.²⁷² Isto tako, Emilijan je za svoje potrebe povremeno koristio službeni automobil Vjerske komisije.²⁷³

Na sjednici Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske održane 31. ožujka 1960. godine Emilijan je bio okarakteriziran kao odan episkop koji je sve probleme rješavao u suradnji s republičkim i lokalnim vlastima, što je rezultiralo time da su predsjednik Komisije Stjepan Iveković, predsjednik Eparhijskog Udruženja Slavko Juzbašić i predstavnici lokalnih vlasti zajedno s episkopom ponovno obišli sve parohije u kojima su postojali neriješeni problemi.²⁷⁴ Bio je to treći obilazak parohija Slavonske eparhije u samo tri godine. Ipak, rezultati tih obilazaka nisu zadovoljili Emilijana koji se tada razočarao prvenstveno u lokalne vlasti te se na sjednici kotarske Vjerske komisije u Daruvaru žalio da su ga "primili kao nekog katoličkog biskupa".²⁷⁵ Nastojeći amortizirati Emilijanovo razočarenje, osobnim je zalaganjem Zlatka Frida eparhija oslobođena od poreza radi renoviranja eparhijskog dvora u Pakracu, iako su prethodno lokalne vlasti to bile odbile.²⁷⁶ Često je s republičkim, ali i saveznim predsjednicima komisija razgovarao o kadroviranju unutar SPC-a, prvenstveno o imenovanju novih episkopa, njihovim karakteristikama i političkim uvjerenjima te je davao svoja mišljenja i sl.²⁷⁷

²⁷¹ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-81/1-59, nečitljiv datum, kut. 39.

²⁷² HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-23-1-59, od 2. travnja, 1959., kut. 39.

²⁷³ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-23-1-59, od 2. travnja, 1959., kut. 39.

²⁷⁴ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 31. ožujka 1960.*

²⁷⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 95/1-62, *Zapisnik s kotarske komisije za vjerska pitanja održane 18. travnja 1962.* u Daruvaru, kut. 46.

²⁷⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 08-36/, 1-63, od 2. ožujka 1963., kut. 158.

²⁷⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 67/1, *Zabilješka razgovora Emilijana s Diliparićem od 3. travnja 1961.*, kut. 43.

Emilijan je 1964. godine donio odluku prema kojoj su svi svećenici i monasi bili obvezni odmah predati nadležnim tijelima za unutarnje poslove tiskovine koje dobiju iz inozemstva ili zemlje, a koje bi bile uperene protiv društvenog uređenja.²⁷⁸

O Emilijanu se raspravljalo i na sjednici Komisije za vjerske poslove SR Hrvatske održanoj 15. lipnja 1965. godine, gdje je ponovno bio istaknut kao "najpozitivniji episkop" te je zaključeno da se na području njegove eparhije ipak premalo učinilo na sređivanju prilika, odnosno da se u drugim eparhijama čiji su "episkopi rezerviraniji na društveno uređenje" učinilo više. Kao glavni razlog tomu navodilo se prilično apolitično prilaženje tom problemu od strane lokalnih vlasti.²⁷⁹ Tako je, slično kao i 1962. godine, Vjerska komisija odlučila dodijeliti Emilijanu pomoć za popravak crkvi u iznosu od 1.000.000 dinara, s tim da on sam odluči kojima je to potrebno, što je indikativno s obzirom na to da su se do tada sredstva isplaćivala ciljano za svaki pojedini vjerski objekt.²⁸⁰ Jednako tako, Emilijanu se pomoglo prilikom organizacije proslave slave Sv. Petke održane u Slavonskom Brodu 8. srpnja 1965. godine na kojoj se, prema pisanju Biltena Komisije za vjerske poslove, okupilo oko 6000 vjernika, od kojih oko 4000 iz BiH, uz nešto katolika.²⁸¹

Na odnose s lokalnim vlastima povremeno su se žalili i predstavnici Udruženja pa se tako Boško Bosanac žalio na odnos vlasti prema pravoslavnom svećenstvu te je tvrdio da se ono "progoni i da se prema njemu postupa jednako kao i s katoličkim, unatoč pozitivnoj ulozi koje je pravoslavno svećenstvo odigralo za vrijeme i poslije Drugog svjetskog rata."²⁸² Viktor Janković iz Borove se žalio Vjerskoj komisiji da ga narodne vlasti sustavno izbjegavaju.²⁸³

Unatoč povremenim neslaganjima, lokalne su vlasti redovito financirale seminare Udruženja te su na njima sudjelovali, održavali predavanja i diskusije uglavnom o ekonomskoj politici, međunarodnim odnosima, društvenom uređenju i dnevopolitičkim problemima.²⁸⁴

Emilijan je bio i član Sinoda SPC-a do svibnja 1966. godine kada mu je istekao mandat te ga je naslijedio ga dalmatinski episkop Stefan.²⁸⁵

²⁷⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 202/1, od 7. listopada 1967., kut. 74.

²⁷⁹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 15. lipnja 1965.*

²⁸⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08-311/1-1965, od 17. prosinca 1965., kut. 171..

²⁸¹ *Informativni bilten KOVZ-a*, II, br. 10, 1965., 8.

²⁸² HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.1, *Širenje nacionalne netrpeljivosti od jednog dijela pravoslavnog sveštenstva*, 4-5.

²⁸³ HDA, f. 310, KOVZ, pov. 38/1-60, od 7. ožujka 1960., kut. 40.

²⁸⁴ HDA, f. 310 KOVZ, od 15. lipnja 1965., 08 pov. 132/1 – 1965., kut. 62.

²⁸⁵ *Informativni bilten Savezne komisije za vjerske poslove*, V, 1966., 1.

3.3. Odnosi Srpske pravoslavne crkve i države od 1952. do 1967.

3.3.1. Novootvorena pitanja u crkveno-državnim odnosima u pedesetim godinama

Početak pedesetih godina može se smatrati novom fazom odnosa između SPC-a i vlasti u Hrvatskoj iz najmanje tri razloga. U prvom redu zbog toga što je tada za pakračkog episkopa imenovan Emilijan, a za gornjokarlovačkog Simeon, čime su popunjene tri od četiri hrvatske eparhije. Drugi je razlog bio taj što je došlo do svojevrsne ravnoteže u hijerarhiji koja se reflektirala i u odnosima s državnim vlastima, naime, Emilijan je slovio kao prorežimski episkop, za razliku od Damaskina koji je bio suprotnih nazora te prilično suzdržan i oprezan u ophođenju s vlastima te Simeona koji je bio nešto između njih dvojice. Treći razlog je bio potpisivanje socijalnog osiguranja kojim je ipak znatno poboljšán položaj svećenstva, ali je i omogućen dolazak novih svećenika iz Srbije u Hrvatsku, što je potaklo i otvorilo niz pitanja u odnosima Crkve i države.²⁸⁶

Bez obzira na različitosti, sva trojica vodila su proaktivnu politiku i nastojala osnažiti SPC u Hrvatskoj. Fokus njihovog djelovanja, ali i svećenstva u tom je razdoblju bio na:

- daljnjem poboljšanju materijalnog statusa svećenstva,
- obnovi i izgradnji vjerskih objekata (crkvi i parohijskih domova),
- reguliranju naknada za ekspropiriranu imovinu
- ispražnjenju zauzetih crkvenih objekata.

Međutim, treba istaknuti da su materijalnim povlasticama prema SPC-u, kao i nadziranjem i usmjeravanjem Udruženja, komunističke vlasti imale ovu vjersku zajednicu pod nadzorom te su je tako podredile svojim interesima. Tako su se i sva gore navedena otvorena pitanja rješavala sporo i po principu *Daj i bit će ti dano*.

Budući da je oko 70% crkvi SPC-a bilo izvan uporabe, bilo da su oštećene ili srušene (vidi Tablicu 1), jedno od glavnih crkvenih djelovanja bilo je usmjereno prema rješavanju ovog problema. Još u ožujku 1951. godine, Vjerska komisija NR Hrvatske zaprimila je od Arhijerejskog sinoda predstavku u kojoj se tražila obnova crkvi u Gospiću i Plaškom, manastira Gomirje i episkopskog dvora u Plaškom te da se, u dogovoru s gornjokarlovačkim episkopom, naprave planovi za obnovu ostalih crkvi, barem u većim mjestima. Najveći fokus djelovanja Sinoda SPC-a i patrijarha bio je usmjeren upravo na Gornjokarlovačku eparhiju,

²⁸⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 1658/51, od 20. travnja 1951., kut. 137.

budući da je upravo u njoj bio uništen i oštećen najveći broj vjerskih objekata.²⁸⁷ Međutim, u rješavanju ovih pitanja SPC je bila suočena s četiri glavna problema.²⁸⁸

Prvi problem predstavljala je činjenica da su mnoge oštećene crkve i parohijski domovi obrasli u korov te da su u prvim godinama zabilježene krađe kamena, ali i drugog građevinskog materijala. Takvi postupci zabilježeni su kod crkvi u Crkvenom Boku, Kninu, Lučanima, Malom Gradcu, Sjeničaju, Utinji, Vodoteču, a u Gornjim Vrhovinama je od ostatka porušene crkve bila sagrađena škola i zadružna prodavaonica. Krađa materijala zabilježena je i kod parohijskih domova u Dunjaču, Jasenku, Lučanima, Trebinji i Vodoteču.²⁸⁹

Drugi problem predstavljali su urbanistički planovi kojima je na mjestima brojnih crkvenih ruševina bila predviđena izgradnja objekata druge namjene poput stanova i kuća, zadružnih domova, trgovina i objekata druge namjene.

Treći problem bio je mnogo veći, a odnosio se na zabranu obnove ili izgradnje crkvi, primjerice Narodni odbor općine (NOO) Slunj dao je preporuku da se ne dozvoli izgradnja crkvi u Cetingradu i Širokoj Rijeci zato što je postojala crkva u Buhaču koji je u neposrednoj blizini navedenih mjesta. Jednako su postupili i u NOO Petrinja gdje su smatrali da se u Velikom Šušnjaru ne treba dozvoliti gradnja crkve jer im je već odobrena u susjednom Trmušnjaku i Bačugama, dok NOO Glina nije dozvolio obnovu crkve u Velikom Gradcu, budući da je bila predviđena gradnja u Šušnjaru i Malom Gradcu. Jednako su postupali i NOO-i u Dvoru, Donjem Lapcu, Gospiću, Novoj Gradišci, Srbu, Titovoj Korenici, Tušiloviću, Udbini i Vrhovinama za crkve u Čitluku, Divo Selu, Gornjim Vrhovinama, Gradini Ljeskovcu, Komiću, Mekinjaru, Novoj Gradišci, Ostrvici, Srbu, Tušiloviću i Visuću. NOO Udbina bio je mišljenja da se ne dozvoli gradnja crkve u Srednjoj Gori jer je srušena do temelja i nema aktivnih vjernika.²⁹⁰

U pojedinim mjestima odbijala se dati dozvola za obnovu crkvi jer su bile preblizu školi, što je bio slučaj u Ogulinu i Škarama (kod Otočca), a u Pješčenici (kod Gvozda) se to područje namjeravalo ustupiti vojsci. NOO Slunj je izrazio mišljenje da se ne treba dati

²⁸⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 1658/51, (predstavka br. 73), od 7. ožujka 1951., kut. 137.

²⁸⁸ Prva zabilježena molba za pomoć u obnovi crkve bila je upućena od SCPO u Rijeci i Sušaku, 3. prosinca 1947. godine. U odgovoru koji je u ime predsjedništva vlade uputila Vjerska komisija NR Hrvatske bilo je obrazloženo da u proračunskim sredstvima za 1948. godinu, nema dovoljno sredstava, te da će pomoć dobiti u 1949. godini.; vidi HDA, f. 310, KOVZ, 1149/47, od 30. siječnja 1948., kut. 130.

²⁸⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 321/55, od 18. studenog 1955., kut 142; 08-181/1-59, Zabilješka razgovora episkopa Simeona i Stefana u Saveznoj komisiji za vjerske poslove, od 14. prosinca 1961., kut. 44.

²⁹⁰ HDA, f. 310 KOVZ, Izvješće Narodnih odbora općine o vjerskim objektima, nečitljiv datum, 1960., kut. 148.

dozvola za gradnju u Sadilovcu (kod Rakovice) jer je bila riječ o selu s podjednakim brojem katolika i pravoslavaca pa je moglo doći do pojave šovinizma. U Petrinji je zabilježen jedinstven slučaj budući da se lokalni paroh Lazar Jakšić složio s neizgradnjom crkve, odnosno pristao je na to da se, uz naknadu, na mjestu porušene crkve izgradi autobusni kolodvor ili robna kuća. U Tenji je SPCO zatražila građevinsku dozvolu za izgradnju manje zgrade koja bi služila kao crkva jer nije imali potrebna sredstva za izgradnju nove crkve. Zahtjevu nije bilo udovoljeno, a zabranjena je i gradnja crkvice u Jasenovcu.²⁹¹

Četvrti problem oko obnove crkvi predstavljao je dio lokalnog srpskog stanovništva koje se protivilo izgradnji crkvi, primjerice u Donjem Lapcu, Glini, Gornjem Budačkom i Slunju.²⁹²

Osobita pažnja posvećivala se i odvlačenju mladića iz bogoslovija, bilo da se radi o pritiscima lokalnih dužnosnika na obitelji bogoslova ili pak davanju određenih beneficija za one koji napuste školovanje u vidu stipendija ili zaposlenja. Tako je na seoskom sastanku u Velikom Vukovju, partijski dužnosnik Vaso Jajić rekao da je sramota za selo što je iz svoje sredine dalo đaka u bogosloviju, "jer da nitko u Jugoslaviji ne šalje svoju djecu u bogosloviju."²⁹³ Međutim, na savjetovanju Savezne komisije za vjerske poslove održanom 12. veljače 1957. godine, Milivoj Urošević, član Savezne komisije (u ime Vjerske komisije iz Hrvatske sudjelovao je tajnik Milan Čačić), istaknuo je kako treba prekinuti praksu izvlačenja svećenika iz bogoslovija jer na taj način u bogoslovijama ostaju "svećenici nedemokratski, netolerantni, a često puta i reacionari."²⁹⁴ Potom je iako ne u potpunosti ipak napuštena takva praksa. Na neki način, time su bile na dobitku i same vjerske zajednice jer su komunisti provodili jedan oblik pozitivne selekcije u odabiru svećeničkog kadra.

I nadalje se osobita pažnja posvećivala novopridošlim svećenicima iz Srbije koje se odmah nastojalo materijalno vezati, pa se tako utjecalo na lokalne dužnosnike radi dodjele privremenog stana svećeniku Nektariju Dazgiću koji je preuzeo parohiju Gomirje.²⁹⁵ Jednako se postupilo i prilikom imenovanja i dolaska paroha Marka Đurića u Topusko.²⁹⁶ Međutim, materijalnu pomoć su tražili i sami episkopi pa je sredinom veljače 1951. godine Simeon

²⁹¹ HDA, f. 310 KOVZ, nečitljiv broj, (molba za građevinskom dozvolom), od 11. listopada 1951., kut. 138.; 9069/53, kut. 141.

²⁹² HDA, f. 310 KOVZ, 4612/54; 4613/53, kut.141.

²⁹³ HDA, f. 310 KOVZ, 114/57, kut. 144.

²⁹⁴ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 5/57, kut. 38.

²⁹⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 6204/57 i 6267/51, od 30. kolovoza 1951., kut. 138.

²⁹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 7164/51, nečitljiv datum, kut. 139.

uputio predstavku predsjedništvu vlade NR Hrvatske i Vjerskoj komisiji u kojoj je molio za materijalnu i moralnu pomoć, pozivajući se na istovjetnu zamolbu SAS SPC-a od 2. veljače. Naveo je kako je pažljivo birao svih devet novih svećenika te da su svi neoženjeni i otvoreni za suradnju s vlastima.²⁹⁷ Pomoć od vlasti tražena je i u suzbijanju otpora dijela stanovništva prema svećenstvu, naime, u pojedinim mjestima gdje godinama nije bilo svećenika niti su održavana bogoslužja, svećeničko djelovanje bilo je dodatno otežano. Tako je Jovanu Nikoliću iz Zagreba na službu bila povjerena i parohija u Mikleuškoj, gdje mu je Miloš Đanković, u selu Parni kraj Vrginmosta u nekoliko navrata prijetio da više ne dolazi.²⁹⁸ U Sadilovcu kod Rakovice je Rade Ljiljak spriječio održavanje prvog bogoslužja nakon 1955. godine.²⁹⁹ Sprječavanje služenja bogoslužja u Kosinju i Mlaki, rezultiralo je podizanjem tužbe od strane episkopa Simeona pred kotarskim sudom u Perušiću protiv nepoznatih osoba.³⁰⁰

Međutim, unatoč svim mjerama koje su poduzimane u 1950-ima, među pravoslavnim svećenstvom je došlo do sve većeg širenja nacionalne i vjerske netrpeljivosti, klevetanja društvenog poretka, uspostavljanja veza s emigracijom, i to uglavnom kod mlađih svećenika. Prema izvješću Udbe svećenik Nikola Vukojević, paroh iz Biskupije, u propovijedima tijekom lipnja i srpnja 1951. godine blagoslovljivao je i hvalio četnike emigrante.³⁰¹ Jovo Sunajko, paroh iz Drniša, blagoslovio je četnika emigranta Blaška Tunića. Vrijeđanje i omalovažavanje vlasti i društvenog poretka zabilježeni su kod Dragoljuba Ačinovića, paroha u Grubišnom Polju; Miloša (Mišo) Popovića, paroha u Glini; Mihajla Stanivukovića, paroha iz Doljnjih Meljana kod Slatine; Stevana Izobradića, paroha iz Kneževih Vinograda; Jovana Marčkovskog, paroha u Starom Slatniku kod Brodskog Stupnika, Jove Vukadinovića, paroha iz Rajića kod Novske i Slavka Ugrinića, paroha u Velikim Bastajima, a vrijeđanje Hrvata i Katoličke crkve zabilježeno je kod Paje Kovačevića, paroha iz Male Črešnjevce kod Pitomače; Mlađe Bajića, paroha iz Branijne kod Belog Manastira i Konstantina Sušića, paroha u Vinkovcima.³⁰²

Ipak, glavni cilj SPC-a bila je obnova vjerskih objekata a, uz izuzetak episkopa Simeona, ostali predstavnici hijerarhije SPC-a postajali su svjesni kako neće moći obnoviti sve objekte, i to zbog nedostatnih financijskih sredstava, ali i drastičnog smanjenja aktivnih

²⁹⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 1157/51, kut. 137.

²⁹⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 1204/53, kut. 141; 114/57, kut. 144.

²⁹⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 331/55, 3. prosinca 1955., kut 142.

³⁰⁰ HDA, 1561 RSUP SDS, šifra 00.13, Stav djelovanje i utjecaj pravoslavnog klera, 96.

³⁰¹ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.1, *Religiozna, reakcionarna i neprijateljska djelatnost svećenika*, 2.

³⁰² HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.1, *Religiozna, reakcionarna i neprijateljska djelatnost svećenika*, 3.

vjernika - kako zbog ateizacije, tako i zbog demografskih kretanja i iseljavanja stanovnika iz sela u veća mjesta i gradove. Iz tih razloga, SPC je izabrala prioritete i na njima inzistirala u razgovorima s vlastima. Međutim, i kada su bile prikupljene sve dozvole i odobrenja te riješeni problemi s protivnicima obnove crkvi, u pojedinim je mjestima dolazilo do novih sabotaza lokalnih vlasti - poput zabrane prikupljanja sredstava izvan crkvi, kašnjenja u isplati sredstava za objekte ustupljene lokalnoj zajednici i sl.³⁰³ Zbog učestalosti ovakvih pojava, Arhijerejski sinod SPC-a uputio je 4. kolovoza 1952. godine predstavku Vjerskoj komisiji NR Hrvatske, tražeći pojašnjenje vezano za skupljanje dobrovoljnih priloga. U odgovoru Komisije navedeni su slučajevi gdje su svećenici ili laici prekršili *Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira* prema kojem se dobrovoljni prilozi ne smiju prikupljati bez odobrenja nadležnog državnog tijela. Jednako tako, naveli su i kako će ispitati slučajeve za koje se pretpostavlja da nisu prekršili zakon.³⁰⁴ No već u prosincu, NOK Slunj je po drugi put odbio molbu paroha Vezmara u Veljunu za prikupljanje dobrovoljnih priloga u svrhu izgradnje parohijskog stana. Komisija je stala na stranu paroha i dala preporuku NOK-u da pozitivno riješi molbu jer je bio:

- aktivni sučesnik iz vremena NO Borbe kao narodni sveštenik,
- jedan od osnivača Udruženja pravosl.nar.sveštenika u NR Hrvatskoj, i primjeren narodni sveštenik po pitanju saradnje sa narodnim vlastima, kao i na svim drugim područjima rada na izgradnji socijalizma, gdje njegova dobra volja ne izostaje,
- veoma siromašnog stanja koje bezuvjetno nalaže potrebu da mu se uz pomoć članova crkv. Općine na dobrovoljnoj osnovi osiguraju bolji i kulturniji uvjeti života kako za njega tako i za njegovu porodicu.³⁰⁵

U konačnici je Vezmarova molba ipak bila prihvaćena.³⁰⁶ Bilo je i slučajeva kada sakupljanje dobrovoljnih priloga nije bilo odobreno jer su mjesni odbori smatrali kako neće biti utrošeni za namjenu za koju se skupljaju. Tako je bila odbijena molba parohu Pavloviću koji je namjeravao sakupljati novac za obnovu kapelice jer su lokalni dužnosnici smatrali da ima svoju računicu za poboljšanje vlastitog standarda.³⁰⁷ Ovakvi postupci, iako u manjem

³⁰³ HDA, f. 310 KOVZ, 315/52., od 12. siječnja 1952., kut. 139.; 33/52, od 21. siječnja 1952., kut. 140.; 1086/52, od 7. veljače 1952., kut.139.

³⁰⁴ HDA, f. 310 KOVZ, *Predstavka AS SPC-a upućena Vjerskoj kom. NRH*, 6537/1952, od 8. rujna 1952., kut. 40.

³⁰⁵ HDA, f. 310 KOVZ, *Molba SPCO-a Veljun za skupljanje priloga radi podizanja paroh. stana*, 8274/1952, nečitljiv datum, kut. 140.

³⁰⁶ HDA, f. 310 KOVZ, *Molba SPCO-a Veljun za skupljanje priloga radi podizanja paroh. stana*, 8274/1952, nečitljiv datum, kut. 140.

³⁰⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 224/1-60, *Molba za obnovu kapele u Grabovici*, od 25. veljače 1959., kut. 149.

intenzitetu, nastavili su se i u narednim godinama.³⁰⁸ Jednako tako, za razliku od Srbije i Makedonije, dobrovoljni prilozi ili milodari su se oporezivali temeljem *Savezne uredbe na dohodak* iz 1954. godine.³⁰⁹

Potrebno je naglasiti kako kod obnove pojedinih crkvi, barem u dostupnim izvorima, nisu detektirani nikakvi problemi, primjerice pri obnovi crkvi u Brinju, Budincima, Buzeti, Gornjem Skradu, Josipdolu, Jošavici, Kosinju, Ličkim Jesenicama, Mačkovom selu, Otočcu, Otoku, Plaškom, Ponikvama, Studencima, Suvaji, Švici Ponorimi i Trebinji te parohijskih domova u Veljunu, dok su u Vrhovinama bile organizirane i radne akcije uz sudjelovanje lokalnih vlasti, što je svakako bio jedinstven slučaj.³¹⁰ Iako je dozvola za popravke oštećene crkve dobivena i u Brinju, početak radova odgodio je sin lokalnog partijskog dužnosnika koji je protjerao radnike i onemogućio početak radova.³¹¹

SPC je do 1959. godine obnovila ukupno 91 vjerski objekt (crkve, crkvice, kapelice i parohijski domovi) i nije bilo novosagrađenih. Od 52.000.000 dinara potrebnih za obnovu, država je pomogla s 9.000.000 dinara, odnosno s nešto više od 17%, dok je ostatak SPC prikupila prodajom dijela zemljišta i nekretnina, šuma, naknadama za ekspropirirana zemljišta i nekretnine, donacijama iz zemlje i inozemstva, a u manjoj mjeri i uz pomoć vjernika. Najviše crkvi (gotovo polovica) bilo je obnovljeno na području Gornjokarlovačke eparhije.³¹²

Teškoće u odnosima Crkve i države odnosile su se i na neujednačenu praksu dopuštanja vjerskih sloboda, netransparentnu poreznu politiku lokalnih zajednica, različito tumačenje propisa vezanih za blagoslov kuća i krštenje djece te pritiske na djecu da ne idu na vjeronauk. Opća karakteristika odnosa vlasti i Crkve u tom razdoblju bila je neujednačenost, odnosno ovisila je o lokalnim komunističkim dužnosnicima pa se može reći da je u nekim dijelovima Hrvatske gdje je živjelo pravoslavno stanovništvo odnos prema Crkvi bio tolerantniji, a negdje manje tolerantan. Upravo je na tu neujednačenost ukazivao sremski episkop Nikanor Iličić u svojoj predstavi Arhijerejskom sinodu SPC-a koja je bila proslijeđena Saveznoj i Vjerskoj komisiji NR Hrvatske. U njoj je izvijestio o susretu

³⁰⁸ HDA, f. 310 KOVZ, *Pritužba na smetnje prilikom obavljanja vjerskih obreda*, 1086/53, od 31. siječnja 1953., kut. 141.

³⁰⁹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 14. veljače 1963.* (tč. 2 Financijska politika prema vjerskim zajednicama u NRH).

³¹⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 321/55, od 23. studenog 1955., kut. 142; 08 25/58, od 24. veljače 1961. kut. 151.

³¹¹ HDA, f. 310 KOVZ, 8276/5, 27. listopada 1952., kut. 141.

³¹² HDA, f. 310 KOVZ, pov. 80/1-60, kut. 40.; 08-224/1-59, *Vjerske zajednice- brojno stanje po republikama*, od 9. rujna 1959. godine, kut. 147.

svećenika iz Osječkog kotara s načelnikom Unutarnjeg odsjeka za savjetovanje u siječnju 1953. godine, koji ih je tada izvijestio o novim propisima vezanim za SPC:

(...)

1. Održavanje litanije izvan crkve dozvoljeno je samo uz dozvolu policije i to 48 sati prije.
2. Krštenje se može obaviti samo u crkvi, a izvan nje samo ako je na samrti uz uvjerenje liječnika.
3. Sahrane se mogu obavljati samo na uobičajen način.
4. Posvećenje svečarskih vodica samo uz poziv. Nagrada se može primati samo u novcu.
5. Katehizacija uz pristanak roditelja i samo u crkvi.
6. Održavanje crkvenih savjeta samo u crkvama.
7. Čitanje molitava, zavjeta i dr bolesnicima je strogo zabranjeno.
8. Boravak vanjskog svećenika koje traje duže od 24 sata mora se prijaviti policiji.
9. Sve blagajničke knjige moraju se na traženje staviti na uvid narodnim vlastima.
10. Najstrože zabranjeno prodavanje štampe i brošura u crkvama.
11. Prikupljanje dobrotvornih priloga smije se samo u crkvama.
12. Zabranjuje se nošenje svečarske ikone.³¹³

Istovremeno, u Vukovarskom kotaru ni svećenici niti lokalni dužnosnici nisu znali ništa o navedenim propisima. Upravo suprotno, u Vukovaru je, kao i prethodnih godina, bio održan blagoslov vode (vodoposvećenje) na blagdan Bogojavljanja s litijom na Dunavu, uz sudjelovanje velikog broja vjernika. Jednako tako, bilo je dozvoljeno i svečano unošenje Badnjaka na Božić.³¹⁴

Slično se događalo i u primjeni porezne politike. Posebno su se oporezivale vjerske zajednice (parohije, SPCO-i manastiri), a posebno svećenici, dok su osnovni problem predstavljali tzv. fakultativni porezi koje su uvodila tijela lokalne uprave po vlastitom nahođenju - poput općinskog poreza na prihode i općinskog prireza za vjerske zajednice te poreza na promet usluga i općinskog prireza za svećenike.³¹⁵ Problem za SPC predstavljala je razlika u poreznoj politici pojedinih republika u Jugoslaviji prema vjerskim zajednicama. Naime, Ministarstvo financija NR Srbije izdalo je 4. listopada 1950. godine uputu da se na prihode od krštenja, vjenčanja, sprovoda (tzv. sveštenoradnji), prodaje svijeća u crkvi i priloga ne plaća porez. Na ovu odluku se pozivala i SPC u Hrvatskoj te je preko Vjerske komisije NR Hrvatske nastojala utjecati na to da sličnu odluku, a potom i uputu, donese i

³¹³ HDA, f. 310 KOVZ, 2962/53, od 14. travnja 1953., kut. 141.

³¹⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 2962/53, od 14. travnja 1953., kut. 141.

³¹⁵ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 5/57, kut. 38.

ministarstvo u Hrvatskoj, no do toga nije došlo.³¹⁶ Hrvatska je u poreznoj politici prema vjerskim zajednicama ostala najrestriktivnija od svih republika u Jugoslaviji, a razloge zasigurno treba tražiti i u odnosima prema KC budući da su na taj način pokušati omekšati čvrstu poziciju najveće vjerske zajednice u Hrvatskoj. Ipak, Izvršno vijeće Sabora NR Hrvatske je 1954. godine donijelo odluku, a potom i upute kojima se reguliralo oslobađanje plaćanja poreza na dohodak onim crkvenim ustanovama koje imaju status spomenika kulture.³¹⁷ No unatoč tomu, porezna politika ostala je važan faktor u pritiscima prema vjerskim zajednicama, što vidimo i u izvješću Vjerske komisije NR Hrvatske iz 1959. godine:

(...) problematika oporezivanja vjerskih zajednica vrlo je složena i specifična, a sa političke strane vrlo važna, jer se preko poreske politike i slabljenja materijalne baze klera može vršiti i određena politika. Zbog svega izloženog Komisija smatra da je neophodno u Državnom sekretarijatu za poslove zadužiti jednog referenta, koji će rukovoditi isključivo ovim poslovima, studirati i pratiti propise i pomoći kotarskim i općinskim Narodnim odborima.³¹⁸

SPC-u nije preostalo ništa drugo nego nastavljanje s praksom iz prijašnjih godina te je putem predstavki i molbi, uz isticanje odanosti prema društvenom uređenju, nastojala ishoditi manja porezna davanja ili oprost duga (vidi prethodno poglavlje).³¹⁹ Ipak, najveći kritičar poreznog sustava bio je sremski episkop Makarije Đorđević što je i razumljivo budući da mu je sjedište bilo u Vojvodini te da je njegova eparhija djelovala u dva različita porezna sustava. Kada je imovina parohije u Gornjem Tovarniku zbog poreznog duga stavljena na javnu dražbu, problem je podignut na najvišu razinu, pa je i patrijarh Vikentije poslao predstavku Saveznoj vjerskoj komisiji:

S obzirom na kritično stanje koje vlada na teritoriju NR Hrvatske, gde preti opasnost da se radi previsokog oporezivanja, u najskorije vreme proda na javnoj dražbi sva nepokretna crkvena imovina za dužni porez,

³¹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 4821/50, *Oporezivanje prihoda crkvenih i od sveštenoradnja*, od 24. listopada 1950., kut. 137.

³¹⁷ NN br. 31, Zagreb, od 9 srpnja 1954., 180.

³¹⁸ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-79/1-59, *Izvješće KOVZ-a*, 8-9, 1959, kut. 39.

³¹⁹ Vidi *Molbe za oprost poreza i manje porezne razreze*: HDA, f. 310 KOVZ, 45/52, *Molba manastira Krka za oprost duga*, kut. 140.; 9654/52 *Prigovor na žalbu za razrez poreza u SPCO u Čepinu*; 10362/52, *Molba svećenika Pavla Kozlića iz manastira Krupe kod Benkovca za otpis poreznog zaduženja*; 10641/52, *Prigovor na žalbu za razrez poreza u svećenika Dimitrija Naprta iz Ogulina*; 11185/52, *Prigovor na žalbu za razrez poreza u SPCO u Markušici od 1948-1951*; 7877/52, *Prigovor na žalbu za razrez poreza Gornjokarlovačke eparhije*; 213/55, *Prigovor na žalbu za razrez poreza u spco u Velikom Grđevcu*, kut.143; 139/1956, *Prigovor na oporezivanje svećenika iz Sunje Dušana Savurdića*, kut.143; 223/56, *Prigovor na žalbu za razrez poreza u spco u Velikoj Barni*, kut. 143.

umoljava se Komisija da preduzme hitne korake da se ovo pitanje pravedno i konačno reši, na način kako je rešeno u NR Srbiji, i da se nepravedno nagomilani porezi otpišu, jer sadašnje stanje ugrožava opstanak Srpske pravoslavne crkve u tim krajevima.³²⁰

Ista situacija bila je i u Marincima i Petrovcima, no ipak, nakon konzultacija sa Saveznom vjerskom komisijom, zaključeno je da se ne naplata ne izvršava prinudnom prodajom crkvene imovine.³²¹ Iste godine je, kao olakšica svećenicima koji su socijalno osigurani, priznato odbijanje osnove za socijalno osiguranje od cjelokupnog prihoda, a ukinut je i porez na ukupan promet usluga, čime su svećenici bili izjednačeni s odvjetnicima kojima je ovaj porez već bio ukinut.³²²

Potom je donesen i novi *Zakon o penzijskom osiguranju* (s dopunama iz 1958. i 1959. godine) i *Zakon o invalidskom osiguranju* u 1958. (s dopunama iz 1959.) koji su bili temelj za donošenje novog ugovora o socijalnom osiguranju, koegzistentnijeg i nešto povoljnijeg od prethodnog. Novi ugovor bio je potpisan 31. prosinca 1959., a njime su svećenici dobili sva prava iz *Zakona o invalidskom osiguranju* koja imaju i ostali osiguranici, formirani su razredi za reguliranje mirovina te je dodatno regulirano pitanje utvrđivanja radnog staža. U Hrvatskoj su do 1967. godine ugovore o socijalnom osiguranju sklopile:

1. Srpska pravoslavna crkva, Islamska vjerska zajednica, Reformirana crkva i Baptistička crkva (ugovori su sklopljeni s čelnicima tih vjerskih zajednica u Beogradu, Sarajevu i Novom Sadu),
2. Hrvatska narodna starokatolička crkva, Hrvatska starokatolička crkva i Evangelistička zajednica (ugovori su sklopljeni s čelnicima navedenih vjerskih zajednica u Hrvatskoj).

Jedina veća vjerska zajednica s kojom nije bio potpisan ugovor o socijalnom osiguranju svećenika bila je Katolička crkva. Ugovor je sklopljen sa Staleškim društvom katoličkih svećenika Hrvatske te je obuhvatio samo njegove članove.³²³

Na odnose Crkve i države u ovom razdoblju utjecali su i pritisci lokalnih dužnosnika i milicije prilikom blagoslova kuća. Tako je episkop Simeon poslao predstavku Komisiji za

³²⁰ HDA, f. 310 KOVZ, *Kopija predstavke Patrijaršijskog upravnog odbora SPC-a* br. 6175, 224/57, od 17. srpnja 1957., kut. 144.

³²¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a od 6. srpnja 1957. godine* (tč. 3 *Prinudna prodaja crkvenih nekretnina zbog poreznog duga*).

³²² HDA, f. 310 KOVZ, pov. 5/57, kut. 38.

³²³ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a od 8. srpnja 1967. godine* (prilog XVI. *Socijalno osiguranje vjerskih zajednica*).

vjerske poslove NR Hrvatske u kojoj ih je upozorio kako se vrše pritisci na svećenike prilikom blagoslova kuća, kako im je u pojedinim slučajevima blagoslov onemogućen, kao i da im se prijeti otpuštanjem s posla. Pritom je naveo primjer svećenika Laze Manića koji je, pod prijetnjom oružjem, izbačen iz sela Donje Čemernice kod Topuskog.³²⁴ Predstavku je uputio i Emilijan, a u njoj se žalio na postupke prema voćinskom parohu kojeg je lokalni partijski dužnosnik protjerao iz sela Čeralija kod Voćina uz obrazloženje: "Zar vi ne znate da je danas po selima zabranjeno prosjačenje?"³²⁵ Svećenika Milana Vezmara, paroha iz Veljuna, lokalni je partijski dužnosnik, nakon izvršenog obreda i blagoslova kuća u Krnjaku, optužio da je "prskao zidove nekom tekućinom i da je plašio žene i djecu."³²⁶ Iako je Vjerska komisija NR Hrvatske, kao i u mnogim već navedenim slučajevima, pa tako i u ovim, stala na stranu Crkve, razvidno je da se ne radi o izoliranim slučajevima.³²⁷ Naime, praksa lokalne Udbe bila je da, nakon blagoslova kuća, preko doušnika dobije informacije o količini darova koje su dobili svećenici, dok je milicija često plijenila darove, ali i uhićivala ljude koji su prevozili svećenika u pojedina sela.³²⁸

Simeon se žalio i na zabrane krštenja djece, pa tako navodi primjer iz Donjeg Lapca gdje je milicija protjerala svećenika te mu nije dopušteno krštenje većeg broja djece. Istovjetan slučaj dogodio se i u Glini.³²⁹ U konačnici je ipak prihvaćeno da se krštenje smatra obiteljskim slavljem i da se može krstiti i više djece u jednom stanu, a da se to ne prijavljuje. Time je bio prihvaćen stav Savezne vjerske komisije od 3. travnja 1959. godine. Ovakva praksa nije postojala kod katolika, a prihvaćena je jer se smatralo da je bolje da svećenik posjeti samo jednu kuću negoli više njih.³³⁰

Na sjednici Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske koja je bila održana 7. svibnja 1957. godine bilo je zaključeno kako je potrebno intenzivirati rješavanje svih otvorenih pitanja sa SPC-om zbog najave da će o njima raspravljati na SAS SPC-a pa su se na taj način trebali "*amortizirati*" episkopi neskloni vlasti.³³¹ Već na sljedećoj sjednici, 6. srpnja, donesena

³²⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 91/56, od 24. ožujka 1956., kut. 143.

³²⁵ HDA, f. 310 KOVZ, *Predstavka episkopa Emilijana*, 94/56, od 22. veljače 1956., kut. 143.

³²⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 114/57, kut. 144.

³²⁷ HDA, f. 310 KOVZ, *Pritužba pravoslavnog episkopa Gornjokarlovačke eparhije*, 2200/56, od 10. ožujka 1956., kut. 143.

³²⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 1076/54, od 29. siječnja 1954.; 4059/56, od 21. ožujka 1953.; 3557/53, od 20. ožujka 1953.; 3289/53, od 14. travnja. 1953., kut 141.

³²⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 242/56, 17. kolovoza 1956., kut. 143.; 08-82/1-1959., od 30. ožujka 1959., kut. 146.

³³⁰ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 8. kolovoza 1960.*

³³¹ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 7/57., 7. siječanj 1957.

je odluka kojom je Veljko Drakulić bio zadužen za izravne kontakte s predstavnicima SPC-a.³³² Unatoč njegovom imenovanju, u komunikaciji sa SPC-om i dalje je glavnu ulogu, iako neformalnu, imao Ilija Ćuk. Njegova uloga u Komisiji bila je formalno smanjena nakon sjednice Izvršnog komiteta CK SKH 30. listopada 1954. godine, na kojoj je bilo odlučeno da Vjerska komisija treba biti laička, tj. da u njoj ne mogu biti svećenici, ali je i dalje ostao na plaći u Komisiji u funkciji savjetnika.³³³ U Komisiji je ostao i nakon sjednice Savezne vjerske komisije 24. rujna 1958. godine na kojoj mu je izričito naloženo napuštanje tog radnog mjesta, no ipak, otišao je tek nakon umirovljenja.³³⁴

Dana 26. ožujka 1958. godine u Beogradu, predstavnici SAS SPC-a (patrijarh Vikentije, mitropolit Nektarije, episkopi Emilijan, Hrizoston i Longin) razgovarali su s predstavnicima Savezne komisije za vjerske poslove (D. Radosavljević, M. Diliparić i I. Jovanović) o njenim problemima na području Jugoslavije i Hrvatske. Sinod je pritom iznio nekoliko ključnih problema koji su predstavljali prijepor u odnosima između vlasti i Crkve a koje bi se trebalo riješiti te je pritom zahtijevao:

- zalaganje kod lokalnih vlasti za nesmetano popravljjanje i izgradnju crkvi,
- omogućavanje neometanog služenja bogoslužja izvan crkvi ako su one oštećene ili srušene,
- povrat svih zauzetih episkopskih i parohijskih domova,
- sprječavanje vrijeđanja vjerskih uvjerenja u školama,
- ujednačavanje porezne politike (tu je posebno bilo apostrofirano stanje u Hrvatskoj).

U razgovorima su bila dotaknuta i pitanja vezana uz agrarnu reformu, bogoslovije, Crkvu u emigraciji, kao i ostala pitanja karakteristična za probleme SPC-a u Srbiji. Zaključeno je da će se svi problemi nastojati rješavati promptnije, sukladno važećim zakonskom propisima.³³⁵

Kraj pedesetih donio je nekoliko velikih promjena u SPC-u koje su utjecale i na prilike u Hrvatskoj. Prva je svakako bila iznenadna smrt patrijarha Vikentija nakon čega se pristupilo pripremama za održavanje izbornog Sabora SPC-a. Iz Hrvatske pravo glasa na izbornom Saboru imalo je devet izbornika. S ciljem pridobivanja kontrole i stvaranja uvjeta da glasaju za kandidata koji će biti podržan od strane komunističkih vlasti Udba je izvršila pritisak na

³³² HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 6. srpnja 1957.* Na sjednici je Milan Čačić bio imenovan referentom za odnose s Udruženjem pravoslavnih svećenika (vidi 3.2.2 Odnos Udruženja i vlasti)

³³³ *Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1952.-1954.*, HDA, sv. 3, priredila Branislava Vojnović, 2008, 161.

³³⁴ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik Savezne komisije za vjerske poslove od 24. rujna 1958.*, kut. 38.

³³⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 08-pov. 43/1-1958., *Prijem Sinoda-zabilješka*, od 7. lipnja 1958., kut. 38.

izbornike te su u konačnici za kandidata vladajućih struktura - žičkog episkopa Germana glasovala četiri izbornika sa područja Hrvatske, dvojica su bili protiv, a trojica su bila spriječena u dolasku u Beograd.³³⁶ Za Germana su glasovali episkop Emilijan, arhimandrit manastira Krka Nikodim Opačić, te Dragić Genaralović i Marko Stojanac obojica članovi eparhijskih savjeta. Zbog procjene Udbe da neće glasati za njihova kandidata uz pomoć suradničke mreže spriječeni su dolasci svećenika Lazara Jakšića, te članova eparhijskih savjeta Gavrila Gojkovića i Petra Cvijenovića. Posebice su bili obrađivani inače četnički orijentirani Marko Stojanac i Dragić Genaralović u čijem instruiranju su uz posredništvo udbinih suradnika sudjelovali i članovi njihovih obitelji. Nikodim Opačić sudjelovao je i na prethodnom Izbornom saboru te je glasovao za Vikentija, no kao dodatno osiguranje obećana mu je pomoć kod izgradnje zvonika.³³⁷ U izvještaju episkopu Simeonu o navedenom razgovoru Nikodin je Simeonu sugerirao da izbornici "trebaju biti pametni i da ne trebaju ići mimo želja današnjih vlasti".³³⁸ Jedini izbornik na kojeg nije bio vršen pritisak bio je episkop Emilijan. Iako je bila točna procjena da se na Damaskina i Simeona ne može utjecati ipak je Simeon bio pozvan na razgovor u Vjersku komisiju NR Hrvatske. Tom prilikom mu je bilo zamjereno što mu je zahvalnica za dobivenu inozemnu pomoć bila objavljena u listu *Srbobran*, budući da je to tiskovina četničke emigracije. No, s obzirom na to da se pripremao Izborni sabor SPC-a, nisu bili poduzeti nikakvi koraci u sankcioniranju episkopa već su se u razgovoru nastojale prikupiti informacije o stanju i raspoloženju ostalih episkopa.³³⁹ O izboru Germana osobito negativno pisao srpski emigrantski tisak nekoliko godina kasnije. Tako je *Srpska borba* u broju 637 od 3. prosinca 1964. godine, objavila pismo M.Ć. u kojem je pisalo:

(...) German je živio nemoralnim životom, pa ga je narod nazivao nedostojnim popom i najpogrdnijim izrazima, jer da mu je zamerao što je živio s nekom lepom domaćicom, koju je posle udao za popa Ćeperkovića iz sela Lipove kod Vranjačke Banje.³⁴⁰

Dalje piše "kako je Germana video 1947. godine u Beogradu nakindurenog i lepo obučenog, te da je još onda surađivao s Udbom."³⁴¹ U pismu Vojislava D. Pantelića pisalo je sljedeće:

³³⁶ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.4, Izvješće Udbe II. Odjeljenja, 692-701.

³³⁷ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.4, Izvješće Udbe II. Odjeljenja, 692-701.

³³⁸ HDA, f. 1561 RSUP SDS, šifra 002.4, Izvješće Udbe II. Odjeljenja, 692-701.

³³⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 40/1-58, *Simeon Zloković - prijem u Komisiju*, kut. 38.

³⁴⁰ *Srpska borba*, br. 637, od 3. prosinca 1964.

Uoči zasedanja sabora, UDBA je noću posetila sve članove Sabora, koji su došli iz unutrašnjosti zemlje. Od njih je tražila da sutra u Saboru izaberu Germana. Uz ovaj zahtjev nuđeno im je novca i položaja, pa do najgrubljih pretnji. Sutradan za vreme zasedanja Sabora ušao je u salu službenik Patrijaršije i zamolio episkopa banjalučkog Vasilija Kostića, da izađe iz sale. Kada mu je skrenuta pažnja da nije smeo da ulazi u salu za vreme zasedanja, odgovorio je: Molim Vas ovo je specijalan slučaj, izađite. Kada je izašao napolje, pred vratima su čekala dva udbaša i saopštila mu: Kola vas čekaju dolje, morate odmah da pođete u Banja Luku. (podatci su skupljeni iz dva izvora - od novinara i monaha koji su emigrirali).³⁴²

Odmah potom, novi patrijarh se pozabavio makedonskim pitanjem koje se nije rješavalo više od desetljeća. Naime, još 1946. godine bio je formiran Inicijativni odbor za uspostavu Makedonske pravoslavne crkve (MPC) koji je sazvaio Crkveno-narodni sabor u Ohridu na kojem je od 4. do 6. kolovoza 1958. godine bio donesen Ustav MPC-a. Prema njemu, ona je ostala u jedinstvu sa SPC-om preko patrijarha, dok je sve druge poslove, pa i izbor vlastitih episkopa bio u njenoj potpunoj autonomiji. U konačnici su patrijarh i Episkopat SPC-a usvojili zahtjev za formiranje MPC-a koja je od 1959. godine postala autonomna Crkva unutar SPC-a. Hrvatski episkopi bili su suglasni s ostalim episkopima te su se, u svojim istupima i razgovorima s državnim vlastima u Hrvatskoj, samo sporadično doticali makedonskog pitanja.³⁴³

Istovremeno, Simeon je bio imenovan članom SAS-a koji je 19. lipnja za dalmatinskog episkopa imenovao protođakona Stefana Bocu, dotadašnjeg profesora na Teološkom fakultetu u Beogradu. I prije svog formalnog ustoličenja, uputio je oštru predstavku vezanu za namjeru rušenja crkve zbog proširenja parka u Visu. Nije prihvatio argumente da na Visu više nema pravoslavaca te da je crkva zapuštena pa je u predstavi SAS-u SPC-a, između ostalog, naveo sljedeće:

(...) pitanje rušenja Pravoslavnog hrama u Visu prelazi okvire planova o uređenju jednog parka. Pravoslavni Višani su mnogo postradali u toku prošlog rata. I to mnogo više od domaćih izdajica i klerikalno fanatizovanih masa, nego od spoljnih neprijatelja (...)³⁴⁴

³⁴¹ *Srpska borba*, br. 637, od 3. prosinca 1964.

³⁴² *Srpska borba*, br. 637, od 3. prosinca 1964. Vasilije Kostić doista je bio uhićen, ali je na inzistiranje episkopa ipak vraćen u Beograd te je sudjelovao u radu Izbornog sabora. U Saboru je iznio prigovor da German nema kanonsko ni ustavno pravo biti kandidat za patrijarha jer nema pet godina efektivne službe eparhijskog arhijereja, što je propisivao čl. 42 Ustava SPC-a.

³⁴³ HDA, f. 310 KOVZ, 1964, kut. 56.

³⁴⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08-187/1-59, *Vis, NO općine-rušenje SPC-ove crkve*, od 26. listopada 1959., kut. 147.

Naposljetku je eksproprijacijski postupak ipak pokrenut te je, uz naknadu od 12.000.000 dinara, eparhiji obećano izdavanje građevinske dozvole, ali i financijska pomoć u izgradnji crkve u Kninu.³⁴⁵ Stefan je ustoličen 13. prosinca 1959. godine u katedralnoj crkvi u Šibeniku, uz prisustvo gotovo svih svećenika s područja eparhije, tajnike Saveznog i Republičkog svećeničkog Udruženja Jelića i Čuka, lokalnih partijski dužnosnika te između 150 i 200 vjernika.³⁴⁶ Bio je u privremenom smještaju do povrata Vladičanskog dvora u kojem je tada bio smješten Dječji dom Petra Grubišića.³⁴⁷ Njegovim imenovanjem završio je proces potpune hijerarhijske konsolidacije pa je SPC u Hrvatskoj, po prvi puta nakon 1941. godine, imala četiri episkopa.

Unatoč brojnim novim otvorenim pitanjima u ovom razdoblju, odnosi između Crkve i državnih vlasti bili su bez većih trzavica, što su u nekoliko navrata isticali i predsjednici Republičke i Savezne vjerske komisije, ali i episkop Damaskin koji je 1958. godine, nakon što je Tito primio članove Arhijerejskog Sabora SPC-a, izjavio "da je prijem kod gospodina Maršala bio jako prijatan i srdačan." Od pedesetih godina ustalila se praksa po kojoj je, tijekom zasjedanja Arhijerejskog Sabora SPC-a, episkope primao i Tito.³⁴⁸

3.3.2. Smirivanje u odnosima Crkve i države

Do 1959. godine svećenstvo djeluje sukladno politici Udruženja, sa stigmom potpune kompromitacije s komunistima i glavnim ciljem - daljnjeg poboljšanja svoga materijalnog stanja. I dalje su ostala otvorena sljedeća pitanja:

- izgradnja i popravak crkvi i parohijskih domova
- ispražnjenje zauzetih crkvenih objekata
- naknada za ekspropiriranu crkvenu imovinu
- plaćanje poreza na poljoprivrednu zemlju koji Crkva duguje iz ranijih godina, kao i daljnjeg redovnog plaćanja

Porezni dug bio je karakterističan za Slavonsku eparhiju u kojoj je većina crkvenih općina imala poljoprivredna zemljišta koje nisu bili u mogućnosti obrađivati, a iako su ih bili voljni

³⁴⁵ HDA, f. 310, KOVZ, 08-102/1-62, *Vis-Knin naknada*, od 22. lipnja 1962., kut. 156.; 08 119/1-64, kut. 164.

³⁴⁶ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-25/1-59, od 28. prosinca 1959., *Zabilješka povodom ustoličenja episkopa Stefana*, kut. 39; (*Odluka Sv. arhijerejskog sinoda* br 3016/634) kut. 147.

³⁴⁷ HDA, f. 310, KOVZ, pov. 08 – 182/1-59 (*Odluka SAS* br. 3016/634), kut., 147.

³⁴⁸ HDA, f. 310, KOVZ, pov. 08-51/1, od 1. kolovoza 1958., kut. 38.

dati u zakup poljoprivrednim organizacijama, iz različitih razloga one nisu bile zainteresirane za njihovo preuzimanje. S druge strane, zemljišta se nisu htjeli odreći niti ga prodati.

Za razliku od Damaskina koji je bio suzdržan, uz nikakvu ili minimalnu komunikaciju s vlastima te je bio okarakteriziran kao ekstremni episkop, episkopi Emilijan i Simeon uspostavili su dobre odnose s vlastima s kojima su imali čestu i kontinuiranu komunikaciju.³⁴⁹ No, nakon više od desetljeća Damaskinove suzdržanosti, i to se promijenilo te je već u ožujku 1960. godine molio Vjersku komisiju NR Hrvatske za pomoć u dodjeli dvosobnog stana za novog tajnika Crkvenog suda u Zagrebu, za što je dobio pozitivnu preporuku.³⁵⁰ Istovremeno, bilo mu je sugerirano da novi tajnik bude osoba koja će opravdati zauzimanje Komisije u vezi osiguravanja stana. S tim se nije samo složio, nego je izjavio i kako nema ništa protiv da mu je tajnik član Udruženja. Bio je to prvi Damaskinov pozitivan istup vezan za Udruženja.³⁵¹ Krajem studenog iste godine odobreno mu je 200.000 dinara za popravak krovišta na crkvi u Preradovićevoj ulici. Ukupna cijena radova bila je procijenjena na 240.000 dinara, što znači da mu je država isplatila 80% potrebnih sredstava, što je bilo osjetno više nego u drugim slučajevima.³⁵² Jednako tako, uplaćeno mu je i 300.000 dinara tzv. osobne pomoći.³⁵³ Za razliku od Damaskina, novi episkop Stefan već je u prvim potezima pokazao čvrst stav, ali i diplomatsku vještinu.³⁵⁴

Patrijarh German posjetio je hrvatske eparhije od 19. srpnja do 1. kolovoza 1960. godine. Plan puta bio je pomno isplaniran u Udbi i Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske te su o njegovom dolasku bili obaviješteni svi lokalni dužnosnici. U pratnji su mu bili bački episkop Nikanor, slavonski episkop Emilijan, osobni tajnik protođakon Petrović i tajnik Savezne komisije za vjerska pitanja Miloje Diliparić. Prvi i drugi dan posjetili su Zagreb gdje su se sastali s Damaskinom na svečanom ručku na kojem su, uz patrijarhovu pratnju, bili i predsjednik Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske Stjepan Iveković kao i svi njeni članovi, član Izvršnog vijeća Sabora NR Hrvatske Čedo Grbić, državni sekretar za unutarnje poslove Milan Mišković, potpredsjednik NOG-a Zagreb Josip Kolar i predsjednik Udruženja Ilija Ćuk. U kasnijem je izvješću Saveznoj komisiji za vjerska pitanja Diliparić izjavio da ga je

³⁴⁹ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-6/1-60, izvješće KOVZ-a, kut. 40.

³⁵⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08-41/1-60., od 31. ožujka 1960., kut. 148.

³⁵¹ HDA, f. 310 KOVZ, pov. br. 20/1-60, *Zabilješka razgovora predsjednika Komisije Ivekovića i Damaskina od 10. svibnja 1960.*, kut. 40.

³⁵² HDA, f. 310 KOVZ, 348/1-60, *Popravak crkve-pomoć*, od 12. prosinca 1960., kut. 150.

³⁵³ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 13. ožujka 1961.* (budžet KOVZ-a za 1960.).

³⁵⁴ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-6/1-60 (izvješće KOVZ-a), kut. 40.

Damaskin ugodno iznenadio jer je bio vrlo korektan te je hvalio patrijarha, ali i "narodne vlasti". Drugi dan boravka patrijarh je razgledavao Zagreb, a potom se uputio u Kumrovec gdje ga je, na Diliparićevo iznenađenje, pratio i Damaskin. Potom je otišao u Sloveniju iz koje je nastavio na Brijune gdje se sastao s potpredsjednikom Saveznog izvršnog vijeća Aleksandrom Rankovićem, a potom i s Titom s kojim je razgovarao oko 50-ak minuta na otoku Vangi, nakon čega je Tito njega i pratnju osobno vozio po otoku. Potom su krenuli obalnim putem iz Pule prema Dubrovniku. U svim mjestima koje su posjetili primali su ih najviši lokalni i partijski dužnosnici. Zamjerke Diliparića i Frida odnosile su se na episkopa Stefana zbog previše srbovanja, ali i zbog toga što je isticao probleme koje ima u eparhiji i kritizirao sporost općinskih i kotarskih vlasti koje naposljetku nije niti pozvao na svečani ručak. Sve troškove boravka patrijarha platila je Savezna komisija za vjerske poslove kojoj su, u narednim mjesecima, bili prosljeđivani računi za više od 30-ak ručkova i večera te hotelski smještaj.³⁵⁵ Patrijarhov posjet zasigurno je za posljedicu imao ubrzanje nekih otvorenih pitanja, iako se, osim u Šibeniku, nije konkretno razgovaralo o nekim pitanjima vezanim uz SPC niti su otvarana nova. No, u narednoj godini osjetno su se povećali kontakti svećenstva s lokalnim i republičkim tijelima. S druge strane, patrijarhovo pozitivno isticanje odnosa Crkve i "narodnih vlasti" bila je i svojevrsna smjernica koju su prihvatili episkopi Simeon i Damaskin.³⁵⁶ Suzdržaniji je bio jedino episkop Stefan. Već na sjednici Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske 31. svibnja 1961. godine, patrijarh je bio nagrađen sa 4.200.000 dinara namijenjenih obnovi ljetne rezidencije u Dalju.³⁵⁷ Uz posjet patrijarha, na smirivanje situacije u Hrvatskoj svakako je utjecalo i povećanje episkopskih plaća na 50.000 dinara, kao i dodatnih 15.000 dinara na ime reprezentacije, dok je patrijarhova plaća iznosila 100.000 dinara.³⁵⁸ Istovremeno, svećenici su od crkvenih općina primali od 3.000 – 5.000 dinara, a jednako toliko dobivali su od države putem Udruženja, no i to je bilo manje od plaća javnih službenika. Zasigurno najveći problem SPC-a bio je taj što je, za razliku od KC-a, imala zanemarivi broj praktičnih vjernika. Nedjeljne mise u katoličkim crkvama bile su pune vjernika koji su kontinuirano poticani da im prisustvuju, dok su pravoslavne crkve bile prazne. Sve je to utjecalo i na činjenicu da je katoličko svećenstvo dobrim dijelom materijalno uzdržavano od samih župljana. Pravoslavni vjernici rijetko su davali priloge Crkvi, osim

³⁵⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 08 241/1, *Izješća o boravku Germana u NRH*, od 11. srpnja 1960., kut. 173.

³⁵⁶ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 6. veljače 1962.* (vidi izvještaj KOVZ-a za 1961). U 1959. godini u KOVZ-u su sa dva episkopa (Emilijanom i Simeonom) vođena tri sastanka (razgovora), a u 1961. sa svih četvero bilo je održano ukupno 23 sastanka.

³⁵⁷ HDA, f. 310, KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 31. svibnja 1961.*

³⁵⁸ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08 67/1, *Zabilješka razgovora s Emilijanom*, 3. lipnja 1961., kut. 43.

prilikom blagoslova kuća te ponekad za obnovu ili izgradnju crkvi.³⁵⁹ Slaba materijalna situacija ponekad je svećenike natjerala da pišu i visokim partijskim dužnosnicima. Tako je Vladislav Pavloski, paroh u Čazmi, molio potpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća (SIV) Eduarda Kardelja za pomoć u dodjeli socijalne pomoći.³⁶⁰

Uz nastavljenu obnovu oštećenih crkvi, pri čemu je najveći problem bilo financiranje, novootvoreno pitanje u odnosima između Crkve i države bila je izgradnja novih crkvi. Za razliku od prethodnog razdoblja, episkopi su u potpunosti definirali svoje zahtjeve i prioritete. Za oštećene ili porušene crkve i kapelice u zabačenim i malim selima tražili su odštetu u eksproprijacijskim postupcima, a dobiveni novac namijenili su za izgradnju crkvi u većim mjestima i urbanim sredinama. Simeon je u predstavi Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske u kolovozu 1959. godine molio pomoć za devet crkvi.³⁶¹

Međutim, i kod zahtjeva za izgradnju novih crkvi bilo je nekoliko problema. Prvi je bio ishoditi dozvolu da se uopće može graditi crkva. Primjerice, iako je još 1959. godine episkop Stefan dobio pristanak za izgradnju crkve u Kninu u zamjenu za njegov pristanak na rušenje crkve na Visu, tek je 29. rujna 1961. godine bio prihvaćen prijedlog člana Vjerske komisije NR Hrvatske Veljka Drakulića koji je, unatoč stajalištu da je nezgodno dozvoliti gradnju crkve u bivšem četničkom centru za Dalmaciju, ipak bio za to da se izda dozvola jer su i katolici obnovili svoju tamošnju crkvu.³⁶² Drugi problem predstavljalo je definiranje lokacije crkve u pojedinom mjestu.³⁶³ Treći, a možda i najveći problem predstavljali su lokalni dužnosnici koji su, i nakon dozvole za gradnju i definiranja lokacije, odugovlačili s izdavanjem građevinskih dozvola. Naime, od trenutka kada bi Vjerska komisija dala preporuku za izgradnju crkve u pojedinom mjestu i kada je bio definiran prostor i napravljen projekt, do dobivanja građevinske dozvole trebalo je još i do šest godina. Najbolji primjer za to je crkva u Slunju, gdje je građevinska dozvola bila izdana tek 1965. godine (šest godina od dobivanja odobrenja i predaje zahtjeva), a odugovlačenje se obrazlagalo postavkom kako u Slunju nema vjernika.³⁶⁴ Četvrti problem predstavljali su lokalni Srbi pa je tako je u Donjem Budačkom kod Krnjaka ukupno 268 mještana potpisalo peticiju protiv izgradnje crkve.

³⁵⁹ HDA, f. 310, KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a 6. veljače 1961.* (usporedi Izvješće KOVZ-a).

³⁶⁰ HDA, f. 310, KOVZ, 08-96/1-1958., *Zahtjev za socijalnu pomoć.*, od 13. lipnja 1958., kut. 145.

³⁶¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08-181/1-59, *Eparhija Gornjokarlovačka – srpski pravoslavni hramovi*, od 15. kolovoza 1959., kut. 147.

³⁶² HDA, f. 310, KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 13. ožujka 1961.* (*budžet KOVZ-a za 1960.*).

³⁶³ HDA, f. 310 KOVZ, nečitljiv datum i broj, 1958., kut. 145.

³⁶⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 73/1, od 7. ožujka 1967., kut.72 i *Informativni bilten KOVZ-a*, II, br. 8, 1965., 13, 14.

Gradnja je ipak započela, ali su radnici fizički napadnuti i protjerani.³⁶⁵ U Glini je na ogradi prostora oko kojeg je predviđena gradnja napisana krilatica: "Nećemo gradnju crkve, crkva ili tamnica za nas je jedno te isto", a prosvjedovala je i skupina boraca uz prijetnje ometanjem gradnje.³⁶⁶ Simeon je u Vjerskoj komisiji spomenuo razgovor sa seljakom, inače katolikom iz okolice Petrinje, koji mu je ispričao da je o slučaju Donji Budački slušao na *Radio Vatikanu*, u kontekstu komunističkog progona vjere. No, Simeon je ustvrdio kako *Radio Vatikan* nije govorio dobronamjerno o narodnoj vlasti, očito nastojeći privući reakciju u Komisiji kako bi poradila na smirivanju situacije, ali i kako bi pokazao da njegova odanost nije upitna.³⁶⁷ Situacija se ipak smirila, a izdane su i tri nove dozvole za gradnju.³⁶⁸

Međutim, novi problem za vladajuće predstavljalo je inozemno financiranje, posebice u slučajevima izgradnje crkvi u Glini, Gospiću i Kninu, čija je izgradnja najvećim dijelom bila financirana iz inozemstva.³⁶⁹ Iako je još 13. travnja 1961. godine stupila na snagu odredba Uredbe o porezu na dohodak kojom je bilo moguće oslobađanje od poreza na dohodak za prihod koji vjerske zajednice primaju iz inozemstva, nije se blagonaklono gledalo na inozemne donacije jer su se time stvarale i veze s emigrantskim krugovima.³⁷⁰ Ipak, vladajući krugovi nisu sprječavali dotok tih sredstava, a samim time i kontakte između svećenstva i emigracije, čak i kada su dolazila iz izrazito protukomunističkih ili pročetničkih krugova, što se može objasniti borbom za prevlast nad SPC-om na sjevernoameričkom kontinentu. Naime, još od 1939. godine na čelu američko-kanadske eparhije bio je episkop Dionizije, od kraja rata izrazito protukomunistički nastrojen i blizak četničkim emigrantski krugovima. Bio je jedini episkop SPC-a izvan Udbinog nadzora. Od rujna do prosinca 1962. godine, odlukom SAS-a, u SAD-u je boravio Damaskin sa zadatkom smirivanja, ali i izviđanja situacije. Po njegovu povratku, u svibnju 1963. godine SAS je na zasjedanju odlučio od Američko-kanadske eparhije formirati tri nove te suspendirati Dionizija. Protiv suspenzije glasao je dalmatinski episkop Stefan.³⁷¹ Ovu odluku Dionizije nije prihvatio te je formirao *Autonomnu SPC u svetu* (A SPC), čime su izbile borbe između njegovih pristaša i pristaša

³⁶⁵ HDA, f. 310, KOVZ, 1961, kut. 44.

³⁶⁶ HDA, f. 310, KOVZ, 1963, kut. 163.

³⁶⁷ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-12/1-62, 17. siječnja 1962., kut. 45.

³⁶⁸ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08 pov.4/1, 14. siječnja 1963., kut. 48.

³⁶⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov.4/1, *Gradnja crkve u Glini*, 14. siječnja 1963., kut. 46.; pov. 08 61/1, *Zabilješka razgovora između episkopa Stefana i službenika Komisije Ilije Nedića*, 28. ožujka 1963., kut. 49; *Zapisnik KOVZ-a od 15. veljače 1964.*

³⁷⁰ HDA, f. 310, KOVZ, pov. 08- 91/1, od 20. svibnja 1963., kut 50.

³⁷¹ HDA, f. 310, KOVZ, pov. 08-128/1, *Izviješće o Dionizijevoj suspenziji* od 19. kolovoza 1963, kut. 51.

ujedinjene SPC na američkom kontinentu ali i u Europi i Australiji. Od ukupno 72 SPCO-a u inozemstvu, u jedinstvu s SPC-om bilo ih je 46, dok je 16 općina bilo za Dionizija. Nakon što su krugovi oko srpske kraljevske obitelji stali uz SPC, Dionizijeva A SPC polako je gubila utjecaj, što je odgovaralo vlastima u Jugoslaviji koji nikako nisu htjeli snažnu emigrantsku Crkvu.³⁷² U tom kontekstu mogu se promatrati i donacije za izgradnju kninske crkve. Naime, iako se Stefan u razgovoru sa službenikom Komisije Ilijom Nedićem obvezao da neće imati nikakve veze s Nikolom Šeatom, osnivačem odbora u SAD-u za prikupljanje dobrovoljnih priloga za izgradnju crkve u Kninu, novac je u konačnici ipak primio i pritom prošao bez ikakvih sankcija.³⁷³ Novcem iz inozemstva bile su financirane i gradnje crkvi u Gospiću i Glini. Od nešto više od 10.000.000 dinara, koliko je koštala izgradnja glinske crkve, oko 6.000.000 dinara pristiglo je iz inozemstva.³⁷⁴ U narednom razdoblju srpska emigracija je u većoj ili manjoj mjeri sudjelovala u obnovi i izgradnji većine crkvi i kapelica, o čemu svjedoče i povećani zahtjevi SPC-a za oslobađanje od poreza za prihode iz inozemstva.³⁷⁵

Prema podacima iz raznih izvješća Komisije za vjerske poslove NR/SR Hrvatske, od 1959. do 1967. godine izgrađeno je 13 novih crkvi, neke na mjestima srušenih crkvi, a neke na novim lokacijama, dok je obnovljeno najmanje 135 crkvice i kapela, a popravci i obnove zabilježene su i na svim manastirima u Hrvatskoj.³⁷⁶ Jedina područja u Hrvatskoj gdje nisu bili sređeni imovinsko-pravni poslovi niti je bila dozvoljena obnova ili izgradnja crkvi bile su općine Donji Lapac, Gračac, Titova Korenica i Udbina. Bogoslužja su vršena povremeno u parohijskim domovima, uz prisutnost malog broja vjernika.³⁷⁷ Episkop Simeon je prilikom posjete Saveznoj komisiji za vjerske poslove krajem 1961. godine izjavio kako se, zbog stava lokalnih dužnosnika u Titovoj Korenici i Udbini, pravoslavni svećenik ne može ni pojaviti a kamoli održati bogoslužje, unatoč činjenici što su ta područja većinski nastanjena

³⁷² HDA, f. 310, KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 1 i 8. veljače 1964.* (Izvješće KOVZ-a) i (*Izveštaj Savezne komisije za vjerske poslove za 1965.*, poglavlje o SPC-u emigraciji) kut. 66, 1966.

³⁷³ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08 61/1, *Zabilješka razgovora između episkopa Stefana i službenika Komisije Ilije Nedića*, 28. ožujka 1963., kut. 49; *Zapisnik KOVZ-a od 15. veljače 1964.*

Nikola Šeat pripadao je četničkom pokretu na kninskom području, a 1945. godine je emigrirao u SAD.

³⁷⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov.4/1, *Gradnja crkve u Glini*, 14. siječnja 1963., kut. 46.

³⁷⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 91/1, od 20. svibnja 1963., kut 50.

³⁷⁶ U nekoliko izvješća Komisije za vjerske poslove NR/SR Hrvatske i Savezne komisije za vjerske poslove podatci vezani za obnovljene crkve se ne podudaraju. Analizirajući te podatke (što sam i ranije naveo) došao sam do zaključka da je prilikom obrade podataka tih izvješća primjenjivana različita metodologija. Naime oštećena crkva može biti u potpunosti neupotrebljiva za vršenje bogoslužja, ali mogu biti i manja oštećenja. Uglavnom do podatka od 135 kapelice i crkve došao sam pregledavajući izvore....dakle postoji mogućnosti, iako imala, da je i više objekata. Usporedi s Tablicom.

³⁷⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 81/1, *Stanje u Gornjokarlovačkoj eparhiji*, od 2. travnja 1966., kut. 68.

pravoslavnim življem. Uz to, smatrao je kako se organizirano vrši likvidacija Pravoslavne crkve, što pogoduje Katoličkoj crkvi budući da dio vjernika odlazi u selo Čanke gdje se služi katolička misa.³⁷⁸

Isto tako, u prvih petnaestak godina SPC je u potpunosti zanemarila katehizaciju koja se provodila u tek neznatnom broju parohija te je zavisila od volje pojedinih svećenika. O općem stanju Crkve u tom segmentu najbolje svjedoči izjava svećenika Aleksandra Skočića iz Slavonske eparhije koji je o aktivnosti na polju katehizacije i religioznom smislu uopće naveo sljedeće:

(...) da oni nisu tako zadržani kao katolički, ali da moraju visa vi katoličkih, jer da katolički sveštenici govore da su oni prodane duše i da su Srbi krivi za komunizam, napominjući da je šteta što ne može da ojača staleško društvo katoličkih svećenika preko koga bi se razbila ova fama o njima. Skočić kaže da je ranije i kod pravoslavnih svećenika bilo svakojakih predrasuda, ali da se to razbilo kroz Udruženje.³⁷⁹

No, upravo se na tom polju SPC nastojala ugledati na KC te je početkom 60-ih nastojala pokrenuti procese katehizacije, i to prvenstveno mladih. Episkopi su svećenicima postavili zadatak održavanja vjeronaučne nastave, i to bez obzira na broj prisutnih. Episkop Stefan je bio naročito rigorozan te je na jednog svećenika vršio toliki pritisak da je ovaj, prema vlastitom navodu, podnio ostavku na parohijsku dužnost.³⁸⁰ Na polju katehizacije SPC je naišla na dva problema - prvi je zasigurno bio nedovoljna zainteresiranost roditelja za slanje djece na vjersku pouku, a drugi nezainteresiranost dijela svećenika koji, uz materijalne probleme, nisu željeli dodatno koristiti svoje slobodno vrijeme za potrebe Crkve. Dio njih je, uz svećeničke poslove, bio zaposlen u državnim službama. Naime, 1960. godine, od 169 svećenika u Hrvatskoj gotovo je četvrtina njih (40 svećenika) radila ili tražila posao.³⁸¹ Svi koji su tražili posao obraćali su se Vjerskoj komisiji NR Hrvatske koja bi im ga i omogućila, no mnogi bi potom napuštali svećenički poziv. Po tom pitanju Komisiji se žalio i episkop Stefan zbog toga što su dvojica svećenika napustila službu i odmah se zaposlili u državnoj službi, pritom napomenuvši da to ne može biti slučajno.³⁸² Izvlačenje iz svećeništva bilo je primjenjivano i kod KC, u konačnici su u službi ostajali samo najvjerniji.

³⁷⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08-181/1-59, *Zabilježna razgovora episkopa Simeona i Stefana u Saveznoj komisiji*, od 14. prosinca 1961., kut. 44.

³⁷⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 151/1-60, od 21. studenog 1960., kut. 41.

³⁸⁰ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 5. listopada 1967.*

³⁸¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 6. veljače 1961.* (usporedi Izvješće KOVZ-a).

³⁸² HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 31/1-64, od 10. veljače 1964., kut. 53.

Jednako tako, u šezdesetima se počeo bilježiti i trend povećanja broja svećenika pa je SPC 1960. godine imala popunjene 128, a 1964. godine 150 parohija.³⁸³ Osobita aktivnost na polju katehizacije u izvorima je zabilježena u kotaru Koprivnica gdje se vjeronauk počeo održavati u gotovo svim pravoslavnim selima, a uz to, bilo je formirano i sedam odraslih pjevačkih zborova sa 72 člana.³⁸⁴ Međutim, u susjednom Daruvarskom kotaru spominje se slabija aktivnost pravoslavnog svećenstva te se nije ni održavala vjeronaučna nastava, za razliku od katoličkog svećenstva koje je ondje bilo jako aktivno.³⁸⁵

U želji da ojača i dodatno poveća broj svećenika, episkop Stefan započeo je s pripremama za osnivanje bogoslovije, do čega je i došlo 13. rujna 1964. godine kada je otvorena *Niža pravoslavna bogoslovija u manastiru Krka* (zapravo je bila riječ o dvogodišnjem teološkom tečaju na koji je prve godine bilo upisano 27 slušača). Uvjet za upis bila je završena osmogodišnja škola i regulirana vojna obveza. Dvije godine nakon toga prešlo se na petogodišnji program.³⁸⁶

Protiv otvaranja bogoslovije bio je predsjednik Udruženja Ratko Jelić, na što je Stefan rekao:

(...) meni izgleda da je Ratko tu akciju poveo iz nekih ličnih pobuda, a nikako iz načelnog stava prema toj bogosloviji i njenom otvaranju.³⁸⁷

O razlozima otvaranja bogoslovije, u razgovoru s predsjednikom Saveznog udruženja za vjerske poslove Milanom Smiljanićem, Stefan je rekao sljedeće:

(...) dok katolici na području moje eparhije imaju ni manje ni više nego sedam svojih bogoslovskih učilišta raznog tipa te kroz učilišta liferuju sveštenika, koliko god ih treba, dotle smo mi pravoslavni vrlo oskudni u sveštenicima. Meni pojedini sveštenici opslužuju teritorije od nekoliko političkih opština i to pod vrlo teškim okolnostima. Zbog oskudice naših pravoslavnih sveštenika naši vernici se vrlo često obraćaju katoličkim župnicima te im oni obavljaju izvesne verske potrebe. Katolički župnici tada govore našim vernicima da su rimokatolička i pravoslavna ispovest istovetne i na taj način privoljevaju naše vernike da im se što više i što

³⁸³ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 6. veljače 1961.* (usporedi Izvješće KOVZ-a) i *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 1 i 8. veljače 1964.* (Brojno stanje kadrova i crkava SPC-a).

³⁸⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 123/1 (*Informacije o stanju pojedinih vjerskih zajednica*), od 19. kolovoza 1961., kut 44.

³⁸⁵ HDA, f. 310 KOVZ, *Izvještaj KOVZ-a* od 26. prosinca 1966., kut. 70.

³⁸⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 1964., kut. 168. i *Informativni bilten KOVZ-a*, III, br. 20, 1966., 14.

³⁸⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 222-64, kut. 57.

češće obraćaju. A kroz takvu akciju gubi i naše pravoslavlje i naša srpska nacionalnost. A i naša nacionalnost i naše pravoslavlje od davnina su imali dubokog i širokog korena u celoj Dalmaciji.³⁸⁸

Stefan je bio veliki teološki autoritet među episkopima na što ukazuje i to što je, kao predstavnik SPC-a, sudjelovao na Svepravoslavnoj konferenciji održanoj od 1. do 15. rujna 1966. godine u Beogradu koja je okupila sve autokefalne pravoslavne crkve, a na kojoj se raspravljalo o mogućnosti ujednačavanja teoloških stavova sa Starokatoličkom i Anglikanskom crkvom te o njihovom eventualnom povezivanju.³⁸⁹

Godinu dana nakon što je u rujnu 1965. godine otvorena bogoslovija u Krki, patrijarh German došao je u drugi posjet Hrvatskoj na proslavu 175. godišnjice pravoslavne crkve u Vinkovcima. Za razliku od prvog posjeta, njegov drugi posjet bio je prožet velikosrpskim tendencijama. Iako je upućivao poruke bratstva i jedinstva te poruku o potrebi većeg zajedništva katolika i pravoslavaca, spominjao je patnje i stradanja srpskog naroda te je izjavio i kako je od "negdašnje male Srbije postala sada velika Jugoslavija" i pozvao – "čuvajmo tu Jugoslaviju". Predsjednik Crkvene općine patrijarha je nazvao "vođom srpskog naroda", dok su svećenici Stevan Novaković i Milan Pelović za patrijarhov govor rekli da je tu bilo previše "srbovanja". Čak je i Damaskin u razgovoru s predsjednikom Udruženja Jelićem rekao: "Kome je to trebalo? Ne znaju oni prilike kod nas pa se zaletе i naprave nezgode."³⁹⁰

Međutim, upravo je održavanje ovakvih manifestacija, uz već spomenutu proslavu Sv. Petke u Slavanskom Brodu, potom proslavu prilikom otvaranja novoizgrađenih crkvi (u Budačkom, Glini, Gospiću, Medaku i Plaškom), hramovske slave i jubilarne godišnjice pojedinih crkvenih velikodostojnika, imalo za cilj oživjeti duhovan život vjernika koji su pridodavali ili vrlo mali ili nikakav značaj vjerskim obredima. Na tim su proslavama svećenici i episkopi u propovijedima često pozivali vjernike da se, u pogledu vjerske aktivnosti, ugledaju na katolike.³⁹¹ Ipak, najveća vjerska manifestacija bile su proslave Sv. Save čemu se poklanjala naročita pažnja. Okupljao se veći broj djece koja su aktivno sudjelovala u priredbama, recitirale su se razne vjerske recitacije i pjevale duhovne pjesme.³⁹² Od sredine 60-ih episkopi su sve više isticali pozitivne učinke katoličkog svećenstva na

³⁸⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 222-64, *Bilješka razgovora prote Smiljanića i episkopa Stefana*, kut. 57.

³⁸⁹ Bilten Savezne KOVZ-a, V, 1966., 5-6.

³⁹⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08 147/65, *Posjeta Germana vinkovačkom kraju-izvještaj*, od 15. listopada 1965., kut. 170.

³⁹¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 5. listopada 1967.*

³⁹² HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 8. studenog 1967.*

područjima okupljanja vjernika te su nastojali i svoje svećenstvo usmjeravati u tom smjeru. Uz održavanje svih tih manifestacija, redovito su se osnivali novi i oživljavali zapušteni crkveni odbori.³⁹³

Odnosi s SPC-om pogoršali su se 1966. godine, a koincidiraju sa sukobom s Makedonskom pravoslavnom crkvom. Naime, pod krilaticom obrane jedinstva SPC-a koje ugrožava država "podrškom tzv. raskolničkoj MPC, sutra možda crnogorskoj pa hrvatskoj" te inaugurirajući svetosavlje kao izvornu osnovu svega postojećeg, pa i svjetovnog razvoja, SPC je počela ploviti vodama nacionalizma koji je izvirao većim ili manjim intenzitetom, zavisno o prilikama i potrebama. Najviše nacionalističkih ispada svećenstva bilo je u Dalmatinskoj eparhiji koja je najmanje stradala u ratu i gdje je neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata bio najveći utjecaj tzv. narodnog svećenstva, što je dijelom uvjetovano i odlaskom četnički orijentiranog svećenstva u emigraciju. Međutim, kada analiziramo područja u Hrvatskoj gdje je bio izražen najveći otpor prema SPC-u, vidimo da su to područja u kojima je najveći broj srpskog pravoslavnog stanovništva pristupio partizanskom pokretu (Donji Lapac, Gračac, Korenica, pakračko područje) dok je, s druge strane, kninsko područje gdje je bio prisutan snažan četnički pokret, bilo jače povezano s Crkvom, te nisu zabilježeni otpori prema Crkvi kao u prethodno navedenim područjima.

Na Arhijerejskom saboru SPC-a, 11. svibnja 1967. godine, bila je donesena odluka kako će proglašenje autokefalnosti MPC-e, ukoliko do njega dođe, biti smatrano raskolničkim činom te da neće biti priznato od strane SPC-a.³⁹⁴ Nakon povratka iz Beograda, vođeni su razgovori s hrvatskim episkopima kako bi saznali njihovo mišljenje.³⁹⁵ Razgovore je vodio predsjednik Komisije za vjerske poslove SR Hrvatske Stjepan Iveković i to 12. svibnja s Damaskinom, 16. svibnja s Emilijanom i 17. svibnja sa Simeonom. Iveković je ponovio stav komunističkih vlasti kojim je bila istaknuta opravdanost zahtjeva MPC-a za autokefalnošću, odnosno pravo svih makedonskih svećenika za samostalno uređenje svojih crkvenih pitanja. Pritom ih je upozorio kako će sve političke štete koje bi mogle nastati nerazumijevanjem zahtjeva MPC-a pasti na SPC. Damaskin i Simeon bili su protiv priznavanja autokefalnosti MPC-a jer su smatrali da nema kadrovske osnove za samostalno djelovanje, kao i da bi to mogao biti preedan za Crnogorce i Bosance (pritom misleći na bosanske Srbe), dok je Emilijan bio blažeg stava i rekao kako shvaća zahtjev MPC-a, ali da mu je žao što Makedonci

³⁹³ HDA, f. 310 KOVZ, 1964., kut. 168.

³⁹⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 1/1, od 19. svibnja 1967. (*Zaključci AS SPC-a*), kut. 71.

³⁹⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 16/1, od 9. svibnja 1967., kut. 71.

ne prihvaćaju autonomiju unutar SPC-a.³⁹⁶ Unatoč tomu, MPC je 19. srpnja 1967. godine proglasila autokefalnost, a na izvanrednom zasjedanju Arhijerejskog sabora SPC-a održanom 14. i 15. rujna 1967. godine, donesena je odluka kojom je nisu priznavali.³⁹⁷ Carigradski patrijarh Atenagore I. je, prilikom posjeta Jugoslaviji u listopadu 1967. godine, stao na stranu SPC-a i osudio protukanonski čin MPC-a.³⁹⁸ U zabilješci Mile Jovičevića, predsjednika Savezne komisije za vjerske poslove, o odnosima između SPC-a i države nakon proglašenja makedonske autokefalnosti koju je poslao Titu, predsjedniku SIV-a, predsjedniku CK SKH i svim republičkim vjerskim komisijama, piše: (...) "SPC imala nesumnjivo povlašten položaj u odnosu na ostale vjerske zajednice". To je argumentirao raspodjelom novca iz državne i republičkih blagajni ali i po načinu i intenzitetu komuniciranja između državnih vlasti s jedne i hijerarhije SPC-a s druge strane. Nadalje je spomenuo i pohvalio Udbu koja je po njemu "pod potpunom kontrolom imala cjelokupna zbivanja u SPC-u", a napose patrijarha Germana. Zaključuje (...) "sve to su bile okolnosti koje su doprinijele povlaštenom odnosu SPC-a, dok su ostale vjerske zajednice bile manje-više po strani."³⁹⁹

Proglašenje makedonske autokefalnosti, osim pojačanih nacionalističkih tendencija kod nižeg svećenstva, nije imalo većeg utjecaja na SPC u Hrvatskoj.

³⁹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 132/1, (*Razgovor s episkopima o statusu MPC-a*) od 25. svibnja 1967., kut. 73.

³⁹⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 1/1, od 19. svibnja.1967. (*Zaključci AS SPC-a*), kut. 71.

³⁹⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 219/1, od 5. studenog 1967., kut. 74.

³⁹⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 243/1, od 16. prosinca 1967., kut. 74.

4. ODUZIMANJE IMOVINE SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ CRKVI NA PODRUČJU F/NR HRVATSKE PO ZAKONU O AGRARNOJ REFORMI I KOLONIZACIJI

Donošenjem *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* za područje Federalne Hrvatske već 24. studenog 1945. godine, nastojao se iskoristiti pozitivan zamah koji je nastao nakon rata, zadovoljiti seljačko stanovništvo i pripadnike partizanskog pokreta, ali i dodatno učvrstiti vlast.

Srpska pravoslavna crkva koja je započela svoju organizacijsku konsolidaciju, dočekala je agrarnu reformu prilično nespremno. U provođenju zakona dolazilo je do pritužbi od strane svećenstva zbog neslaganja u tumačenju zakona, ali i zbog toga što je u pojedinim slučajevima, gdje svećenici nisu bili prisutni, oduzeto više zemlje nego što je bilo propisano zakonom ili je ostavljena zemlja slabije kvalitete. Dodatan problem bilo je zauzimanje napuštenih posjeda SPC-a kojih nisu bili obuhvaćeni agrarnom reformom. U ovom poglavlju ću se baviti stavovima svećenstva prema agrarnoj reformi, problemima koji su se pojavljivali u primjeni zakona te ću prikazati ukupnu količinu oduzete imovine.

4. 1. Pripreme i donošenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji

Prve naznake odnosa Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) prema posjedima i imovini vjerskih zajednica uopće možemo pronaći u njenom programu iz 1919. godine te na Vukovarskom kongresu iz 1920. godine na kojem je, uz razdvajanje crkve od države, predviđena i agrarna reforma crkvenih posjeda.⁴⁰⁰ Provođenje agrarne reforme komunisti su nagovijestili već tijekom Drugog svjetskog rata kada su, na područjima pod svojim nadzorom, oduzimali zemlju osobama koje su proglašene narodnim neprijateljima i onima koji su je iz raznih razloga napustili te je davali na korištenje pojedincima koji je nisu imali i koji su je htjeli obrađivati.⁴⁰¹ Sve ove mjere imale su privremeni karakter, ali su dale naslutiti u kojem smjeru i kojom brzinom će biti doneseni zakonski okviri za ovakvu reformu.⁴⁰²

Nakon uspostave vlasti u svibnju 1945. godine, započele su intenzivnije pripreme za donošenje *Zakona o agrarnoj reformi*. Iako je nova vlast bila svjesna da će agrarna reforma

⁴⁰⁰ Edip Hasagić, *Komunistička partija Jugoslavije: izabrani dokumenti 1919.-1941.*, Zagreb 1959.

⁴⁰¹ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, Zbornik dokumenta 1943., Zagreb 1964., 325.

⁴⁰² M. Akmadža, *Provedba agrarne reforme na crkvenim posjedima u Požeškom dekanatu*, Zlatna dolina, Vol. 7, 2001., br. 1, 56.

dovesti do sukoba s vjerskim zajednicama, bila je odlučna da je provede i prije izbora za Ustavotvornu skupštinu. Uz krilaticu "Zemlja seljacima", smatrano je da će upravo oni, posebice oni najsiromašniji, tražiti zemlju bez obzira na to kome ona uistinu pripada.⁴⁰³ Prilikom izrade Zakona, odlučeno je da će se njegovo provođenje prepustiti federalnim jedinicama, jer bi državi bilo lakše ukoliko one preuzmu sukobe oko provođenja agrarne reforme, a i na taj bi način vjerske zajednice teže mogle iskoristavati svoj položaj te bi se djelomično neutralizirao i međunarodni pritisak.⁴⁰⁴

U pripremanju javnosti za agrarnu reformu, kao i u stvaranju pozitivnog ozračja sudjelovali su i državni mediji.⁴⁰⁵ Tako je zagrebački *Vjesnik* donio dva članka pod naslovima *Narod kotara Jastrebarskog traži provedbu agrarne reforme* i *Sva veleposjednička imanja su prilično zapuštena*, kojima se tražilo da se agrarna reforma provede što prije, čime se željelo pridobiti seljačkog stanovništvo.⁴⁰⁶ U razdoblju prije donošenja zakona za područje Federalne Hrvatske, u proklamiranje *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* aktivno se uključio i tjednik *Srpska riječ* koji je donio veliki članak pod nazivom *Nekoliko riječi o agrarnoj reformi*.⁴⁰⁷ Kao i većina ostalih članaka, i ovaj je namijenjen dodatnoj motivaciji seljačkog stanovništva, pa se navodi:

"Seljak živi od zemlje, zato je prirodna njegova vječita težnja da je ima, jer mu je to uvijek bila garancija za opstanak. Prigrabljivače zemlje od strane kraljeva, vlastele, vjerskih ustanova, pa industrijalaca, bankara i trgovaca, onemogućavala je tu njegovu težnju i pretvarala ga u roba ugrožavajući mu opstanak. Zato seljaštvo stoljećima vodi borbu protiv otimača zemlje."

U nastavku članka piše se o pobjedi seljaka u Sovjetskom Savezu, kao i o dvadesetpetogodišnjoj borbi jugoslavenskih komunista za bolje životne uvjete seljaka koja doživljava vrhunac upravo ovim zakonom, a završava ustaljenom parolom vezanom za agrarnu reformu: "zemlja pripada onima koji je obrađuju."⁴⁰⁸

Stvaraju se i konkretne organizacijske pretpostavke za provedbu agrarne reforme, poput Popisne komisije u Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva Federalne Hrvatske, koja je

⁴⁰³ M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb 1990., 44.

⁴⁰⁴ B. Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ*, Beograd 1964., 59..

⁴⁰⁵ M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb 1990., 43.-44.

⁴⁰⁶ M. Akamadža, *Odnos Katoličke crkve u Hrvatskoj prema agrarnoj reformi*, Historijski zbornik, god. III, 172.-173. (prema *Vjesniku*, br. 77, Zagreb, 19.VII.1945., 2. i *Vjesnik*, br. 89, Zagreb, 3.VIII.1945., 2.).

⁴⁰⁷ *Srpska riječ*, br. 71, 18 listopad.1945., 4.

⁴⁰⁸ *Srpska riječ*, br. 71, 18 listopad.1945., 4. (Krilatica *Zemlja pripada onima koji je obrađuju* bit će unesena u čl. 1 *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*).

trebala popisati sve napuštene posjede, veleposjede, crkvena imanja, njemačke posjede i seljačke posjede iznad 10 hektara (ha).⁴⁰⁹

U razdoblju prije donošenja *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* nije bilo službenih reakcija od strane visokog srpskog svećenstva na području Hrvatske. Međutim, nakon što je postalo izvjesno da će taj zakon biti donesen te nakon što su se upoznali i s njegovim nacrtom, došlo je do reakcije predstavnika SPC-a.⁴¹⁰ Tako je 5. kolovoza 1945. godine Sv. arhijerejski sinod SPC-a uputio predstavku Saveznoj vladi u kojoj je prijedlog zakona ocijenjen nepravednim i nehumanim, odnosno antisocijalnim, uz tvrdnju da vrijeđa socijalnu pravdu.⁴¹¹ Jednako tako, zamjeralo se i to što je zakon izrađen na brzinu, bez prethodnih priprema. Predstavka je završila ostrim aluzijama o primjeni grube sile i pitanjem "nije li to tendencija da se uništi crkva."⁴¹² U drugoj predstavi, upućenoj 14. kolovoza 1945. godine, članovi Sv. arhijerejskog sinoda tražili su da se oduzeta zemlja razdijeli vjernicima one crkve kojoj zemlja pripada, potom da se ne dira u posjede za koje je vezana neka zadužbina, da se poštede manastiri povijesne vrijednosti, da se izuzmu sesije u Vojvodini te da se patrijarhu SPC-a ostavi jedno veće dobro koje bi mu služilo za reprezentaciju Crkve.⁴¹³ Osim davanja većeg maksimuma vjerskim ustanovama većeg značaja ili veće povijesne vrijednosti te dodjele zemlje vjernicima one crkve kojoj je zemlja pripadala, nijedan drugi zahtjev nije bio ozbiljno razmatran.⁴¹⁴

Tijekom rasprava, zakonu se protivio predstavnik opozicije u saveznoj vladi Milan Grol jer je smatrao da je agrarna reforma vrlo važno i osjetljivo pitanje koje ne bi trebalo rješavati na prepad te Hinko Krizman koji je upozoravao na teškoće i veličinu posla.⁴¹⁵ Unatoč tomu, 23. kolovoza 1945. godine Privremena narodna skupština Demokratske Federativne Jugoslavije jednoglasno je izglasala *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*.⁴¹⁶

⁴⁰⁹ M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb 1990., 30.

⁴¹⁰ Sv. arhijerejski sinod je 28. lipnja 1945. godine uputio predstavku vjerskoj Komisiji u kojoj su tražili nacrt zakona. Na ovaj zahtjev nisu dobili nikakav odgovor (R. Radić, *Verom protiv vere* 148.).

⁴¹¹ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918.-1988.*, knjiga 2, Beograd 1988, 60.

⁴¹² B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918.-1988.*, knjiga 2, Beograd 1988, 60.

⁴¹³ R. Radić, *Verom protiv vere* 148.-149.

⁴¹⁴ Nevezano uz SPC, zakonu se protivila i KC na čelu sa nadbiskupom Stepincom, koji je 10. kolovoza 1945. poslao predstavku predsjedniku vlade Federalne Hrvatske Vladimiru Bakariću u kojoj piše o pogibelji koja bi mogla zaprijetiti KC-u provedbom ovako radikalne agrarne reforme, ali i upozorava da konačno rješenje pitanja spada jedino na Svetu Stolicu. (M. Akmadža, *Odnos Katoličke crkve u Hrvatskoj prema agrarnoj reformi*, *Historijski zbornik*, 2000., III., 172.-173.).

⁴¹⁵ *Vjesnik*, br. 98, Zagreb, 13. kolovoza 1945., 2. (*Transkript sa Zakonodavnog odbora Privremene Narodne Skupštine*).

⁴¹⁶ M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb 1990., 30.

Temeljna načela tog zakona bila su da zemlja pripada onima koji je obrađuju, da dodijeljeno zemljište prelazi u privatno vlasništvo osoba koje je obrađuju te da pritom nisu predviđene naknade za oduzetu zemlju.⁴¹⁷ U dijelu zakona koji se ticao vjerskih zajednica, predviđeno je oduzimanje posjeda većih od 10 hektara, a u iznimnim slučajevima, odnosno za vjerske ustanove većeg značaja ili veće povijesne (historijske) vrijednosti, mogao im se ostaviti maksimum do 30 ha obradive površine.⁴¹⁸ Federalne jedinice trebale su donijeti zakone za svoja područja u skladu sa saveznim zakonom, baš kao što je i provođenje agrarne reforme prepušteno zemaljskim ministarstvima poljoprivrede.⁴¹⁹

Prije donošenja *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* za područje Hrvatske, a temeljem odluke Narodne vlade Hrvatske (NVH), rasformirano je dotadašnje Ravnateljstvo za agrarnu reformu i kolonizaciju pri predsjedništvu NVH te je prešlo u Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NVH.⁴²⁰ Temeljem te odluke, 12. rujna 1945. godine osnovan je Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva NVH. Sastojao se od pet odsjeka, a to su bili: Agrarno-pravni odsjek, Odsjek za zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije, Odsjek za kolonizaciju, Odsjek za zajednička zadružna dobra i pomoć kolonistima te Financijski odsjek.⁴²¹ Agrarno-pravni odsjek bio je zadužen za poslove agrarne reforme koja se provodila na crkvenim posjedima, odnosno za izradu prijedloga zemaljskih zakona, kao i za razne uredbe i naredbe. Isto tako, bio je zadužen i za donošenje pravnih rješenja, davanje uputa, nadziranje rada područnih ureda i njihovih izvjestitelja, kao i za izvršavanje gruntovno-pravnih poslova i rješavanje pitanja uzurpacije zemljišta i nepriznatih dioba.⁴²² Važnost ovog odsjeka najbolje prikazuje to što mu je na čelu bio Ante Mihalić, ujedno i načelnik odjela, dok su drugi odsjeci imali zasebne čelnike. U drugoj polovici 1947. godine, načelnikom odjela bio je imenovan Luka Glavić.⁴²³

⁴¹⁷ M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb 1990., 30.

⁴¹⁸ *Službeni list DFJ*, br. 64, Beograd, 28. kolovoza 1945., 621.-624.

⁴¹⁹ M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb 1990., 52.

⁴²⁰ HDA, f. 289 *Ministarstvo poljoprivrede i šumarstava NRH (MPiŠ), Rješenje o osnivanju Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju 11240-1945*, temeljem sjednice Narodne vlade Hrvatske od 30. kolovoza 1945., kut. 363.

⁴²¹ HDA, f. 289 MPiŠ, *Rješenje o osnivanju Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju 11240-1945*, temeljem sjednice Narodne vlade Hrvatske od 30. kolovoza 1945., kut. 363.

⁴²² HDA, f. 289 MPiŠ, *Rješenje o osnivanju Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju 11240-1945*, temeljem sjednice Narodne vlade Hrvatske od 30. kolovoza 1945., kut. 363.

⁴²³ HDA, f. 289 MPiŠ NRH, *Personalni podaci Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju*, kut. 3.

Nadalje, u rasprave o zakonu uključila se i Komisija za vjerske poslove NR Hrvatske.⁴²⁴ Ona je po *Uredbi o djelokrugu i nadležnosti Komisije za vjerske poslove* imala pravo stavljati primjedbe i napomene svim zakonskim nacrtima koje se tiču vjerskih zajednica, a samim time i u pitanjima crkvene imovine, ali bez rezultata.⁴²⁵

Dana 2. listopada 1945. godine Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju izradio je nacrt zakona te ga prosljedio Predsjedništvu NVH.⁴²⁶ Konačna inačica zakona izrađena je 31. listopada, nakon čega je Predsjedništvo NVH prosljeđuje u Narodni sabor Hrvatske koji 24. studenoga 1945. godine donosi *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* za područje Federalne Hrvatske.⁴²⁷ Na posjede vjerskih zajednica odnosili su se sljedeći članci:

Članak 1

U cilju dodjeljivanja zemlje seljacima (zemljoradnicima) koji nemaju zemlje ili je nemaju dovoljno, izvršit će se na čitavom području Federalne Hrvatske agrarna reforma i kolonizacija ostvarujući načelo: Zemlja pripada onima koji je obrađuju.

Članak 3

Da bi se stvorio zemljišni fond potreban za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, oduzet će se od sadašnjih vlasnika i prijeći u ruke države:

- a)...
- b)...
- c) zemljišni posjedi crkava, samostana i svih vrsta zaklada, svjetovnih i vjerskih.⁴²⁸

Zakon je predvidio da, uz posjede koji su se oduzimali, u zemljišni fond ulaze i zgrade i postrojenja, kao i cjelokupan poljoprivredni inventar. Tako je u člancima 6 i 7 navedeno:

Članak 6

Posjedi koji se oduzimaju prema propisu čl. 3 sl. a), b), c) i f), kao i posjedi iz čl. 4 sl. a), b) i d), prelaze u ruke države, odnosno ulaze u zemljišni fond sa svim zgradama i postrojenjima i s cjelokupnim živim i mrtvim poljoprivrednim inventarom.

⁴²⁴ Komisija za vjerske poslove NR Hrvatske je pod pritiskom katoličkih crkvenih krugova nastojala ishoditi nešto povoljniji položaj za vjerske zajednice. Poslala je dva pisma Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske u kojima se njihovi prijedlozi podudaraju s prijedlozima koji su dolazili iz crkvenih krugova (vidi: M. Akmađža, *Odnos Katoličke crkve prema agrarnoj reformi iz 1945.*, Historijski zbornik, 2000., III, 175.).

⁴²⁵ HDA, f. 816 OF SR, kut. 1.

⁴²⁶ HDA, f. 279 *Predsjedništvo vlade NRH (1945-1953)* (PV NRH), 687-VII-5367/45, od 2. listopada 1945. i *Sjednica Predsjedništva NVH od 15. listopada 1945.* (tč. 1 *Projekt zakona o agrarnoj reformi*), kut. 207.

⁴²⁷ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), 19 514-16 762/45, 31. listopada 1945., kut. 209 i *N.N.* br. 80, Zagreb, 28. Listopada 1945., 1.-3.

⁴²⁸ *NN*, br 80, Zagreb, 28. studeni 1945., 1.

Članak 7

Traktori, strojevi i krupne poljoprivredne sprave s posjeda navedenih u čl. 3 sl. a), b), c) i f) i u čl. 4 sl. a), b) i d) ulaze ukoliko takvo zemljište nije određeno za veliko državno poljoprivredno dobro, u inventar državnih poljoprivrednih strojarских stanica.⁴²⁹

Ukupna površina crkvenih posjeda utvrđena je na dan 28. kolovoza 1945. godine, a sve promjene nastale nakon tog datuma više nisu vrijedile. Ova je odluka regulirana u člancima 14 i 15 te u člancima 24 i 27 koji se bave utvrđivanjem objekata agrarne reforme:

Članak 14.

Jednim posjedom u smislu propisa ovog Zakona smatraju se svi samovlasnički posjedi jednog vlasnika kao i njegovi suvlasnički dijelovi na drugim posjedima.

Jednim posjedom smatraju se i svi posjedi bračnih drugova, ako na dan 28. kolovoza 1945. nisu bili zakonito razvedeni.

Posjed suvlasnika, bez obzira na rodbinsku vezu, smatra se jednim posjedom, ako suvlasnici vode zajedničko kućanstvo.

Članak 15

Za rješnje pitanja da li neki posjed spada pod propise ovog Zakona, odlučno je stanje posjeda na dan 28. kolovoza 1945. Promjene nastale iza tog dana ne uzimaju se u obzir. Ako se posjed tog dana nalazio u komasaciji, mjerodavno je novo stanje posjeda, ukoliko je komasaciona presuda od tog dana postala pravomoćna.

Ne smatraju se sastavnim dijelom posjeda uknjiženog vlasnika ona zemljišta koja se po postojećim propisima imaju smatrati vlasništvom drugih osoba.⁴³⁰

Za razliku od saveznog, zakon donesen za područje Federalne Hrvatske detaljnije je razradio odredbe o zemljišnom maksimumu (iako se maksimum od 10, odnosno 30 ha nije promijenio), što je vidljivo u člancima 18, 19 i 20, od kojih se upravo čl. 19 i 20 tiču crkvenog maksimuma.

Članak 19

Od postojećih bogomolja, samostana (manastira) i vjerskih ustanova oduzet će se samo višak preko 10 ha ukupne površine oranica, vrtova, vinograda, voćnjaka, pašnjaka i šuma.

Vjerskim ustanovama (crkvama, samostanima, odnosno manastirima, crkvenim vlastima) većeg značaja ili veće historijske vrijednosti ostavit će se od sadašnjeg njihova posjeda do 52 j 211 čhv. (30 ha) šume. Koje se vjerske ustanove smatraju ustanovama većeg značaja ili veće historijske vrijednosti, odlučuje o svakom

⁴²⁹ NN, br 80, Zagreb, 28. studeni 1945., 1.

⁴³⁰ NN, br 80, Zagreb, 28. studeni 1945., 1.

pojedinom slučaju Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva u suglasnosti s Predsjedništvom Narodne vlade Hrvatske.

Članak 20

Uz zemljište iz čl. 19. ostavlja se prema prilikama i odgovarajući dio zgrada, postrojenja, živog i mrtvog inventara i prihoda.⁴³¹

Za oduzete, odnosno eksproprirane crkvene posjede nije predviđena nikakva odšteta:

Članak 21

Uz zemlju i ostalo što se ekspropirira prema propisu čl. 3. sl. a), b), c) i f) i čl. 6. ne pripada vlasnicima nikakva odšteta.⁴³²

U ostalim člancima navedenog zakona regulirani su načini utvrđivanja objekata i subjekata agrarne reforme, kao i procesi na osnovu kojih će odluke kotarskih i okružnih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju postati pravovaljane. Do završetka agrarne reforme zakon se dva puta mijenjao, prvi put zbog usklađivanja sa saveznim zakonom nakon donošenja Ustava FNR Jugoslavije, a drugi put zbog usklađivanja sa članom 131 Ustava NR Hrvatske.⁴³³ Obje promjene nisu utjecale na provođenje agrarne reforme.

4.2. Provedba agrarne reforme

Za provedbu agrarne reforme crkvenih posjeda SPC-a u Hrvatskoj nadležne su bile okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, Osijeku, Slavonskom Brodu, Bjelovaru, za Liku u Gospiću i Karlovcu te Oblasna komisija za agrarnu reformu u Splitu koje su donosile prvostupanjske odluke o crkvenom maksimumu i ekspropriranim posjedima te u kojima su glavnu riječ vodili agrarni izvjestitelji imenovani od Ministarstva poljoprivrede i šumarstva.⁴³⁴ Predsjednik Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru najprije je bio Stevo Šimić, potom Svetozar Marić i naposljetku Nikola Došen; u Osijeku Josip Brkić; u Slavonskom Brodu Josip Salopek; u Bjelovaru Stjepan Sinjerec; u Gospiću Dane Naprta; u Karlovcu Radanović, potom Basara te u Splitu Kuzma Jelušić. Žalbe na

⁴³¹ NN, br 80, Zagreb, 28. studeni 1945., 2.

⁴³² NN, br 80, Zagreb, 28. studeni 1945., 2.

⁴³³ NN, br. 59, Zagreb, 25. travnja 1946., 2.-3.; NN, br. 111, Zagreb, 17. prosinca 1947., 511.-518.

⁴³⁴ M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb 1990., 56.-58.

prvostupanjske odluke bile su upućivane Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, odnosno Odjelu za agrarnu reformu i kolonizaciju čiji je Agrarno-pravni odsjek izrađivao drugostupanjske odluke.⁴³⁵ Iako su one bile konačne, za posjede crkvenih općina Bršadin i Vukovar napravljena je iznimka nakon drugostupanjskih odluka jer je bilo ustanovljeno da se neke čestice ne mogu razdvajati pa su stoga donesene nove prvostupanjske odluke.⁴³⁶ U nekim slučajevima (kada i nije bilo žalbe na prvostupanjske odluke), zbog pogrešaka u podjeli posjeda donosile su se nove prvostupanjske odluke, kao u slučajevima crkvenih općina Kneževi Vinogradi i Mohovo.⁴³⁷

Kod provođenja agrarne reforme dolazilo je do nekoliko problema, a jedan od većih nastao je prilikom različitog tumačenja zakona. Naime, SPC je nastojala što veći broj posjeda prikazati samostalnim. Tako je manastirskim crkvama u Orahovici, Slatinskom Drenovcu i Obradovcima podnošenjem predstavke pokušala osigurati status samostalnih pravnih jedinki, čime bi stekle pravo na crkveni maksimum od 10 ha zemlje. Međutim, budući da je zemlja bila upisana u vlasništvo manastira sv. Nikole u Orahovici, predstavka nije prihvaćena.⁴³⁸

Isto tako, želeći iskoristiti naslijeđe Drugog svjetskog rata i nepovoljnu materijalnu situaciju SPC-a, 4. veljače 1946. godine mitropolit Arsenije Bradvarević uputio je Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske predstavku kojom je tražio da se manastiri i episkopalna dobra smatraju ustanovama veće povijesne vrijednosti, u nastavku piše:

Opće je poznato da su u tom velikom ratu najviše stradale baš pravoslavne crkve i manastiri, pa su stoga prihodi s njihovih imanja potrebni u prvom redu za popravak i izgradnju tih porušenih crkava, parohijskih domova i manastira.⁴³⁹

Upravo će pozivanje na teška stradanja u Drugom svjetskom ratu biti glavna vodilja pravoslavnom svećenstvu u brojnim predstavkama i žalbenim procesima.

Problem je predstavljao i nedostatak svećenstva što je, zbog nepopunjenosti pojedinih parohija i srpskih pravoslavnih crkvenih općina, rezultiralo činjenicom da se, prilikom

⁴³⁵ HDA, f. 289 MPiŠ NRH, *Odluka o reorganizaciji Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju* 06327-VII-73635-1946, Zagreb 30. studeni 1946., kut. 1.

⁴³⁶ HDA, f. 1167 *Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju NRH (KARK), Nova prvostupanjska Odluka Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku* 8013/47, 2. srpnja 1947., kut. 105.

⁴³⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 5781/47, 26. travnja 1947., kut. 105; *Nova prvostupanjska Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 6461/47, 10.V.1947., kut. 104.

⁴³⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, 73417-VII-64093, 29. listopada 1946., kut. 68.

⁴³⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 193-1946., 6. veljače 1946., kut. 126.

rasprava o utvrđivanju agrarnih objekata, u crkveni maksimum dodjeljivala zemlja lošije kvalitete.⁴⁴⁰

Jednako tako, često se u crkveni maksimum ubrajala i neplodna zemlja, iako, prema *Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, nije trebala ni biti predmet agrarne reforme, nego se izdvajala kao posebna cjelina koja se ostavljala trenutnom vlasniku i nije ulazila u zemljišni maksimum niti u zemljište koje se ekspropriira. Neplodna zemlja je u crkveni maksimum bila ubrojena u rješenjima okružnih komisija za posjede u vlasništvu Pakračke eparhije, manastira sv. Nikole u Orahovici, srpskih pravoslavnih općina Bobota, Beli Manastir, Borovo, Bračevci, Branjina, Bršadin, Čečavac, Kneževi Vinogradi, Markušica, Negoslavci, Poganovci, Šarengrad, Šidski Banovci i Vera te parohija Darda, Gradište, Laze, Nova Gradiška, Kapelna, Kućanci, Orolik, Pačetin i Suha Mlaka. Drugostupanjskim odlukama neplodna zemlja bila je izuzeta iz crkvenog maksimuma, osim u slučajevima kada predstavnici SPC-a nisu sudjelovali u raspravama o utvrđivanju objekata agrarne reforme te kada nisu bile podnesene žalbe, što je bio slučaj s parohijama i srpskim pravoslavnim općinama u Belom Manastiru, Kapelni, Kućancima, Lazi, Markušici, Oroliku, Pačetinu, Poganovcima, Suhoj Mlaci i Šidskim Banovcima.⁴⁴¹

Rasprave o utvrđivanju objekata agrarne reforme organizirane su od strane okružnih komisija koje su vodile računa da rasprave budu dobro posjećene.⁴⁴² Za posjede SPC-a rasprave su započele 25. siječnja 1946. godine, a do 13. rujna 1946. godine provedene su na području cijele države (oko 90 % agrarnih rasprava su održane tijekom veljače i ožujka). Agrarnom reformom obuhvaćeni su:

- posjedi Pakračke eparhije
- posjedi u vlasništvu parohija i crkvenih općina Bobota, Beli Manastir, Bolman, Borovo, Bračevci, Branjina, Brestovac, Bršadin, Bolomača, Čakovci (parohijalna

⁴⁴⁰ HDA f. 310 KOVZ, *Izvjешće o stanju u Pakračkoj eparhiji*, kut. 128.

⁴⁴¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru* 341/46, 20. veljače 1946., kut. 56; *Odluke Okružne kom... u Osijeku* 401/46, 6. ožujka 1946.,...402/46, 19. Ožujka 1946., kut. 49; *Odluke Okružne kom... u Osijeku* 360/46, 3. ožujka 1946.,...359/46, 3. Ožujka 1946., kut. 21; *Odluka Okružne kom... u Osijeku*, 401/46, 6. ožujka 1946., kut. 49.; *Odluke Okružne kom...u Slavonskom Brodu* 923/46, 27. ožujka 1946., ...925/46, 27. ožujka 1946., ...612/46, 16. ožujka 1946., kut. 68; *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 674/46, 1. ožujka 1946. kut. X; *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 5781/47, 26.IV.1947., kut. 105; *Odluka Okružne kom... u Slavonskom Brodu* 1484/46, 15. travnja 1946., kut. 26; *Nova prvostupanjska Odluka Okružne kom...Osijek*, 4016/46, 4. ožujka 1946., kut. 105.; *Odluka Okružne kom...Osijeku*, 6441/47, 10. svibnja 1947., kut. 105; *Odluka Okružne kom...u Osijeku* 596/46, 15. ožujka 1946., kut. 104.; *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 65085-VII-57966-1946., Zagreb, 10. listopada 1946., kut. 1.; *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 89.718-VII-76.226/46, 31. prosinca 1946., kut. 1;

⁴⁴² M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb 1990., 87.

zaklada), Čečavac, Darda, Daruvar, Dobrović, Doljani, Donji Meljani, Gaboš, Gačište, Gornja Bukovica, Gačište, Gradište, Ilok, Ivoševci, Jasenak, Kapelna, Klisa, Kneževi Vinogradi, Kućanci, Kusonje, Laze, Lisičine, Mala Črešnjevica, Marinci (parohijalna zaklada), Markušica, Medinci, Mikleuš, Mikleuševci, Mikleuška, Mogorić, Mohovo, Nabrđe, Negoslavci, Nova Gradiška, Oljasi, Orolik, Ostrvo, Pačetin, Petrovci, Podravska Slatina, Poganovci, Popovac, Poučje, Salnik, Smude, Sloboština, Suha Mlaka, Šarengrad, Šidski Banovci, Toranj, Tovarnik, Trpinja, Treštanovci, Turčević Polje, Uljanik, Veliki Bastaji, Veliki Zdenci, Vera, Vetovo, Vinkovci, Voćin, Vrhovci grad i Vukovar,

- manastirski posjedi, Lepavina, sv. Nikola u Orahovici, Sv. Vavedenski kod Pakraca, sv. Arhanđeo na Krki iz Kistanja i Gomirje.

U preostalim crkvenim općinama i parohijama nisu provođene rasprave o objektima agrarne reforme, a samim time ni agrarna reforma, budući da su imale manje od 10 ha zemlje. Uglavnom su to bile parohije u Dalmatinskoj eparhiji, kao i parohije u većim mjestima i gradovima koje u vlasništvu ili nisu imale poljoprivredna zemljišta ili su posjedovala zemljišta manja od 10 hektara. Izuzetak su bili posjedi u vlasništvu srpske pravoslavne općine Lončica i parohije Drniš i Peroj, za koje je tek naknadno utvrđeno da ne prelaze 10 ha pa se na tim posjedima agrarna reforma također nije provela.⁴⁴³

4.2.1 Agrarna reforma posjeda Pakračke eparhije

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede Pakračke eparhije održana je 6. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti iz Pakraca te predstavnici eparhije, a utvrđeno je da su posjedi 28. kolovoza 1945. godine iznosili 61 jutar (j.) i 1547 četvornih hvati (čhv.).⁴⁴⁴ Potom je Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru donijela odluku kojom je, na osnovu maksimuma, eparhiji ostavljeno 16 j. i 1432 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 45 j. i 1115

⁴⁴³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Registar objekata za kotar Daruvar* 8906-VII-5381, 16.II.1946., kut. 15 i *Registar objekata za kotar Slavonsku Požegu*, kut. 68. (odluka Kotarske oblasne komisije u Puli 206/48, od 4. rujna 1948.; Sumarnik crkvenih posjeda Katastarske uprave Knin)

⁴⁴⁴ U Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji kao mjerna jedinica koristi se hektar. Međutim, u zemljišno-gruntovnim knjigama i posjedovnim listovima katastarskih općina kontinentalne Hrvatske mjerne jedinice su jutro i četvorni hvat. Sukladno tomu, i okružne komisije donosile su svoja rješenja u tim mjernim jedinicama, a ne u hektarima (1 jutro = 1600 četvornih hvati = 0,5754 hektara). Na području Dalmacije koristio se hektar i četvorni metar.

čhv. zemlje.⁴⁴⁵ Na tu odluku je 25. veljače mitropolit Arsenije Bradvarević uložio žalbu, tražeći da se Pakračkoj eparhiji prizna status vjerske ustanove većeg značaja i veće historijske vrijednosti, što je svojom odlukom od 6. srpnja 1946. godine prihvatilo Predsjedništvo NR Hrvatske.⁴⁴⁶ Jednako tako, i Upravni odbor Pakračke eparhije uložio je žalbu na odluku kojom su se *Bogoslovni fond* i *Preparandijski fond* smatrali posjedom eparhije, a ne kao zasebne ustanove, kao i na odluku po kojoj je i neplodno zemljište uključeno u crkveni maksimum.⁴⁴⁷ Temeljem navedenih žalbi, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske je 13. studenoga 1946. godine poništilo rješenje Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru te je donijelo novu odluku kojom su djelomično prihvaćene žalbe, odnosno neplodne i neobrađive površine izvučene su iz maksimuma.⁴⁴⁸ Ipak, nije uvažen žalbeni zahtjev da se posjedi *Bogoslovnog fonda*, *Preparandijskog fonda* i eparhije smatraju odvojenim posjedima, uz obrazloženje da se posjedi koji služe istoj vjerskoj ustanovi i u sličnim slučajevima smatraju kao jedan posjed. U obrazloženju se dalje navodi da je, u suglasnosti s predsjedništvom Vlade NR Hrvatske, eparhiji priznat status vjerske ustanove većeg značaja, ali i da će se veći maksimum odrediti naknadno, jer je zemlja, temeljem odluke okružne komisije u Daruvaru od 20. veljače 1946. godine, već podijeljena agrarnim interesentima te bi takva promjena mogla izazvati njihov revolt i negodovanje.⁴⁴⁹ Naime, bila je uobičajena praksa prema kojoj je zemlja dodjeljivana agrarnim interesentima i prije donošenja prvostupanjskih odluka, a opravdavana je namjerom da se ne zakasni s proljetnom sjetvom.⁴⁵⁰ Zaključno, drugostupanjskom odlukom Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, eparhiji je od ukupno 62 j. 1547 čhv. u ime maksimuma ostavljeno 17 j. i 604

⁴⁴⁵ HDA, f. 1167 KARK, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 341/46, 20. veljače 1946., kut. 56.

⁴⁴⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju pri MPiŠ NRH*, 56534-VII-50082/46, Zagreb, 13. studeni 1946., kut 56.

⁴⁴⁷ Nakon Drugog svjetskog rata, u zgradi koja je bila u vlasništvu *Preparandijskog fonda* otvorena je Državna učiteljska škola. Do 1. srpnja 1948. plaćana je najamnina Pakračkoj eparhiji, a nakon, a odlukom Vrhovnog suda NRH (P.-15-49) od 19. veljače 1952. godine bez odštete postaje društveno vlasništvo. Vidi HDA f. 310 KOVZ, 08-88/1-1959, kut. 146.

⁴⁴⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 56534-VII-50082-1946, Zagreb, 13. studeni 1946., kut. 56.

⁴⁴⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 56534-VII-50082-1946, Zagreb, 13. studeni 1946., kut. 56.

⁴⁵⁰ HDA, f. 289 MPiŠ NRH, *Elaborat Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju o agrarnoj reformi i kolonizaciji na području NR Hrvatske – nedostaci i manjkavosti u postupku provedbe na terenu*, 31.596-VII-30.200-1946., 15. svibanj 1946., kut. 3.

čhv., te 3 j. i 408 čhv. neobrađivih površina, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 42 j. i 141 čhv. zemlje.⁴⁵¹

Iako protiv drugostupanjskih odluka nije bila dozvoljena žalba, pravoslavni episkopat nije odustao od zahtjeva za povrat ili nadoknadu nezakonito oduzete zemlje. Eparhija je prvo prihvatila ponudu kojom joj je u zamjenu za oduzeto zemljište dodijeljeno 45 j. šume, ali se početkom 1948. godine ponovno žalila, tražeći povrat oduzete zemlje, budući da nije imala pravo eksploatacije šuma, a morala je plaćati porez.⁴⁵² Međutim, u odgovoru Kotarskog narodnog odbora (KNO) u Pakracu ponovljeno je da se zemlja ne može vratiti, kao ni da se ne može pronaći prikladnije zemljište.⁴⁵³

4.2.2. Agrarna reforma na posjedima parohija i crkvenih općina

Srpska pravoslavna crkvena općina Bobota

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede crkvene općine Bobota održana je 25. veljače 1946. godine, a na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti, bez prisutnosti predstavnika crkvene općine. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 36 j. i 890 čhv. u ime zemljišnog maksimuma, crkvenoj općini ostavljeno 16 j. i 1512 čhv. i za groblje 1 j. i 1179 čhv., dakle za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 17 j. i 1399 čhv.⁴⁵⁴ Crkvena općina se žalila na tu odluku jer su u ostavljeni maksimum bile ubrojene i neplodne čestice koje, kako je već navedeno, nisu ni trebale biti predmet agrarnih rasprava. Žalba je prihvaćena te je Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva donijelo drugostupanjsku odluku u kojoj je, od ukupno 50 j. i 287 čhv., kao crkveni maksimum ostavljeno 17 j. i 681 čhv., potom neplodne zemlje još 2 j. i 386 čhv., dok je za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano 31 j. i 220 čhv. U drugostupanjskoj odluci je u ukupni zemljišni fond crkvene općine uključena i Parohijalna zaklada. Predstavnici crkvene općine nisu se slagali s navedenom odlukom te su od Okružnog suda u Osijeku tražili da se Zakladi prizna pravna osobnost. Postupak se na sudu

⁴⁵¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 56534-VII-50082-1946, Zagreb, 13. studeni 1946., kut. 56.

⁴⁵² HDA, f. 310 KOVZ, 1051/48, 28. kolovoza 1948., kut. 132.

⁴⁵³ HDA, f. 310 KOVZ, 1051/48, 28. kolovoza 1948., kut. 132.

⁴⁵⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 674/46, 1. ožujak 1946., kut. 106.

vodio do 1955. godine, ali bez uspjeha. Jednako tako, utvrđeno je kako su posjedi Parohijalne zaklade u Boboti u vlasništvu crkvene općine.⁴⁵⁵

Srpska pravoslavna crkvena općina Beli Manastir

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede crkvene općine Beli Manastir održana je 20. veljače 1946. godine. Na njoj je sudjelovao predstavnik crkvene općine te članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 39 j. i 190 čhv. u ime zemljišnog maksimuma, crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 569 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 21 j. i 1221 čhv. U ostavljeni maksimum bile su ubrojene i neplodne čestice, no kako nije bilo žalbe crkvene općine kao primjerice u Boboti, odluka je postala pravomoćna. Žalba je bila upućena tek 1956. godine, ali je bila odbijena zbog pravomoćnosti odluke.⁴⁵⁶ Identične situacije zabilježene su i kod odluka vezanih za posjede Katoličke crkve. Najviše takvih odluka donijela je Okružna komisija u Slavonskom Brodu, a ostale ipak u manjoj mjeri.⁴⁵⁷

Srpska pravoslavna crkvena općina Bolman

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede crkvene općine Bolman održana je 20. veljače 1946. godine. Na njoj je sudjelovao predstavnik crkvene općine te članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 39 jut. 205 čhv. u ime zemljišnog maksimuma, crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 237 čhv., 278 čhv. za potrebe škole, a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 21 j. i 1290 čhv. Crkvena općina se žalila na odluku, budući da je u ostavljenom maksimumu bila čestica na kojoj se nalazila uništena crkvena kuća koja je u međuvremenu bila pretvorena u školu te su smatrali da ona ne treba biti dio ekspropiranih posjeda. Žalba nije prihvaćena te je drugostupanjskom odlukom potvrđena prvostupanjska odluka.⁴⁵⁸ Krajem 1959. godine, odlukom Komisije za

⁴⁵⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 602/46, 12. ožujak 1946., Drugostupanjska odluka 5778/47, od 26. travnja 1947., sudski spis *Bobota* 1955., kut. 104.

⁴⁵⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Prvostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 612/46 od 12. ožujka 1946., kut. 104.

⁴⁵⁷ M. Akmadža, *Provedba agrarne reforme na crkvenim posjedima u Požeškom dekanatu*, Zlatna dolina, Vol. 7 2001., br. 1, 57.

⁴⁵⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 67.142-VII-60.230-1946, od 19. listopada 1946., kut. 104.

nacionalizaciju pri NOO Beli Manastir, bila je nacionalizirana i crkvena kuća (vidi 7.2.3.5 *Pregled nacionalizacije objekata SPC-a na području Hrvatske*).⁴⁵⁹

Srpska pravoslavna crkvena općina Borovo

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 25. veljače 1946. godine. Nakon rasprave na kojoj su bili prisutni članovi mjesnog agrarnog odbora, predstavnik crkvene općine i agrarni interesenti, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 89 j. i 1188 čhv. zemlje, u ime crkvenog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 50 čhv., za groblje 2 j. 1266 čhv., za školu 266 čhv., dok je za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano 69 j. i 1206 čhv.⁴⁶⁰ Crkvena općina se žalila na odluku jer je u ostavljeni zemljišni maksimum ubrojena i čestica na kojoj se nalazio parohijski dom i crkva, kao i još nekoliko čestica neplodnih površina. Ministarstvo je prihvatilo žalbu te je donijelo drugostupanjsku odluku kojom je, od ukupno 89 j. 1188 čhv., u ime zemljišnog maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 575 čhv. te 6 j. i 1153 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 65 j. i 1060 čhv.⁴⁶¹

Parohija Bračevci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Bračevci održana je 19. ožujka 1946. godine u Đakovu, a na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te mjesni paroh Rafil. Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavanskom Brodu donijela je odluku kojom je, od ukupno 65 j. i 1243 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 603 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 48 j. i 640 čhv.⁴⁶² Na odluku su se žalili predstavnici parohije jer je u ostavljeni zemljišni maksimum ubrojene i čestice na kojoj su se nalazile crkva i parohijski dom, kao i još nekoliko čestica za koje su smatrali da su neplodne površine. Ministarstvo je djelomično prihvatilo žalbu te je donesena nova odluka po kojoj su

⁴⁵⁹ HDA, f. 1575 Komisiju za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH (KZN), N 2883, *Odluka Komisije za nac...NOO Beli Manastir*, br. 2841/59-4., od 27. lipnja 1960., kut. 18.

⁴⁶⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 797/46, 8.ožujak 1946., kut. 105.

⁴⁶¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 650088-VII-57934-1946, od 10. listopada 1946., kut. 105.

⁴⁶² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavanskom Brodu*, 1342/46, 31.ožujak 1946., kut. 26.

izdvojene čestice površine 390 čhv. na kojoj su se nalazile crkva i parohijski dom te je za toliko umanjeni ekspropirirani udio, odnosno te su čestice ostavljene parohiji kao neplodne.⁴⁶³

Srpska pravoslavna crkvena općina Branjina

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede crkvene općine Branjina održana je u prvoj tromjesečju 1946. godine.⁴⁶⁴ Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 47 j. i 604 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 604 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 30 j. i 969 čhv. Na odluku su se žalili predstavnici crkvene općine jer su u ostavljeni zemljišni maksimum ubrojene i čestice na kojoj su se nalazile crkva i parohijski dom, kao i još nekoliko čestica za koje su smatrali da su neplodne površine. Ministarstvo je prihvatilo žalbu te je donesena nova odluka kojom je, od ukupno 48 j. i 770 čhv., kao crkveni maksimum ostavljeno 17 j. i 604 čhv., potom neplodne zemlje 5 j. i 875 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 25 j. i 891 čhv.⁴⁶⁵

Parohija Brestovac

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Brestovac održana je 2. veljače 1946. godine, a na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te mjesni paroh. Nakon identifikacije predmetnih objekata pomoću nacрта, paroh je iznio prijedlog koju bi zemlju želio zadržati. Nakon protuprijedloga agrarnih interesenata i duže rasprave, usuglasili su se oko predmetnog zemljišta. Temeljem te rasprave, Okružna komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru je, od ukupno 48 j. i 1529 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma ostavila 16 j. i 732 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 32 j. i 797 čhv.⁴⁶⁶

⁴⁶³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 49828-VII-44984-1946, Zagreb, 20. srpanj 1946., kut. 26.

⁴⁶⁴ U HDA nije sačuvan dokument o održavanju agrarne rasprave za ovu crkvenu općinu. Sačuvani su dokumenti o drugostupanjskoj odluci u kojoj je navedeno da je, temeljem agrarne rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju donijela 14. ožujka 1946. prvostupanjsku odluku. Sukladno tomu, ali i održavanju ostalih agrarnih rasprava za pretpostaviti je da se agrarna rasprava za ovu crkvenu općinu održala u veljači ili početkom ožujka 1946. godine.

⁴⁶⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, br. 62.076-VII-55557-1946 od 25. rujna 1946., kut. 57.

⁴⁶⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 226/46, 15. veljače 1946., kut. 15.

Srpska pravoslavna crkvena općina Bršadin

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 25. veljače 1946. godine u Bršadinu, a na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, mjesni agrarni interesenti i predstavnik crkvene općine. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, u ime zemljišnog maksimuma, crkvenoj općini Bršadin ostavljeno 17 j. i 435 čhv., za groblje 1 j. i 1431 čhv., za mjesnu školu 568 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 32 j. i 381 čhv.⁴⁶⁷ Crkvena općina se žalila na odluku, budući da je u ostavljenom maksimumu bilo i neplodne zemlje. Žalba je djelomično prihvaćena te je Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva novom odlukom, od ukupno 52 j. i 441 čhv., kao crkveni maksimum ostavilo 17 j. i 595 čhv., potom neplodne zemlje još 2 j. i 166 čhv., otuđenih dijelova posjeda 1 j. i 1083 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 31 j. i 197 čhv.⁴⁶⁸ Naknadnom izmjerom na terenu ustanovljeno je da se pojedine čestice ne mogu odvajati te je, uz dozvolu ministarstva, Okružna komisija u Osijeku donijela novu odluku kojom je, od ukupno 52 j. i 441 čhv. kao crkveni maksimum ostavila 17 j. i 323 čhv., neplodne zemlje još 2 j. i 166 čhv., otuđenih dijelova posjeda 1 j. i 1083 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 31 j. i 469 čhv.⁴⁶⁹ Na ovu odluku bila je dozvoljena žalba, no crkvena općina se nije žalila.

Parohija Bolomača

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 20. ožujka 1946. godine u Slavonskoj Požegi, u prisutnosti članova mjesnog odbora i agrarnih interesenata. Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu donijela je odluku kojom je, od ukupno 23 j. i 209 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 465 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 5 j. i 1344 čhv.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 789/46, 7. ožujak 1946., kut. 107.

⁴⁶⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjaska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, br. 65034 -VII-57931-1946 od 25. veljače 1946., kut. 107.

⁴⁶⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 8013/47, 2. srpanj 1947., kut. 107.

⁴⁷⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavonskom Brodu*, 1080/46, 29. ožujak 1946., kut. 68a.

Čakovci (parohijalna zaklada)

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede Parohijalne zaklade SPC-a u Čakovcima održana je 25. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku, od ukupno 26 j. i 1325 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohijalnoj zakladi ostavljeno je 17 j. i 229 čhv., za mjesno groblje 1 j. i 1183 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 7 j. i 1513 čhv.⁴⁷¹

Srpska pravoslavna crkvena općina Čečavac

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 20. ožujka 1946. godine u Slavonskoj Požegi, a na njoj su sudjelovali predsjednik crkvene općine Joca Musić i mjesni agrarni interesenti. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavanskom Brodu donijela je odluku kojom je, u ime zemljišnog maksimuma, crkvenoj općini Čečavac ostavljeno 17 j. i 456 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 12 j. i 525 čhv.⁴⁷² Crkvena općina se žalila na odluku budući da je u ostavljenom maksimumu bilo i neplodne zemlje.⁴⁷³ Žalba je djelomično prihvaćena te je drugostupanjskom odlukom, od ukupno 29 j. i 981 čhv., kao crkveni maksimum ostavljeno 17 j. i 560 čhv., potom neplodne zemlje još 2 j. i 73 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 10 j. i 348 čhv.⁴⁷⁴

Parohija Darda

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Darda održana je 22. veljače 1946. godine. Na njoj je sudjelovao predstavnik parohije te članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, u ime zemljišnog maksimuma, parohiji Darda ostavljeno 17 j. i 466 čhv., dok je za potrebe agrarne reforme ekspropirano 25 j. i 570 čhv., a za potrebe mjesne škole ekspropirana je i dodatna čestica od 185 čhv.⁴⁷⁵ Parohija se žalila na tu odluku, budući da je u ostavljenom maksimumu bilo i neplodne zemlje, a i zemlja

⁴⁷¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 795/46, 8. ožujak 1946., kut. 58.

⁴⁷² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavanskom Brodu* 923/46, 27. ožujak 1946., kut. 68.

⁴⁷³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavanskom Brodu* 923/46, 27. ožujak 1946., kut. 68.

⁴⁷⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 54.709-VII-48.464-1946, Zagreb, 23. kolovoz 1946., kut. 68.

⁴⁷⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 605/46, 9. ožujak 1946., kut. 68.

koja je ostavljena bila je slabije kvalitete. Većim dijelom žalba je prihvaćena te je drugostupanjskom odlukom, od ukupno 42 j. i 1221 čhv., kao crkveni maksimum ostavljeno 17 j. i 604 čhv., neplodne zemlje 2 j. i 249 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 23 j. i 368 čhv.⁴⁷⁶

Srpska pravoslavna crkvena općina Daruvar

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede srpske pravoslavne općine Daruvar održana je 27. siječnja 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti, koji su donijeli odluku bez prisutnosti predstavnika crkvene općine. Zbog manjkavosti postupka te naknadne žalbe SPC-a, odluka je poništena te je 6. veljače 1946. godine provedena nova rasprava u prisutnosti predstavnika crkvene općine.⁴⁷⁷ Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru donijela je novu odluku kojom je, od ukupno 27 j. i 822 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma općini ostavljeno 17 j. i 208 čhv., neplodne zemlje 1 j. i 614 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 9 j.⁴⁷⁸

Parohija Dobrović

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Dobrović održana je 11. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 22 j. i 286 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 870 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 4 j. i 1016 čhv.⁴⁷⁹

Srpska pravoslavna crkvena općina Doljani

Nakon rasprave o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede srpske pravoslavne općine Doljani, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru donijela je odluku o crkvenom maksimumu i posjedima koji su se trebali ekspropirati za potrebe agrarne

⁴⁷⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 30.814-VII-47., Zagreb, 5. lipanj 1947., kut 4.

⁴⁷⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru* 889/46, 11. ožujak 1946., donesena na temelju odluke Odjela za agr... pri MPiŠ NRH 8909-VII-5377-46, 22. veljače 1946., kut. 15.

⁴⁷⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru* 889/46, 11. ožujak 1946., donesena na temelju odluke Odjela za agr... pri MPiŠ NRH 8909-VII-5377-46, 22. veljače 1946., kut. 15.

⁴⁷⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 336/46, 19. veljače 1946., kut. 60.

reformu.⁴⁸⁰ Prilikom identifikacije zemljišta, utvrđeno je da su dvije parcele koje su ostavljene crkvenoj općini po osnovi maksimuma, okružene s ekspropriranim zemljištem pa su, u dogovoru s agrarnim interesentima, predstavnici srpske pravoslavne općine Doljani uputili prigovor koji je prihvaćen te je Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru donijela novu odluku kojom je, od ukupno 57 j. i 1285 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 506 čhv., kao i 1099 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije eksproprirano je 39 j. i 1280 čhv.⁴⁸¹

Parohija Donji Meljani

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Donji Meljani održana je 12. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti iz Donjih Meljana te predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 29 j. i 1327 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 880 čhv., a za potrebe agrarne reforme eksproprirano je 12 j. i 447 čhv.⁴⁸² Naknadno je ustanovljeno kako veličina posjeda nije bila točno navedena pa je odluka nadopunjena i preinačena. Tako je novom odlukom, od ukupno 37 j. i 1181 čhv. zemlje, kao crkveni maksimum parohiji ostavljeno 17 j. i 880 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije eksproprirano je 20 j. i 301 čhv.⁴⁸³

Parohija Gaboš

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Gaboš održana je 1. lipnja 1946. godine. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavenskom Brodu, od ukupno 45 j. i 501 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 604 čhv., kao i 2 j. i 549 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije eksproprirano je 25 j. i 948 čhv.

Srpska pravoslavna crkvena općina Gačište

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede srpske pravoslavne općine Gačište održana je 4. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti, bez prisutnosti crkvenoga predstavnika. Agrarni interesenti tražili

⁴⁸⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 173/46, 30. siječnja 1946., kut. 15.

⁴⁸¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 6021/46, 11. prosinca 1946., kut. 15.

⁴⁸² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 322/46, 18. veljače 1946., kut. 60.

⁴⁸³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 570/46, 4. ožujka 1946., kut. 60.

su da se pravoslavnoj općini ostavi svega 12 j. zemlje, ali su, nakon utvrđivanja ukupne količine posjeda, odlučili da joj se ostavi maksimum od 10 ha. Na temelju te rasprave, a odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 88 j. i 991 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma crkvenoj općini ostavljeno je 17 j. i 637 čhv., kao i 1 j. i 638 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije eksproprirano je 69 j. i 1316 čhv.⁴⁸⁴

Parohija Gornja Bukovica

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Gornja Bukovica održana je 11. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti, bez prisutnosti predstavnika parohije. Na temelju te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru donijela je odluku kojom je, od ukupno 37 j. i 1472 čhv. zemlje, u ime crkvenog maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 1358 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije eksproprirano je 20 j. i 114 čhv.⁴⁸⁵

Parohija Gradište

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 20. ožujka 1946. godine u Slavenskoj Požegi. Nakon rasprave na kojoj su bili prisutni članovi mjesnog odbora, gradiški paroh Konstantin Rađenović i agrarni interesenti Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavenskom Brodu donijela je odluku kojom je, od ukupno 33 j. i 1567 čhv. zemlje, u ime crkvenog maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 865 čhv., a za potrebe agrarne reforme eksproprirano je 16 j. i 704 čhv.⁴⁸⁶ Na tu odluku su se žalili predstavnici parohije jer je u ostavljeni zemljišni maksimum ubrojena i čestica na kojoj se nalazio parohijski dom, kao i još nekoliko čestica neplodnih površina. Ministarstvo je potom poništilo odluku te se trebala ponovno provesti rasprava i donijeti nova prvostupanjska odluka.⁴⁸⁷ Tako je Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavenskom Brodu donijela novu odluku kojom je, u ime zemljišnog maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 572 čhv., potom i 1458 čhv.

⁴⁸⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 303/46, 15. veljače 1946., kut. 86.

⁴⁸⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 335/46, 19. veljače 1946. god., kut. 60.

⁴⁸⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavenskom Brodu*, 925/46, 27. ožujka 1946., kut. 68.

⁴⁸⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 37744-VII-35423/1946., Zagreb, 19. lipnja 1946., kut 68.

neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 15 j. i 1137 čhv.⁴⁸⁸

Srpska pravoslavna crkvena općina Ilok

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 25. veljače 1946. godine, u prisutnosti članova mjesnog odbora, agrarnih interesenata te predstavnika crkvene općine. Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 51 j. i 1195 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 416 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 34 j. i 779 čhv.⁴⁸⁹

Parohija Ivoševci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Ivoševci održana je 13. svibnja 1946. godine u Benkovcu. Na njoj su sudjelovali članovi Mjesnog odbora i agrarni interesenti, bez prisutnosti predstavnika parohije. Na temelju te rasprave, Oblasna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Splitu donijela je odluku kojom je, od ukupno 12 hektara i 7048 m² zemlje, u ime crkvenog maksimuma parohiji ostavljeno 10 hektara i 4307 m²., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 2 hektara i 26 m². Iako nije navedeno iz odluke Oblasne komisije je razvidno da je parohiji ostavljeno 2715 m² neplodne zemlje.⁴⁹⁰

Srpska pravoslavna crkvena općina Jesenak

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede srpske pravoslavne općine Jesenak održana je 28. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti, bez prisutnosti crkvenoga predstavnika. Na temelju te rasprave Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Karlovcu donijela je odluku koja je potom bila i preinačena zbog određenih nelogičnosti u raspodjeli posjeda i žalbe predstavnika crkvene općine te je Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva donijelo drugostupanjsku odluku kojom je, od ukupno 154 j. zemlje, po osnovi maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i

⁴⁸⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavonskom Brodu*, 3062/46, 31. kolovoza 1946., kut. 68.

⁴⁸⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 860/46, 11. ožujka 1946., kut. 109.

⁴⁹⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Oblasne kom...Splitu*, 1406/46, 15. svibnja.1946., kut. 123. Zbog ujednačavanja hektri i kvadratni metri su u tabličnom pregledu pretvoreni u jutre i četvorne hvate (vidi TABLICU 4. – Ivoševci).

604 čhv., 1261 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 135 j. i 1335 čhv.⁴⁹¹

Parohija Kapelna

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Kapelna održana je 6. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti iz Kapelne, bez prisutnosti predstavnika parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku, od ukupno 30 j. i 1146 čhv. zemlje, parohiji je ostavljen maksimum od 16 j. i 1227 čhv. u kojem je bilo i 1049 čhv. neplodne zemlje. Iako je postojala osnova za žalbu zbog uvrštavanja neplodne zemlje u crkveni maksimum, ista nije uložena pa je odluka postala punopravna.⁴⁹² Istom odlukom, za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 13 j. i 1519 čhv.⁴⁹³

Parohija Klisa

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Klisa održana je 4. veljače 1946. godine u Virovitici. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti iz Klise, bez prisutnosti predstavnika parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 37 j. i 396 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 632 čhv., kao i 372 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 19 j. i 992 čhv.⁴⁹⁴. Nakon identifikacije posjeda od strane geodetskog odjela Kotarskog narodnog odbora, odluka je preinačena u onom dijelu koji se nije gruntovno slagao sa stanjem u naravi te je u konačnici, od ukupno 37 j. i 599 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 380 čhv., 1244 čhv. neplodnog zemljišta, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 19 j. i 575 čhv.⁴⁹⁵

Srpska pravoslavna crkvena općina Kneževi Vinogradi

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede crkvene općine Kneževi Vinogradi održana je 20. veljače 1946. godine. Na njoj je sudjelovao predstavnik crkvene

⁴⁹¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 37.859-VII-1947., 23. srpnja 1947., kut. 41.

⁴⁹² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 360/46, 3.ožujak 1946., kut. 68.

⁴⁹³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 360/46, 3.ožujak 1946., kut. 68.

⁴⁹⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 298/46, 15. veljače 1946., kut. 86.

⁴⁹⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 1892/47, 20. travnja 1946., kut. 86.

općine te članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, u ime zemljišnog maksimuma, crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 106 čhv., za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 39 j. i 957 čhv., dok je za potrebe mjesne škole ekspropirana i dodatna čestica od 473 čhv.⁴⁹⁶ Iako se crkvena općina nije žalila na navedenu odluku, naknadno je utvrđeno da su ekspropirane i čestice koje su se smatrale neplodnom zemljom. Stoga je donesena nova preinačena odluka kojom je, od ukupno 56 j. i 1536 čhv., kao crkveni maksimum ostavljeno 17 j. i 106 čhv., potom još i neplodne zemlje 3 j. i 385 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 36 j. i 1045 čhv.⁴⁹⁷

Parohija Kućanci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Kućanci održana je 6. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti iz Kućanaca te predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku, od ukupno 84 j. i 327 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma parohiji je ostavljeno 16 j. i 1442 čhv., u što je ubrojeno i 610 čhv. neplodne zemlje. Za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 67 j. i 485 čhv. zemlje.⁴⁹⁸

Parohija Kusonje

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Kusonje održana je 19. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti i predstavnik parohije. Na raspravi su agrarni interesenti tražili da se parohiji oduzme sva zemlja, budući da ima mnogo sirotinje, a da paroh živi od onoga što mu da narod.⁴⁹⁹ Prijedlog nije prihvaćen te je Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru donijela prvostupanjsku odluku o crkvenom maksimumu i ekspropiranom zemljištu.⁵⁰⁰ Na tu se odluku paroh žalio, i to prvenstveno zbog rascjepkanosti zemlje. Žalba je djelomično prihvaćena te je donesena nova odluka kojom je, od ukupno 34 j. i 276 čhv. zemlje, po osnovi

⁴⁹⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 590/46, 10. ožujka 1946., kut. 4.

⁴⁹⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 5781/47, 26. travnja 1947., kut. 4.

⁴⁹⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 359/46, 3. ožujka 1946., kut. 21.

⁴⁹⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 594/46, 3. svibnja 1946., kut. 56.

⁵⁰⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 594/46, 3. svibnja 1946., kut. 56.

maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 640 čhv., potom 1 j.. 1044 čhv. neplodnog tla, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 15 j. i 192 čhv.⁵⁰¹

Parohija Laze (Novi Jankovci)

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Laze održana je 25. veljače 1946. u Vinkovcima. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti iz Suhe Mlake te paroh Miloš Gavrilović. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavanskom Brodu, od ukupno 60 j. i 434 čhv., u ime zemljišnog maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 764 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 42 j. i 1270 čhv.⁵⁰²

Parohija Lisičine

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Lisičine održana je 12. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 52 j. i 1238 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 16 j. i 1462 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 35 j. i 1376 čhv.⁵⁰³ Nakon manjih ispravaka, 17. svibnja 1947. godine donesena je i konačna odluka Okružne komisije u Daruvaru koja nije utjecala na ostavljeni crkveni maksimum.⁵⁰⁴

Parohija Mala Črešnjevica

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 21. veljače 1946. godine, a na njoj su sudjelovali predstavnik crkvenog odbora Gjuro Vidaković te mjesni agrarni interesenti. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bjelovaru donijela je odluku kojom je, od ukupno 31 j. 328 čhv., u ime zemljišnog maksimuma parohiji Mala Črešnjevica ostavljeno 17 j. i 610 čhv., neplodnog zemljišta 731 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 13 j. i 587 čhv.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 594/46, 2.ožujak1946., kut. 56.

⁵⁰² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...Slavonskom Brodu*, 1480/46, 11.travanj 1946., kut. 90.

⁵⁰³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru* 1321/46, 19. veljače 1946., kut. 60.

⁵⁰⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 4736/46, 17. svibanj 1946., uz nadopunu *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 2736/47, 17. svibanj 1947., kut. 60.

⁵⁰⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom... u Bjelovaru* 730/46, 13. ožujak 1946., kut. 12.

Parohija Marinci (*Parohijalna zaklada*)

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede Parohijalne zaklade SPC-a u Marincima održana je 26. veljače 1946. godine.⁵⁰⁶ Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku, od ukupno 29 j. i 279 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohijalnoj zakladi ostavljeno je 17 j. i 202 čhv., za mjesno groblje 1427 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 11 j. i 250 čhv.⁵⁰⁷

Srpska pravoslavna crkvena općina Markušica

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 26. ožujka 1946. godine u Ivankovu, a na njoj su sudjelovali predsjednik crkvene općine Koja Prekodravec te mjesni agrarni interesenti. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu donijela je odluku kojom je, od ukupno 31 j. 1493 čhv., u ime zemljišnog maksimuma, crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 720 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 14 j. i 773 čhv. U ostavljenom maksimumu bile su i čestice koje su trebale, kao neplodne, biti izuzete iz agrarne rasprave, čime bi u naravi, crkvenoj općini ostala veća količina posjeda.⁵⁰⁸

Parohija Medinci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Medinci održana je 11. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti iz Medinaca i predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju iz Daruvara, od ukupno 43 j. i 1236 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 870 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 26 j. i 366 čhv.⁵⁰⁹

Parohija Mikleuš

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Mikleuš održana je 12. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti

⁵⁰⁶ U dokumentima se koristio naziv *Parohijalna zaklada grčko-istočna u Marincima* (prema katastru, a ne *Parohijalna zaklada SPC-a u Marincima* što joj je bio tadašnji naziv)

⁵⁰⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom... Osijeku*, 1681/46, 2. ožujak 1946., kut. 58

⁵⁰⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom... u Slavonskom Brodu* 1484/46, 15. travanj 1946., 106.

⁵⁰⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom... u Daruvaru* 338/46, 19. veljače 1946., kut. 60.

iz Mikleuša i predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju iz Daruvara, od ukupno 18 j. i 1464 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 985 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropiriran je 1 j. i 479 čhv. zemlje.⁵¹⁰

Parohija Mikleuševci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 20. ožujka 1946. godine. Nakon rasprave na kojoj su bili prisutni članovi mjesnog odbora, predstavnik parohije i agrarni interesenti, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 32 j. i 1573 čhv. zemlje, u ime crkvenog maksimuma parohiji ostavljeno svega 1416 čhv., za groblje još 1 j. i 1180 čhv., dok je za potrebe agrarne reforme ekspropirano 30 j. i 1573 čhv.⁵¹¹ Na tu odluku predstavnici parohije su se žalili, tražeći da im se ostavi zakonski maksimum od 10 hektara te neplodno zemljište. Ministarstvo je prihvatilo žalbu i donijelo drugostupanjsku odluku kojom je od ukupno 30 j. i 1140 čhv., u ime zemljišnog maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 604 čhv., 1 j. i 1517 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 11 j. i 619 čhv.⁵¹²

Parohija Mikleuška

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Mikleuška održana je 16. veljače 1945. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti iz Mikleuša i predstavnici parohije Andrija Kovačević, Pavle Vlajsović i Dušan Vlahović. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bjelovaru, od ukupno 53 j. i 968 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 610 čhv., neplodnog zemljišta 1 j. 994 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 34 j. i 964 čhv. zemlje.⁵¹³

Srpska pravoslavna crkvena općina Mogorić

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne održana je 31. svibnja 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti. Odlukom Okružne komisije za

⁵¹⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru* 337/46, 19. veljače 1946., kut. 60.

⁵¹¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku* nečitljiv broj/46, 1. ožujak 1946., kut. 58.

⁵¹² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 69.232-VII-61.478-1946., 5. listopada 1946.

⁵¹³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Bjelovaru* 921/46, 22. ožujak 1946., kut. 59.

agrarnu reformu i kolonizaciju za Liku u Gospiću, od ukupno 33 j. i 887 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 604 čhv., neplodnog zemljišta 556 čhv. te 3 j. 1081 čhv. površina koje se nisu smatrale sastavnim dijelom posjeda, a u katastru su bile zavedene kao vlasništvo crkvene općine, dok je za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano 12 j. i 245 čhv. zemlje. Crkvena općina je uložila žalbu na tu odluku, no žalba je odbačena.⁵¹⁴

Srpska pravoslavna crkvena općina Mohovo

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede srpske pravoslavne općine Mohovo održana je 26. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti, uz prisutnost predstavnika crkvene općine. Zbog manjkavosti postupka u raspodjeli pojedinih zemljišnih čestica, donesena odluka je poništena iako se crkvena općina nije žalila, te je 10. svibnja 1947. godine Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela novu i konačnu prvostupanjsku odluku kojom je, od ukupno 72 j. i 274 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma općini ostavljeno 17 j. i 287 čhv., neplodne zemlje 1268 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 54 j. i 319 čhv.⁵¹⁵

Parohija Nabrđe

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Nabrđe održana je 19. ožujka 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora te agrarni interesenti iz Nabrđa. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju iz Slavenskog Broda, od ukupno 39 j. i 552 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 620 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropiriran je 21 j. i 1532 čhv. zemlje.⁵¹⁶

Srpska pravoslavna crkvena općina Negoslavci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 25. veljače 1946. godine. Nakon rasprave na kojoj su bili prisutni članovi mjesnog odbora, predstavnik crkvene općine i agrarni interesenti, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je

⁵¹⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...za Liku u Gospiću*, 2240/46, 2. lipanj 1946., kut. 36.

⁵¹⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Nova prvostupanjska Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 6461/47, 10. svibanj 1947., kut. 58.

⁵¹⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavenskom Brodu*, 1076/46, 2. travanj 1946., kut. 106.

odluku kojom je, od ukupno 64 j. i 1001 čhv. zemlje, u ime crkvenog maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 817 čhv., za groblje 2 j. i 1509 čhv., za školu 396 čhv., dok je za potrebe agrarne reforme ekspropirano 43 j. i 1479 čhv.⁵¹⁷ Na odluku su se žalili predstavnici crkvene općine jer je u ostavljeni zemljišni maksimum ubrojena i čestica na kojoj se nalazio parohijski dom, kao i još nekoliko čestica neplodnih površina. Ministarstvo je poništilo odluku, nakon čega je Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela novu odluku kojom je, od ukupno 64 j. i 1001 čhv., u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 604 čhv. te 3 j. i 1415 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 43 j. i 582 čhv.⁵¹⁸

Parohija Nova Gradiška

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Nova Gradiška održana je 11. ožujka 1946. godine. Na njoj su, uz mjesnog paroha Milana Dimića i odvjetnika Simu Živkovića, sudjelovali i članovi mjesnog odbora te agrarni interesenti iz Nove Gradiške. Prvostupanjskom odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu, od ukupno 32 j. i 475 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 850 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 14 j. i 1225 čhv.⁵¹⁹ Predstavnici parohije žalili su se Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva NRH, tvrdeći da se radi o vlasništvu ukupno pet parohija, kao i to da je u crkveni maksimum ubrojeno i neplodno zemljište.⁵²⁰ Žalbi je udovoljeno u dijelu koji se odnosio na ostavljeni maksimum jer je ustanovljeno da su u crkveni maksimum ubrojene i neobrađive površine. U dijelu koji se odnosio na parohije Šumletinci, Davor, Staro Petrovo selo i Zapolje nije udovoljeno, uz obrazloženje da su navedene parohije ukinute još za Kraljevine Jugoslavije, kada su pripojene Novogradiškoj parohiji. Drugostupanjskom odlukom, parohiji je ostavljen maksimum od 17 j. i 1117 čhv., potom neplodnog zemljišta od 4 j. i 1029 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 9 j. i 1529 čhv.⁵²¹

⁵¹⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom... Osijek*, 796/46, 8. ožujak 1946., kut. 106.

⁵¹⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Nova prvostupanjska Odluka Okružne kom... Osijek*, 4016/46, 4. ožujak 1946., kut. 106.

⁵¹⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavonskom Brodu*, 612/46, 16. ožujak 1946., kut. 86.

⁵²⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 5027/46, 11. studeni 1946., kut. 86.

⁵²¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 52451-VII-47141-1946., 24. rujan 1946., kut. 86.

Parohija Oljasi

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Oljasi održana je 20. veljače 1946. godine u Slavonskoj Požegi. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, predstavnik parohije Savo Grujić te agrarni interesenti. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu, od ukupno 28 j. i 426 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 1065 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 10 j. i 961 čhv.⁵²²

Parohija Orolik

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Orolik održana je 25. veljače 1946. u Nijemcima. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti iz Orolika te predstavnik parohije Pave Ostojić. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu, od ukupno 38 j. i 759 čhv., u ime zemljišnog maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 603 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 21 j. i 156 čhv.⁵²³

Parohija Ostrvo

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Ostrvo održana je 13. rujna 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti te predstavnik parohije Stevo Gluvaković. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu, od ukupno 53 j. i 1475 čhv., u ime zemljišnog maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 748 čhv., neplodnog zemljišta 1358 čhv. dok je za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 35 j. i 969 čhv.⁵²⁴

Srpska pravoslavna općina Pačetin

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede srpske pravoslavne općine Pačetin održana je 2. ožujka 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti, uz prisutnost predstavnika crkvene općine. Zbog manjkavosti postupka u raspodjeli pojedinih zemljišnih čestica, prvotna odluka je poništena te je 10. svibnja 1947. godine Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela

⁵²² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavonskom brodu*, 1085/46, 30. ožujak 1946., kut. 68..

⁵²³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavonskom Brodu*, 1477/46, 11. travanj 1946., kut. 60.

⁵²⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavonskom Brodu*, 4771/46, 18. rujna 1946., kut. 76.

novu i konačnu prvostupanjsku odluku kojom je, od ukupno 23 j. i 1226 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma općini ostavljeno 17 j. i 936 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 6 j. i 290 čhv.⁵²⁵

Srpska pravoslavna općina Petrovci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 26. veljače 1946. godine, a na njoj su sudjelovali predstavnik crkvene općine i mjesni agrarni interesenti. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, u ime zemljišnog maksimuma, crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 549 čhv., a za potrebe agrarne reforme je ekspropirano 63 j. i 369 čhv. Crkvena općina se žalila na odluku, budući da je u ostavljenom maksimumu bilo neplodne zemlje. Žalba je prihvaćena te je drugostupanjskom odlukom ministarstva, od ukupno 78 j. i 684 čhv., kao crkveni maksimum ostavljeno 17 j. i 604 čhv., neplodne zemlje još 765 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 60 j. i 915 čhv.⁵²⁶

Parohija Podravska Slatina

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Podravska Slatina održana je 12. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti iz Slatine te predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 34 j. i 835 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 238 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 17 j. i 597 čhv.⁵²⁷

Parohija Poganovci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Poganovci održana je 12. veljače 1946. godine. Od ukupno 24 j. i 292 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 16 j. i 1005 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 7 j. i 887 čhv.⁵²⁸

⁵²⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...Osijeku*, 6441/47, 10. svibanj 1947., kut. 109.

⁵²⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 3820-VII-1947., Zagreb, 18. veljače 1947., kut. 56.

⁵²⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 321/46, 18. veljače 1946., kut. 60.

⁵²⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku* 435/46, 5. ožujak 1946., kut. 61.

Srpska pravoslavna crkvena općina Popovac

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Popovac održana je 21. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku, od ukupno 45 j. i 774 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 604 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 28 j. i 170 čhv.⁵²⁹

Parohija Poučje

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Poučje održana je 19. ožujka 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora te agrarni interesenti. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavenskom Brodu, od ukupno 34 j. i 145 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 834 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 16 j. i 911 čhv.⁵³⁰

Parohija Salnik

Izvorni dokumenti o održavanju rasprave za utvrđivanje objekata agrarne reforme za posjede parohije Salnik u dostupnim izvorima nisu sačuvani pa možemo samo pretpostaviti da je održana u prvom tromjesečju 1946. godine, ali ne znamo jesu li na njoj sudjelovali predstavnici parohije niti kakvu je odluku donijela Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bjelovaru. No sačuvan je dokument, odnosno preinačena odluka navedene Okružne komisije prema kojoj je, od ukupno 37 j. i 78 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 610 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 19 j. i 1068 čhv.⁵³¹

Parohija Smude

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Smude održana je 20. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 46 j. i 960 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 711 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 29 j. i 249 čhv.⁵³²

⁵²⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku* 596/46, 15.ožujak 1946., kut. 58.

⁵³⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavenskom Brodu* 1090/46, 2. travanj 1946., kut. 78.

⁵³¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Bjelovaru* 3924/46, 13. rujna 1946., kut. 11.

⁵³² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 335/46, 19. veljače 1946., kut. 60.

Srpska pravoslavna crkvena općina Soboština

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 20. ožujka 1946. godine u prisutnosti članova mjesnog odbora i agrarnih interesenata, bez prisutnosti predstavnika crkvene općine. Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu donijela je odluku kojom je, od ukupno 37 j. i 770 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 764 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 20 j. i 6 čhv.⁵³³ Na odluku se žalio Mjesni odbor agrarnih interesenata u Soboštini, i to zbog rascjepkanosti ostavljenih zemljišnih parcela. Drugostupanjskom odlukom je, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 610 čhv. te 1138 čhv. neplodnog tla, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 19 j. i 622 čhv.⁵³⁴

Parohija Suha Mlaka

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Suha Mlaka održana je 9. veljače 1946. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti iz Suhe Mlake, bez prisutnosti predstavnika parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku, od ukupno 20 j. i 784 čhv., u ime zemljišnog maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 452 čhv. U maksimum je ubrojeno i 384 čhv. neplodne zemlje. Za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 3 j. i 332 čhv.⁵³⁵

Srpska pravoslavna crkvena općina Šarengrad

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 25. veljače 1946. godine. Nakon rasprave na kojoj su bili prisutni članovi mjesnog odbora, predstavnik crkvene općine i agrarni interesenti, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 25 j. i 994 čhv. zemlje, u ime crkvenog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 503 čhv., za groblje 1274 čhv., dok je za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano 7 j. i 817 čhv.⁵³⁶ Na odluku se žalila crkvena općina jer je u ostavljeni zemljišni maksimum ubrojena i čestica na kojoj se nalazio parohijski dom, kao i još nekoliko čestica neplodnih površina. Ministarstvo je prihvatilo žalbu te je donijelo

⁵³³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavonskom Brodu*, 931/46, 27. ožujak 1946., kut. 68.

⁵³⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 60262-VII-54220/1946., Zagreb, 12. rujan 1946., kut. 68.

⁵³⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 401/46, 6. ožujak 1946., kut. 49.

⁵³⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 858/46, 10. ožujak 1946., kut. 105.

drugostupanjsku odluku kojom je, od ukupno 25 j. 994 čhv., u ime zemljišnog maksimuma parohiji ostavljeno 17 j. i 604 čhv., potom 1 j. i 205 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 7 j. i 118 čhv.⁵³⁷

Srpska pravoslavna crkvena općina Šidski Banovci (Banovci)

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede crkvene općine Šidski Banovci održana je 25. veljače 1946. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora i agrarni interesenti iz Suhe Mlake te predsjednik crkvene općine Đoka Stanivaković. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu, od ukupno 54 j. i 898 čhv., u ime zemljišnog maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 603 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 37 j. i 185 čhv.⁵³⁸

Srpska pravoslavna crkvena općina Toranj

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije srpske pravoslavne općine Toranj održana je 19. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik crkvene općine. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 22 j. i 1597 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma crkvenoj općini ostavljeno je 17 j. i 652 čhv., 1 j. i 1133 čhv. neplodnog tla, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 3 j. i 1412 čhv.⁵³⁹

Srpska pravoslavna crkvena općina Tovarnik

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije srpske pravoslavne općine Tovarnik održana je 25. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik crkvene općine. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku, od ukupno 37 j. i 1253 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma crkvenoj općini ostavljeno je 17 j. i 364 čhv., za mjesno groblje još 1 j. i 1468 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 18 j. i 1021 čhv.⁵⁴⁰

⁵³⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 65085-VII-57966-1946., Zagreb, 10. listopada 1946., kut. 105.

⁵³⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavonskom Brodu* 1482/46, 11. travanj 1946., kut. 77.

⁵³⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 536/46, 29. veljače 1946., kut. 56

⁵⁴⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 756/46, 6. ožujka 1946., kut. 77.

Srpska pravoslavna crkvena općina Treštanovci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 20. ožujka 1946. godine u Slavonskoj Požegi u prisutnosti članova mjesnog odbora, predstavnika crkvene općine paroha Đure Jovanovića i agrarnih interesenata. Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu donijela je odluku kojom je, od ukupno 42 j. i 707 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 482 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 25 j. i 225 čhv.⁵⁴¹ Crkvena općina žalila se na odluku te je tražila preraspodjelu pojedinih oranica radi izbjegavanja rascjepkanosti crkvenog zemljišta.⁵⁴² Žalba je prihvaćena te je drugostupanjskom odlukom prihvaćena zamjena parcela maksimuma s ekspropiranim parcelama te je došlo do minimalnih promjena u ukupnoj količini ostavljene i ekspropirane zemlje. Novom odlukom, crkvenoj općini je u ime zemljišnog maksimuma ostavljeno 17 j. i 304 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 25 j. i 403 čhv.⁵⁴³

Srpska pravoslavna crkvena općina Trpinja

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede crkvene općine Trpinja održana je 25. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik crkvene općine. Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku, no naknadno je ustanovljeno kako u njoj nije bila točno navedena veličina posjeda pa je nadopunjena i preinačena. Novom odlukom, od ukupno 95 j. i 136 čhv. zemlje, kao crkveni maksimum crkvenoj je općini ostavljeno 17 j. i 570 čhv., neplodnog tla 4 j. i 642 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 73 j. i 524 čhv.⁵⁴⁴

Parohija Turčević Polje

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Turčević Polje održana je 06. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, bez prisustva predstavnika parohije, te agrarni interesenti. Odlukom Okružne komisije za agrarnu

⁵⁴¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavonskom Brodu* 1082/46, 28. ožujka 1946., kut. 68.

⁵⁴² Pozivali su se na čl. 25 *Zakona o agrarnoj reformi* prema kojem se maksimum određuje tako da čini što zaokruženiju gospodarsku cjelinu oko posjeda. Jednako tako, pri njegovom se određivanju, u granicama mogućnosti, trebao uzimati u obzir i prijedlog vlasnika.

⁵⁴³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 37742-VII-535318-1946., Zagreb, 17. lipnja 1946., kut. 68.

⁵⁴⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Preinačena Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 8696/47, 3. srpnja 1947., kut. 59.

reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 18 j. i 342 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 16 j. i 1572 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropiriran je 1 j. i 370 čhv.⁵⁴⁵

Parohija Uljanik

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Uljanik održana je 28. siječnja 1946. godine. Na temelju te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru donijela je odluku o crkvenom maksimumu i ekspropiriranom zemljištu za potrebe agrarne reforme i kolonizacije.⁵⁴⁶ Protiv te odluke žalio se predsjednik srpske crkvene pravoslavne općine zbog toga što su obuhvaćene i nekretnine koje nisu bile vlasništvo crkvene općine, nego škole u Uljaniku.⁵⁴⁷ Ponovne rasprave održane su 21. veljače i 7. ožujka 1946. godine, na temelju kojih je Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru donijela novu odluku kojom je, od ukupno 39 j. i 1588 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 458 čhv., potom 1573 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropiriran je 21 j. i 1157 čhv.⁵⁴⁸ Međutim, zbog pisarskih pogrešaka, poništena je i ova odluka pa je 10. kolovoza 1946. godine donesena konačna prvostupanjska odluka kojom je, od ukupno 39 j. i 1388 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 58 čhv. te 1573 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropiriran je 21 j. i 1357 čhv.⁵⁴⁹

Parohija Veliki Bastaji

Rasprave o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Veliki Bastaji održane su 25. siječnja i 5. veljače 1946. godine. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik parohije. Temeljem tih rasprava, a odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 44 j. i 693 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 16 j. i 832 čhv., kao i groblje od 1 j. i 919 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 26 j. i 542 čhv.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 234/46, 7. veljače 1946., kut. 15.

⁵⁴⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 176/46, 30. siječnja 1946., kut. 15.

⁵⁴⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 191/46, 11. ožujka 1946., kut. 15.

⁵⁴⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 191/46, 11. ožujka 1946., kut. 15.

⁵⁴⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 3478/46, 10. kolovoz 1946., kut. 15.

⁵⁵⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 230/46, 5. veljače 1946., kut. 15.

Parohija Veliki Zdenci

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 15. veljače 1946. godine, a na njoj su sudjelovali predstavnici crkvenog odbora Uroš Gavran i Gjuro Glumbić te mjesni agrarni interesenti. Nakon rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bjelovaru donijela je odluku kojom je, od ukupno 24 j. 892 čhv., u ime zemljišnog maksimuma, parohiji Veliki Zdenci ostavljeno 17 j. i 607 čhv., neplodnog zemljišta 1 j. 337 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 5 j. i 1548 čhv.⁵⁵¹

Srpska pravoslavna crkvena općina Vera

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 26. veljače 1946. godine u prisutnosti članova mjesnog odbora, predstavnika crkvene općine i agrarnih interesenata. Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 364 j. i 1226 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 622 čhv., za mjesno groblje 1545 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 346 j. i 659 čhv.⁵⁵² Crkvena općina žalila se na odluku te je tražila da se crkvenoj općini i parohiji, kao zasebnim crkvenim posjedima, ostavi i odvojeni maksimum. Tražila se i preraspodjela pojedinih oranica te uvrštavanje neplodne zemlje u ostavljeni maksimum. Žalba nije prihvaćena u dijelu u kojem se tražio zaseban maksimum za parohiju i crkvenu općinu, uz obrazloženje da, sukladno točki 3 *Zakona o izmjenama zakona o provođenju agrarne reforme i kolonizacije*:

(...) svi posjedi koji pripadaju ili služe pojedinoj župi ili crkvenoj općini, smatraju se jednim posjedom.

Ipak, žalba je bila djelomično prihvaćena u dijelu u kojem se tražila preraspodjela pojedinih oranica te u dijelu u kojem je neplodna zemlja ubrojena u ostavljeni maksimum. Novom odlukom, od ukupno 364 j. 1226 čhv., u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini Vera ostavljeno je 17 j. i 604 čhv., neplodnog zemljišta 1 j. 727 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 345 j. i 1495 čhv.⁵⁵³

Srpska pravoslavna crkvena općina Vetovo

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 20. ožujka 1946. godine u Slavonskoj Požegi, u prisutnosti članova mjesnog odbora, agrarnih interesenata i predstavnika

⁵⁵¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Bjelovaru*, 712/46, 11. ožujak 1946., kut. 11.

⁵⁵² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 692/46, 4. ožujak 1946., kut. 57.

⁵⁵³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Drugostupanjaska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 89.718-VII-76.226/46, 31. prosinac 1946., kut. 57.

crkvene općine. Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavenskom Brodu donijela je odluku kojom je, od ukupno 31 j. i 717 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 836 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 13 j. i 1481 čhv.⁵⁵⁴

Parohija Vinkovci

Kao i u slučaju parohije Salnik, ni za parohiju Vinkovci nisu sačuvani izvorni dokumenti o održavanju rasprave za utvrđivanje objekata agrarne reforme, ali je iz drugostupanjske odluke razvidno da se održala krajem veljače 1946. godine. Drugostupanjskom odlukom, odnosno izmijenjenom i pravomoćnom drugostupanjskom odlukom, od ukupno 42 j. i 594 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj je općini ostavljeno 17 j. i 1443 čhv., potom 3 j. i 632 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 20 j. i 119 čhv. Prethodno otuđeni posjedi od strane fizičkih osoba iznosili su 1 j. i nisu bili predmet rasprave, kao ni konačne odluke Ministarstva poljoprivrede i šumarstva.⁵⁵⁵

Parohija Voćin

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Voćin održana je 16. veljače 1946. godine u Podravskoj Slatini. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, agrarni interesenti te predstavnik parohije. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 66 j. i 787 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 171 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 49 j. i 636 čhv.⁵⁵⁶ Pogreškom su ispuštene dvije katastarske čestice, a nije bilo navedeno ni neplodno zemljište pa je donesena nova odluka kojom je parohiji, po osnovi maksimuma, ostavljeno 17 j. i 124 čhv. zemlje, potom 729 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 48 j. i 1534 čhv.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavenskom Brodu*, 1087/46, 27.III.1946., kut. 68.

⁵⁵⁵ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Izmijenjena drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 3.824-VII-1947, 2. veljače 1947., kut. 58.

⁵⁵⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 890/46, 11. ožujak 1946., kut. 60.

⁵⁵⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 326/46, 19. veljače 1946., kut. 60.

Parohija Vrhovci grad

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede parohije Vrhovci grad održana je 20. veljače 1946. godine u Slavonskoj Požegi. Na njoj su sudjelovali članovi mjesnog odbora, predstavnik parohije Janko Grabusin te agrarni interesenti. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavanskom Brodu, od ukupno 28 j. i 426 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma parohiji je ostavljeno 17 j. i 849 čhv., a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije eksproprirano je 10 j. i 1177 čhv.⁵⁵⁸

Srpska pravoslavna crkvena općina Vukovar

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede ove pravoslavne općine održana je krajem veljače 1946. godine, temeljem koje je Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela odluku o ostavljenom maksimumu te ekspropriranim posjedima. No predstavnici crkvene općine su se žalili te je žalba prihvaćena zbog niza manjkavosti, a ponajviše zbog velikog nerazmjera u zemljišnim knjigama, katastru i naravi za pojedine čestice.⁵⁵⁹ Sukladno odluci ministarstva, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku, 7. travnja 1947. godine donijela je novu prvostupanjsku odluku kojom je, od ukupno 52 j. 927 čhv., u ime zemljišnog maksimuma, crkvenoj općini Vukovar ostavljeno 17 j. i 459 čhv., neplodnog zemljišta 1 j. i 188 čhv., a za potrebe agrarne reforme eksproprirano je 34 j. i 280 čhv. Predstavnici crkvene općine su se žalili i na novu prvostupanjsku odluku zbog izostanka pojedinih čestica koje su u naravi bile u njenom vlasništvu, kao i zbog toga što im je bila dodijeljena zemlje lošije kvalitete. Žalba je bila djelomično prihvaćena te je 4. studenog 1947. godine Ministarstvo poljoprivrede donijelo drugostupanjsku odluku kojom je, od ukupno 52 j. i 1412 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma crkvenoj općini ostavljeno 17 j. i 604 čhv. te 1 j. i 658 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije eksproprirano je 34 j. i 150 čhv.⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Slavanskom Brodu*, 1079/46, 29. ožujak 1946., kut. 68.

⁵⁵⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Žalba na prvostupanjsku odluku Okružne komisije u Slavanskom Brodu*, br. 65.089-VII-57.936-1946., 7. listopada 1946., kut. 69.

⁵⁶⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH *Drugostupanjska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, (43.929-VII-1947., 4. studeni 1947., kut. 70.

TABLICA 4. Pregled raspodjele zemljišta agrarnom reformom po crkvenim općinama i parohijama

Parohija/crkvena općina	Ukupna površina 28.8.1945.	Ostavljeni crkveni maksimum	Ostavljeno neplodne zemlje	Eksproprirano u zemljišni fond	Ukupno eksproprirano
Bobota	50 j. 1287 čhv.	17 j. 681 čhv.	2 j. 386. čhv.	31 j. 220 čhv.	cca 62%
Beli Manastir	39 j. 190 čhv.	17 j. 569 čhv.	-	21 j. 1221 čhv.	cca 58%
Bolman***	39 j. 205 čhv.	17 j. 237 čhv.	-	21 j. 1290 čhv.	cca 58%
Borovo	89 j. 1188 čhv.	17 j. 575 čhv.	6 j. 1153 čhv.	65 j. 1060 čhv.	cca 73%
Branjina	48 j. 770 čhv.	17 j. 604 čhv.	5 j. 875 čhv.	25 j. 891 čhv.	cca 52%
Brestovac	48 j. 1529 čhv.	16 j. 732 čhv.	-	32 j. 797 čhv.	cca 66%
Bršadin	52 j. 441 čhv.	17 j. 323 čhv.	3. j. 1249 čhv.	31 j. 469 čhv.	cca 61%
Bolomača	23 j. 209 čhv.	17 j. 465 čhv.	-	5 j. 1344 čhv.	cca 21,5%
Čakovci	26. j. 1325 čhv.	17 j. 229 čhv.	1 j. 1183 čhv.	7 j. 1513 čhv.	cca 30%
Čečavac	29 j. 981 čhv.	17 j. 560 čhv.	2 j. 73 čhv.	10 j. 348 čhv.	cca 34%
Darda	42 j. 1221 čhv.	17 j. 604 čhv.	2 j. 249 čhv.	23 j. 368 čhv.	cca 55 %
Daruvar	27 j. 822 čhv.	17 j. 208 čhv.	1 j. 614 čhv.	9 j.	cca 33 %
Dobrović	22 j. 286 čhv.	17 j. 870 čhv.	-	4 j. 1016 čhv.	cca 18 %
Doljani	57 j. 1285 čhv.	17 j. 506 čhv.	1099 čhv.	39 j. 1280 čhv.	cca 68 %
Donji Meljani	37 j. 1181 čhv.	17 j. 880 čhv.	-	20 j. 301 čhv.	cca 54%
Gaboš	45 j. 501 čhv.	17 j. 604 čhv.	2 j. 549 čhv.	25 j. 948 čhv.	cca 56%
Gaćište	88 j. 991 čhv.	17 j. 637 čhv.	1 j. 638 čhv.	69 j. 1316 čhv.	cca 78%
Gornja Bukovica	37 j. 1472 čhv.	17 j. 1358 čhv.	-	20 j. 114 čhv.	cca 54%
Gradište	33 j. 1567 čhv.	17 j. 572 čhv.	1458 čhv.	15 j. 1137 čhv.	cca 45%
Ilok	51 j. 1195 čhv.	17 j. 416 čhv.	-	34 j. 779 čhv.	cca 65%
Ivoševci	12 hek. 7048m ² (22 j. 123 čhv.)	10 hek. 4307 m ² (18 j. 201 čhv.)	2715 m ² (754 čhv.)	2 hek. 26 m ² (3 j. 768 čhv.)	cca 15 %
Jasenak	154 j.	17 j. 604 čhv.	1261 čhv.	135 j. 1335 čhv.	cca 89%
Kapelna	30 j. 1146 čhv.	16 j. 1227 čhv.*	-	13 j. 1519 čhv.	cca 43%
Klisa	37 j. 599 čhv.	17 j. 380 čhv.	1244 čhv.	19 j. 575 čhv.	cca 51%
Kneževi Vinogradi	56 j. 1536 čhv	17 j. 106 čhv.	3 j. 385 čhv.	36 j. 1045 čhv.	cca 65%
Kučanci	84 j. 327 čhv.	16 j. 1442 čhv.*	-	67 j. 485 čhv.	cca 79%
Kusonje	34 j. 276 čhv.	17 j. 640 čhv.	1 j. 1044 čhv.	15 j. 192 čhv.	cca 44%
Laze	60 j. 434 čhv.	17 j. 764 čhv.	-	42 j. 1270 čhv.	cca 70 %
Lisičine	52 j. 1238 čhv.	16 j. 1462 čhv.	-	35 j. 1376 čhv.	cca 67%
Mala Črešnjevica	31 j. 328 čhv.	17 j. 610 čhv.	731 čhv.	13 j. 587 čhv.	cca 44 %
Marinci	29 j. 279 čhv.	17 j. 202 čhv.	1427 čhv.	11 j. 250 čhv.	cca 45 %
Markušica	31 j. 1493 čhv.	17 j. 720 čhv.	-	14 j. 773 čhv.	cca 45%
Medinci	43 j. 1236 čhv.	17 j. 870 čhv.	-	26 j. 366 čhv.	cca 60%
Mikleuš	18 j. 1464 čhv.	17 j. 985 čhv.	-	1 j. 479 čhv.	cca 5,5%
Mikleuševci	30 j. 1140 čhv.	17 j. 604 čhv.	1 j. 1517 čhv.	11 j. 619 čhv.	cca 46%
Mikleuška	53 j. 968 čhv.	17 j. 610 čhv.	1 j. 994 čhv.	34 j. 964 čhv.	cca 64%
Mogorić****	33 j. 887 čhv. (-3 j. 1081 čhv.);	17 j. 604 čhv.	556 čhv.	12 j. 245 čhv.	cca 39 %
Mohovo	72 j. 274 čhv.	17 j. 287 čhv.	1268 čhv.	54 j. 319 čhv.	cca 75 %

Parohija/crkvena općina	Ukupna površina 28.8.1945.	Ostavljeni crkveni maksimum	Ostavljeno neplodne zemlje	Ekspropirirano u zemljišni fond	Ukupno ekspropirirano
Nabrđe	39 j. 552 čhv.	17 j. 620 čhv.	-	21 j. 1532 čhv.	cca 55 %
Negoslavci	64 j. 1001 čhv.	17 j. 604 čhv.	3 j. 1415 čhv.	43 j. 582 čhv.	cca 78 %
Nova Gradiška	32 j. 475 čhv.	17 j. 1117 čhv.	4 j. 1029 čhv.	9 j. 1529 čhv.	cca 28%
Oljasi	28 j. 426 čhv.	17 j. 1065 čhv.	-	10 j. 961 čhv.	cca 35%
Orolik	38 j. 759 čhv.	17 j. 603 čhv.	-	21 j. 156 čhv.	cca 56 %
Ostrvo	53 j. 1475 čhv.	17 j. 748 čhv.	1358 čhv.	35 j. 969 čhv.	cca 66 %
Pačetin	23 j. 1226 čhv.	17 j. 936 čhv.	-	6 j. 290 čhv.	cca 29%
Petrovci	78 j. 684 čhv.	17 j. 604 čhv.	765 čhv.	60 j. 915 čhv.	cca 77%
Podravska Slatina	34 j. 835 čhv.	17 j. 238 čhv.	-	17 j. 597 čhv.	cca 50%
Poganovci	24 j. 292 čhv.	16 j. 1005 čhv.	-	7 j. 887 čhv.	cca 30 %
Popovac	45 j. 774 čhv.	17 j. 604 čhv.	-	28 j. 170 čhv.	cca 63 %
Poučje	34 j. 145 čhv.	17 j. 834 čhv.	-	16 j. 911 čhv.	cca 49 %
Salnik	37 j. 78 čhv.	17 j. 610 čhv.	-	19 j. 1068 čhv.	cca 52 %
Smude	46 j. 960 čhv.	17 j. 711 čhv.	-	29 j. 249 čhv.	cca 63%
Sloboština	37 j. 770 čhv.	17 j. 610 čhv.	1138 čhv.	19 j. 622 čhv.	cca 51%
Suha Mlaka	20 j. 784 čhv.	17 j. 452 čhv.*	-	3 j. 332 čhv.	cca 15%
Šarengrad	25 j. 994 čhv.	17 j. 604 čhv.	1 j. 205 čhv.	7 j. 185 čhv.	cca 29%
Šidski Banovci	54 j. 898 čhv.	17 j. 603 čhv.	-	37 j. 295 čhv.	cca 69%
Toranj	22 j. 1597 čhv.	17 j. 652 čhv.	1 j. 1133 čhv.	3 j. 1412 čhv.	cca 13%
Tovarnik	37 j. 1253 čhv.	17 j. 364 čhv.	1 j. 1468 čhv.	18 j. 1021 čhv.	cca 49%
Trpinja	95 j. 136 čhv.	17 j. 570 čhv.	4 j. 642 čhv.	73 j. 524 čhv.	cca 77 %
Treštanovci	42 j. 707 čhv.	17 j. 304 čhv.	-	25 j. 403 čhv.	cca 59%
Turčević Polje	18 j. 342 čhv.	16 j. 1572 čhv.	-	1 j. 370 čhv.	cca 6 %
Uljanik	39 j. 1388 čhv.	17 j. 58 čhv.	1573 čhv.	21 j. 1357 čhv.	cca 53,5%
Veliki Bastaji	44 j. 693 čhv.	16 j. 832 čhv.	1 j. 919 čhv.	26 j. 542 čhv.	cca 59%
Veliki Zdenci	24 j. 892 čhv.	17 j. 607 čhv.	1 j. 337 čhv.	5 j. 1548 čhv.	cca 21%
Vera	364 j. 1226 čhv.	17 j. 604 čhv.	1 j. 727 čhv.	345 j. 1495 čhv.	cca 95 %
Vetovo	31 j. 717 čhv.	17 j. 836 čhv.	-	13 j. 1481 čhv.	cca 41,5%
Vinkovci**	42 (41) j. 594 čhv.	17 j. 1443 čhv.	3 j. 632 čhv.	20 j. 119 čhv.	cca 49%
Voćin	66 j. 787 čhv.	17 j. 124 čhv.	729 čhv.	48 j. 1534 čhv.	cca 72%
Vrhovci grad	28 j. 426 čhv.	17 j. 849 čhv.	-	10 j. 1177 čhv.	cca 36%
Vukovar	52 j. 1412 čhv.	17 j. 604 čhv.	1 j. 658 čhv.	34 j. 150 čhv.	cca 67%
Ukupno	3397 j. 610 čhv.	1212 j. 1413 čhv.	74 j. 235 čhv.	2110 j. 562 čhv.	cca 62%

* neplodna zemlja ubrojana je u ostavljeni maksimum

**otuđena zemlja u količini od 1 j. od strane fizičkih osoba nije bila predmet agrarne rasprave

*** za potrebe mjesne škole ekspropirirano je 278 čhv

**** u ukupnoj količini zavedeno je i 3 j. 1081 čhv. zemlje koje su u katastru navedene kao vlasništvo SPCO Mogorić ali se ne smatraju dijelom ovog posjeda, odnosno vlasništva navedene SPCO.

4.2.3. Agrarna reforma na manastirskim posjedima

Rasprave su započele 4. veljače 1946. godine za posjede manastira sv. Vavedenskog u Zabrdju, a potom su tijekom veljače bile održane i za posjede manastira sv. Nikole u Orahovici, Lepavini i Gomirju, a u svibnju za posjede manastira sv. Arhandela na Krki u Kistanju.

Manastir sv. Vavedenskog (Pakra) u Zabrdju

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede manastira sv. Vavedenskog održana je 4. veljače 1946. godine. Na njoj su, uz predstavnika manastira, sudjelovali i agrarni interesenti iz Bijele, Boraka i Vrijeske, budući da se posjed manastira prostirao na nekoliko katastarskih općina. Na raspravi su predstavnici agrarnih interesenata iz Bijele odlučili da će s područja svoje katastarske općine manastiru ostaviti 5 j. zemlje, interesenti iz Vrijeske 2 j., a interesenti iz Boraka su pristali ostaviti manastiru ostatak, budući da je na njihovom području bilo najviše manastirske zemlje. Temeljem navedene rasprave, a odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Daruvaru, od ukupno 1023 j. i 1079 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma manastiru je ostavljeno 17 j. i 970 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 1004 j. i 1555 čhv.⁵⁶¹ Budući da se naknadno pokazalo da je posjed veći, konačna odluka bila je donesena 17. svibnja 1947. godine. Tom odlukom ustanovljeno je da ukupni posjed manastira sv. Vavedenskog ima 1034 j. i 558 čhv. pa mu je, po osnovi maksimuma ostavljeno 17 j. i 1231 čhv., kao i 1j. i 154 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 1015 j. i 773 čhv.⁵⁶²

Manastir sv. Nikole u Orahovici

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme održana je 9. veljače 1946. godine. Na njoj su, uz predstavnika manastira, sudjelovali i članovi mjesnog odbora i agrarnih interesenata iz Orahovice. Temeljem te rasprave, Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku donijela je odluku kojom je, od ukupno 1466 j. i 1480 čhv., u ime zemljišnog maksimuma manastiru ostavljeno 17 j. i 635 čhv., kao i 112 čhv. zemlje za groblje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 1449 j. i 723 čhv.⁵⁶³

⁵⁶¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Daruvaru*, 217/46, 5. veljače 1947., kut. 15.

⁵⁶² HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom. u Daruvaru* 2739/47, 17. svibanj 1946., kut. 15.

⁵⁶³ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 402/46, 19. ožujak 1946., kut. 48.

Slično kao i u slučaju eksproprijacije posjeda Pakračke eparhije, na tu su odluku predstavnici manastira uložili žalbu, tražeći da se manastiru prizna status vjerske ustanove većeg značaja ili veće povijesne vrijednosti. Zahtjev je odbijen uz obrazloženje da za priznanje takvog statusa ne ispunjavaju zakonske uvjete. Jednaka obrazloženja bila su dobivena i na žalbe prvostupanijskih odluka za posjede manastira Gomirje, Lepavina i Krka.⁵⁶⁴ Ovo pitanje opterećivalo je odnose crkvenih i svjetovnih vlasti više od dva desetljeća. Ponekada je SPC-u služilo i kao sredstvo pritiska kako bi joj se u konačnici priznao traženi status, no problem je nastao zbog općina koje nisu bile u mogućnosti vratiti već podijeljene posjede. U studenom 1967. godine, na sjednici Komisije za vjerske poslove SR Hrvatske je bio donesen zaključak kojim se to pitanje trebalo riješiti u korist Crkve radi izbjegavanja daljnjih napetosti koje vladajućima nisu bile potrebne, poglavito nakon proglašenja makedonske autokefalnosti kada su odnosi SPC-a i vlasti bile na najnižoj razini:

Zakonom o agrarnoj reformi bilo je predviđeno da se za potrebe održavanja kulturno-historijskih spomenika ostavi maksimum zemljišne površine. Neki takvi objekti nisu dobili traženi maksimum i predstavnici SPC-a traže da se zakon poštuje (primjerice: postoji zahtjev za manastire Orahovica i Krka, a u pitanju su još i manastir Gomirje i Lepavina). Općine odgovaraju da nisu u mogućnosti udovoljiti zahtjevu, jer je manastirska zemlja već dodjeljena drugim interesentima, koji su i u posjedu. Za ovaj problem treba naći rješenje, bilo putem obeštećenja ili manastirima dodjeliti zemlju iz društvenog vlasništva, jer dok postoji ovaj problem, trpit će međusobni odnosi, ne samo na lokalnom, nego i na širem planu.⁵⁶⁵

Također, odbijen je i zahtjev da se crkvama u Orahovici, Slatinskom Drenovcu i Obradovcima ostavi po 10 ha manastirske zemlje radi njihova održavanja, uz obrazloženje da su u zemljišne knjige upisane kao manastirske parohije. Međutim, utvrđeno je da je povrijeđen propis člana 19 stavak 1 i članka 20 *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, jer su u ostavljenom maksimumu od 10 ha sadržane crkva i gospodarske zgrade. Tako se u završetku obrazloženja odluke Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske navodi da se prvostupanijska presuda ocjenjuje manjkavom, nepotpunom i protuzakonom te se predmet uputio na ponovnu raspravu i donošenje nove odluke.⁵⁶⁶ Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju potom donosi novu odluku kojom je, od ukupno 1466 j. i 1577 čhv., u ime

⁵⁶⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Oblasne kom. u Splitu* 1441/46, 13. svibanj 1946., (*Drugostupanijska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH, 373-VII-1947.*, od 7. siječnja 1947.), kut. 58.

⁵⁶⁵ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 8. studenog 1967.*

⁵⁶⁶ HDA, f. 1167 KARK NRH, 73417-VII-64093-1946, Zagreb, 29. listopada 1946., kut. 48.

zemljišnog maksimuma manastiru ostavljeno 17 j. i 765 čhv., kao i 1305 čhv. neplodne zemlje, a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 1448 j. i 1107 čhv.⁵⁶⁷

Manastir Lepavina

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede manastira Lepavina održana je 19. veljače 1946. godine. Na njoj su, uz predstavnike manastira Simeona Sekulja, Nikolu Marinkovića, Gjuru Milčića, Luku Devića, Gjuru Grujića, Gjuru Benaca i Milana Kekića, sudjelovali i agrarni interesenti iz Lepavine, Sokolovca, Donjara, Velikog Botinca, Malog Poganca, Prnjavora, Grdaka, Malog i Velikog Mućna, Male Grabićane i Velikog Branjeka jer se posjed manastira prostirao na nekoliko katastarskih općina. Temeljem navedene rasprave, a odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bjelovaru, od ukupno 448 j. i 1113 čhv. zemlje, po osnovi maksimuma manastiru je ostavljeno 17 j. i 610 čhv., neplodne zemlje 12 j. 336 čhv., a za potrebe agrarne reforme ekspropirano je 419 j. i 167 čhv.⁵⁶⁸

Manastir Gomirje

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede manastira Gomirje održana je 28. veljače 1946. godine. Na njoj su, uz predstavnika manastira sudjelovali i članovi mjesnog odbora i agrarnih interesenata. Na raspravi je najprije utvrđena razlika među ukupnim površinama po zemljišnim knjigama, katastru i naravi. Jednako kao i u slučaju manastira Orahovica, odbijen je zahtjev Crkvenog suda Gornjokarlovačke eparhije kao nadzorne vlasti manastira, da se za 6 parohija koje je manastir uzdržavao ostavi po 10 hektara manastirske zemlje. Odbijen je i zahtjev da se manastiru prizna status vjerske ustanove većeg značaja ili veće povijesne vrijednosti. U konačnici je, temeljem te rasprave i gore navedenih zaključaka, Okružna komisija u Karlovcu donijela odluku kojom je manastiru, od ukupno 654 j. i 9 čhv. zemlje, u ime zemljišnog maksimuma ostavljeno 17 j. i 604 čhv., neplodne zemlje (odnosno jezera, ribnjaka i močvara) 1 j. i 404 čhv. te 25 j. 665 čhv. površina koje se ne smatraju sastavnim dijelom posjeda, dok je za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano 609 j. i 1536 čhv.⁵⁶⁹ Naknadno je samo nadopunjena odluka Okružne komisije

⁵⁶⁷ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 9135/47, 21. kolovoz 1947., kut. 48.

⁵⁶⁸ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Bjelovaru*, 994/46, 23. ožujak 1946., kut. 11.

⁵⁶⁹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Karlovcu* 253/46, 10. ožujak 1946., kut. 41.

kojom se dodatno ekspropirira 4 j. i 888 čhv. zemlje iz dijela koji se nije smatrao sastavnim dijelom posjeda.⁵⁷⁰

Posebnom odlukom ekspropirirana je cjelokupna površina od ukupno 4 j. i 1147 čhv. bivše Srpske štedionice u Gomirju. Isto vrijedi i za Srpsku štedionicu Glina u Vrginmostu kojoj je ekspropiriran cjelokupni zemljišni posjed. U ovim slučajevima maksimum se nije određivao jer su posjedi (kao bankovni) u cijelosti spadali u agrarni fond u smislu čl. 3 *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, te se nisu smatrali manastirskim posjedima.⁵⁷¹

Manastir sv. Arhandela na Krki u Kistanju

Rasprava o utvrđivanju objekata agrarne reforme za posjede manastira Krka održana je 13. svibnja 1946. godine. Na njoj su, uz predstavnika manastira, sudjelovali i članovi mjesnog odbora i agrarnih interesenata. Temeljem te rasprave, Oblasna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Splitu donijela je odluku kojom je, od ukupno 544.58.54 ha (946 j. i 335 čhv.), u ime zemljišnog maksimuma manastiru ostavljeno 10 hektara, neplodne zemlje 00.81.82 hektara (8182 m², odnosno 1 j. 674 čhv.), a za potrebe agrarne reforme i kolonizacije ekspropirano je 533.76.72 hektara (927 j. 658 čhv.). Na tu odluku predstavnici manastira uložili su žalbu, tražeći da se manastiru prizna status vjerske ustanove većeg značaja ili veće povijesne vrijednosti, a zahtjev je odbijen iz već navedenih razloga.⁵⁷² Nakon otvaranja bogoslovije u manastiru 1964. godine, u neformalnim se razgovorima ponovno potaknulo ovo pitanje, da bi u srpnju 1966. godine episkop Stefan, prilikom posjeta Saveznoj komisiji za vjerske poslove, i službeno zatražio povrat dijela zemlje koji bi manastiru trebao pripasti na osnovu priznanja statusa vjerske ustanove većeg značaja ili veće povijesne vrijednosti.⁵⁷³

⁵⁷⁰ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Dopuna Odluke Okružne kom... u Karlovcu* 1128/47, 9. travanj 1947., kut. 41.

⁵⁷¹ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Kotarska komisija za ...u Ogulinu* 1521/47, 4. listopad 1947., kut. 52.

⁵⁷² HDA, f. 1167 KARK NRH *Odluka Oblasne kom. u Splitu* 1441/46, 13. svibanj 1946., kut. 196; *Drugostupanjnska odluka Odjela za agr... pri MPiŠ NRH*, 373-VII-1947., od 7. siječnja 1947., kut. 58.

⁵⁷³ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 93/1-66, *Posjeta episkopa Stefana Saveznoj komisiji za vjerske poslove*, od 26. srpnja 1966., kut. 68.

TABLICA 5. Pregled raspodjele zemljišta agrarnom reformom za eparhijske i manastirske posjede

Eparhija/manastir	Ukupna površina 28.8.1945.	Ostavljeni crkveni maksimum	Ostavljeno neplodne zemlje	Ekspropirirano u zemljišni fond	Ukupno ekspropirirano
Eparhija Pakračka	62 j. 1153 čhv.	17 j. 604 čhv.	3 j. 408 čhv.	42 j. 141 čhv.	cca 67,7%
Manastir sv. Nikole	1466 j. 1577 čhv.	17 j. 765 čhv.	1305 čhv.	1448 j. 1107 čhv.	cca 98,5%
Manastir sv. Vavedenskog	1034 j. 558 čhv.	17 j. 1231 čhv.	1 j. 154 čhv.	1015 j. 773 čhv.	cca 98%
Manastir Lepavina	448 j. 1113 čhv.	17 j. 610 čhv.	12 j. 336 čhv.	419 j. 167 čhv.	cca 93,5 %
Manastir Gomirje*	654 j. 9 čhv.	17 j. 604 čhv.	1 j. 404 čhv. (+ 20 j. 1377 čhv)	609 j. 1536 čhv. (+ 4 j. 888 čhv)	cca 93 %
Manastir Krka	544.58.54 ha (946 j. i 335 čhv.),	10.00.00 ha (17 j. 603 čhv.)	00.81.82 ha (1 j. 674 čhv.)	533.76.72 ha (927 j. 658 čhv)	cca 98 %
Ukupno:	4612 j. 1545 čhv.	104 j. 1217 čhv	40 j. 1458 čhv.	4467 j. 470 čhv.	cca 97 %

* 25 j. i 665 čhv. nisu se smatrali djelom posjeda, ali su bili uvršteni u ukupnu površinu u vlasništvu manastira. Iz tog dijela naknadno je ekspropirirano 4 j. i 888 čhv.

TABLICA 6. Ukupna površina posjeda SPC-a na području Hrvatske obuhvaćene agrarnom reformom

	Ukupna površina 28.8.1945.	Ostavljeni crkveni maksimum	Ostavljeno neplodne zemlje	Ekspropirirano u zemljišni fond	Ukupno ekspropirirano
Parohije/crkvene općine	3397 j. 610 čhv.	1212 j. 1413 čhv.	74 j. 235 čhv.	2110 j. 562 čhv.	cca 62%
Eparhije/manastiri	4612 j. 1545 čhv.	104 j. 1217 čhv	40 j. 1458 čhv.	4467 j. 470 čhv.	cca 97 %
Ukupno:	8010 j. 555 čhv.	1338 j. 807 čhv	94 j. 316 čhv.	6677 j. 1032 čhv	cca 83,5 %

Krajem 1947. godine, nakon što su završili žalbeni procesi i nakon što su donesene drugostupanjske odluke, Ministarstvo poljoprivrede NR Hrvatske donijelo je upute o likvidaciji kotarskih i gradskih, a potom i okružnih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, čime je završio proces oduzimanja crkvenih posjeda temeljem *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*.⁵⁷⁴

⁵⁷⁴ HDA, f. 289 MPiŠ NRH, 48.333-VII-1947., 1. prosinac 1947., kut. 3.

5. NEZAKONITA UZURPACIJA IMOVINE I PROBLEMI VEZANI UZ NJEN POVRATAK U VLASNIŠTVO SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE

Pred sam završetak i neposredno nakon završetka rata, nekretnine ali i zemljišta u vlasništvu SPC-a zauzimani su bez zakonskog uporišta, čemu je ponajviše pogodovala nepopunjenost pojedinih parohija, odnosno nedostatak svećenstva, ali i organizacijski kaos u višim strukturama SPC-a.

Nezakonita uzurpacija provodila se u dva navrata. Prvi val oduzimanja započeo je pred kraj i neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, a drugi početkom 1948. godine. Provodile su ga ponajviše lokalne vlasti, zatim seljačke zadruge i pojedinci (uglavnom pripadnici partizanskog pokreta) te vojska i razna republička tijela. Jedan dio tako uzurpirane imovine naknadno je dobio zakonska uporišta, dok je dio imovine bio predmet otvorenih pitanja između SPC-a i u naredna dva desetljeća, a dio je i prešao vremenske okvire kojima se bavi ovaj rad. U ovom poglavlju navest ću sve primjere nezakonito uzurpirane imovine SPC-a koji su pronađeni u dostupnim izvorima te načine njihova rješavanja. Slučajevi koji su dobili zakonski okvir u vidu *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, *Zakona o eksproprijaciji* te nekoliko inačica *Zakona o nacionalizaciji* detaljnije će biti opisani u ostalim poglavljima.

5.1. Uzurpacija imovine od strane vojske i republičkih tijela

Problemi vezani uz imovinu SPC-a koja je bila uzurpirana od strane vojske i raznih republičkih tijela bili su rješavani brzo te u velikom broju slučajeva i sporazumno, bilo da se radilo o povratu imovine ili zakonskim rješenjima kojima se ona oduzimala sa ili bez odštete. Čak i prije završetka rata, 18. ožujka 1945. godine, Tito je zabranio svim pripadnicima vojske neposredno vršenje konfiskacija, rekvizicija, oduzimanje stoke, prijevoznih sredstava i sl.:

(...) ovakvim postupcima umanjuje se ugled i autoritet organa vlasti, ometaju planovi za izvođenje poljskih radova i obnove privrede i stvara u narodu neraspoloženje ⁵⁷⁵ (...)

Budući da se naređenje nije u potpunosti provodilo Tito je, želeći zadržati disciplinu vojske, ali i novog društveno-političkog poretka, sredinom svibnja 1945. godine u svojstvu ministra narodne obrane izdao novo naređenje:

⁵⁷⁵ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), strogo pov. 50/45, od 18. ožujka 1945., kut. 41.

1. Vojne vlasti ne mogu i ne smiju vršiti nikakve rekvizicije, konfiskacije ili ma kakva oduzimanja raznih dobara za potrebe oružanih snaga neposredno od naroda, nego se u tom cilju moraju obratiti organima narodne vlasti. Ako mesni organi narodne vlasti ne udovolje opravdanim zahtevima vojnih vlasti, onda se treba obratiti na više organe narodne vlasti, izvještavajući o tome i pretpostavljene vojne vlasti nadležnim putem.
2. Vojne vlasti ne smeju izdavati organima narodne vlasti nikakve zapovesti i naredbe, niti uopšte ma šta naređivati što bi zadiralo u djelokrug nadležnosti narodnih vlasti, veće se prema organima narodne vlasti moraju odnositi u duhu najuže saradnje i sporazumjevanja.
3. Vojna lica, koja postupe protivno ovom naređenju, uzimati na najstrožu odgovornost.
4. Naredjenje raspisati svim jedinicama i vojno-pozadinskim ustanovama.

Ministar Narodne odbrane
Maršal Jugoslavije
J.B.Tito⁵⁷⁶

Tako je, na žalbu episkopa Arsenija zbog zauzeća crkvene općinske zgrade u Okučanima, vojska odgovorila da je boravak privremen i da će je u najkraćem mogućem roku vratiti vlasniku.⁵⁷⁷ U Gospiću je također bilo dogovoreno kako će vojska ostati u zaposjednutom parohijskom domu sve dok ne izgradi novi prostor te je parohu bio dodijeljen zamjenski stan na korištenje. Problem se pojavio 1959. godine kada je, odlukom Komisije za nacionalizaciju pri NOO Gospić, nacionalizirano prizemlje zgrade unatoč činjenici što je vojska već gradila nove prostore za svoje potrebe te se namjeravala iseliti iz cijele zgrade (detaljnije vidi 7.2.3.5 *Pregled nacionalizacije objekata SPC-a na području Hrvatske*).⁵⁷⁸

U pakračkom episkopskom dvoru 1945. godine bila je smještena bolnica, a u parohijskom domu ambulanta i mrtvačnica.⁵⁷⁹ Kasnije je parohijski dom bio nacionaliziran.⁵⁸⁰ Episkopski dvor u Šibeniku bio je pretvoren u dječji dom, ali je s eparhijom dogovoreno plaćanje naknade za njegovo korištenje. Dom je iselio sredinom 1960. godine, nakon čega je obnovljen i predan episkopu Stefanu na korištenje.⁵⁸¹ U Karlovcu su uzurpirane dvije zgrade u vlasništvu mjesne SPCO. U zgradi na Mažuranićevoj obali 8 bio je smješten dispanzer i

⁵⁷⁶ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), pov. 14/45, od 21. svibnja 1945., kut. 41.

⁵⁷⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 8494/46, od 9. kolovoza 1946., kut. 128.

⁵⁷⁸ HDA, f. 1575 KNZ, N 819, *Drugostupanjska odluka Komisije za nacionalizaciju pri NOK Gospić*, br. 076460/1-1959., od 14. prosinca 1959., kut. 12.

⁵⁷⁹ Boško Bosanac, *Vreme koje je prethodilo i hronologija izgradnje spomen-hrama u Jasenovcu u Slavonskoj eparhiji*, u *Većni pomen Jasenovac*, Beograd 1990., 247.

⁵⁸⁰ HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Rješenje Komisije za nac.....NOO Pakrac*, br. 03-3375/1959/3, od 14. prosinca 1959., kut. 16.

⁵⁸¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 198/1-63, od 10. lipnja 1963., kut. 161.

Ozna (kasnije Udba) te je bio postignut dogovor o plaćanju najamnine.⁵⁸² Zgrada je u svibnju 1959. godine bila nacionalizirana. Identičan slučaj je bio i sa zgradom u Daničićevoj 2 koja je služila kao internat Učiteljske škole te je u svibnju 1959. godine i ona bila nacionalizirana.⁵⁸³ Ženski manastir sv. Petke u Zagrebu u svibnju 1945. godine zauzeo je Državni sekretarijat za unutrašnje poslove NR Hrvatske, nakon čega je dogovorena godišnja zakupnina za zgradu i zemljište. Manastir je 1956. godine bio vraćen SPC-u koja ga je u zakup na pet godina dala ing. Ivanu Šiftaru.⁵⁸⁴

Različito su se rješavali i slučajevi kada je imovinu zauzela milicija. Tako je u Dvoru, gdje je do 1947. godine milicija koristila parohijski dom, bila isplaćivana mjesečna renta, dok se u Topuskom nije isplaćivala.⁵⁸⁵ U Kukunjevcu je parohijski dom bio ekspropiriran.⁵⁸⁶

5.2. Uzurpacija imovine od strane lokalnih vlasti, zadruga i pojedinaca

Mnogo veći problem predstavljala je uzurpacija zemljišta i nekretnina od strane lokalnih vlasti, zadruga i fizičkih osoba. Pojedina zemljišta zauzimana su uz namjeru izgradnje objekata poput zadružnih domova ili škola. Za dio nekretnina i zemljišta nikada se nije plaćala najamnina, za neke je postignut dogovor o plaćanju, dok je dio ekspropiriran, a dio nacionaliziran. Zabilježeni su slučajevi u Beloj Rozi, Bijeloj, Bolmanu, Boviću, Bračevcima, Brinju, Buzeti, Crikvenici, Čečavcu, Dabru, Daruvaru, Debelom Brdu, Dijelki, Dobrom Selu, Dobropoljcima, Doljanima, Donjem Lapacu, Drežnici, Dvoru, Glinskim Poljanama, Gospiću, Gornjem Budačkom, Gornjim Biljanima, Gračacu, Gređanima, Hajtiću, Jasenovcu, Javornju, Kamenskom, Kapelni, Karlovcu, Klisi, Komogovini, Kosinju, Kotoranima, Krbavici, Kukunjevcu, Ličkim Jesenicama, Lisičinama, Mazinama, Metkoviću, Močilama, Mokrom Polju, Nebljusima, Obljaju, Obrovac, Okučanima, Orahovici, Paklenici, Pakracu (episkopski dvor i parohijski dom), Pločama (selo), Ponikvama, Rasnom, Ratkovicima, Roguljima, Rujevcu, Ruševcu, Sloboštini, Smiljanu, Smokviću, Smrtiću, Smudama, Stupovači, Srbu, Srpskoj Kapeli, Staroj Straži, Suha Mlaka, Svinjici, Svračkovom selu, Šibeniku (episkopski dvor), Šibuljnom, Širokoj Rijeci, Škarama, Švica Ponorima, Toboliću, Topuskom, Triblju,

⁵⁸² HDA, f. 310 KOVZ, 08-51/1-1959., prilog br. 848/59, od 4. lipnja 1959., kut. 146.

⁵⁸³ HDA, f. 310 KOVZ, 08-51/1-1959., prilog br. 848/59, od 4. lipnja 1959., kut. 146.

⁵⁸⁴ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 40/1, 19. veljače 1956., kut. 143.

⁵⁸⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 879/48., više priloga, od 26. siječnja 1948., kut. 131 i 7164/51, nečitljiv datum, kut. 139.

⁵⁸⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 393/56, nečitljiv datum, kut. 144.

Udbini, Valpovu, Varaždinu, Velikoj Crkvini, Velikoj Popini, Velikom Šušnjaru, Velikim Bastajima, Velikim Zdencima, Velikom Nabrđu, Velikom Vukovju, Voćinu, Vrlici, Zadru i Zagrebu.⁵⁸⁷

Tako je mjesni odbor zauzeo djelomično srušen parohijski dom u Bijeloj kod Pakraca, obnovio ga i napravio stanove za učitelje. Unatoč predstavkama episkopa Emilijana, nacionaliziran je odlukom Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Daruvar.⁵⁸⁸ Istovjetna situacija bila je i u Bolmanu selu u općini Jagodnjak gdje je zgrada SPC-a pretvorena u mjesnu školu i stan za učitelja, a potom je bila nacionalizirana odlukom Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Beli Manastir.⁵⁸⁹ U oba navedena slučaja, baš kao i u slučaju zauzete zgrade u Vrlici koja je također nacionalizirana u prosincu 1959. godine, nije se plaćala najamnina.⁵⁹⁰ U Gornjem Budačkom, Močili i Toboliću su na mjestima srušenih parohijskih domova bile izgrađene škole, a u dostupnim izvorima nisu pronađeni zahtjevi SPC-a za odštetom niti da je ikakva i dobivena.⁵⁹¹ U Smiljanu je parohijski dom bio preuređen u muzej Nikole Tesle, ali u izvorima nisu pronađeni zahtjevi za odštetom, kao ni u selu Nebljusima kod Donjeg Lapca gdje je oštećeni parohijski dom bio obnovljen i pretvoren u mjesni ured s poštom, zadružnim uredom i ambulantom.⁵⁹² Predstavkom episkopa Emilijana 1953. godine zatražen je povratak parohijskog doma u Valpovu koji nije bio nacionaliziran, ali ni vraćen.⁵⁹³

S druge strane, u pojedinim mjestima bio je postignut sporazum o plaćanju najamnine, primjerice u Svinjici gdje je parohijski dom bio pretvoren u trgovinu, zatim u Hajtiću pored Gline gdje je na mjestu porušenog parohijskog doma sagrađena četverogodišnja škola.⁵⁹⁴

Dio zauzetih nekretnina bio je vraćen Crkvi, poput parohijskog doma u Smokviću u zaleđu Zadra koji je služio za potrebe mjesne škole, iako je prvostupanjskim rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Zemunik bio nacionaliziran. Naime, drugostupanjskim je rješenjem zgrada bila vraćena SPC-u jer je bilo ustanovljeno da parohija

⁵⁸⁷ Vidi Tablicu 7 *Popis nezakonito oduzete imovine SPC-u*.

⁵⁸⁸ HDA, f. 1575 KZN, N 2883, *Odluka Komisije za nac...NOO Daruvar*, br: 04-27999/1964-1959., od 25. veljače 1960., kut. 34.

⁵⁸⁹ HDA, f. 1575 KZN, N 2883, *Odluka Komisije za nac...NOO Beli Manastir*, br. 2841/59-4., od 27. lipnja 1960., kut. 18.

⁵⁹⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08 33/1-1961., u prilogu: *Rješenje komisije za nac...pri NOO Vrlika*, br: 07-1954/7-1959., od 25. prosinca 1959., kut. 176.

⁵⁹¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁵⁹² HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁵⁹³ HDA, f. 310 KOVZ, 5153/53, 7. svibnja 1953., kut. 141.

⁵⁹⁴ HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377

nema nijednu drugu zgradu.⁵⁹⁵ Tijekom 1957. godine vraćeni su i parohijski domovi u Kosinju, Orahovici, Roguljima, Švica Ponorima i Velikoj Crkvini koji su do povrata služili uglavnom za potrebe mjesnih škola i raznih društvenih organizacija.⁵⁹⁶

Za dio nekretnina ili ruševina dobivena je odšteta, kao i za parohijske domove u Boviću, Buzeti, Komogovini, Mazini, Srbu i Velikom Šušnjaru koji su bili pretvoreni u mjesne škole.⁵⁹⁷ Naknada je dobivena i za parohijski dom u selu Pločama, čiji je dio pretvoren u mjesnu trgovinu, a dio u područnu školu. U Udbini je na ostatcima porušene crkve izgrađen partizanski dom (u sporazumu s eparhijom dobivena je naknada), a u Drežnici je srušeni parohijski dom preuređen u gostionicu.⁵⁹⁸ Odšteta je dobivena i za parohijski dom u Svračkovom selu pored Udbine kojega je tijekom 1945. godine koristila milicija, od 1946. do 1948. godine služio je kao škola, nakon čega je bio napušten. Na seoskom sastanku 1955. godine bilo je odlučeno da se krovna konstrukcija i lim prodaju, a ostatak materijala, uglavnom kamen, iskoristi za izgradnju drvarnice. Ta odluka izazvala je reakciju episkopa Simeona koji je 18. srpnja 1955. godine na sastanku s predsjednikom Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske Ivom Srajačićem iznio ovaj problem, te zahtijevao odštetu. O tome se potom raspravljalo 26. siječnja 1956. godine na sjednici Vjerske komisije te je pritom bilo zaključeno da je rušenje zgrade protuzakonito i da SPC ima pravo na odštetu.⁵⁹⁹ Za parohijski dom u Dijelki pored Virovitice koji je najprije pretvoren u mjesnu školu, a potom u ambulantu, u siječnju 1966. godine ponuđena je naknada u iznosu od 4.000.000 dinara, koja je u konačnici i prihvaćena.⁶⁰⁰

Do povrata parohijskih domova nije došlo u Debelom Brdu, Dobrom Selu, Krbavici, Ličkim Jesenicama i Oblaju jer su ih lokalne vlasti obnovile i adaptirale te nisu uspjele s SPC-om postići sporazum o povratu, odnosno Crkva nije htjela platiti iznos koje su mjesne vlasti utrošile za adaptaciju. Sporovi nisu završili do kraja razdoblja kojim se bavi ovaj rad.⁶⁰¹

Postojala je i praksa oduzimanja parohijskih kuća, kao primjerice u Novoj Gradiški nakon smrti paroha Platona Buzadžića ili u Okučanima nakon što je paroh završio u

⁵⁹⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 08 33/1-1961., u prilogu: *Rješenje komisije za nac...pri NOK Zadar*, br: 03-3206/3, od 2. studenog 1960., kut. 151.

⁵⁹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377 ; *Informativni bilten KOVZ-a*, II, br. 8, 1965., 13; 5/1-58., *Slavonska Orahovica – povratak crkvene kuće*, odluka od 22. siječnja 1958., kut. 144.

⁵⁹⁷ HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁵⁹⁸ HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁵⁹⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 11/56, *Svračkovo selo - rušenje parohijskog doma*, 24. veljače 1956., kut. 143.

⁶⁰⁰ *Informativni bilten KOVZ -a*, III, br. 16, 1966., 15.

⁶⁰¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

zatvoru.⁶⁰² U oba slučaja, u parohijskim kućama živjele su njihove obitelji. Ilija Ćuk posredovao je u ovim slučajevima i pisao o nepotrebnom podizanju tenzija.⁶⁰³

U Starom Petrovom Selu, crkvene vlasti su se žalile na odluku mjesnih vlasti kojom im je oduzeta jedna od dvije unajmljene prostorije. Naime, te su prostorije unajmili radi održavanja bogoslužja i ostalih crkvenih aktivnosti. Također, u istoj predstavi pohvaljuje se i pokojni katolički svećenik Petar Vudy, upravitelj župe u Novoj Gradišci za vrijeme Drugog svjetskog rata koji je, nakon rušenja pravoslavne crkve u Starom Petrovom Selu, sakupio crkveni inventar i pospremio ga, a njegov ga je nasljednik vratio pravoslavnom svećeniku nakon završetka rata.⁶⁰⁴

Drugi val nezakonitog oduzimanja imovine započeo je tijekom 1948. godine kao izravna posljedica velike kampanje izgradnje zadružnih domova. Baš kao i u prvim mjesecima nakon rata, u najvećoj mjeri su se zauzimala zemljišta i nekretnine u onim mjestima i selima gdje nije bilo svećenstva, odnosno gdje nije postojala organizirana crkvena organizacija. Na taj je problem Saveznu komisiju za vjerske poslove upozorio je Patrijaršijski upravni odbor svojom predstavkom od 12. svibnja 1948. godine, nakon čega je Komisija za vjerske poslove NR Hrvatske 17. lipnja 1948. godine uputila dopis Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske radi prekidanja takve prakse. No, SPC u Hrvatskoj, odnosno episkop Emilijan, intenzivirao je rješavanje tog problema tek nakon 1953. godine.⁶⁰⁵

Prva oduzimanja zemljišta za potrebe izgradnje zadružnih domova zabilježena su 1946. godine u Bračevcima, Čečavcu i Rogaljima, dok se u Grećanima, uz zaposjedanje crkvenog zemljišta, oduzeo i parohijski dom.⁶⁰⁶ Tijekom 1948. godine, a u manjoj mjeri i tijekom 1949. i 1950. godine, bili su zaposjednuti parohijski domovi u Bela Rozi, Brinju, Srpskoj Kapeli, Dobropoljcima, Donjem Lapcu, Gračacu, Glinskim Poljanama, Gornjim Biljanima, Jasenovcu, Javornju, Lisičinama, Mokrom Polju, Paklenici, Ponikvama, Ratkovcu, Šibuljnom, Triblju, Velikoj Popini, Velikim Zdencima i Velikom Vukovju te zemljišta u Dabru, Doljanima, Kapelni, Lisičinama, Rasnom, Ruševcu, Staroj Straži i Škarama.⁶⁰⁷ Nakon

⁶⁰² HDA, f. 310 KOVZ, 4957/50, 3. studeni 1950., kut. 137 i 124/50, 14. siječnja 1948., kut. 136.

⁶⁰³ HDA, f. 310 KOVZ, 4957/50, 3. studeni 1950., kut. 137 i 124/50, 14. siječnja 1948., kut. 136.

⁶⁰⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 3715/50, 30. kolovoza 1950., kut. 137.

⁶⁰⁵ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), 653/1948, *Predstavka Patrijaršijskog upravnog odbora* br 2154, kut. 85.

⁶⁰⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 1098/46, 10. kolovoza 1946.; 1076/46, 17. kolovoza 1946.; 1052/46, 30. kolovoza 1946.; kut. 132 i f. 816 OF SR, 462/1948, 14. (nečitljiv mjesec) 1948., kut. 6.

⁶⁰⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 1295/48, 2. studenog 1948., kut. 132; 2645/50, srpanj 1950., kut. 137; 3780/50, 1. rujna 1950., kut. 138 i spis (broj i datum nečitljivi), kut. 140; 4530/50, 6. listopada 1950., kut. 137 i 08-117/1-1958., (nečitljiv datum), kut. 145; f. 1575 KNZ, N 408, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac...pri NOK-u Šibenik*, N 1176/1-60., od 14. studenoga 1960., kut. 78; *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a*

predstavke Patrijaršijskog upravnog odbora upućene Vjerskoj komisiji u NR Hrvatskoj u rujnu 1948. godine, Ilija Ćuk upućuje dopis mjesnim odborima u kojem prosvjeduje zbog nezakonitog oduzimanja imovine:

Moli se za intervenciju da se ova crkvena imovina zaštiti, da već jednom prestanu sa napadima na imovinu Srpske pravoslavne Crkve, koja je općenito za vreme rata od fašizma strahovito stradala. Napominje se da ovakvi postupci narodnih vlasti stvaraju kod srpskog naroda veliko neraspoloženje i negodovanje, a to nije potrebno kad ima drugih mjesta gde se zadružni domovi mogu podizati.

Smrt fašizmu – sloboda narodu, Ilija Ćuk.⁶⁰⁸

Još odrješitiji je bio kada se počeo rušiti oštećeni parohijski dom u Jasenovcu:

Postupak Uprave za gradnju zadružnog doma nema nikakvog osnova i opravdanja. Poznati su k tome Kot. N. Odboru osnovni propisi Zakona naše Narodne Republike, temeljeni na osnovnom zakonu Ustavu F.N.R.J. kojima je zajamčena narodna svojina, kao i zagarantovana sloboda vjere i savjesti svakom građaninu naše Republike. Analogno tome srp. prav. Crkvena opština u Jasenovcu, kao javna ustanova, zakonski je vlasnik zgrade paroh. Doma, pa ma ona bila i u ruševnom stanju, što je posljedica ustaškog bijesa i bratoubilačke harange neprijatelja naših naroda, i bez njene saglasnosti i sporazuma, ne može se njena imovina otuđiti, niti se njom bespravno postupiti, izuzev slučaja kad to traže posebni državni interesi /eksprijacija, nacionalizacija i dr./, za što je propisan i legalan postupak. U konkretnom slučaju to ne dolazi u obzir, jer su za gradnju zadružnih domova u ovoj godini prema planu osigurana sva sredstva, ukoliko su Uprave za gradnju o tome vodile računa. U vezi sa tim poziva se taj Kotarski Narodni Odbor, da o prednjem najhitnije podnese ovoj Komisiji svoj izvještaj, o rušenju parohijskog doma i odvoženje cigle sa istoga, do daljnjeg obustavi.

Smrt fašizmu – sloboda narodu, Ilija Ćuk.⁶⁰⁹

Sporazumne naknade za oduzete parohijske domove postignute su u Velikom Vukovju, gdje je općina Grubišno polje dala naknadu od 50 000 cigli i lokaciju za gradnju parohijskog doma uz manji novčani iznos, potom u Stupovači pored Kutine gdje je 1964. godine općina SPC- u kupila zamjensku kuću u iznosu od 2.600.000 dinara te je predala svećeniku Jevdokiju Tikvickom.⁶¹⁰ Međutim dogovor u Velikom Vukovju stopirao je Damaskin koji nije prihvatio ponudu općine i tražio zamjensku zgrade vrijednosti 4. 000. 000

održane 1 i 8. veljače 1964.; pov. 06-3/1-1964., 14. ožujka 1964., kut. 52; 08 pov. 10/1, od 6. siječnja 1967., kut. 71; *Zapisnik KOVZ-a od 18. studenog 1964.*

⁶⁰⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 1098/48, 10. rujna 1948., kut. 132.

⁶⁰⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 1152/48, 16. studenog 1948., kut. 132.

⁶¹⁰ HDA, f. 310 KOVZ, *Informativni bilten KOVZ-a*, II, br. 9, 1965., 10; *Interni časopis Savezne komisije za vjerska pitanja*, III, br.1; *Pitanje parohijskog doma u Stupovači*, 17.

dinara. Konačni dogovor nije postignut niti 1967. godine.⁶¹¹ U Paklenici je parohijski dom ekspropiriran 1958. godine, no eparhija se žalila na iznos naknade koji je prethodno u ime SPC-a potpisao prijeratni predsjednik Crkvenog odbora, a sada član Komunističke partije. U konačnici je žalba bila prihvaćena te je povećan iznos naknade.⁶¹² Bio je ekspropiriran i parohijski dom u Javornju pored Dvora.⁶¹³

Dogovor o plaćanju najamnine bio je sklopljen između crkvene općine Bela Roze i Mjesnog narodnog odbora, zatim crkvene općine Ratkovac i Mjesnog narodnog odbora u Smrtiću.⁶¹⁴

U Novoj Gradišci i Velikoj Popini došlo je do sporazumne razmjene prostorija između crkvenih općina i zadruga, odnosno mjesnih narodnih odbora.⁶¹⁵

U Glinskim poljanama, Ponikvama i Velikim Zdencima mjesne vlasti su vratile parohijske domove.⁶¹⁶ U Mokrom polju pored Knina je zauzeti parohijski dom bio nacionaliziran rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Knin, ali je drugostupanjska Komisija pri NOK-u Šibenik poništila to rješenje i izuzela iz nacionalizacije parohijski dom koji je potom bio vraćen, baš kao i u Brinju.⁶¹⁷ Parohijski dom u Ponikvama kod Ogulina koji je koristila zadruga također je vraćen Crkvi. U Lisičinama kod Voćina, gdje je oštećeni parohijski dom obnovila mjesna zadruga, Komisija za vjerske poslove NR Hrvatske bila je mišljenja da se mora plaćati stanarina, ali uz prethodno plaćanje troškova adaptacije.⁶¹⁸ Identičan slučaj bio je u Kapelni, gdje je Poljoprivredna zadruga bila spremna napustiti parohijski dom tek nakon isplate iznosa od 1.343.709 dinara koliko je uloženo u adaptaciju, odnosno umanjeno za 108.000 dinara na koliko je bila procijenjena šestogodišnja najamnina.⁶¹⁹ U Triblju pored Crikvenice parohijski dom je bio zauzet od strane poljoprivredne zadruge, a kasnije i turističke zajednice koja ga je renovirala. Tijekom 1964. godine episkop Stefan tražio je povrat ili plaćanje najamnine, ali je bio odbijen uz

⁶¹¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 18. lipnja 1968.*

⁶¹² HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 15. lipnja 1965.*

⁶¹³ HDA, f. 310 KOVZ, 280/1948., od 23. veljače 1948., kut. 131.

⁶¹⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 1295/48, 2. studenog 1948., kut. 132 i 2645/50, srpanj 1950., kut. 137.

⁶¹⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 4530/50, 6. listopada 1950., kut. 137 i 08-117/1-1958., (nečitljiv datum), kut. 145 i *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁶¹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 4530/50, 6. listopada 1950., kut. 137 i 08-117/1-1958., (nečitljiv datum), kut. 145 i *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁶¹⁷ HDA, f. 1575 KNZ, N 408, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac...pri NOK-u Šibenik*, N 1176/1-60., od 14. studenoga 1960., kut. 78.

⁶¹⁸ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 06-3/1-1964., 14. ožujka 1964., kut. 52.

⁶¹⁹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 18. studenog 1964.*

obrazloženje da je nekretnina u potpunosti renovirana. Identičan slučaj bio je i u Gornjim Biljanima kod Benkovca.⁶²⁰ Jednako tako, gotovo 20 godina od zauzimanja, nisu bili riješeni slučajevi parohijskih domova u Ličkim Jesenicama i Šibuljinom koje su, uz poljoprivrednu zadrugu, koristile i društvene organizacije.⁶²¹

Jedini parohijski dom za koji iz izvora znamo da SPC nije tražila odštetu bio je u Donjem Lapcu gdje je, uz odobrenje Crkvenog odbora, na mjestu srušene crkve izgrađen zadružni dom, pri čemu je korišten i crkveni materijal.⁶²² Slična situacija bila je i u Staroj Straži kod Knina gdje je na ruševinama parohijskog doma Poljoprivredna zadruga izgradila zadružni dom. Iako su, prema lokalnim vlastima, vjernici sami darovali objekt, episkop Stefan nije se s tim složio te je, za razliku od Donjeg Lapca, obrazložio da crkvenom imovinom ne mogu raspolagati crkveni odbori i vjernici, već samo eparhije i patrijaršija te je stoga tražio naknadu za isti. Do 1967. godine SPC-u nije bila isplaćena naknada.⁶²³ Naknadu je krajem 1966. godine tražio i za izgorjeli parohijski dom u Dobropoljcima pored Benkovca.⁶²⁴ Iz izvora nije razvidno je li dobivena naknada za srušeni parohijski dom u Gračacu, na čijem je mjestu izgrađen zadružni dom.⁶²⁵ Bilo je i primjera kada su članovi pojedinih srpskih pravoslavnih crkvenih općina, bez znanja episkopa, prodavali napuštenu crkvenu zemlju zaposjednutu od strane seljačkih zadruga. Takav je slučaj bio u Lisičinama, gdje je zemlja postala vlasništvo ondašnje Seljačke zadruge.⁶²⁶

Nadalje, u pojedinim su slučajevima uzurpatori crkvenih dobara (uglavnom stanova, a u manjoj mjeri i zemljišta) bile i fizičke osobe, a uglavnom se radilo o Srbima, i to u najvećoj mjeri pripadnicima partizanskog pokreta te se u takvim slučajevima imovina najteže vraćala. Takvi slučajevi bili su zabilježeni u Beloj Lozi, Brinju, Crikvenici, Čečavcu, Daruvaru, Kamenskom, Kapelni, Klisi, Kotoranima, Metkoviću, Obrovcu, Rujevcu, Sloboštini, Smudama, Suhoj Mlaci, Širokoj Rijeci, Varaždinu, Velikim Bastajima, Velikom Nabrđu Voćinu i Zadru.⁶²⁷

⁶²⁰ HDA, f. 310 KOVZ, Zapisnik KOVZ-a od 18. studenog 1964.

⁶²¹ HDA, f. 310 KOVZ, Zapisnik sjednice KOVZ-a održane 1. i 8. veljače 1964.

⁶²² HDA, f. 310 KOVZ, Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a, kut. 377.

⁶²³ HDA, f. 310 KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 1. i 8. veljače 1964.

⁶²⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 pov. 10/1, od 6. siječnja 1967., kut. 71.

⁶²⁵ HDA, f. 310 KOVZ, Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a, kut. 377.

⁶²⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 08-133/1-1958, kut. 145.

⁶²⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 5359/50, 18. studeni 1950., kut. 137; , 861/48, 13. srpnja 1948., prilog: Rješenje Kotarskog javnog tužilaštva u Podravskoj Slatini 17.882/1947, kut. 132; 861/48, 13. srpnja 1948/294/57 SPCO u Crikvenici - pitanje parohijskog stana, kut. 144; f. 1575 KZN, N 2645, Odluka Komisije za nac...NOO-a Daruvar, br. 04-2799/8-1959., 08-89/4-1959., od 24. listopada 1959., kut. 146; f. 1575 KZN,

U Brinju su parohijski dom zaposjele najprije lokalne vlasti, odnosno komanda mjesta, nakon toga mjesna uprava, a potom i fizičke osobe. Iako je Komisija za nacionalizaciju pri NOO-u Brinje nacionalizirala navedenu zgradu, drugostupanjsko tijelo poništilo je tu odluku. Unatoč tomu, sve do 1967. godine u izvorima se nije spominjao povratak zgrade u posjed SPC-a, odnosno lokalne crkvene općine.⁶²⁸ Do rješenja problema nije došlo niti u Širokoj Rijeci kod Vojnića gdje je na ruševinama parohijskog doma neimenovana gospođa sagradila sobicu i tu živjela, baš kao i u Zadru gdje su bila zauzeta tri stana za koja su stanari 1960. godine prestali plaćati najamni.⁶²⁹ U Beloj Rozi, Čečavcu, Smudi i Velikim Bastajima zauzeti prostori nisu bili nacionalizirani niti je poznato je li SPC primala najamninu.⁶³⁰ U Metkoviću je provedena eksproprijacija. U Varaždinu su fizičke osobe useljene u parohijski dom dobile stanarsko pravo, no episkop Damaskin im nije priznao to pravo te je tražio ili iseljenje ili naknadu.⁶³¹

Ipak, u pojedinim je slučajevima SPC uspio povratiti imovinu, poglavito u slučajevima kada su bila zaposjednuta zemljišta. Takav je slučaj zabilježen u Voćinu gdje je bio zaposjednut dio zemljišta ostavljenog parohiji nakon agrarne reforme, a njen povrat otežavala je činjenica što je bila sagrađena staja i započeta izgradnja kuće, pa je Ilija Ćuk savjetovao parohu podizanje građanske tužbe.⁶³² Odlukom Javnog tužilaštva, nasilno zaposjednuto zemljište moralo se vratiti vlasniku, što je u konačnici i bilo učinjeno.⁶³³ Slična situacija bila je i s imovinom SPCO Suha Mlaka kojoj je, nakon provedene agrarne reforme, ostavljen maksimum od 17 j. i 452 čhv. od čega je dio, zbog neprisutnosti svećenika, zaposjednut od strane Seljačke radne zadruge u općini Crnac.⁶³⁴ Povrat je bio zatražen tek 1955. godine, nakon čega je i vraćen Crkvi. U Kapelni je povrat dijela zaposjednutog zemljišta zatražen tek 1957. godine, no baš kao i u slučaju Voćina, otežavala ga je činjenica što je na djelu zemljišta

N 5759, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac...NOK-a Ogulin*, br. 05/4-2217/2-1960., od 29. listopada 1960., kut. 62; 08 33/1-1961., prilog: *Izvjestaj o vraćanju parohijskog doma u Obrovcu*, 03-6590/1, od 22. studenog 1960., kut 151; kut. 31; *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 1. i 8. veljače 1964.*

⁶²⁸ HDA, f. 1575 KZN, N 5759, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac...NOK-a Ogulin*, br. 05/4-2217/2-1960., od 29. listopada 1960., kut. 62.

⁶²⁹ HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377 i 08-89/4-1959., od 24. listopada 1959., kut. 146 i 08 POV 91/1, od 4. svibnja 1962.; kut 46.

⁶³⁰ HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁶³¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 1 i 8. veljače 1964.*

⁶³² HDA, f. 310 KOVZ, 5359/50, 18. studeni 1950., kut. 137.

⁶³³ HDA, f. 310 KOVZ, 861/48, 13. srpnja 1948. (prilog: *Rješenje Kotarskog javnog tužilaštva u Podravskoj Slatini 17.882/1947*), kut. 132.

⁶³⁴ HDA, f. 1167 KARK NRH, *Odluka Okružne kom...u Osijeku*, 401/46, 6. ožujka 1946., kut. 49.

izgrađena škola, stoga je bio tek djelomično izvršen. Međutim, vlasti kotara Našice obvezale su se pronaći zamjensko zemljište kako bi se kompenzirala oduzeta zemlja.⁶³⁵ U parohiji Smude, zemlja koja je bila zaposjednuta od mještana, posredovanjem Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske vraćena je prije podizanja tužbi.⁶³⁶ U Kamenskoj se, uz povrat zemlje ostavljene nakon agrarne reforme, tražio i povratak parohijskog doma, baš kao i u Klisi, Slobošćini i Velikom Nabrđu.⁶³⁷ I u Crikvenici je slučaj završio na sudu, ali je na ročištu 19. kolovoza 1957. godine bio postignut sporazum između stanara i SPCO-a prema kojem je Crkvi priznato pravo vlasništva, ali je stanar mogao ostati u dijelu parohijskog doma dok ne riješi vlastito stambeno pitanje.⁶³⁸ Do sporazuma, bez podizanja tužbe, došlo je i u Obrovcu, gdje je 1960. godine, nakon mnogih predstavki, između paroha Jovana Abramovića i nelegalno useljene fizičke osobe, parohijski dom bio iseljen i vraćen na korištenje SPC-u.⁶³⁹ Parohijski dom u Rujevcu zauzela su tri stanara, a nakon odluke da se na tom mjestu izgradi zdravstvena stanica, odlučeno je da SPC treba dobiti naknadu ili zamjenski objekt, baš kao i u Kotoranima gdje se parohijski dom namjeravao preurediti u školu.⁶⁴⁰ U Daruvaru je zaposjednuti stan crkvenog pojca (crkveni pjevač), odlukom Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u u Daruvaru, u konačnici bio nacionaliziran.⁶⁴¹

Prva predstavka u kojoj je bio naveden popis nezakonito oduzetih posjeda za koje se tražio povrat imovine ili primjerena odšteta SPC je uputila Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske tek 1957. godine.⁶⁴² Problemi vezani za dio nezakonito uzurpiranih zemljišta i nekretnina nisu bili riješeni ni više od dvadeset godina nakon Drugog svjetskog rata, što je i bio jedan od zaključaka Sjednice Komisije za vjerske poslove SR Hrvatske održane 8. studenog 1967. godine.⁶⁴³

Još je indikativnija bila informacija o nekim pojavama i procesima unutar vjerskih zajednica u SR Hrvatskoj koju je Komisija za vjerske poslove u listopadu 1976. godine uputila IV Saboru SR Hrvatske, a u kojoj je, između ostalog, pisalo:

⁶³⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 331/57, nečitljiv datum, kut. 144.

⁶³⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 861/48, 13. srpnja 1948., kut. 132.

⁶³⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 393/56, nečitljiv datum, kut. 144.

⁶³⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 294/57 (*SPCO u Crikvenici - pitanje parohijskog stana*), kut. 144.

⁶³⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 33/1-1961., prilog: *Izvjestaj o vraćanju parohijskog doma u Obrovcu*, 03-6590/1, od 22. studenog 1960., kut 151.

⁶⁴⁰ HDA, f. 310 KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁶⁴¹ HDA, f. 1575 KZN, N 2645 (*Odluka Komisije za nac...NOO Daruvar*, br. 04-2799/8-1959., kut. 31.

⁶⁴² HDA, f. 310 KOVZ, 16/57, nečitljiv datum, kut. 144.; 08-117/1-58., od 5. kolovoza 1958., kut. 145.

⁶⁴³ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 8. studenog 1967.* (prilog 13)

Valja reći da je još jedan značajan broj neriješenih imovinsko-pravnih i drugih pitanja koji ponekad opterećuju odnose i kontakte sa predstavnicima ove vjerske zajednice. Tako na područjima slavonske i gornjokarlovačke eparhije postoje konkretni zahtjevi za povrat uzurpiranih crkvenih zemljišta i zgrada (...)⁶⁴⁴

TABLICA 7. Nezakonito oduzeta imovina SPC-u

Mjesto/grad	Oduzeta imovina	Uzurpator/Korisnik	Način rješavanja
Bela Roza	parohijski dom	mjesni odbor/fizičke osobe	najamnina
Bijela	parohijski dom	mjesni odbor	nacionaliziran
Bolman	parohijski dom	mjesni odbor	nacionaliziran
Bović	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Bračevci	građ. zemljište	mjesni odbor	nije poznato
Brinje	parohijski dom	mjesni odbor/fizičke osobe	nacionaliziran, potom poništena odluka o nacionalizaciji (nije vraćeno do 1967.)
Buzeta	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Crikvenica	zgrada	fizičke osobe	vraćena
Čečavac	građ. zemljište	mjesni odbor	nije poznato
	zgrada	fizičke osobe	nije poznato
Dabar	građ. zemljište	mjesni odbor	nije poznato
Daruvar	stan crkvenog pjevača	fizičke osobe	nacionaliziran
Debelo Brdo	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Dijelka	parohijski dom	škola/ambulanta	naknada
Dobro Selo	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Dobropoljci	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Doljani	građ. zemljište	mjesni odbor	nije poznato
Donji Lapac	parohijski dom	mjesni odbor	SPC nije tražila odštetu
Drežnica	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Dvor	parohijski dom	milicija	vraćen
Glinske Poljane	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Gospić	parohijski dom	vojska	vraćen, potom dijelom nacionalizirano
Gornji Budački	parohijski dom (srušen)	mjesni odbor	nije pronađen zahtjev za povrat
Gornji Biljani	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Gračac	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen niti je dobivena odšteta do 1967.
Gređani	parohijski dom	mjesni odbor	nije poznato
	građ. zemljište	mjesni odbor	nije poznato
Hajtić	parohijski dom	mjesni odbor	najamnina
Jasenovac	parohijski dom	mjesni odbor	nije poznato

⁶⁴⁴ HDA, f. 1228 SSRNH, *Informacija o nekim pojavama i procesima unutar vjerskih zajednica...* 1976, kut. 810, 9.

Mjesto/grad	Oduzeta imovina	Uzurpator/Korisnik	Način rješavanja
Javoranj	parohijski dom	mjesni odbor	ekspropiriran
Kamenskom	parohijski dom	fizičke osobe	nije vraćeno do 1967.
	zemljište	fizičke osobe	nije vraćeno do 1967.
Kapelna	parohijski dom	mjesni odbor	SPCO plaća najamninu
	zemljište	fizičke osobe	zamjensko zemljište
Karlovac	zgrada	Ozna/Udba	nacionalizirana
	zgrada	internat	nacionalizirana
Klisa	parohijski dom	fizičke osobe	nije vraćen do 1967.
Komogovina	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Kosinj	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Kotorani	parohijski dom	fizičke osobe	zamjenski objekt
Krbavica	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Kukunjevac	parohijski dom (srušen)	milicija	ekspropiriran
Ličke Jesenice	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Lisičine	parohijski dom (srušen)	mjesni odbor	SPCO plaća najamninu
	građ. zemljište	mjesni odbor	nije poznato
Mazina	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Metković	zgrada	fizičke osobe	eksproprijacija
Močile	parohijski dom (srušen)	mjesni odbor	nije pronađen zahtjev za povrat
Mokro Polje	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Nabljusi	parohijski dom	mjesni odbor	nije pronađen zahtjev za povrat
Nova Gradiška	parohijski dom	mjesni odbor	zamjena nekretnina
Obljaj	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Obrovac	parohijski dom	fizičke osobe	vraćen
Okučani	zgrada	vojska	vraćena
	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Orahovica	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Paklenica	parohijski dom	mjesni odbor	ekspropiriran
Pakrac	episkopski dvor	bolnica	vraćen
	parohijski dom	ambulanta i mrtvačnica	nacionaliziran
Ploče (selo)	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Ponikve	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Rasno	građ. zemljište	mjesni odbor	nije poznato
Ratkovac	parohijski dom	mjesni odbor	najamnina
Rogulji	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Rujevac	parohijski dom	fizičke osobe	zamjenski objekt
Ruševac	građ. zemljište	mjesni odbor	nije poznato
Sloboština	parohijski dom	fizičke osobe	nije vraćen do 1967.
Smiljan	parohijski dom	mjesni odbor	nije pronađen zahtjev za povrat
Smokvić	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Smrtić	parohijski dom	mjesni odbor	najamnina

Mjesto/grad	Oduzeta imovina	Uzurpator/Korisnik	Način rješavanja
Smude	zemljište	fizičke osobe	vraćen
Stupovača	parohijski dom	mjesni odbor	zamjenska nekretnina
Srb	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Srpska Kapela	parohijski dom	mjesni odbor	nije poznato
Stara Straža	građ. zemljište	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Suha Mlaka	zemljište	fizičke osobe	vraćen
Svinjica	parohijski dom	trgovina	najamnina
Svrčakovo Selo	parohijski dom	milicija/škola	naknada
Šibenik	episkopski dvor	dječji dom	vraćen
Šibuljno	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Široka Rijeka	parohijski dom	fizičke osobe	fizička osoba nije iseljena do 1967.
Škare	građ. zemljište	mjesni odbor	nije poznato
Švica Ponori	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Tobolić	parohijski dom (srušen)	mjesni odbor	nije pronađen zahtjev za povrat
Topusko	parohijski dom	lokalna milicija	nije poznato
Tribalj	parohijski dom (srušen)	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Udbina	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Valpovo	parohijski dom	mjesni odbor	nije vraćen do 1967.
Varaždin	zgrada	fizičke osobe	fizičke osobe dobile stanarsko pravo
Velika Crkvina	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Velika Popina	parohijski dom	mjesni odbor	zamjena nekretnina
Veliki Šušnjar	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Veliki Bastaji	zgrada	fizičke osobe	nije poznato
Veliki Zdenci	parohijski dom	mjesni odbor	vraćen
Veliko Nabrđe	parohijski dom	fizičke osobe	nije vraćen do 1967.
Veliko Vukovje	parohijski dom	mjesni odbor	naknada
Voćin	građ. zemljište	fizičke osobe	vraćeno
Vrlika	zgrada	mjesni odbor	nacionaliziran
Zadar	zgrada	fizičke osobe	do 1960. SPC-u plaćana stanarina
Zagreb	manastir sa zemljištem	SUP NRH	vraćeno
Sumarni pregled nezakonito oduzete imovine SPC-a			
Vraćeno		19 nekretnina i 3 zemljišta	
Plaćanje najamnine		6 nekretnina	
Nacionalizirano		7 nekretnina	
Plaćanje naknade		12 nekretnina	
Eksproprijacija		4 nekretnine	
Zamjena imovine		5 nekretnina i 1 zemljište	
SPC plaća najamninu		2 nekretnine	

Mjesto/grad	Oduzeta imovina	Uzurpator/Korisnik	Način rješavanja
Fizičke osobe dobile stanarsko pravo		1 nekretnina	
SPC nije tražila odštetu		1 nekretnina	
Nije poznato/nije vraćeno do 1967.		29 nekretnina i 10 zemljišta	

6. ODUZIMANJE IMOVINE SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ CRKVI PO OSNOVNOM ZAKONU O EKSPROPRIJACIJI IZ 1947. GODINE

6.1. Općenito o Zakonu i eksproprijaciji

Osnovni zakon o eksproprijaciji donijeli su Savezno vijeće i Vijeće naroda Narodne skupštine FNR Jugoslavije 1. travnja 1947. godine te je bio treći u nizu koji se odnosio i na oduzimanje imovine SPC-u.⁶⁴⁵

Prema tom Zakonu eksproprijacija ili izvlaštenje "je mjera kojom se jedan pravni subjekt izvlašćuje, dakle lišava određenih prava, primjerice i u pravilu na način da mu se oduzima pravo vlasništva na određenoj nekretnini, i to zbog uvažavanja nekog drugog interesa koji se za državu smatra važnijim u odnosu na pravo koje je predmet izvlaštenja."⁶⁴⁶

Pri provedbi eksproprijacije koja se ticala imovine (većim dijelom nekretnina i manjim dijelom zemljišta) SPC-a određivala se naknada, a njezina visina bila je različita od slučaja do slučaja pa se kretala od simbolične do realne. Za ekspropriranu imovinu SPC-a rjeđa je bila isplata realne cijene, što je dijelom bilo uvjetovano već spomenutom lošom organizacijskom infrastrukturom SPC-a, poglavito nedostatkom svećenstva, ali i činjenicom da je dio imovine nasilno zauzet u prvim mjesecima nakon rata pa je procjena bila da je bolje uzeti ponuđena sredstva. Za dio eksproprirane imovine za koju se smatralo da je premalo procijenjena upućivale su se žalbe, a u ponekim je slučajevima SPC nastojala unovčiti ruševne vjerske objekte u selima gdje je bilo malo ili uopće nije bilo pravoslavnog življa. Tako je episkop Simeon za ruševnu crkvu u selu Močila, gdje se namjeravao graditi vojni poligon, ponudio vojsci zemljište i građevinski materijal. Međutim, Vojnograđevinska direkcija iz Zagreba ga je izvijestila kako nije u mogućnosti udovoljiti zahtjevima jer su od crkve ostali samo vanjski kameni zidovi, pa kao građevinski objekt nije imala nikakve vrijednosti, a uporaba kamena nije dolazila u obzir jer bi troškovi rušenja bili veći od vrijednosti kamena. Naposljetku su nekretnina i zemljište ipak bili eksproprirani, uz naknadu od 60.000 dinara.⁶⁴⁷

Eksproprijacija nije bila karakteristična samo za socijalističke zemlje nego se provodila (a i dalje se provodi) u mnogim zemljama, pa i u zemljama visokog stupnja demokracije. Međutim, kao što je već spomenuto, razlika je u naknadama, ali i u motivima koji nisu uvijek bili u javnom interesu kao što je bilo isticano upravo kao glavni motiv

⁶⁴⁵ *Službeni list FNRJ*, br. 28/47, Beograd, od 4. travnja 1947., 313-316.

⁶⁴⁶ H. Kačer, *Nacionalizacija i denacionalizacija*, disertacija, Split 1997., 38.

⁶⁴⁷ *Informativni bilten KOVZ-a*, II, br. 10, 1965., 8.

eksproprijacije. Dodatan problem bila je činjenica da su se naknade isplaćivale na duže vremensko razdoblje, a nisu postojali zaštitni mehanizmi od inflacije, pa je i na taj način SPC dodatno izgubila financijska sredstva.

Prema ovom zakonu, eksproprijacija se vršila u korist države, za potrebe saveznih tijela, ustanova i poduzeća; za potrebe tijela ustanova i poduzeća narodnih republika, autonomnih pokrajina, autonomne oblasti i administrativno-teritorijalnih jedinica, kao i u korist zadruga i svih ostalih društvenih organizacija (član 2).

U slučaju eksproprijacije u korist države, akt o eksproprijaciji su donosili Vlada FNRJ, ministar obrane, republičke vlade, izvršni odbori oblasnih i okružnih narodnih odbora te kotarskih i gradskih narodnih odbora na temelju zahtjeva mjesnog narodnog odbora i za potrebe određenog mjesta. Akt o eksproprijaciji morao je sadržavati odredbu(e) o tome u čiju se korist i za koje potrebe vrši eksproprijacija (članak 4). U slučajevima eksproprijacije u korist zadruga, zadružnih i drugih organizacija, akt o eksproprijaciji je, na njihov prijedlog, donosio Kotarski odnosno Gradski izvršni odbor, na čijem se području nalazila imovina koja je bila predmet eksproprijacije te se podnosio na potvrdu republičkoj Vladi (članci 5 i 6).

Eksproprijacija je mogla biti potpuna ili djelomična. Potpuna je bila ona kojom se imovina oduzimala od vlasnika, a djelomična ona kojom se na imovini drugoga ustanovljuje služnost ili zakup (član 7). Zakon je predvidio i naknadu koja je morala biti u vrijednosti koju je ekspropriirana imovina imala na dan procjene. U slučajevima djelomične eksproprijacije, odnosno zakupa, naknada se sastojala iz zakupnine zauzete imovine, računajući je od dana uzimanja imovine u posjed. Naknada za privremeno zauzeće sastojala se iz jednokratne naknade ili iz zakupnine zauzete imovine od dana uzimanja u posjed (članci 11-13). Upravo je u takvim slučajevima SPC vodila mnoge sporove što se dijelom moglo vidjeti i u prethodnom poglavlju. Osim u novcu, zakon je predviđao i naknadu u državnim obveznicama, a u slučajevima eksproprijacije nekretnina, i u davanju druge nekretnine u zamjenu za ekspropriiranu (član 15).

Postupak eksproprijacije provodile su kotarske, odnosno gradske eksproprijacione komisije. Kotarska eksproprijaciona komisija sastojala se od tri člana (sudac Kotarskog suda, odbornik Mjesnog i odbornik Kotarskog narodnog odbora), a gradska od dva (sudac Kotarskog suda i odbornik Gradskog narodnog odbora) koje su, kao i predsjednika Kotarske i Gradske komisije, imenovali kotarski ili gradski izvršni odbori. Ako se eksproprijacija vršila za potrebe višeg državnog tijela, u Kotarsku, odnosno Gradsku komisiju, ulazio je i njen predstavnik (član 17-19). Eksproprijacijskim komisijama su državna tijela, zadruge ili organizacije za čije se potrebe vršila eksproprijacija, podnosili podatke o predmetu

eksproprijacije (član 21). Nakon popisa i procjene imovine, predsjednici eksproprijacijskih komisija sazivali su rasprave na kojima su bili pozivani predstavnici tijela za čije se potrebe vršila eksproprijacija, predstavnici Crkve i eventualno druge zainteresirane osobe. Bitno je istaknuti kako nedolazak crkvenih predstavnika nije blokirao rad Komisije. Po završenim raspravama donosila su se rješenja o eksproprijaciji koja su sadržavala:

- a) točno određivanje predmeta eksproprijacije,
- b) u čiju je korist izvršena eksproprijacija,
- c) iznos naknade,
- d) određivanje hoće li se naknada dati u novcu, državnim obveznicama ili kroz zamjensku nekretninu.

Protiv rješenja eksproprijacijskih komisija Crkva (odnosno bilo koji drugi vlasnik) imala je pravo žalbi koje su se upućivale nadležnim okružnim sudovima. Rješenja okružnih sudova bila su konačna.⁶⁴⁸ Međutim, najveći broj žalbi, odnosno predstavki, bio je upućivan raznim državnim tijelima poput Javnog tužilaštva N/SR Hrvatske, Komisiji za vjerske poslove N/SR Hrvatske, ministarstvima, ali i Vladi. Na ovaj je način SPC nastojala izvršiti određeni pritisak na okružne sudove radi postizanja boljih uvjeta u eksproprijacijskim postupcima.

6.2. Eksproprijacija posjeda SPC-a

Eksproprijacija se provodila za potrebe regulacije naselja i izgradnju prometnica, što je bio slučaj u Gračacu, Kninu, Senju i Vojniću; zatim za izgradnju stanova u Kninu, Metkoviću i Slavanskom Brodu; zadružnih domova u Javornju i Paklenici; izgradnju industrijskih postrojenja u Pakracu, Slavonskoj Požegi, Tušiloviću i Vukovaru; za potrebe lokalne milicije u Kukunjevcu; za potrebe lokalnih vlasti u Novoj Gradišci i Pakracu; za izgradnju škola u Krnjaku i Primišlju te za izgradnju spomenika i parkova u Novoj Gradišci i Sadilovcu.

U Graberju je zemljište bilo ekspropriirano u svrhu izgradnje željezničke pruge, a parohijski stan i popratne zgrade za industrijska postrojenja.⁶⁴⁹

Jedinstven je bio i primjer eksproprijacije cjelokupnog posjeda manastira Dragović koji je, za potrebe izgradnje Hidrocentrale (HE) Peruča, bio u potpunosti potopljen. Odlukom Državnog sekretarijata za poslove financija, SPC-u se trebala isplatiti najveća moguća odšteta koju je, u konačnici, i dobila. Naknada je iznosila 11.815.394 dinara, od čega je 2.915.999 dinara otpalo na zemljišta, 7.265.370 dinara na zgrade i ogradu, a 1.634.025 dinara za zidine

⁶⁴⁸ *Službeni list FNRJ*, br. 28/47, Beograd, od 4. travnja.1947., 313-316.

⁶⁴⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 88/1-60., od 19. ožujka 1960 kut. 148.

ostale od oštećenih i spaljenih zgrada za vrijeme rata. Nedaleko od mjesta gdje se nalazio stari manastir, 1958. godine izgrađena je crkva i novi manastir.⁶⁵⁰

U pojedinim slučajevima postupci eksproprijacije su se odužili, prvenstveno zbog SPC-a koji nije prihvaćao ponuđene odštete pa je tako za potrebe zadružnog doma u Bijeloj, 24. lipnja 1948. godine donesen akt o eksproprijaciji kojim je Crkvenoj općini ekspropirirana nekretnina z.k.ul. broj 44 te zemljište na kat. čestici 64/2, površine 1361 čhv.⁶⁵¹ Žalba SPC-a bila je upućena i Predsjedništvu vlade NR Hrvatske, što je postupak eksproprijacije odužilo za cijelo desetljeće.⁶⁵² U konačnici su i nekretnina i zemljište bili nacionalizirani.⁶⁵³ Istovjetna situacija bila je u Senju gdje je postupak eksproprijacije porušenog parohijskog doma završio njegovom nacionalizacijom.⁶⁵⁴

Jedini slučaj u kojem je eksproprijacija bila poništena bio je u Trnovitičkom Popovcu, gdje je rješenjem NOO-a Garešnica 30. rujna 1958. godine bilo ekspropirano crkveno zemljište u korist lokalnog dobrovoljnog vatrogasnog društva. Međutim, mitropolit Damaskin se žalio na tu odluku jer se ispred same crkve trebao graditi vatrogasni dom koji bi je u potpunosti zaklonio te bi vjernicima bio ostavljen samo uski put do crkve. Naposljetku je vatrogasno društvo iz Trnovitičkog Popovca odustalo od zahtjeva te je bio poništen postupak eksproprijacije.⁶⁵⁵

Iz dostupne dokumentacije za dio posjeda SPC-a nije poznato u koju svrhu se provela eksproprijacija i koje tijelo ju je zatražilo. Takvi primjeri su bili u Orebiću gdje je bio ekspropiriran posjed u vlasništvu Bogoslovije sv. Save, te u Drnišu gdje je za ekspropirano zemljište dobivena naknada od 70.000 dinara. Poznat je i iznos ekspropirane oštećene crkve u Vrelu Mrežnice za koju je isplaćena naknada od 1.800.000 dinara, ali kao i u prethodna dva slučaja, nije poznato u koju svrhu se provela i koje tijelo ju je zatražilo.⁶⁵⁶

⁶⁵⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08/ 38/1, Eksproprijacija nekretnina Manastir Dragović od 22 ožujka 1961., kut. 145.

⁶⁵¹ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), 23740/1948., kut. 93.

⁶⁵² HDA, f. 310 KOVZ, 1008/48., akt o eksproprijaciji br. 14.186-II-3-1948., kut. 132.

⁶⁵³ HDA, f. 1575 KZN, N 2883, kut. 60.

⁶⁵⁴ HDA, f. 1575 KZN, N 3865 i 1011, kut. 43.

⁶⁵⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 08-31/1-1959., od 2. veljače 1959., kut. 146.

⁶⁵⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 114/57, kut. 144 i *Informativni bilten KOVZ-a*, III, br. 19, 1966., 14.

6.3. Pregled ekspropiranih posjeda SPC-a

Prvi primjer eksproprijacije imovine SPC-a pronađen u dostupnim izvorima bio je proveden u Vojniću, četiri mjeseca nakon donošenja Zakona. Naime, na sjednici lokalne eksproprijacijske komisije koja je bila održana 20. kolovoza 1947. godine, a na prijedlog NOO-a Vojnić, donesen je akt o eksproprijaciji u korist države, a za potrebe regulacije mjesta Vojnić. Osim SPC-u, istom su odlukom bile ekspropirane nekretnine i zemljišta u vlasništvu ukupno 32 fizičke osobe. Srpskoj pravoslavnoj općini ekspropirane su sljedeće nekretnine: k.o. Vojnić čestice 1/1, ½, 382, 383, 399, 413, 412/1, 141/1, 412/3, kao i nekretnine u Kolariću (brojevi čestica 581 i 582). Bila je određena i naknada za ekspropirane nekretnine i zemljišta u iznosu od 24.347 dinara u državnim obveznicama. Protiv ovog rješenja eparhija je podnijela žalbu, u čijem je prvom dijelu tražila izuzeće od eksproprijacije za čestice na kojima se nalazila ruševina crkve, pozivajući se na *Osnovni zakon o eksproprijaciji* prema kojemu crkve i crkvišta nisu mogle biti predmetom eksproprijacije. No, u navedenom zakonu je već u prvom članku pisalo: (...) "isto tako, kada to traži opći interes, mogu se ekspropirati predmeti naročite kulturne, umjetničke i povijesne vrijednosti, kao i imovinska prava", čime je bio odbijen taj dio žalbenog zahtjeva. Drugi dio žalbe odnosio se na iznos koji je određen kao naknada za ekspropirane nekretnine i zemljišta kojeg je Crkva smatrala preniskim. Unatoč tomu što je u narednim godinama nekoliko predstavnika bilo upućivano Javnom tužilaštvu NR/SR Hrvatske, pravomoćnost rješenja, a samim time i isplata naknade nije bila riješena do 1967. godine, posljednje godine istraživanja u ovom radu.⁶⁵⁷

Za potrebe Jadranske magistrale ekspropiriran je parohijski dom u Senju, za koji do 1960. godine nije bila dobivena naknada.⁶⁵⁸

Na sastanku lokalne eksproprijacijske komisije u Metkoviću koji je bio održan 6. rujna 1947. godine, a na kojem su bili i predstavnici pravoslavne općine Jovo Vukosav i Milan Unković, odlučeno je da se Crkvenoj općini ekspropirira građevinsko zemljište za potrebe izgradnje stanova. Nije poznat iznos koji je dobiven za ekspropirano zemljište, ali se spominjalo nezadovoljstvo predstavnika SPC-a dobivenom naknadom.⁶⁵⁹ Akt o

⁶⁵⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 170/1, od 26. svibnja 1964., kut. 166.

⁶⁵⁸ HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Predstavka EUO-a Gornjokarlovačke eparhije* br. 477 od 5. srpnja 1960., kut. 43.

⁶⁵⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 900/48., od 23. srpnja 1948., kut. 131.

eksproprijaciji donesen je 19. studenog 1949. godine, a Predsjedništvo vlade NR Hrvatske potvrdilo ga je 4. siječnja 1950. godine.⁶⁶⁰

Na temelju rješenja Predsjedništva vlade NR Hrvatske od 25. ožujka 1948. godine, SPC-u u Vukovaru, odnosno Srpskoj mitropolijskoj patrijaršiji, ekspropirana je nekretnina upisana u z.k.ul. 1496 kat. općina Borovo, kat. čest. 1583/27 za potrebe *Jugoslavenskog kombinata gume i obuće* u Borovu. U dostupnoj dokumentaciji nije pronađen iznos koji je isplaćen kao naknada za ekspropiriranu nekretninu.⁶⁶¹

Agrarna reforma za posjede Srpske pravoslavne općine u Tušiloviću nije bila provedena jer općina nije posjedovala više od 10 hektara zemlje. Međutim, ipak nije izbjegla oduzimanje dijela imovine jer je, na prijedlog Mjesnog NO-a Tušilović, Izvršni odbor NOK-a Vojnić na sjednici održanoj 8. srpnja 1948. godine donio akt o eksproprijaciji kojim su joj ekspropirana sljedeća zemljišta i nekretnina: kat. čestica br. 360/1 (poljoprivredno zemljište od 1 jut. i 240 čhv.), kat. čestica br. 363 (poljoprivredno zemljište od 1572 čhv.), nekretnina na kbr. 72 iz Brezove Glave te dio kat. čestice 360/2 (poljoprivredno zemljište od 1000 čhv.). Eksproprijacija je izvršena u korist države, a za potrebe izgradnje ciglane. Jednako tako, zbog žurnosti je bilo dozvoljeno Mjesnom NO-u u Tušiloviću preuzimanje i korištenje navedene površine i prije procjene i popisa od strane eksproprijacione komisije, u smislu čl. 25 *Osnovnog zakona o eksproprijaciji* u kojem stoji:

Akt o eksproprijaciji može se odobriti u hitnim slučajevima, da se državnom organu, odnosno zadruzi ili organizaciji, za čije se potrebe vrši eksproprijacija, preda određena imovina u posjed i prije njenog popisa i procjene od strane komisije.⁶⁶²

Akt je potom bio dostavljen Vladi NR Hrvatske radi potvrde u smislu čl. 6 navedenog zakona. Na odluku se predstavkom Saveznoj komisiji za vjerske poslove 12. svibnja 1948. godine žalio Patrijaršijski upravni odbor SPC-a. Žalba nije bila prihvaćena, a iz dostupne dokumentacije ne znamo je li i u kojem iznosu SPC dobila naknadu za ekspropiriranu imovinu.⁶⁶³

U Paklenici je, na prijedlog *Opće poljoprivredne nabavne zadruge*, Izvršni odbor NOK-a Novska 3. rujna 1948. godine donio akt o eksproprijaciji ruševine parohijskog doma s

⁶⁶⁰ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), 29628/1949., kut. 132.

⁶⁶¹ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), 12818/1948., od 17. lipnja 1948., kut. 80.

⁶⁶² *Službeni list FNRJ*, br. 28/47, Beograd, od 4. travnja 1947., 314.

⁶⁶³ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), 16986/1948., od 2. kolovoza 1948., kut. 85.

pripadajućim zemljištem (kbr 397/2 i 387 čhv. zemljišta). Prema predstavci episkopa Emilijana upućenoj Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske 12. svibnja 1953. godine, o eksproprijaciji nisu bili obaviješteni predstavnici crkve niti su dobili rješenje o naknadi. Naknadno je bilo utvrđeno kako ondašnji paroh Jovo Vukadinović nije želio prihvatiti akt o eksproprijaciji niti rješenje o naknadi. U konačnici je bila potvrđena eksproprijacija a SPC-u je, temeljem rješenja Ministarstva financija SR Hrvatske, isplaćena odšteta u državnim obveznicima.⁶⁶⁴

Kao ni u Tušiloviću, niti za zemljišta SPCO-a u Slavonskoj Požegi nije bila provedena agrarna reforma ali je, na zahtjev tvrtke *Opeka*, Gradski izvršni odbor Slavonske Požege 20. kolovoza 1948. godine donio akt o eksproprijaciji sedam jutara zemljišta. Za ekspropirano zemljište SPC je tražila 75 000 komada cigli i 10 000 crjepova. Gradski narodni odbor nije prihvatio ponudu SPC-a te je nakon procjene zemljišta 11. kolovoza 1948. godine SPC-u isplaćena naknada u iznosu od 33.000 dinara.⁶⁶⁵

U Kukunjevcu je, najvjerojatnije u drugoj polovici 1948. godine, za potrebe mjesne milicije bilo ekspropirano građevinsko zemljište (kat. čestica br. 299) u vlasništvu SPC-a. U dostupnoj dokumentaciji nisu pronađeni akti o eksproprijaciji niti rješenje o naknadi.⁶⁶⁶ Prema dokumentima, do 1956. godine SPC-u nije bila isplaćena nikakva naknada.⁶⁶⁷

Izvršni odbor KNO-a Dvor na Uni je na sjednici održanoj 14. ožujka 1949. godine donio akt o eksproprijaciji kojim je u korist države, a za potrebe izgradnje zadrugnog doma u Javornju, ekspropirano zemljište SPC-a. Na ekspropiriranom zemljištu nalazio se nedovršeni parohijski dom kojeg su lokalne vlasti zauzele i započele nadogradnju i prije negoli je bila donesena odluka o eksproprijaciji.⁶⁶⁸ Odšteta je bila isplaćena naknadno.⁶⁶⁹

Srpskoj pravoslavnoj crkvenoj općini u Kninu je 1. listopada 1951. godine bila ekspropirana građevinska čestica za potrebe izgradnje stambenog naselja. Eksproprijacija čestice 116/2 izvršena je u korist tvrtke *Jugoalat* koja je i bila zadužena za izgradnju novog stambenog naselja. Kao naknadu, SPC je dobila zamjensko zemljište.⁶⁷⁰

⁶⁶⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 388/1., od 27. studenog 1964., kut. 168.

⁶⁶⁵ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), br. 4929/49, od 1. ožujka 1949., kut. 107.

⁶⁶⁶ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), br. 9678/50, od 17. srpnja 1950., kut. 144.

⁶⁶⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 393/56, kut. 144.

⁶⁶⁸ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), br. 8013/49, od 12. travnja 1949., kut. 112.

⁶⁶⁹ HDA, f. 310, KOVZ, *Podatci o crkvama i svećenstvu SPC-a*, kut. 377.

⁶⁷⁰ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), br. 10210, kut. 157.

Za potrebe tvrtke *Slavonski rudnici nemetala* iz Pakraca ekspropirano je zemljište od 1257 čhv. u vlasništvu Pakračke eparhije.⁶⁷¹

Za potrebe stambene izgradnje u Slavenskom Brodu ekspropirano je građevinsko zemljište u vlasništvu Pravoslavne crkvene općine.⁶⁷²

Na zahtjev Ministarstva željeznica FNR Jugoslavije, Predsjedništvo Vlade NR Hrvatske donijelo je odluku o eksproprijaciji dijela zemlje u vlasništvu crkve sv. Đurđa u Kninu, a za potrebe izgradnje željezničke postaje. Kao i u Vojniću, zemlja je bila ekspropirana i većem broju fizičkih osoba. Akt o eksproprijaciji, kao i rješenje o naknadi nisu pronađeni u dostupnoj dokumentaciji.⁶⁷³

Rješenjem NOK-a Gračac, a na traženje NOO-a Gračac, 8. svibnja 1953. godine eksproprijacijskim aktom broj 1346/53 izvršena je eksproprijacija zemljišta i oštećene crkve u Gračacu. Rješenje je bilo dostavljeno Izvršnom vijeću NR Hrvatske koje je tražilo od NOK-a osiguravanje financijskih sredstava za naknadu SPC-u. Budući da NOK nije izvršio naloženo, predstavnici SPC-a su se žalili te je ukinuto rješenje o eksproprijaciji. Novo rješenje o eksproprijaciji bilo je doneseno 27. travnja 1954. godine te je u njemu bilo navedeno u koje se svrhe ekspropirira zemljište (vrtić, dječji bazen, proširenje i uređenje parka, igralište za odbojku/rukomet te kuglačko igralište), a bio je priložen i elaborat o vrijednosti zemljišta, odnosno iznosu koji je trebao biti isplaćen SPC-u. Naposljetku je ovo rješenje prihvatila i SPC.⁶⁷⁴ Ukupno je Gornjokarlovačkoj eparhiji bila isplaćena odšteta u iznosu od 5.222.730 dinara. Novac je u ratama bio isplaćivan tijekom 1955. i 1956. godine.⁶⁷⁵

Srpskoj pravoslavnoj crkvenoj općini u Novoj Gradišci 29. ožujka 1957. godine ekspropirano je zemljište na Trgu oslobođenja 3 (danas Trg kralja Tomislava), a u korist općenarodne imovine i u svrhu izgradnje zgrade za potrebe Narodnog odbora. Otpora od strane SPC-a nije bilo budući da je NOO koristio dio stambenih prostora u vlasništvu SPC-a iz kojih se namjeravao iseliti po završetku izgradnje nove zgrade.⁶⁷⁶ Ekspropirano je i crkvište, za što je SPC-u bilo isplaćeno 2.822.000 dinara.⁶⁷⁷

⁶⁷¹ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), br. 16823, od 5. prosinca 1950., kut. 157.

⁶⁷² HDA, f. 310 KOVZ, 44/55., od 7. ožujka 1955., kut. 142.

⁶⁷³ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), br. 9380, od 5. lipnja 1950., kut. 143.

⁶⁷⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 139/55., od 24. veljače 1955., kut. 142.

⁶⁷⁵ HDA, f. 310 KOVZ, 364/1955. (*Isplata odštete za srušenu crkvu i zvona*), kut. 142.

⁶⁷⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 85/56., od 19. ožujka 1956., kut. 143.

⁶⁷⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 161/1, od 21. svibnja 1962., kut. 155.

Rješenjem NOO-a Slunj od 23. ožujka 1959. godine, SPC-u je bila ekspropirirana ruševina crkve i zemljište u Primišlju za potrebe izgradnje škole.⁶⁷⁸ Na navedenu odluku o eksproprijaciji žalio se episkop Simeon. Žalba naposljetku nije bila prihvaćena te je NOK Karlovac 5. lipnja 1962. godine donio pravomoćno rješenje kojim je bila izvršena eksproprijacija, a SPC-u je bila određena naknada u iznosu od 1.500.000 dinara.

Slično kao i u Primišlju, NOO Slunj je i u Sadilovcu ekspropirirao dio crkvenog zemljišta 1960. godine u svrhu podizanja spomenika žrtvama ustaškog režima. Eparhija se najprije žalila ali je, nakon što joj je obećana pomoć pri obnovi crkve u Slušnici (parohijalna crkva za selo Sadilovac) te naknada od 492.631 dinara za zemljište, naposljetku ipak prihvatila rješenje o eksproprijaciji.⁶⁷⁹ Cjelokupna naknada bila je isplaćena u srpnju 1964. godine.⁶⁸⁰

U Krnjaku se Gornjokarlovačka eparhija najprije žalila na eksproprijacijsku odluku od 18. lipnja 1959. godine kojom su joj ekspropirirani ostatci ruševne kapelice s pripadajućim zemljištem, a na čijem mjestu se namjeravala izgraditi škola. No nakon što im je, baš kao i u Sadilovcu, obećana pomoć pri obnovi crkve u Donjem Budačkom (parohijalna crkva za Krnjak) te adekvatna financijska naknada, odustali su od daljnjih žalbi i prihvatili ponuđeno rješenje. Ostatci crkve bili su uklonjeni 1960. godine.⁶⁸¹

U Pakracu je bio ekspropiriran parohijski dom koji je još od završetka rata bio preuređen u ambulantu, a crkvena općina je za naknadu dobila dvije manje nekretnine.⁶⁸²

Navedeni su samo primjeri eksproprijacije za koje se iz dostupne dokumentacije može zaključiti da je bila provedena, kao i ona u Trnovitičkom Popovcu koja je bila poništena. Jednako tako, nakon što je krajem 1958. godine bio donesen *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, dio započetih postupaka eksproprijacije je obustavljen jer je državi i/ili lokalnima tijekom novim zakonom bilo puno jednostavnije i brže doći u posjed crkvenih nekretnina i zemljišta.

⁶⁷⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 84/1-60., od 28. svibnja 1960., kut. 148.

⁶⁷⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 122/1-60., od 31. ožujka 1960., kut. 149.

⁶⁸⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08 217/1, od 3. srpnja 1964., kut. 167.

⁶⁸¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08/ 63/1, od 3. veljače 1961., kut. 151.

⁶⁸² HDA, f. 1575 KZN, N 1142 (*Rješenje Komisije za nac.....NOO Pakrac*, br. 03-3375/1959/3, od 14. prosinca 1959., kut. 16.

TABLICA 8. Oduzete imovina SPC-a po Osnovnom zakonu o eksproprijaciji

Mjesto/grad	Ekspropirirani objekti	Svrha/namjena
Bijela	nekretnina i zemljište (u konačnici nacionalizirana)	zadružni dom
Drniš	zemljište	nepoznata namjena
Graberje	zemljište	željeznička pruga
	parohijski dom i popratne zgrade	industrijsko postrojenje
Gračac	zemljište i oštećena crkva	za regulaciju naselja
Javoranj	zemljište (nedovršeni parohijski dom)	zadružni dom
Knin	zemljište	izgradnja željezničke postaje
	građevinsko zemljište	izgradnja stanova
Krnjak	ruševna kapelica	škola
Kukunjevac	građevinsko zemljište	lokalna milicija
Metković	građevinsko zemljište	izgradnja stanova
Močila	nekretnina (srušena crkva) i zemljište	vojni poligon
Nova Gradiška	građevinsko zemljište	izgradnja zgrade NO
	crkvište	spomenik i park
Orebić	zemljište	nepoznata namjena
Paklenica	ruševina parohijskog doma	zadružni dom
Pakrac	zemljište	industrijsko postrojenje
	parohijski dom	ambulanta
Primišlje	ruševina crkve i zemljište	škola
Sadilovac	dio zemljišta oko crkve	spomenik i park
Senj	parohijski dom (u konačnici nacionaliziran)	izgradnja prometnice
Slavonska Požega	zemljište	industrijsko postrojenje
Slavonski Brod	građevinsko zemljište	izgradnja stanova
Tušilović	nekretnine i zemljišta	industrijsko postrojenje
Vojnić	nekretnine i zemljišta (žalbeni postupak nije riješen do 1967.)	regulacija naselja
Vrlika/Koljani	manastir Dragović	izgradnja HC Peruča
Vrelo Mrežnice	oštećena crkva	nepoznata namjena
Vukovar	nekretnina	industrijsko postrojenje

7. ODUZIMANJE IMOVINE SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ CRKVI NA PODRUČJU NR HRVATSKE PO PRVOJ I DRUGOJ NACIONALIZACIJI

U razdoblju od završetka Drugog svjetskog rata, odnosno od 1946. godine do 1968. godine, provedene su tri nacionalizacije, za koje se u literaturi ustalio naziv prva, druga i treća nacionalizacija.⁶⁸³

Pod prvom nacionalizacijom podrazumijeva se oduzimanje imovine po *Zakonu o nacionalizaciji privatnih i privrednih poduzeća* iz 1946. godine i *Zakonu o izmjenama i dopunama nacionalizacije privatnih i privrednih poduzeća* iz 1948. godine.⁶⁸⁴

Pod drugom nacionalizacijom podrazumijeva se oduzimanje imovine po *Zakonu o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* iz 1958. godine.

Slično kao i prije spomenuti zakoni - *Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vrijeme neprijateljske okupacije*, *Zakon o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije*, *Zakon o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze* i *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, i ovi zakoni imali su politički i gospodarski cilj. Politički cilj bio je vezan je komunističku doktrinu koja se zalagala za ukidanje, odnosno ograničavanje privatnog vlasništva. Uz to, uz uglavnom fizičke osobe, oni su dodatno oslabili već ionako oslabljene vjerske zajednice i uništili im bilo kakvu mogućnost da imaju bar minimalnu mogućnost za bilo kakvu gospodarsku aktivnost kojom bi financirale svoje potrebe. Njima je bio zadovoljen i gospodarski cilj jer je nacionalizacijom država priskrbila značajan materijalni dobitak, prvenstveno u postojećim poslovnim subjektima i nekretninama. Za SPC, baš kao i za KC, ali i ostale manje vjerske zajednice u Hrvatskoj, druga nacionalizacija bila je osobito pogubna.⁶⁸⁵

Treća nacionalizacija iz 1968. godine bila je vezana za podruštvljenje građevinskog zemljišta u gradovima i naseljima gradskog karaktera te nije predmet ovog istraživanja.

⁶⁸³ H. Kačer, *Nacionalizacija i denacionalizacija*, disertacija, Split 1997., 115.

⁶⁸⁴ Ponegdje u literaturi i dokumentima drugom nacionalizacijom se naziva ona iz 1948. godine, što je pogrešno jer je riječ o dopunjenom *Zakonu o nacionalizaciji privatnih i privrednih poduzeća* 1946. godine (vidi H. Kačer, *Nacionalizacija i denacionalizacija*, disertacija, Split 1997., 115.)

⁶⁸⁵ M. Akmadža, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi od 1945. do 1966. god. i utjecaj na crkveno-državne odnose – primjer Zagrebačke nadbiskupije*, disertacija, Zagreb 2002., str. 128-129.

7.1. Prva nacionalizacija (1946.-1948.)

Donošenjem *Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća* 5. prosinca 1946. godine u Narodnoj skupštini FNR Jugoslaviji, započela je prva nacionalizacija.⁶⁸⁶ Baš kao i ostali zakoni vezani za podružtvovljene privatne imovine, i ovaj zakon je bio donesen bez velike rasprave, i to po žurnom postupku, a izglasan je u Narodnoj skupštini samo dan nakon što su ga zastupnici dobili na uvid. Zakon se sastojao od ukupno 24 članka te se odnosio na nacionalizaciju privatnih tvrtki u ukupno 42 privredne grane (navedene su pojedinačno). Zakonom je bila predviđena naknada za nacionaliziranu imovinu (pokretnu i nepokretnu). Postojala je mogućnost isplate i u gotovini, ali samo uz posebno odobrenje Vlade FNR Jugoslavije. I naposljetku, njime je bilo onemogućeno osnivanje novih privatnih tvrtki iz privrednih grana navedenih u prvom članku, osim uz dozvolu Vlade FNR Jugoslavije. Ovom zakonskom odredbom Jugoslavija je i formalno postala država u kojoj je bilo onemogućeno imati privatnu tvrtku s više od nekoliko zaposlenih djelatnika. Uz teške porezne i druge presije izvan sustava društvenih poduzeća, u narednim desetljećima su opstali jedino obrtnici i seljaci.⁶⁸⁷ Sukladno komunističkoj doktrini, ovakav zakon trebao je biti donesen odmah po preuzimanju vlasti, pa je i na tom primjeru vidljivo koliko je vladajućima bilo bitno učvrstiti vlast na svim razinama, a tek potom krenuti s realizacijom svoje doktrine. Uostalom, i predsjednik Privrednog savjeta, ujedno i ministar industrije Boris Kidrič je u govoru u Saveznom vijeću Narodne Skupštine pojasnio zašto do nacionalizacije nije došlo odmah po svršetku rata:

Da smo dakle, odmah poslije Oslobođenja proveli nacionalizaciju, mi bi smo, s obzirom da se državni privredni sektor još nije dovoljno učvrstio ni na samom delu ni u svesti najširih masa, ugrozili našu uspješnu privrednu delatnost. U specifičnim uslovima našeg razvitka trebalo je pre svega sa političke strane učvrstiti novu vlast koja je kao takva već sama po sebi tražila i obezbeđivala nov društveni i privredni razvitak.⁶⁸⁸

S obzirom da SPC nije imala poslovne subjekte koji su bili naznačeni u zakonu iz 1946. godine, nisu, bar što se tiče dostupne dokumentacije, poznati primjeri nacionalizacije crkvene imovine po tom zakonu. Izmjenama i dopunama navedenog zakona 1948. godine, na popis objekata nacionalizacije uvršteni su i neki poslovni objekti koji su se u manjoj mjeri

⁶⁸⁶ M. Maticka, *Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944-1948)*, Radovi Zavoda za Hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, vol. 25, 1992., 142.

⁶⁸⁷ *Službeni list FNRJ*, br. 98, Beograd, 6. prosinac 1946., 1245-1275.

⁶⁸⁸ M. Maticka, *Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944-1948)*, Radovi Zavoda za Hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, vol. 25, 1992., 142-143.

mogli ticati i imovine SPC-a. Naime, izmjenama i dopunama navedenog zakona, na popis objekata nacionalizacije bili su uvršteni sanatoriji, bolnice, javna kupališta, toplice i lječilišta s lječilišnim zgradama i instalacijama, hoteli, kao i tiskare, kinematografi, komercijalni magazini i sl., a takvih je objekata, doduše ne mnogo, u posjedu imala i SPC u Hrvatskoj.⁶⁸⁹

Dostupno arhivsko gradivo ne sadrži konkretniju dokumentaciju o nacionalizaciji imovine SPC-a po navedenim zakonima. Spominje se nacionalizacija *Tvornice B. Teslić* u Sisku za koju je SPC 1952. godine dobila naknadu u iznosu od 92.061 dinara.⁶⁹⁰ U Petrinji je bio nacionaliziran hotel za koji je, prema rješenju, SPCO trebala dobiti naknadu od 1.600.000 dinara, ali joj ona nije bila isplaćena (barem do 1967. godine).⁶⁹¹ To je bio težak udarac SPCO u Petrinji koja je njegovim iznajmljivanjem u potpunosti financirala svoje potrebe.⁶⁹²

Iz svega navedenog može se zaključiti da Prva nacionalizacija nije utjecala, bar ne bitno, na oduzimanje imovine SPC-a, pa i neće biti predmet daljnjeg razmatranja u ovom doktorskom radu.

7.2. Druga nacionalizacija (1958)

7.2.1. Pripreme za donošenje Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta

Više od desetljeća nakon završetka Drugog svjetskog rata, jedina vrijedna imovina koju je SPC u Hrvatskoj posjedovala bile su nekretnine (zgrade, stanovi i poslovni prostori) i građevinska zemljišta. Većina ostale vrijedne imovine oduzete su joj provedbom agrarne reforme, eksproprijacijama, manjim dijelom prvom nacionalizacijom, dok je dio bio nezakonito oduzet, odnosno zaposjednut. Upravo je najveći dio te nezakonito oduzete imovine ovim zakonom bio i formalno prenesen u državno vlasništvo, uz neka nova oduzimanja.

Pretpostavlja se da je država čekala s donošenjem ovog zakona jer su narodni općinski odbori (NOO) i druga tijela vlasti već raspolagala imovinom privatnih osoba i vjerskih zajednica te su vjerovali kako će se reguliranje stambenih odnosa riješiti eksproprijacijama. Iako je i ranije bilo naznaka da će ovakav zakon biti donesen (primjerice 1953. godine kada je

⁶⁸⁹ *Službeni list FNRJ*, br. 35, Beograd, 29. travanj 1948., 434-444.

⁶⁹⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 9650/52., od 31. studenog 1952., kut. 140.

⁶⁹¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08-51/1-1959., od 4. lipnja 1959. kut. 146.

⁶⁹² HDA, f. 310 KOVZ, 1079/47, od 10. rujna 1947., *Predstavka vezana za iznajmljivanje hotela*, kut. 130.

u *Službenom listu FNRJ* bila objavljena *Rezolucija o osiguranju uvjeta za proširenje stambenog fonda po gradovima i gradskim općinama*, kao i u veljači 1957. godine kada se u Saveznoj skupštini raspravljalo o osnovnim principima stambenog zakonodavstva), tek je donošenjem *Zakona o izmjeni Zakona o prometu zemljišta i zgrada* u studenom 1958. godine postalo izvjesno da je on u pripremi. Naime, u navedenom je zakonu bilo napisano:

(...) do donošenja Zakona o svojini na posebnim dijelovima zgrada nije dopušten promet fizičkih dijelova zgrada ni cijelih zgrada, kao ni građevinskih parcela, koji su u svojini građana, privatnih pravnih lica, društvenih organizacija i drugih udruženja građana.

Ukoliko je netko prodao dio nekretnine i sl. nakon stupanja ovog Zakona na snagu, ugovor je bio ništavan.⁶⁹³

Nešto više od mjesec dana nakon donošenja *Zakona o izmjeni Zakona o prometu zemljišta i zgrada*, odnosno 26. prosinca 1958. godine, Savezna narodna skupština donijela je *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*. Za razliku od *Zakona o agrarnoj reformi* koji je pompozno najavljivan puna tri mjeseca prije donošenja, kao i drugih zakona koji su donošeni s ciljem promicanja tzv. pravednosti socijalističkog društva, ovaj zakon je bio donesen bez medijskih najava, a zastupnici su ga dobili na samoj sjednici Savezne narodne skupštine, i to kao dopunu dnevnog reda. Ekspoze o prijedlogu *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* podnijela je članica Saveznog izvršnog vijeća Lidija Šentjurs u kojem je, između ostaloga, istakla:

(...) prijedlog Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskih zemljišta, koji je pred nama, znači nerazdvojni dio niza socijalističkih akata, donijetih poslije pobjede naše revolucije, kojima je zajednički jedan te isti cilj: u osnovi i u svim posebnim manifestacijama likvidirati kapitalističke društvene odnose, a time i sve oblike iskorištavanja čovjeka po čovjeku.

Ustvrdila je i da navedeni zakon nema veliko ekonomsko značenje, već da je značajniji iz aspekata usavršavanja sistema društvenih odnosa. U nastavku je istakla da *Zakon o eksproprijaciji* nije ponudio kompletno rješenje pravnih odnosa u politici stanovanja. Navela je i kako :

⁶⁹³ *Službeni list FNRJ*, br. 23, Beograd, 3. lipanj 1953., 217-218.

(...) prijedlog zakona polazi od osnovne principa društveno-ekonomske namjene stambenih zgrada, tj dali one služe za zadovoljavanjem vlastitih potreba za stanovanjem, ili se izdaju pod najam i mogu služiti eksploataciji u oblasti stanovanja.⁶⁹⁴

Predloženi zakon bio je prihvaćen istoga dana, bez veće rasprave i jednoglasno.

7.2.2. Pravni akti i tijela za provedbu nacionalizacije

7.2.2.1. Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta

Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta stupio je na snagu s danom donošenja, odnosno 26. prosinca 1958. godine. Činilo ga je ukupno 80 članaka, dakle mnogo više nego u prethodnom zakonu iz 1946., odnosno 1948. godine.⁶⁹⁵ Unatoč preciznosti kojom su se nastojali precizirati objekti nacionalizacije, zakon je ostao nedorečen i podložan različitim tumačenjima, što ćemo vidjeti i na primjerima nacionalizacije nekretnina SPC-a. Najviše je bio upitan članak 11 u kojem je zakonodavac nastojao precizirati koje su to nekretnine u vlasništvu vjerskih zajednica koje bi trebale biti izuzete iz nacionalizacije. Najveći broj žalbi SPC-a na rješenja općinskih i kotarskih komisija za nacionalizaciju odnosio se upravo na ovaj članak.

Članak 11

Odredbe ovog Zakona ne primjenjuju se na zgrade i prostorije, koje služe vjerskim zajednicama za vršenje njihove vjerske djelatnosti, kao što su crkve, hramovi, kapele i bogomolje, manastiri i samostani, sjemeništa i vjerske škole, niti na zgrade koje služe kao župski, parohijski, biskupski, patrijaršijski i drugi slični dvorovi.

Sukladno odredbama čl. 12, trebalo je nacionalizirati:

Članak 12

1. Najamne stambene zgrade, tj. zgrade u građanskom vlasništvu sa više od dva stana ili sa više od tri stana;
2. Sve stambene zgrade i stanove kao posebne dijelove zgrada, koji su u vlasništvu građanskih pravnih osoba, društvenih organizacija i drugih udruženja građana;
3. Poslovne prostorije u vlasništvu građanskih pravnih osoba, društvenih organizacija i drugih udruženja građana, ako ne služe njihovoj dopuštenoj djelatnosti;

⁶⁹⁴ *Vjesnik*, Zagreb, 27. prosinac 1958., 1-2.

⁶⁹⁵ *Službeni list FNRJ*, br. 52, Beograd, 31. prosinca 1958., 1221-1228.

4. Višak preko dva stana u vlasništvu građanina;
5. Poslovne prostorije u stambenoj zgradi u vlasništvu građanina.

Za SPC na području Hrvatske bio je značajan i članak 19:

Ako prijašnji vlasnik ne stanuje u zgradi koja je nacionalizirana nego u drugoj zgradi u društvenom vlasništvu, dat će mu se na njegov zahtjev, umjesto stana u zgradi koja je nacionalizirana, u vlasništvo stan koji koristi u toj drugoj zgradi, ako vrijednost ovog stana na premašuje više od 20% vrijednost stana koji bi mu u nacionaliziranoj zgradi imao ostati u vlasništvu.

Člankom 34 bili su definirani načini na koji su se nacionalizirala građevinska zemljišta:

Smatraju se građevinskim zemljištima i nacionaliziraju se sva izgrađena i neizgrađena zemljišta, koja se nalaze u užim građevinskim rajonima gradova i naselja gradskog karaktera.

Koja se mjesta smatraju gradovima i naseljima gradskog karaktera, određuje republičko izvršno vijeće.

Uži građevinski rajon određuje, na prijedlog općinskog narodnog odbora, kotarski narodni odbor posebnom odlukom donesenom na sjednicama obaju vijeća.

Odluku o užem građevinskom rajonu potvrđuje republičko izvršno vijeće.

Uži građevinski rajon može obuhvatiti samo ono područje koje je već urbanistički izgrađeno i koje će prema planiranoj stambenoj i komunalnoj izgradnji biti izgrađeno u doglednom vremenu.

Odluku o užem građevinskom rajonu kotarski narodni odbor dužan je donijeti u roku od mjesec dana od dana kad republičko izvršno vijeće odredi mjesta koja se smatraju gradovima i naseljima gradskog karaktera.

Jednako tako, člankom 38 definirano je da:

Građevinsko neizgrađeno zemljište koje je nacionalizirano ostaje u posjedu prijašnjeg vlasnika sve dok ga on na osnovu rješenja općinskog narodnog odbora ne preda u posjed općini ili drugoj osobi, radi izgradnje zgrade ili drugog objekta ili radi izvođenja drugih radova.

Predaja zemljišta u posjed općini ili drugom korisniku ne može se izvršiti prije nego što je korisniku to potrebno radi izvođenja građevinskih radova kojima se zemljište privodi namijenjenoj svrsi.

Definirano je i pitanje naknada za nacionalizirane nekretnine i građevinska zemljišta.

Članak 42

Za nacionaliziranu poslovnu zgradu ili posebni dio zgrade, zajedno sa zemljištem koje pokriva zgradu i zemljištem koje služi za redovnu uporabu te zgrade, prijašnjem vlasniku daje se naknada koja iznosi 10% od stanarine koja se plaća za tu zgradu ili dio zgrade na dan stupanja na snagu ovog zakona – za vrijeme od 50 godina.

Visina naknade utvrđuje se u jednom ukupnom iznosu, koji će se isplaćivati u jednakim mjesečnim obrocima za vrijeme od 50 godina, počev od 1. siječnja 1959.

Bio je reguliran i postupak za utvrđivanje predmeta nacionalizacije nekretnina i građevinskog zemljišta kojeg su trebale provoditi posebne komisije za nacionalizaciju pri NOO-ima. Protiv njihovih rješenja mogla se uputiti žalba komisijama za nacionalizaciju pri narodnim kotarskim odborima (NKO), a protiv njihovih rješenja nije se mogao voditi upravni spor, ali se mogla uputiti predstavka Komisiji za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora NR Hrvatske kako bi se ocijenila zakonitost i pravilnost rješenja navedenih nižestupajskih komisija. Upravo je SPC, odnosno predstavnici njenih crkvenih općina i manastira, ali i episkopi pa i sam patrijarh, u velikom broju slučajeva upućivala predstavke Komisiji za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora NR Hrvatske.

Rješenja o utvrđivanju nacionalizacije građevinskog zemljišta donosila su tijela uprave NOO-a nadležna za financije koja su ujedno vodila i postupak naknade za nacionaliziranu imovinu. Protiv rješenja o naknadi nije se mogla uputiti žalba niti voditi upravni spor, već se u roku od 30 dana mogao podnijeti zahtjev Kotarskom sudu kako bi utvrdio visinu naknade. Protiv odluke Kotarskog suda mogla se, u roku od 15 dana, uputiti žalba Okružnom sudu čija je odluka bila konačna.

Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta bio je dio sastavne politike uređenja stambenih odnosa te je bio usklađen sa *Zakonom o stambenim odnosima*, *Zakonom o upravljanju poslovnim zgradama*, *Zakonom o vlasništvu nad posebnim dijelovima zgrada*, *Zakonom o stambenim zajednicama* i *Zakonom o stambenim zadrugama*.⁶⁹⁶

7.2.2.2. Tijela za provedbu nacionalizacije i njihove obveze

Nepunih mjesec dana nakon što je donesen *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, Izvršno vijeće Sabora NR Hrvatske osnovalo je Komisiju za nacionalizaciju (KZN/Republička komisija) pri IV Sabora NR Hrvatske. Za predsjednika je bio imenovan Zvonko Petrinović (sekretar za građevinarstvo, urbanizam i komunalne poslove IV Sabora NR Hrvatske), za zamjenika Zdravko Manasteriotti (načelnik Imovinsko-pravnog odjela Državnog sekretarijata za poslove financija) te još četiri člana i njihovih zamjenika.⁶⁹⁷

⁶⁹⁶ *Vjesnik*, Zagreb, 21. ožujka 1959., 2.

⁶⁹⁷ HDA, f. 310 KOVZ, br. III/3-118/3-1959 u br. 03/9370-1963, *Rješenje o osnivanju i imenovanju predsjednika i članova Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH*, br. 1168/1-1959, od 21. siječnja 1959., kut. 160.

Već 23. siječnja 1959. godine, odnosno dva dana nakon što je bila osnovana, Komisija za nacionalizaciju pri IV Sabora NR Hrvatske donijela je *Upute za provođenje Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* koje su bile poslane svim Narodnim odborima općina i kotara.⁶⁹⁸

Upute su imale dva osnovna cilja:

- dodatno pojasniti Zakon, poglavito u dijelu koji se ticao nekretnina i građevinskog zemljišta koje bi trebalo nacionalizirati,
- dodatno pojasniti koje su obveze narodnih općinskih i kotarskih odbora.

U prvom dijelu Uputa, koji je bio bitno sažetiji od drugog, referiralo se o predmetima nacionalizacije te je bilo pojašnjeno koje su to najamne zgrade i građevinska zemljišta koje spadaju pod nacionalizaciju.

Drugi dio Uputa bio je bitno detaljniji te je specificirao obveze narodnih općinskih i kotarskih odbora. Tako se navodi da je u postupku predmeta nacionalizacije zakon predviđao posebne komisije za nacionalizaciju te tijela uprava NOO-a nadležna za financije. Pri tome su komisije za nacionalizaciju pri NOO-ima bile nadležne za provođenje postupka za utvrđivanje nacionalizacije, a tijela uprave NOO-a za davanje rješenja o utvrđivanju nacionalizacije građevinskih zemljišta koja se nalaze unutar određenog užeg građevinskog područja. Za postupke utvrđivanja naknade bila su nadležna samo tijela uprava za poslove financija NOO-a, bez obzira na to je li se radilo o naknadi za nacionaliziranu nekretninu ili građevinsko zemljište.

Prema uredbi Saveznog izvršnog vijeća, komisije za nacionalizaciju koje su osnivane pri općinskim i kotarskim narodnim odborima, trebale su se sastojati od 3 člana i 3 zamjenika, s time da su predsjednici i zamjenici morali biti sudci ili osobe pravne struke. Drugi članovi trebali su biti odbornici narodnih ili kotarskih odbora (po mogućnosti predsjednici ili potpredsjednici odgovarajućih savjeta), a treći državni službenici.

Komisije za nacionalizaciju pri NOK-ima imale su nadležnost za rješavanje žalbi na rješenja komisija za nacionalizaciju pri NOO-ima, kao i za ocjenjivanje zakonitosti i pravilnosti rješenja u postupcima. Istu svrhu imale su i Komisija za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH, kao i Komisija za nacionalizaciju pri Saveznom izvršnom vijeću (Savezna komisija za nacionalizaciju), s time da je mogla donositi objašnjenja za primjenu zakona koja su bila obvezna za sve komisije.

⁶⁹⁸ HDA, f. 1575 KZN, N 1, *Upute za provođenje Zakona o nacionalizaciji*, od 23. siječnja 1959., kut. 3.

Upute su dane i za postupanje u nacionalizaciji građevinskih zemljišta. Navedeno je da se najprije trebalo:

- a) odrediti mjesta koja se smatraju gradom i naseljem gradskog karaktera,
- b) odrediti granice užeg građevinskog područja u tim mjestima.

Određivanje karaktera mjesta bilo je u nadležnosti republičkih izvršnih vijeća, a određivanje užeg građevinskog područja u domeni kotarskih narodnih odbora te su se takve odluke trebale donijeti mjesec dana nakon što je Izvršno vijeće odredilo karakter mjesta. Napomenuto je i da se pri određivanju užeg gradskog područja ne ide u pretjeranu širinu, nego da se rukovodi stvarnim potrebama u skladu s intencijama zakonodavca koje su izrečene u čl. 34 st. 5 Zakona:

Uži građevinski rajon može obuhvatiti samo ono područje koje je urbanistički izgrađeno i koje će prema planiranoj stambenoj i komunalnoj izgradnji biti izgrađeno u dogledno vrijeme.

Naposljetku je bilo navedeno da će općinsko tijelo uprave nadležno za poslove financija moći pristupiti donošenju rješenja o utvrđivanju nacionalizacije takvih zemljišta, a nakon toga i utvrđivanju naknade za ta zemljišta prijašnjim vlasnicima tek kada se donesu potvrđene odluke kotarskih narodnih odbora o određivanju užeg građevinskog područja u mjestima koja su bila obuhvaćena odlukom Izvršnog vijeća Sabora o određivanju njihovog karaktera.

Kod provođenja nacionalizacije najamnih zgrada, postupak je predviđao da NOO-i oglase da su svi građani, građanske pravne osobe, društvene organizacije i druga udruženja građana s prebivalištem/sjedištem na području pojedine općine koji su na dan 25. prosinca 1958. godine imali u vlasništvu jednu ili više zgrada ili idealnih dijelova zgrada nego što su po odredbama tog zakona mogli imati, odnosno koje su njime bile predviđene za nacionalizaciju, bili dužni podnijeti prijave o vlasništvu tijelu uprave općinskog narodnog odbora nadležnom za poslove financija. Rok za podnošenje tih prijava određivali su općinski narodni odbori, s tim da nije mogao biti kraći od jednog niti dulji od tri mjeseca.

Svaka pojedina komisija za nacionalizaciju pri narodnim odborima općina je, po zaprimljenim zahtjevima te na osnovu provedenog postupka, donosila rješenja o nacionalizaciji. Nakon provedenog postupka, tijela uprave su bila dužna utvrditi naknadu prijašnjim vlasnicima za nacionaliziranu imovinu. Vezano uz navedene poslove koji su prethodili provedbi nacionalizacije, Komisija za nacionalizaciju IV Sabora NRH u Uputi je naposljetku izdala i sljedeće zadatke:

Općinski narodni odbori:

1. imadu odmah pristupiti izradi prijedloga kotarskom narodnom odboru za donošenje odluke, kojom se određuje uži građevinski rajon onih mjesta na području općine, koja su obuhvaćena odlukom Izvršnog vijeća Sabora o određivanju mjesta, koja se smatraju gradom i naseljem gradskog karaktera;
2. da pristupe osnivanju svojih komisija za nacionalizaciju pridržavajući se kod toga danih uputa;
3. da izvrše organizacione pripreme u svom upravnom organu nadležnom za poslove financija/osiguranje potrebnih kadrova i sl.;
4. da odrede izbore za članove kućnih savjeta u onim zgradama koje su predmetom nacionalizacije, a nisu bile pod društvenim upravljanjem, te da odrede osobu, koja će do tog vremena upravljati zgradom sa ovlaštenjem organa društvenog upravljanja;
5. da pristupe razmatranju i ocjeni pitanja zgrada, gdje takve postoje, a koje će odlukom općinskog narodnog odbora propisati, da se smatraju kao zgrade koje po svojoj veličini i namjeni mogu služiti za odmor ili oporavak vlasnika i članova njegove porodice i prema tome na koje se ne primjenjuje zakon o nacionalizaciji.

Kotarski narodni odbori:

1. da osnuju svoje komisije za nacionalizaciju;
2. da se staraju i pruže pomoć općinskim organima uprave kako bi što savjesnije i na vrijeme izvršile potrebne predradnje;
3. da vode brigu da odluke o određivanju užeg građevinskog rajona mjesta koja se po odluci Izvršnog vijeća smatraju gradom i naseljem gradskog karaktera budu unesena i predložena Izvršnom vijeću u zakonskom roku.⁶⁹⁹

7.2.2.3. Ostale uredbe, odluke i upute

U nastojanju da se provedba nacionalizacije obavi po jedinstvenom obrascu, i Savezno izvršno vijeće donijelo je *Uredbu o postupku za provođenje nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*.⁷⁰⁰

U skladu s tim, Državni sekretarijat za poslove financija NR Hrvatske donio je 3. travnja 1959. godine *Upute o načinu i rokovima izvršavanja u postupku provođenja nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*. Sukladno tim uputama, poslovi nacionalizacije trebali su biti gotovi do 31. prosinca 1959. godine, no oni su se prolongirali

⁶⁹⁹ HDA, f. 1575 KZN, N 1 (*Upute za provođenje Zakona o nacionalizaciji*, od 23. siječnja 1959.), kut. 3.

⁷⁰⁰ *Službeni list FNRJ*, br. 4/1959.

nekoliko puta, pa je Republička komisija za nacionalizaciju prestala s radom tek u lipnju 1963. godine.⁷⁰¹

Još krajem veljače 1959. godine, Izvršno vijeće Sabora NR Hrvatske objavilo je *Odluku o određivanju mjesta koja se smatraju gradovima i naseljima gradskog karaktera prema Zakonu o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, čime su bili ispunjeni svi preduvjeti potrebni za provedbu nacionalizacije.⁷⁰²

Međutim, budući da se kasnilo s provedbom nacionalizacije, donesena je odluka o produženju rada komisija za nacionalizaciju pri NOO-ima do 30. lipnja 1960. godine. U skladu s tom odlukom, Republička komisija za nacionalizaciju je narodnim odborima općina i kotareva, odnosno njihovim komisijama, uputila dodatna pojašnjenja. Međutim, već se tu spominjala mogućnost daljnjeg produljenja njihova rada, budući da je bilo navedeno da su, prije prestanka rada, komisije morale provjeriti jesu li podnesene sve prijave i rješenja za sve objekte koji su spadali pod nacionalizaciju te, naposljetku, jesu li sva rješenja postala pravomoćna. Ukoliko nisu bili zadovoljeni svi navedeni uvjeti, komisije su (bilo općinska ili kotarska) morale nastaviti s radom.⁷⁰³ Kako ni nakon tog produljenja rada dio komisija nije završio zadane poslove, donesena je nova odluka o produljenju njihova rada do kraja 1960. godine.⁷⁰⁴

Mišljenje Savezne komisije za nacionalizaciju bilo je da je jedan od razloga sporosti bio nedovoljna motiviranost članova komisija. Naime, u nekim se slučajevima rad u komisijama nije plaćao, a nekad se plaćao po satu, pa su stoga članovi SIV-a pretpostavili da su to bili glavni razlozi sporosti.⁷⁰⁵ Međutim, jedan od razloga bio i dobra pripremljenost SPC-a u predmetima nacionalizacije, jer su se žalili na više od $\frac{3}{4}$ rješenja koje su donijele komisije za nacionalizaciju pri NOO-ima i NKO-ima te su, u slučajevima negativnih odgovora na žalbe, redovno slali predstavke Republičkoj i Saveznoj komisiji za

⁷⁰¹ HDA, f. 1575 KZN, br. 222/1959., *Izveštaj Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH o provođenju nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* od 3. listopada 1959.

⁷⁰² NN, br 8, Zagreb, 22. veljače 1959. Ovom je odlukom za 27 kotara na području Hrvatske navedeno ukupno 178 mjesta koja se prema čl. 34 st. 1 *Zakona...smatraju gradovima i naseljima gradskog karaktera*.

⁷⁰³ HDA, f. 1575 KZN, br. 3264/1960., *Dopis Komisije za nac...pri IV Sabora NRH predsjednicima komisija za nacionalizaciju i predsjednicima NOO-a i NKO-a u svezi produženja rada komisija za nacionalizaciju*, od 23. lipnja 1960.

⁷⁰⁴ HDA, f. 1575 KZN, br. 4653/1960., *Dopis Komisije za nac...pri IV Sabora NRH predsjednicima komisija za nacionalizaciju i predsjednicima NOO-a i NKO-a u svezi produženja rada komisija za nacionalizaciju*, od 3. listopada 1960.

⁷⁰⁵ HDA, f. 1575 KZN, br. 4653/1960., (Pitanje nagrađivanja bilo je regulirano *Uredbom o nagrađivanju za vanredan rad i naročite uspjehe u radu i o naknadama za prekovremeni rad službenika državnih organa, Službeni list FNRJ, Beograd, br. 26/1959.*)

nacionalizaciju, a često i vjerskim komisijama. Sve je to, naravno uz već spomenute razloge SIV-a, onemogućavalo brzo zatvaranje predmeta nacionalizacije.

Nova, četvrta odluka o produljenu rada komisija za nacionalizaciju donesena je *Uredbom o izmjeni Uredbe o postupku za provođenje nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* kojom je bio produžen rad komisija do 30. lipnja 1961. godine.⁷⁰⁶ Već tada je bilo jasno da ni u tom roku neće biti završeni poslovi nacionalizacije pa je u navedenoj Uredbi bilo definirano da će 30. lipnja 1961. godine prestati rad općinskih komisija, dok će kotarske s radom nastaviti sve do okončanja svih predmeta na svome području. No čak i u slučajevima kada su kotarske komisije riješile sve predmete, nisu mogle prestati s radom tako dugo dok postupak za ocjenu zakonitosti njihovih rješenja nije bio završen kod Republičke i/ili Savezne komisije za nacionalizaciju.⁷⁰⁷

Najveći dio kotarskih komisija za nacionalizaciju prestao je s radom do kraja 1961. godine, uz iznimku onih u većim gradovima koje su prestale s radom do kraja ožujka 1962. godine.

7.2.3. Provedba nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta

7.2.3.1. Teškoće u početnoj fazi provedbe nacionalizacije

Uz prethodno spomenute uredbe, odluke i upute, tijekom veljače i ožujka 1959. godine održavana su i savjetovanja s članovima komisija za nacionalizaciju pri narodnim općinskim i kotarskim odborima, ali i zaposlenicima općinskih imovinsko-pravnih službi. Na njima su objašnjavani principi i kriteriji u pogledu nacionalizacije najamnih zgrada, kao i načini određivanja užeg gradskog područja u gradovima i naseljima gradskog karaktera.⁷⁰⁸

Procjena Izvršnog vijeća Sabora NR Hrvatske bila je da će se postupak nacionalizacije provoditi na oko 15 000 najamnih zgrada, pa je od svih tijela narodnih odbora, kao i društvenih i političkih organizacija dodatno zatražena pomoć komisijama za nacionalizaciju.⁷⁰⁹ Unatoč svim nastojanjima, s provedbom nacionalizacije se kasnilo, a rokovi završetka postupaka bili su nekoliko puta prolongirani.

⁷⁰⁶ *Službeni list FNRJ*, Beograd, br. 53/1960., 31. prosinac 1960., 1027.

⁷⁰⁷ HDA, f. 1575 KZN, br. 1774/1961., *Dopis Komisije za nac...pri IV Sabora NRH kotarskim narodnim odborima u svezi nastavka rada kotarskih komisija za nacionalizaciju*, od 17. srpnja 1961.

⁷⁰⁸ *Vjesnik*, Zagreb, 21. ožujak 1959., 2.

⁷⁰⁹ *Vjesnik*, 18. travnja 1950, 1-2.

S nacionalizacijom imovine SPC-a, odnosno svih vjerskih zajednica, problemi su bili još veći te je nacionalizacija započela šest mjeseci kasnije nego što je predviđao zakon. Tada su bili zauzeti definitivni stavovi te su komisijama za nacionalizaciju poslana precizna uputstva.⁷¹⁰

Prema podatcima Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NR Hrvatske, do 24. veljače 1960. godine nacionalizacija je bila uglavnom ili u potpunosti dovršena u 244 od 259 općina. Najveći problemi bili su u osječkom, splitskom i zagrebačkom kotaru. Njihovim je predsjednicima sugerirano jače angažiranje, ali i nadziranje rada svojih komisija za nacionalizaciju. Jednako tako, financijskim tijelima kotareva poslan je naputak o prioritetu rješavanja poslova vezanih za nacionalizaciju. Naposljetku je bilo sugerirano da se, paralelno s donošenjem rješenja o utvrđivanju nacionalizacije, gdje god je moguće, nastoji riješiti i pitanje izuzimanja od nacionalizacije.⁷¹¹

U pogledu nacionalizacije objekata vjerskih zajednica, komisije za nacionalizaciju dobile su upute o donošenju rješenja samo za one nekretnine za koje je, s obzirom na svrhu i način korištenja, bilo nedvojbeno da su objekti nacionalizacije, a da se u svim nejasnim slučajevima prethodno obrate Republičkoj komisiji. To je bio razlog što se za veći dio objekata vjerskih zajednica nisu mogli podnijeti zahtjevi niti su bila donesena rješenja. S druge strane, za neke dvojbene objekte nacionalizacije, dio komisija ipak nije konzultirao Republičku komisiju za nacionalizaciju pa se, uslijed žalbi i predstavki predstavnika vjerskih zajednica, rješavanje pojedinih predmeta prolongiralo i na nekoliko godina.

Provođenje nacionalizacije dodatno su otežavale i situacije kada su pojedine općinske komisije, čak i na području istog kotara, zauzimale različite stavove pri primjeni odredbi zakona pa se žalbenim procesima, bilo da su ih podnijele fizičke osobe ili predstavnici vjerskih zajednica, dodatno produljivalo rješavanje pojedinih predmeta. Kod nekih je komisija (uglavnom u manjim mjestima) uočeno kako, unatoč primjeni smjernica, kod nacionalizacije nekretnina nisu vodili računa o njihovoj površini i pomanjkanju potrebnih građevinskih i tehničkih i ostalih uvjeta te o stanju zgrade, a niti o stambenim potrebama vlasnika tih nekretnina.

U slučajevima kada je na temelju spisa bilo teško realno procijeniti opravdanost primjene propisa o nacionalizaciji na pojedine objekte, ne samo zbog primjene različitih

⁷¹⁰ HDA, f. 310 KOVZ, br. N-Pov 1-1960., od 9. svibnja 1960., *Upute Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH o nacionalizaciji objekata vjerskih zajednica*, kut. 40.

⁷¹¹ HDA, f. 310 KOVZ, br. N-Pov 1-1960., od 9. svibnja 1960., *Upute Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH o nacionalizaciji objekata vjerskih zajednica*, kut. 40.

kriterija, nego i zbog razlike u obrazloženjima rješenja i samom opisu objekta, Republička komisija je, nakon što bi skupila veći broj rješenja s pojedinog mjesta, uvela praksu neposredne provjere objekata na terenu

Dodatna teškoća u radu pojedinih komisija, uglavnom u manjim mjestima ali i u manjem dijelu većih mjesta, bio je nedostatak kadrova. U najvećoj mjeri to se odnosilo na financijska tijela u općinama koji nisu imale posebnog službenika za poslove nacionalizacije, niti su mogli pronaći djelatnika s odgovarajućom stručnom spremom pa su poslove tajnika komisija za nacionalizaciju često obnašali šefovi općinskih uprava za prihode koji su, uz to, bili opterećeni i svojim redovnim poslovima.⁷¹²

Kotarskim komisijama za nacionalizaciju koje su bile drugostupanjska tijela savjetovano je da, gdje je god to moguće, ne poništavaju prvostupanjska rješenja zbog nepotpuno ili pogrešno utvrđenih činjenica ili povrede pravila u postupku i da ne vraćaju predmete prvostupanjskom tijelu na ponovni postupak, nego da same upotpune postupak i otklone nedostatke prvostupanjskog tijela.⁷¹³

Do kraja veljače 1960. godine, rješenjima općinskih i kotarskih komisija za nacionalizaciju, u Hrvatskoj je bilo obuhvaćeno 5684 nekretnina (1115 prizemnih, 1972 jednokatnih, 1558 dvokatnih te 1026 trokatnih i višekatih), kao i 616 poslovnih zgrada i 5960 poslovnih prostora.⁷¹⁴

7.2.3.2. Pripreme za nacionalizaciju objekata vjerskih zajednica i reakcije predstavnika Srpske pravoslavne crkve

U uputama i objašnjenjima vezanima za nacionalizaciju nekretnina i građevinskog zemljišta vjerskih zajednica Savezne komisije za nacionalizaciju od 31. ožujka 1959. godine, a koja su bila upućena Komisiji za nacionalizaciju pri IV Sabora NR Hrvatske, savjetovano je da se u poslove nacionalizacije nekretnina vjerskih zajednica uključi i Komisija za vjerske poslove.⁷¹⁵ Sukladno tomu, isti je zaključak donijelo i IV Sabora NR Hrvatske na svojoj

⁷¹² HDA, f. 1575 KZN, br. 1133/1960., Izvještaj Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH o stanju poslova nacionalizacije Komisiji za nacionalizaciju pri SIV-u, od 24. ožujka 1960., kut. 16.

⁷¹³ HDA, f. 1575 KZN, br. 31/1959., dopis Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH komisijama za nacionalizaciju kotarskih i općinskih narodnih odbora, od 5. studenog 1959., kut. 1

⁷¹⁴ HDA, f. 1575 KZN, br. 1133/1960., Izvještaj Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH o stanju poslova nacionalizacije Komisiji za nacionalizaciju pri SIV-u, od 24. ožujka 1960., kut. 16.

⁷¹⁵ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-97/1-1959., Upute i objašnjenja Komisije za nacionalizaciju pri Saveznom izvršnom vijeću, od 10. travnja 1959., kut. 146.

sjednici od 17. travnja 1959. godine.⁷¹⁶ Naime, nacionalizacija objekata vjerskih zajednica za vladajuće strukture bio je osjetljiv problem koji je, pod određenim uvjetima, mogao izazvati i političke probleme i teškoće. Stoga je bilo bitno zajedničko djelovanje s Komisijom za vjerske poslove NR Hrvatske, od koje se tražilo prikupljanje svih podataka o imovini vjerskih zajednica, čemu je ta imovina služila do 25. prosinca 1958. godine, kao i kolike su prihode ili drugu imovinsku korist ostvarivali.⁷¹⁷

Kako bi se dobro pripremio na nacionalizaciju te razjasnio sve nejasnoće, patrijarh German je 6. veljače 1959. godine uputio predstavku Saveznoj komisiji za vjerske poslove kojom je tražio pojašnjenje nekih zakonskih odredbi, kao i načine na koje su se trebala donositi rješenja o nacionalizaciji nekretnina u vlasništvu SPC-a.⁷¹⁸ Nakon toga, 6. ožujka 1959. godine, članovi Svetog arhijerejskog sinoda posjetili su Saveznu vjersku komisiju, pri čemu je bilo zaključeno da bi SPC trebala iznijeti podatke o nekretninama u njenom vlasništvu koje bi trebale biti nacionalizirane, nominalnu vrijednost zgrada, kao i realne prihode koje je imala od tih nekretnina i građevinskih zemljišta. Od predstavnika SPC-a tražilo se i navođenje nekretnina neophodnih za funkcioniranje Crkve, kao i slučajeva u kojima će, zbog umanjena redovnih primanja primjenom zakona, biti dovedeno u pitanje izdržavanje svećenika.⁷¹⁹

Sukladno navedenom dogovoru, mitropolit Damaskin te episkopi Emilijan i Simeon sastali su se 26. ožujka 1959. godine s predsjednikom Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske Josipom Gržetićem kako bi ga upoznali sa svojim stavovima. Tražili su pomoć da se u mjestima gdje su porušeni parohijski domovi izuzmu zgrade koje potpadaju pod nacionalizaciju, barem dok se ne obnove parohijski domovi. Jednako tako, tražili su i izuzeće zgrada u onim mjestima u kojima iznajmljivanje čini veći dio prihoda parohija.⁷²⁰

Već u travnju bio je sastavljen popis zgrada koje su trebale postati objekti nacionalizacije a patrijarh German je 6. lipnja 1959. godine poslao dopis Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske u kojemu su za svaku eparhiju na području Hrvatske bile navedene nekretnine koje su *Zakonom o nacionalizaciji* trebale biti nacionalizirane, njihova nominalna

⁷¹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 14. srpnja 1961.*

⁷¹⁷ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-97/1-1959., *Upute i objašnjenja Komisije za nacionalizaciju pri Saveznom izvršnom vijeću*, od 10. travnja 1959., kut. 146.

⁷¹⁸ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-24/1-1959., *Predstavke patrijarha Germana upućene Saveznoj komisiji za vjerske poslove* br. 429/59 i br. 3135 od 6. veljače 1959., kut. 39.

⁷¹⁹ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-24/1-1959., *Odgovor Savezne komisije za vjerske poslove na predstavku SPC-a*, 01-147/1, od 26. ožujka 1959., kut. 39.

⁷²⁰ HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-23/1-59, *Damaskin, Emilijan i Simeon - prijem u Komisiju*, od 2. lipnja 1959., kut 39.

vrijednost i prihodi koje je Crkva imala od njih, a bile su nabrojane i nekretnine neophodne za funkcioniranje SPC-a. Uz podatke za Gornjokarlovačku, Dalmatinsku, Zagrebačku i Slavonsku eparhiju, navedeni su podatci i za Sremsku i Zahumsko-hercegovačku eparhiju (za crkvene općine koje su se nalazile na području Hrvatske).⁷²¹

Razočarenje predstavnika SPC-a nastupilo je kada su započeli procesi nacionalizacije i kada su bila donesena prva rješenja komisija za nacionalizaciju pri NOO-ima. Naime, SPC-u je tim prvostupanjskim odlukama nacionalizirano više nekretnina nego što su očekivali, pa je patrijarh German 14. listopada 1959. godine uputio Saveznoj komisiji za vjerske poslove novu predstavku. U njoj je bilo navedeno da je SPC, prema njihovim podacima, prvostupanjskim rješenjima komisija za nacionalizaciju izgubila oko 1200 zgrada i prihod od iznajmljivanja od 22 milijuna dinara (patrijarh je naveo podatke za cijelu Jugoslaviju), uz napomenu kako podatci nisu bili konačni. U predstavci je dalje naveo:

(...) o stavljenim predlozima za nacionalizaciju zgrada čiju nacionalizaciju nismo mogli očekivati Opštinske komisije za nacionalizaciju nacionalizuju parohijske domove, crkvene kuće u samoj porti, i druge crkvi neophodne zgrade, ne vodeći računa o stvarnim potrebama crkve, nego samo o formalnim zakonskim propisima. Ako i sreske komisije, u žalbenom postupku, budu tako postupile biće vrlo teško ispraviti stanje koje nastane, i pored volje koja je pokazana u aktu Komisije br. 01-147/1 od 26 marta 1959. godine, kao i uvek katgod se raspravljalo o problemu nacionalizacije. Kad pojedini predmeti postanu pravosnažni, bojati se da će svako intervenisanje biti kasno i bespredmetno" (...)

U završnom dijelu predstavke tražio je rješenje problema na sljedeći način:

1. Da se sprovede kao osnovno pravilo, da se u svakom mestu gde postoji crkvena organizacija, crkvi obezbedi odgovarajuća zgrada za njene potrebe i potrebe sveštenika, tj:
 - a) da se svi parohijski domovi, episkopski i patrijaršijski dvorovi, bogoslovije, crkvene i parohijske kancelarije, krstionice i zgrade za sklanjanje naroda od nevremena u portama, svećarnice, magacini i sl., u pravilu oslobode od nacionalizacije;
 - b) ako crkvene zgrade po svojoj nameni, ima da služi navedenim svrhama, ali je silom posleratnih prilika i odredaba stambenih vlasti, pretvorena u stambenu najamnu zgradu, a crkva nema druge zgrade koja bi zadovoljila njene potrebe, da se i takva zgrada oslobodi;
 - c) da se onim crkvenim ustanovama kojima se oduzima jedna ili više zgrada za rentu, a nemaju svojih parohijskih domova ili drugih neophodnih zgrada, ustupi potrebna zgrada ili prostorije, bilo od nacionalizovanih crkvenih zgrada, bilo iz opšte državne imovine, kao zamena za parohijski dom ili drugu potrebnu zgradu;

⁷²¹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 8. travnja 1967.* i spis pov. 08-163/1-1959., *Predstavka SPC-a vezana za nacionalizaciju zgrada i građevinskog zemljišta*, kut. 40.

- d) da se obezbedi svugde onoliko parohijskih domova (stanova) koliko u mestu ima paroha.
2. Da se oslobode sve zgrade u crkvenim portama koje su služile crkvenim portama koje su služile crkvenim potrebama, jer je veoma nezgodno upotrebiti ih za bilo što drugo.
3. Da se, po mogućnosti, svi slučajevi gde postoje žalbe na rešenja o nacionalizaciji crkvenih zgrade, ove ne rešavaju pravosnažno dok se prethodno ne pretresu i u Republičkim komisijama, koje bi se uputile na kontakt s crkvom, preko Verskih komisija. Verujemo da bi se ovim kontaktom moglo na zadovoljstvo rešiti svi slučajevi.⁷²²

O tijeku događaja vezanih za nacionalizaciju raspravljalo se i na sjednici Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske održanoj 13. studenog 1959. godine. Veljko Drakulić bio je osobito oštar te je predložio:

(...) da prilikom provođenja Zakona o nacionalizaciji treba iskoristiti mogućnost razgovora s crkvenim vlastima i usloviti im u tim razgovorima poštivanje naših pozitivnih propisa i zahtjevati lojalnost.

Uz to, predložio je i da općinske komisije za nacionalizaciju "zauzmu oštiri stav pri rješavanju tih pitanja, ali da taj stav bude striktno u duhu Zakona, a kasnije ako to bude potrebno, da se u nekim slučajevima popušta, ukoliko to nama koristi." Drakulićevi prijedlozi bili su jednoglasno prihvaćeni. Na tragu njegovog prijedloga bio je i zaključak kako, u pogledu nacionalizacije imovine SPC-a na području Slavonske eparhije, treba zauzeti taktičniji stav s obzirom na odan stav njenog svećenstva i episkopa prema komunističkim vlastima.⁷²³ O problematici nacionalizacije objekata vjerskih zajednica Komisija za vjerske poslove NR Hrvatske je nastavila raspravu i na sjednici 15. prosinca 1959. godine. Nakon rasprave bili su usvojeni sljedeći zaključci:

1. Da se formira podkomisija za nacionalizaciju, u koju trebaju ući predstavnici Komisije za nacionalizaciju i Komisije za vjerska pitanja, koji će na osnovu načelnih stavova, rješavati konkretna pitanja nacionalizacije zgrada vjerskih zajednica.
2. Kod župnih i parohijskih domova, da se polazi od postavki Zakona imajući u vidu stavove Savezne komisije za vjerska pitanja.
3. Kurije ne treba nacionalizirati, u koliko se ne radi o većim najamnim zgradama.
4. Staračke domove ne nacionalizirati.
5. Odmarališta nacionalizirati i dati ih vjerskim zajednicama na upravljanje.
6. Zgrade vjerskih zajednica ukoliko ne služe ili nisu služile za vjerske poslove nacionalizirati.

⁷²² HDA, f. 310 KOVZ, pov. 08-65/1-1959., *Predstavka patrijarha Germana upućena Saveznoj komisiji za vjerska pitanja*, od 14. listopada 1959., kut. 40.

⁷²³ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 13. studenog 1959.*

7. Zgrade zvonara ostaviti vjerskim zajednicama.
8. Zgrade, koje vjernici ostavljaju vjerskim zajednicama nacionalizirati.
9. Vikend kuće ukoliko su vlasništvo pojedinca, a nisu veće od dva odnosno tri manja stana, ne nacionalizirati.
10. Samostane i manastire ne nacionalizirati, osim u iznimnim slučajevima, ukoliko su uložena sredstva zajednice radi adaptacije istih, kao i poslovni objekti naslonjeni na zid samostana, a ne služe u vjerske svrhe.⁷²⁴

Sukladno navedenim zaključcima, odmah je bila formirana Podkomisija za nacionalizaciju objekata vjerskih zajednica. Prvi i glavni zadatak joj je bio da, prije donošenja konačne upute o nacionalizaciji objekata vjerskih zajednica, zauzme jedinstvene stavove i kriterije u sljedećim pitanjima:

- treba li nacionalizirati župske, parohijske i slične dvorove,
- kako i u kojim slučajevima nacionalizirati zgrade vjerskih zajednica koje direktno ne služe za vršenje njihove vjerske djelatnosti,
- kako rješavati pitanje nacionalizacije kada su vjerske zajednice vlasnici većeg broja manjih zgrada,
- u kojim slučajevima nacionalizirati zgrade samostana, manastira i crkvenih redova,
- utvrditi kriterije za ocjenu potrebne zemljišne površine koja služi svrhama samostanske zgrade,
- što učiniti s vjerskim objektima u vlasništvu zaklada, legata i sl.⁷²⁵

Zbog različitih stavova u provođenju *Zakona o nacionalizaciji* u pojedinim republikama Jugoslavije, 16. travnja 1960. godine bila je održana zajednička sjednica Vjerskih komisija iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Slovenije. Za SPC u Hrvatskoj bitan dio rasprave je bio onaj u kojem se postavljalo pitanje trebaju li se nacionaliziranima smatrati nekretnine koje su ranije služile kao župski ili parohijski dvorovi koji su, zbog toga što su u ratu bili srušeni ili oštećeni, adaptirani sredstvima zajednice i promijenili namjenu te postali omladinski domovi, ambulante, škole, zadružni domovi i sl., a takvih je slučajeva u Hrvatskoj bilo mnogo. Razmatralo se i pitanje što učiniti sa stanovima i kućama gdje su stanovali kapelani, zvonari, crkveni pojci i sl. Slovenski su predstavnici bili protiv povratka svih navedenih objekata vjerskim zajednicama, budući da se situacija promijenila. No predsjednik Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske Iveković zahtijevao je jedinstveni stav, poglavito

⁷²⁴ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 15. prosinca 1959.*

⁷²⁵ HDA, f. 310 KOVZ, prilog: *Nacionalizacija objekata vjerskih zajednica upućen Podkomisiji za nacionalizaciju vjerskih objekata na razmatranje*, od 17. prosinca 1959., kut. 147.

zbog (...) "velike agresivnosti Pravoslavne crkve u Hrvatskoj koja postaje sve agresivnija u svojim traženjima i često ne pokazuje želju za nikakve nagodbe sa vlastima u pogledu otkupa porušenih crkvi, zemljišta itd."(...). Napomenuo je i da u Hrvatskoj ima velik broj ispražnjenih župnih i parohijskih dvorova jer nema dovoljno kadrova te jedan svećenik opslužuje više župa ili parohija pa su se u te prazne urede uselili razni uredi, zadruge i sl. pa ih je teško nacionalizirati. Predstavnik Slovenije Mitja Ribičić bio je sličnog mišljenja kao i Veljko Drakulić te je smatrao kako je najbolje da lokalna tijela zaoštire to pitanje, a da poslije Republička komisija po potrebi popušta. Naposljetku je bilo zaključeno da se po ovim pitanjima treba tražiti i mišljenje Savezne komisije za vjerska pitanja.⁷²⁶

Iako su sva navedena pitanja formalno bila riješena po donošenju *Upute o nacionalizaciji objekata vjerskih zajednica*, u praksi nikada nisu zaživjela te se proces nacionalizacije po tim pitanjima uglavnom provodio prema principu koji su zagovarali Ribičić i Drakulić.

7.2.3.3. Upute o nacionalizaciji objekata vjerskih zajednica

Nakon svih navedenih rasprava i konzultacija, 9. lipnja 1960. godine Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora NR Hrvatske sastavila je *Upute o nacionalizaciji objekata vjerskih zajednica* te ih poslala predsjednicima kotarskih narodnih odbora. Posebno je bilo naglašeno da se moraju pridržavati mišljenja Savezne komisije za vjerska pitanja po kojem se biskupski i episkopski dvorovi, kao i župski i parohijski dvorovi, ukoliko su u vlasništvu vjerskih zajednica, ne bi trebali nacionalizirati i to bez obzira na to koriste li se trenutno ili se pak namjeravaju koristiti u skorjoj budućnosti.

Naglašeno je i da se propisi o nacionalizaciji ne primjenjuju na zgrade i prostorije koje služe vjerskim zajednicama za vršenje njihove vjerske djelatnosti, kao što su crkve, hramovi, kapele i bogomolje, manastiri i samostani, sjemeništa i vjerske škole, a Republička komisija za nacionalizaciju bila je ovlaštena za to da, pod određenim uvjetima, u vlasništvu vjerskih zajednica ostavi određene objekte i omogućiti im da ih privedu ranijoj namjeni koju su privremeno izgubili. Svi ostali objekti vjerskih zajednica koji se nisu koristili za vršenje vjerske djelatnosti smatrani su nacionaliziranima te su komisije za nacionalizaciju o tome trebale donijeti rješenje.

Kao nositelji prava vlasništva na nepokretnoj imovini vjerskih zajednica priznavane su samo nadbiskupije, biskupije, župe i samostani, odnosno eparhije, crkvene općine ili parohije

⁷²⁶ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 16. travnja 1960.*

i manastiri, kao i odgovarajuća tijela manjih vjerskih zajednica. Sukladno tomu, imovina nadarbina, beneficija misnih i ostalih zaklada na području župe, parohije ili sličnog tijela manjinske vjerske zajednice bila je tretirana kao jedna cjelina tj. kao imovina biskupije, eparhije, župe, parohije i sl.

Ukoliko su parohijski i župni dvorovi bili velike najamne zgrade koje su, pored župnog ili parohijskog stana i ureda, imale i veći broj stanova koji su se iznajmljivali, onda su se oni mogli nacionalizirati. Ukoliko je pak župski ili parohijski dvor obnovljen sredstvima lokalne zajednice i ne služi prvobitnoj svrsi, prije nacionalizacije je trebalo tražiti mišljenje Republičke komisije za nacionalizaciju.

Poslovne zgrade i prostorije u vlasništvu vjerskih zajednica su se smatrale nacionaliziranima te je o tome trebalo donijeti rješenja. No, u Uputama je navedeno da tu ne treba: "pretjerivati i natezati propise o nacionalizaciji i na beznačajne i trošne objekte, koji se u smislu postojećih propisa uopće ne mogu smatrati kao poslovne zgrade ili prostorije" (...) i prema tome, ne potpadaju pod propise o nacionalizaciji.

Za najamne i stambene zgrade izdane su upute kako ih se treba nacionalizirati, uz izuzetak zgrada koje su služile za stanovanje umirovljenih i nemoćnih svećenika, zvonare, orguljaše i sl., ako po objektivnom kriteriju (broj i veličina stanova) ne bi potpadale pod nacionalizaciju.

Sukladno uputama, zgrade samostana, manastira, sjemeništa i vjerskih škola nisu se trebale nacionalizirati, čak ni one koje su se u manjem dijelu iznajmljivale. Ukoliko su postojali određeni opravdani interesi za nacionalizaciju dijela manastirskih ili samostanskih prostorija, bilo je potrebno prethodno pribaviti mišljenje Republičke komisije za nacionalizaciju.

U drugom dijelu Uputa bio je razrađen daljnji postupak za provođenje nacionalizacije. U njima su kotarske komisije za nacionalizaciju bile upućene da u svim nejasnim slučajevima traže mišljenje Republičke komisije, pri kojoj je bila formirana posebna Podkomisija za razmatranje pitanja nacionalizacije objekata vjerskih zajednica.⁷²⁷

Do donošenja Uputa, u najvećem dijelu općina već su bili završeni poslovi oko nacionalizacije, dok je nacionalizacija nekretnina i građevinskog zemljišta bila na početku, ali je potom značajno ubrzana.

⁷²⁷ HDA, f. 310 KOVZ, br. N-Pov 1-1960., *Upute Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH o nacionalizaciji objekata vjerskih zajednica*, od 9. lipnja 1960., kut. 40.

7.2.3.4. Naknade za nacionalizirane nekretnine

Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta bilo je regulirano i pitanje naknada za nacionalizirane nekretnine. Naknada za nacionaliziranu nekretninu, zajedno sa zemljištem koje pokriva nekretninu i zemljištem koje je služilo za redovnu uporabu te nekretnine, iznosila je 10% od stanarine koja bi se plaćala za tu nekretninu za vrijeme od 50 godina. Naknada za nacionalizirano neizgrađeno građevinsko zemljište bila je određivana po tarifi po kojoj se određivala naknada za ekspropirirano građevinsko zemljište i, kao i u slučaju nekretnina, isplaćivala se za vrijeme od 50 godina.⁷²⁸

Zbog nedovoljne razrađenosti zakona vezanih za naknade i učestalih pitanja lokalnih tijela, Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora NR Hrvatske uputila je 8. lipnja 1959. godine dodatna pojašnjenja. U njima je bilo istaknuto kako pri utvrđivanju naknada za poslovne nekretnine i prostorije treba, pored površine u svrhu preračunavanja u stambene prostorije, voditi računa i o ostalim elementima koji se uzimaju u obzir prilikom određivanja stanarine, kao što su zona u kojoj se nekretnina nalazi, stanje zgrade i sl. Nadalje, za naknade za neizgrađena zemljišta na kojima su bile zasađene trajne kulture (vinograd, voćnjak i sl.), bilo je pojašnjeno da se takva zemljišta, ako su unutar građevinskog područja, smatraju građevinskim zemljištem te se naknada za njih određuje po odredbama *Osnovnog zakona o eksproprijaciji*. Međutim, naknada za usjeve trebala se isplaćivati odmah, neovisno od naknade za zemljište koja se isplaćivala tijekom 50 godina. No, naknada za trajne zasade, bunare, zidove i sl. trebala se također isplaćivati tijekom 50 godina. Za ruševine koje su se nalazile na nacionaliziranom zemljištu, odnosno građevinski materijal, nije se predviđala nikakva naknada, što je izazivalo brojna negodovanja SPC-a.⁷²⁹

Pojedini narodni odbori donosili su za određeni broj naknada odluke o isplatama i u kraćem vremenskom razdoblju.⁷³⁰ Provedba postupka za utvrđivanje naknada započela je početkom 1962. godine, ali je još krajem godine bila obustavljena jer su u međuvremenu doneseni propisi o izmjeni dotadašnjeg načina isplate. Novom je Uredbom bilo određeno da se cjelokupna naknada isplaćuje gotovim novcem u polugodišnjim obrocima.⁷³¹ Zbog sporosti u radu na donošenju rješenja o naknadama, Republički sekretarijat za poslove financija

⁷²⁸ *Službeni list FNRJ*, br. 52/58, Beograd, od 31. prosinca 1958., 1221-1227.

⁷²⁹ HDA, f. 1575 KZN, br. 100/1959., *Pojašnjenja Komisije za nacionalizaciju pri IV Sabora NRH o primjeni Zakona o nacionalizaciji upućena komisijama za nacionalizaciju pri NOK-ima i NOO-ima te narodnim odborima kotara i općina*, od 8. lipnja 1959., kut. 146.

⁷³⁰ HDA, f. 1220 Izvršno vijeće Sabora NRH (IVS NRH), br. 03/9370-1963., *Informacija o provedbi nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, od 31. svibnja 1963., kut. 161.

⁷³¹ *Službeni list FNRJ*, br. 42/1962, Beograd, od 17. listopada 1962., 735.

pokrenuo je organizaciju seminara s ciljem pružanja neposredne pomoći službenicima financijskih tijela kako bi se ubrzao cijeli proces.⁷³²

Zasigurno najveći problem za vjerske zajednice bila je isplata naknada za nacionalizirane nekretnine i građevinska zemljišta u roku od 50 godina, naime, zbog rastuće inflacije u Jugoslaviji, isplata naknade se u potpunosti istopila.

7.2.3.5. Pregled nacionalizacije objekata SPC-a na području Hrvatske

Prva prvostupanjska odluka temeljena na *Zakonu o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* za posjede SPC-a donesena je 28. lipnja 1959. godine u Osijeku, a posljednja u Splitu 22. veljače 1961. godine.

Zakonom su bili obuhvaćeni:

- posjedi Dalmatinske, Gornjokarlovačke i Slavonske eparhije
- posjedi manastira Krka i Orahovica
- posjedi u vlasništvu parohija i crkvenih općina: Bijela, Bjelovar Bolman, Bribir, Brinje, Daruvaru, Dobropoljci, Dubica, Dubrovnik, Glina, Gospić, Ilok, Karlovac, Koprivnica, Mokro Polje, Nova Gradiška, Ogulin, Okučani, Osijek, Pakrac, Popovac, Rijeka, Slavonski Brod, Senj, Skradin, Brinje, Split, Šid Banovci, Uljanik, Vinkovci, Vrginmost, Vrlika, Vukovar, Zadar i Zagreb. Za posjede crkvenih općina Čakovci, Marinci, Opatovac, Petrovci, Treštanovci i Šibenik postoje izvori u kojima se spominje mogućnost nacionalizacije, ali u dostupnim izvorima nema rješenja o nacionalizaciji pa ne znamo je li se provela ili je bila obustavljena (što je bio slučaj u Metkoviću).⁷³³

Žalbe su bile upućene za posjede Dalmatinske i Slavonske eparhije, zatim za posjede manastira Krka te za crkvene općine i parohije: Bijelu, Bjelovar, Bolman, Bribir, Brinje, Daruvar, Dobropoljci, Dubrovnik, Glina, Gospić, Ilok, Karlovac, Koprivnica, Mokro Polje, Ogulin, Osijek, Pakrac, Rijeka, Senj (žalba na drugostupanjsku odluku), Skradin, Brinje, Split, Uljanik, Vinkovci, Vrginmost, Vukovar i Zadar. Odbijene su za manastir Krku te crkvene općine i parohije u Bijeloj, Bolmanu, Daruvaru, Gospiću, Iloku, Karlovcu, Ogulinu, Osijeku, Rijeci, Splitu, Uljaniku, Vinkovcima, Vrginmostu i Vukovaru, a djelomično su prihvaćene u Bjelovaru, Dubrovniku, Glini i Koprivnici. Dok su bile prihvaćene u žalbenom

⁷³² HDA, f. 1220 IVS NRH, br. 03/9370-1963., *Informacija o provedbi nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, od 31. svibnja 1963. kut. 161.

⁷³³ Vidi Tablicu 10 Nacionalizirani objekti SPC-a na području Hrvatske.

procesu za nekretnine u vlasništvu Slavonske eparhije, te crkvenih općina u Bribiru, Brinju, Dobropoljcima (oduzete još tri zgrade), Pakracu (oduzete još dvije), Senju, Skradinu, Brinju, Zadru (ali im je oduzeto još tri nekretnina) čime je njihova imovina izuzeta iz nacionalizacije.

Od ukupno 42 pravna subjekta u vlasništvu SPC-a (eparhije, manastiri, crkvene općine i parohije) u kojima se provodila nacionalizacija, žalbe su bile upućene u 35 slučajeva, dok se SPC, barem prema dostupnoj dokumentaciji, nije žalila samo u sedam slučajeva (za manastir Orahovica te za crkvene općine i parohije Dubica, Nova Gradiška, Okučani, Popovac, Šid Banovci i Zagreb). U jednoj crkvenoj općini došlo je do sporazuma o zamjeni nekretnine koja je trebala biti predmetom nacionalizacije, a za šest crkvenih općina nije razvidno je li se nacionalizacija uopće provodila.

Prema izvješću Komisije za vjerske poslove SR Hrvatske iz prosinca 1963. godine, postupkom nacionalizacije u Hrvatskoj bilo je obuhvaćeno 119 zgrada (od ukupno 639 zgrada svih vjerskih zajednica) i poslovne prostorije u sedam zgrada. Nakon završetka postupaka u pojedinim predmetima na općinskim i kotarskim komisijama za nacionalizaciju, SPC-u je ukupno nacionalizirano 101 zgrada (od ukupno 450 nacionaliziranih zgrada svih vjerskih zajednica) i poslovne prostorije u sedam zgrada, a ostavljeno je 18 zgrada i osam stanova.⁷³⁴ Od navedenog broja, Republička komisija za nacionalizaciju ostavila je SPC-u dodatnih pet zgrada i šest stanova. Od toga dvije stambene zgrade u Pakracu, stambeno-poslovnu zgradu u Senju za parohijski dom, stambena zgradu u Kistanju za potrebe parohijskog dvora i crkvenog ureda, stambenu zgradu u Dubrovniku, te šest stanova u Zagrebu na Trgu Bratstva i Jedinstva br. 5 (danas Trg Petra Preradovića). Srpskoj pravoslavnoj crkvi u konačnici je nacionalizirano 96 zgrada te poslovne prostorije u šest zgrada, a ostavljene su joj 23 zgrade i 14 stanova, jedna dvorana te prostorije za crkvene potrebe u dvije zgrade. Bilo je odbijeno ukupno devet predstavljeni SPC-a u kojima se tražilo izuzeće od nacionalizacije.⁷³⁵ S obzirom na to da su se identični podaci o nacionaliziranoj imovini SPC-a ponovili i u izvješćima Komisije za vjerske poslove SR Hrvatske u veljači i lipnju 1964. godine te u travnju 1967. godine, možemo ih smatrati relevantnima, ali ne i konačnima jer su se za manji dio nacionalizirane imovine vodili sporovi i u idućim godinama, unatoč odbijenicama Komisije za nacionalizaciju SR Hrvatske.⁷³⁶ Jednako tako, do travnja 1967. godine SPC je uputila ukupno šest zahtjeva za

⁷³⁴ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 16. prosinca 1963. (Nacionalizacija objekata vjerskih zajednica u SR Hrvatskoj)*.

⁷³⁵ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 16. prosinca 1963. (Nacionalizacija objekata vjerskih zajednica u SR Hrvatskoj)*.

⁷³⁶ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 01 i 08. veljače 1964. i Zapisnik KOVZ-a od 18. VI. 1964., Zapisnik KOVZ-a od 8. travnja 1967.*

denacionalizaciju, ali je Komisija za vjerske poslove SR Hrvatske bila mišljenja da su svi postupci nacionalizacije bili pravomoćno završeni te da nema potrebe za daljnje razmatranje.

U ovom pregledu razrađeni su predmeti nacionalizacije objekata SPC-a za koje postoji dostatna dokumentacija. Objekti za koje nije pronađena nikakva dokumentacija samo su navedeni. Bitno je spomenuti da se u gotovo svim dokumentima i izvješćima u pravilu spominju samo nekretnine, odnosno zgrade, dok o nacionaliziranom građevinskom zemljištu postoje svega dva izvješća (nacionalizacija građevinskih zemljišta u Okučanima i Vrginmostu), osim pojedinih predstavi (uglavnom od svećenika ili predstavnika pojedinih crkvenih općina ili parohija).⁷³⁷ Razlozi su zasigurno bili u činjenici da je većina građevinskog zemljišta SPC-u oduzeta po *Zakonu o agrarnoj reformi*, a zemljišta oduzeta nacionalizacijom uglavnom su nacionalizirana zajedno s nekretninama na kojima su se nalazila. Uz to, dio građevinskih zemljišta bio je su oduzet i po *Osnovnom Zakonu o eksproprijaciji*.

TABLICA 9. Sumarni pregled nacionaliziranih nekretnina Srpske pravoslavne crkve na području Hrvatske, po kotarevima⁷³⁸

Kotar	Zgrade obuhvaćene nacionalizacijom	Ostavljeno SPC-u	Ukupno nacionalizirano
Bjelovar	16 zgrada	6 zgrade	10 zgrada
Karlovac	10 zgrada, poslovni prostori u 2 zgrade;	1 zgrada	9 zgrada, poslovne prostorije u 2 zgrade;
Osijek	53 zgrade	3 zgrade	50 zgrada
Rijeka	5 zgrada, 2 stana, 1 dvorana;	1 zgrada, 2 stana, 1 dvorana;	4 zgrada
Sisak	9 zgrade, poslovni prostori u 3 zgrade;	5 zgrada	4 zgrade, poslovne prostorije u 3 zgrade;
Split	21 zgrada, 3 stana, poslovni prostori u 2 zgrade;	7 zgrada, 3 stana;	14 zgrada, poslovni prostori u 2 zgrade;
Zagreb	5 zgrada, 8 stanova, 1 prostorija za crkvene potrebe;	2 stana, 1 prostorija za crkvene potrebe, 8 stanova;	5 zgrada
UKUPNO*	119 zgrada, poslovni prostori u 7 zgrada, 13 stanova, 1 dvorana i 1 prostorija za crkvene potrebe;	23 zgrade, 13 stanova, 1 dvorana i 1 prostorija za crkvene potrebe;	96 zgrada, poslovni prostori u 7 zgrada;

*U sumarnom izvješću KOVZ-a upućenom IV Sabora SRH bilo je navedeno da je SPC-u nacionalizirano ukupno 96 zgrada i poslovnih prostora u 6 zgrada te da su joj ostavljene 23 zgrade i 14 stanova, dok u pregledu nacionalizirane imovine po kotarevima (VIDI TABLICU 9) dolazimo do sumarne brojke od 96 nacionaliziranih zgrada i poslovnih prostora u 7 zgrada, dok su 23 zgrade i 13 stanova ostavljeni. Stoga možemo zaključiti da je u jednom slučaju došlo do različitog tumačenja što je stan, a što poslovni prostor.

⁷³⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08 53/1, od 15. veljače 1966., u prilogu zapisnik Mjesnog ureda Okučani od 16. studenog 1965., kut. 172.; HDA, f. 1575 KZN, N 6271 (Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac...pri NOK Karlovac, br. 03-10-8262/1-1960., od 30. lipnja 1961.), kut. 62.

⁷³⁸ HDA, f. 310 KOVZ, Sumarno izvješće KOVZ-a upućenom IV Sabora SRH.

a) Nacionalizacija eparhijskih i manastirskih posjeda

Slavonska eparhija

Da će se u pogledu nacionalizacije imovine SPC-a na području Slavonske eparhije, zauzeti taktičniji stav s obzirom na odan stav njenog svećenstva i episkopa prema komunističkim vlastima vidimo na primjeru nacionalizacije zgrade u Ulici Milana Stanivukovića 2 (sastojala od trosobnog i jednosobnog stana), koja je nacionalizirana od strane Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Pakrac.⁷³⁹ Nakon žalbe Eparhijskog upravnog odbora Slavonske eparhije, drugostupanjsko tijelo, odnosno Komisija za nacionalizaciju NKO-a Daruvar potvrdila je prvostupanjsko rješenje. U obrazloženju je bilo navedeno da je eparhija zgradu iznajmljivala te da, sukladno tomu, spomenuta zgrada nije mogla biti izuzeta od nacionalizacije jer su po čl. 11 Zakona o nacionalizaciji mogle biti izuzete zgrade i prostorije koje vjerskim zajednicama služe za vršenje njihove vjerske djelatnosti te zgrade koje su služile kao parohijski i drugi slični domovi.⁷⁴⁰ Unatoč istovjetnim rješenjima i Općinske i Kotarske komisije, Republička komisija ih je poništila te je spomenutu zgradu ostavila u vlasništvu eparhije. Slično je postupila i u slučaju nacionalizacije objekata Srpske pravoslavne crkvene općine u Pakracu gdje je bilo nacionalizirano građevinsko zemljište (ukupno 1 j. i 1417 čhv.) za koje je bila određena naknada u visini od 1.508.500 dinara, zgrade u Ulici Nikole Demonje (danas Ulica Ivana Gundulića) 33 i 35 i zgrada u Ulici Borisa Kidriča 12.⁷⁴¹ Episkop Emilijan bio je suglasan s visinom naknade za nacionalizirano građevinsko zemljište, kao i nacionalizacijom zgrada u Ulici Nikole Demonje, ali je nastojao povratiti u vlasništvo zgradu u Ulici Borisa Kidriča. Budući da su državne vlasti bile sklone Emilijanu, nastojale su mu pomoći pa, unatoč tomu što je bila nacionalizirana i što su donesena prvostupanjska i drugostupanjska rješenja, kao i suglasnost Republičke komisije za nacionalizaciju, u preporuci tajnika Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske Zlatka Frida upućenoj Saveznoj komisiji za vjerske poslove piše:

(...) ponovno smo razmatrali čitav predmet i zaključili da Vam predložimo da poduzmete mjere u Saveznoj komisiji za nacionalizaciju da se zgrada u ul. Borisa Kidriča b. 12 u Pakracu, bivše vlasništvo eparhije denacionalizira i vrati u vlasništvo eparhije za njene potrebe.

⁷³⁹ HDA, f. 310 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 13. prosinca 1959.*

⁷⁴⁰ HDA, f. 1575 KZN, N 1620, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Daruvar*, br: 03-485-1960., od 23. veljače 1960., kut. 21.

⁷⁴¹ HDA, f. 1575 KZN, N 2205, *Rješenje Komisije za nac.....pri IV Sabora*, br: N-1620/2-1960., od 15. lipnja 1962., kut. 27.

Kod razmatranja ovog predmeta imali smo u vidu postojeće odnose episkopa Emilijana s vlastima i došli do zaključka da bi denacionalizacijom ove zgrade još više učvrstili te odnose i na političkom planu dobili mnogo više nego što vrijedi nacionalizirani objekt. Na ovu soluciju smo se odlučili i zbog toga što je Emilijanu u razgovoru zvanično obećano da će se poduzeti mjere za denacionalizaciju tog objekta.

Tajnik Komisije

Zlatko Frid⁷⁴²

Naposljetku je, unatoč još nekoliko predstavki Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske, nacionalizacija ipak provedena, a cijeli postupak oko navedene nekretnine je i formalno završio kada je Skupština općine Pakrac 30. studenog 1966. godine donijela zaključak o odbijanju denacionalizacije, obrazlažući ga nepostojanjem zakonske mogućnosti za drugačije postupanje.⁷⁴³

Sličan zahtjev je početkom 1964. godine uputio i dalmatinski episkop Stefan koji je u predstavi upućenoj Komisiji za vjerske poslove SR Hrvatske, tražio da mu se denacionalizira ili dodjeli na korištenje zgrada koja se nalazi uz episkopiju. Kao i u slučaju episkopa Emilijana, Komisija za vjerske poslove SR Hrvatske, je bila mišljenja da se i Stefanu pokuša izaći u susret, no iz dostupne dokumentacije nije razvidno je li bilo udovoljeno njegovom zahtjevu.⁷⁴⁴

Dalmatinska eparhija

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Šibenik od 4. prosinca 1960. godine, eparhiji su bile nacionalizirane sljedeće nekretnine:

- nekretnina u Rogozničkoj ulici 15 (kat. čest. 1182, z.k.ul. 2285 k.o. Šibenik) koja se sastojala od jednog jednosobnog, jednog dvosobnog i pet trosobnih stanova,
- nekretnina u Rogozničkoj ulici bb (kat. čest. 1146, z.k.ul. 2148 k.o. Šibenik) koja se sastojala od jednog dvosobnog i jednog trosobnog stana.⁷⁴⁵

⁷⁴² HDA, f. 310 KOVZ, prilog *Denacionalizacija zgrade Pakračke eparhije*, br: 08-239/1-1963, od 24. prosinca 1963., kut. 162. i spis 08 pov. 83/1, prilog *Izješće Skupštine općine Pakrac o zahtjevu za denacionalizaciju zgrade u bivšem vlasništvu Slavonske eparhije*, od 30. studenog 1966., kut. 68.

⁷⁴³ HDA, f. 310 KOVZ, *Izješće Skupštine općine Pakrac o zahtjevu za denacionalizaciju zgrade u bivšem vlasništvu Slavonske eparhije*, od 30. studenog 1966., kut. 68.

⁷⁴⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 222/1-1964., prilog *Odgovor na predstavku br. 393 episkopa Stefana*, od 9. srpnja 1964., kut. 167.

⁷⁴⁵ HDA, f. 1575 KZN, N 398, *Rješenje Komisije za nac.....NOO Šibenik*, br. 14743/238., od 4. prosinca 1961., kut. 104.

Eparhija se na navedeno rješenje žalila, ali je žalba bilo odbačena te je Kotarska komisija potvrdila rješenje prvostupajnske općinske komisije u Šibeniku.⁷⁴⁶

Gornjokarlovačka eparhija

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Plaški od 15. veljače 1960. godine, toj eparhiji je bio nacionaliziran episkopski dvor u Plaškom.⁷⁴⁷ Na navedeno rješenje se žalio episkop Simeon te je istovjetnu žalbu poslao i Kotarskoj komisiji u Ogulinu i Republičkoj komisiji u Zagreb. U njoj je bilo istaknuto kako episkopski dvor nije u vlasništvu SPCO u Plaškom nego u vlasništvu eparhije te da je jedini objekt eparhije u tom mjestu. Žalba je naposljetku bila uvažena te je poništeno prvostupajnsko rješenje, a dvor je ostao u vlasništvu eparhije.⁷⁴⁸ I prije negoli je došlo do nacionalizacije, episkop Simeon je pokušao zamijeniti rezidenciju u Plaškom za odgovarajuću u Karlovcu, gdje je bilo premješteno episkopsko sjedište nakon Drugog svjetskog rata. Međutim, komunističke vlasti su, kako na lokalnoj, tako i na republičkoj razini, odbile nagodbu.⁷⁴⁹ Tijekom 1966. godine ponovno se intenziviralo pitanje prodaje dvora nekoj od lokalnih ili državnih institucija, a novac od prodaje trebao je biti utrošen na izgradnju novog sjedišta u Karlovcu.⁷⁵⁰

Uz Gornjokarlovačku, ni Zagrebačkoj eparhiji nije bila nacionalizirana nijedna nekretnina, s tom razlikom što se nacionalizacija za posjede Zagrebačke eparhije nije ni provela (eparhijski dvor bio je izuzet iz procesa nacionalizacije).⁷⁵¹

Manastir Orahovica

Manastir je bio u vlasništvu zgrade u Beogradu u Ulici Vlade Zečevića 8 (danas Ivana Đaje), a koja se sastojala od suterena, prizemlja i dva kata (jedan četverosobni, tri dvosobna i

⁷⁴⁶ HDA, f. 1575 KZN, N 398, *Rješenje Komisije za nac.....NOK Šibenik*, br. N 36/1-1961., od 27. prosinca 1960., kut. 104.

⁷⁴⁷ HDA, f. 310 KOVZ, 08-51/1-1959., od 4. lipnja 1959. kut. 146.

⁷⁴⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08-51/1-1959., *Žalba episkopa Simeona na rješenje Komisije za nac....NOO Plaški*, kut. 146.

⁷⁴⁹ HDA, f. 310 KOVZ, br: pov. 08-72/1-59., *Zabilješka razgovora između predsjednika KOVZ-a Stjepana Ivekovića i predsjednika NO kotara Ogulin Djure Zatezala*, kut. 39..

⁷⁵⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08-239/1966. od 13. listopada 1966., prilog: *Pitanje eparhijskog dvora u Plaškom*, kut. 176.

⁷⁵¹ HDA, f. 31 KOVZ, *Zapisnik KOVZ-a od 22. svibnja 1962.*

tri jednosobna stana). U dostupnim izvorima spominje se da je zgrada nacionalizirana, ali nemamo uvid u rješenje srbijanskih općinskih komisija.⁷⁵²

Manastir Krka

Rješenjem Republičke komisije za nacionalizaciju potvrđena su prvostupanjska i drugostupanjska rješenja kojima su nacionalizirane sve četiri zgrade u mjestu Kistanje koje su bile u vlasništvu manastira Krka.⁷⁵³ Nije bilo uvažena ni molba SPC-a za izuzeće zgrade u Kistanjama br. 36 koju su namjeravali koristiti za potrebe parohijskog doma.⁷⁵⁴ Tako su nacionalizirane sljedeće zgrade:

- zgrada u Kistanju 34,
- zgrada u Kistanju 36,
- zgrada u Kistanju 38,
- zgrada u Kistanju 40.

Početakom 1965. godine, episkop Stefan je u Kotarskoj vjerskoj komisiji potaknuo pokretanje pitanja djelomične denacionalizacije.⁷⁵⁵

b) Nacionalizacija posjeda crkvenih općina i parohija

Srpska pravoslavna crkvena općina Bijela

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Daruvar od 25. veljače 1960. godine, SPCO Bijela nacionalizirana je zgrada koja je više od desetljeća bila u postupku eksproprijacije.⁷⁵⁶ Na navedeno se rješenje žalio paroh Jevrem Zailac jer je nacionalizirana zgrada prije rata bila parohijski dom, a kao takva, po parohu, sukladno čl. 11 *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, nije mogla biti predmet nacionalizacije. Međutim Kotarska komisija za nacionalizaciju u Daruvaru je, kao drugostupanjsko tijelo odbila žalbu, uz obrazloženje da SPCO već posjeduje jednu zgradu u Bijeloj u kojoj je bio nastanjen paroh, dok je zgrada koja je predmet nacionalizacije bila

⁷⁵² HDA, f. 310 KOVZ, 08-51/1-1959., *Elaborat o nacionalizaciji na području Pakračke eparhije*, 4. lipnja 1959. kut. 146.

⁷⁵³ HDA, f. 310 KOVZ, 08 65/1-1961., *Rješenje Republičke kom... za nac.....pri IV Sabora* br: N-324/3-1961., od 24. veljače 1961., kut. 151.

⁷⁵⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08-89/4-1959., 4. lipnja 1959. kut. 146.

⁷⁵⁵ *Informativni bilten KOVZ-a*, II, br. 8, 1965., 11.

⁷⁵⁶ HDA, f. 1575 KZN, N 2883, *Rješenje Komisije za nac.....NOO Daruvar*, br: 04-2799/1964-1959., od 25. veljače 1960., kut. 34.

obnovljena novcem mjesnog odbora.⁷⁵⁷ Unatoč zalaganju episkopa Emilijana da se promjene nižestupanjska rješenja, i Republička komisija za nacionalizaciju je samo potvrdila rješenja Općinske i Kotarske komisije.⁷⁵⁸

Srpska pravoslavna crkvena općina Bjelovar

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Bjelovar od 10. prosinca 1959. godine, SPCO Bjelovar bile su nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

- Gajeva ulica 2 (čestica 2405, z.k.ul.br. 122, dva dvosobna stana),
- Gajeva ulica 4 (čestica 2407, z.k.ul.br. 122, 6 poslovnih prostora površine 339 m²).⁷⁵⁹

Na navedeno rješenje žalio se protojerej Vaso Vujović koji je u obrazloženju naveo kako u Bjelovaru postoje dvije parohije, jedna koja obuhvaća najveći dio samog grada i druga koja obuhvaća sela Gudovac, Brezu, Prgomelje, Plavnice te dio grada koji graniči s navedenim selima. Dalje je naveo kako druga nije popunjena zbog nedostatka svećenika, ali da se očekuje skorašnje imenovanje stalnog paroha čiji se parohijski dom nalazio u Gajevoj ulici 2. Predstavka je bila upućena i Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske.⁷⁶⁰ Kotarska komisija za nacionalizaciju u Bjelovaru je, kao drugostupanjsko tijelo, prihvatila žalbu te su dva stana u Gajevoj ulici 2 bila izuzeta iz nacionalizacije.⁷⁶¹

Srpska pravoslavna crkvena općina Bolman

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Beli Manastir od 27. lipnja 1960. godine, SPCO Bolman bila je nacionalizirana zgrada u Ulici Save Kovačevića (dvije prostorije i dvosoban stan). Crkvena općina se na navedeno rješenje žalila. Međutim, Kotarska komisija za nacionalizaciju u Osijeku je, kao drugostupanjsko tijelo, odbila žalbu, uz obrazloženje da je SPCO već posjedovala jednu zgradu u Bolmanu u kojoj je bio nastanjen

⁷⁵⁷ HDA, f. 1575 KZN, N 2883, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Daruvar*, br: 03-2648/1960., od 21. prosinca 1961., kut. 34.

⁷⁵⁸ HDA, f. 1575 KZN, N 2883, *Mišljenje Republičke kom... za nac.....pri IV Sabora* br: 03-364 nečitljiv datum., kut. 34.

⁷⁵⁹ HDA, f. 1575 KZN, N 1309, *Rješenje Komisije za nac.....NOO Bjelovar*, br: 368/1-1959., od 10. prosinca 1959., kut. 18.

⁷⁶⁰ HDA, f. 310 KOVZ, br: 75/1-60., od 7. ožujka 1960., kut 148.

⁷⁶¹ HDA, f. 1575 KZN, N 1309, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Bjelovar*, br: 03-336/84-1960. kut. 18.

paroh, a zgrada koja je predmet nacionalizacije već se koristila za potrebe mjesne škole i stan za učitelja.⁷⁶²

Srpska pravoslavna crkvena općina Bribir

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Bribir od 21. prosinca 1959. godine, SPCO Bribir bila je nacionalizirana zgrada (čest. br. 28, z.k.ul. 221 k.o. Skradin). Crkvena općina se na navedeno rješenje žalila budući da je nacionalizirana zgrada bila jedina njena nekretnina u mjestu te sukladno čl. 11 *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* nije trebala ni biti predmet nacionalizacije. Kotarska komisija za nacionalizaciju u Šibeniku prihvatila je žalbu te je novim rješenjem poništila prvostupanjsko.⁷⁶³

Srpska pravoslavna crkvena općina Brinje

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Brinje od 7. prosinca 1959. godine, SPCO Brinje bila je nacionalizirana zgrada (čest. br. 1130, z.k.ul. 956 k.o. Brinje). Zgrada je formalno bila u vlasništvu patrijaršije u Beogradu ali je, kao jedini objekt SPC-a u Brinju, služila kao parohijski dom. Na navedeno rješenje se žalio patrijaršijski Upravni odbor SPC-a u Beogradu i to predstavkom koju je uputio Saveznoj komisiji za vjerske poslove.⁷⁶⁴ Žalbu je Kotarskoj komisiji u Ogulinu uputio i Upravni odbor Gornjokarlovačke eparhije, a u njoj je bilo navedeno da je do početka rata u nacionaliziranoj zgradi bio parohijski dom te da su ga nakon rata najprije zaposjele lokalne vlasti, a potom i fizičke osobe, odnosno liječnica koja je bila u postupku odlaska iz mjesta, a samim time i zgrade. Kotarska komisija za nacionalizaciju u Ogulinu je prihvatila žalbu te je novim rješenjem poništila prvostupanjsko i ostavila zgradu u vlasništvu SPC-a.⁷⁶⁵

⁷⁶² HDA, f. 1575 KZN, N 1284, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Osijek*, br. N 10-8734/2-1960., od 6. kolovoza 1960., kut. 18.

⁷⁶³ HDA, f. 1575 KZN, N 4243, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Šibenik*, br. N 754/1-1960., od 23. ožujka 1960., kut. 47.

⁷⁶⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 152/1-60., (*Prijepis predstavke Patrijaršijskog UO SPC-a upućene Saveznoj komisiji za vjerske poslove*, br. 08-152/1-1960., od 2. lipnja 1960.), kut. 149.

⁷⁶⁵ HDA, f. 1575 KZN, N 5759, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Ogulin*, br. 05/4-2217/2-1960., od 29. listopada 1960., kut. 62.

Srpska pravoslavna crkvena općina Daruvar

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Daruvar od 26. veljače 1960. godine, SPCO Daruvar bile su nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

1. Zgrada u Donjem Daruvaru 137 (čestica 728/40, z.k.ul.br. 240)
2. Trg maršala Tita 9 (danas Trg kralja Tomislava) (čestica 234, z.k.ul.br. 75)
3. Trg maršala Tita 8 (u dokumentima se ne navodi broj čestice i z.k.ul.br).⁷⁶⁶

Na navedeno rješenje SPCO se žalila te je tražila izuzeće od nacionalizacije za zgrade u Donjem Daruvaru 137 i na tadašnjem Trgu maršala Tita 9. U predstavci su naveli da je zgrada u Donjoj Dubravi sastavni dio proširenog groblja, a da je stan na Trgu maršala Tita do početka rata bio namijenjen za stanovanje crkvenog pojca (crkvenog pjevača) za što ga SPCO želi koristiti i dalje. Kotarska komisija za nacionalizaciju u Daruvaru je, kao drugostupanjsko tijelo, djelomično prihvatila žalbu te je zgrada u Donjem Daruvaru izuzeta iz nacionalizacije.⁷⁶⁷ Crkvena općina nije prihvatila drugostupanjsko rješenje te je uputila predstavku Republičkoj, a potom i Saveznoj komisiji za nacionalizaciju. Predstavku Saveznoj komisiji za vjerske poslove uputio je i patrijarh German.⁷⁶⁸ No obje su potvrdile rješenje drugostupanjske komisije.⁷⁶⁹

Parohija Dobropoljci

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Benkovac od 16. kolovoza 1960. godine, parohiji Dobropoljci bila je nacionalizirana zgrada (čest. br. 165, z.k.ul. 243 k.o. Dobropoljci). Na navedeno se žalio administrator parohije Jakov Mandić uz obrazloženje da je nacionalizirana zgrada sve do Drugog svjetskog rata bila parohijski dom te da je bila prazna zbog nedostatka svećeničkog kadra. Kotarska komisija za nacionalizaciju u Zadru je prihvatila žalbu te je rješenjem od 22. studenog 1960. godine poništila prvostupanjsko rješenje.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ HDA, f. 1575 KZN, N 2645, *Rješenje Komisije za nac.....NOO Daruvar*, br. 04-2799/8-1959., nečitljiv datum, kut. 31.

⁷⁶⁷ HDA, f. 1575 KZN, N 819, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Daruvar*, br. 03-1366-1960., od 14. svibnja 1960., kut. 31.

⁷⁶⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08 86//1, *Prijepis predstavke patrijarha Germana*, br. 1000, od 21. veljače 1962., kut. 155.

⁷⁶⁹ HDA, f. 1575 KZN, N 819, *Obavijest o odbijanju predstavke pri Saveznoj komisiji za nac....*, N.2645/6-1960., od 11. veljače 1963.), kut. 31.

⁷⁷⁰ HDA, f. 1575 KZN, N 5296, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Zadar*, br. 03-6590/1-1960., od 22. studenog 1960., kut. 81.

Srpska pravoslavna crkvena općina Dubrovnik

Prvostupanjsko rješenje Komisije za nacionalizaciju pri NOO Dubrovnik nije sačuvano. Iz drugostupanjskog rješenja Kotarske komisije za nacionalizaciju u Dubrovniku razvidno je da se SPCO žalila te da joj je žalba bila odbijena. U rješenju je bilo potvrđeno prvostupanjsko rješenje, te su nabrojane dvije nacionalizirane nekretnine i to na adresama:

- Pelješka ulica bb,
- Put JNA bb (danas Ulica Andrije Hebranga).⁷⁷¹

Naknadno je Republička komisija ostavila SPCO još jednu zgradu u Ulici Gjure Pulića 5a (čest. 322, z.k.ul. 5 k.o. Dubrovnik).⁷⁷²

Srpska pravoslavna crkvena općina Glina

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Glina od 23. travnja 1960. godine, SPCO Glina bile su nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

- najamna stambena zgrada u Petrinjskoj ulici 12 (č.br. 215, z.k.ul. 372 k.o. Glina),
- najamna stambena zgrada u Ulici Saveza boraca 23 (danas Ulica kneza Branimira) - č.br. 23, z.k.ul. 36 k.o. Glina
- Vinogradska bb (č.br. 1089, z.k.ul. 36 k.o. Glina).

Na zgradama u tadašnjoj Ulici saveza boraca 23 i Vinogradskoj bb bila je upisana hipoteka od 140.000 dinara u korist Državne hipotekarne banke, a tim je rješenjem bilo određeno njeno brisanje. Ukupan dug prema banci iznosio je 53.676 dinara te je NOO Glina trebao podmiriti 10.198 dinara ili 19%, a ostatak crkvena općina.⁷⁷³ Na navedeno rješenje žalio se predsjednik SPCO Nikola Diklić koji je tražio da se od nacionalizacije izuzme zgrada u Petrinjskoj 12 u kojoj je bio nastanjen paroh i koja je služila kao privremena bogomolja, kao i zgrada u Ulici saveza boraca 23 ili da se crkvena općina oslobodi duga. No žalba je bila odbijena od Kotarske komisije u Sisku, uz obrazloženje da je SPCO od nacionalizacije bila izuzeta zgrada u Ulici VII. udarne divizije 18 (danas Hrvatska ulica) koja je prije rata bila parohijski dom. Odbijeno je i opraštanje duga budući je hipoteka bila podignuta na zgradu koja je izuzeta iz nacionalizacije.⁷⁷⁴ Crkvena općina se potom žalila Republičkoj, a potom i

⁷⁷¹ HDA, f. 1575 KZN, N 881, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Dubrovnik*, N. 1064/61., od 25. veljače 1961., kut. 90.

⁷⁷² HDA, f. 1575 KZN, N 1367, *Rješenje Republičke komisije za nac....*, N. 1367/2-1961., od 02. ožujka 1962., kut. 90.

⁷⁷³ HDA, f. 1575 KZN, N 5296 *Rješenje Komisije za nac.....NOO Glina*, br. 03-2348/1-59., kut. 57.

⁷⁷⁴ HDA, f. 1575 KZN, N 5296 *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Sisak*, br. 03-N-43/1-1960., kut. 57.

Saveznoj komisiji što je rezultiralo poništenjem prvostupanjskog i drugostupanjskog rješenja o nacionalizaciji. Novim rješenjem Republičke komisije od 9. veljače 1962. godine, iz nacionalizacije je bila izuzeta stambena zgrada u Petrinjskoj ulici 12.⁷⁷⁵

Srpska pravoslavna crkvena općina Gospić

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Gospić od 11. studenog 1959. godine, SPCO Gospić nacionalizirano je prizemlje zgrade u Gospiću, u Ulici maršala Tita 12, ukupne površine 211,5 m², dok je od nacionalizacije izuzeto sedam soba na prvom katu. Na navedeno rješenje žalio se protojerej Dušan Arambašić.⁷⁷⁶ U žalbi se pozvao na već spomenuti čl. 11 *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* kojim se od nacionalizacije izuzimaju parohijski domovi. No žalba je bila odbijena uz obrazloženje da od 1939. godine SPCO nije koristila prizemlje za potrebe paroha nego da ga je iznajmljivala. Unatoč odbijanju žalbe, slučaj je bio na razmatranju i kod Savezne komisije za nacionalizaciju koja je naposljetku potvrdila rješenja nižestupanjskih komisija.⁷⁷⁷

Srpska pravoslavna crkvena općina Ilok

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Ilok od 26. ožujka 1960. godine, SPCO Ilok nacionalizirana je zgrada u Ulici maršala Tita 9 (danas Ulica Franje Tuđmana) - kat.č.br. 389, z.k.ul.br. 43 k.o. Ilok) koja se sastojala od dva dvosobna stana. Iz nacionalizacije je bila izuzeta druga zgrada u tadašnjoj Ulici maršala Tita 27 koja je služila kao bogomolja. Na navedeno rješenje su se žalili predstavnici SPCO obrazlažući žalbu time kako su od nacionalizirane zgrade namjeravali napraviti parohijski dom. Međutim, Kotarska komisija za nacionalizaciju u Osijeku odbila je žalbu te je rješenje Komisije za nacionalizaciju pri NOO Ilok postalo pravomoćno.⁷⁷⁸

Srpska pravoslavna crkvena općina Karlovac

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Karlovac od 19. svibnja 1960. godine, SPCO Karlovac bile su nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

1. Mihovilićeva ulica 6 (sagrađena na parceli broj 638, z.k.ul.br. 223)

⁷⁷⁵ HDA, f. 1575 KZN, N 5296 *Rješenje Republičke komisije za nac...*, br: N-5296/6-1960., od 9. veljače 1962., kut. 57.

⁷⁷⁶ HDA, f. 1575 KZN, N 819 *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac.....NOK Gospić*, br. 07-6460/1-1959., od 8. prosinca 1959., kut. 12.

⁷⁷⁷ HDA, f. 1575 KZN, N 740, kut. 12.

⁷⁷⁸ HDA, f. 1575 KZN, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac... NOK Osijek*, br. 4203, kut.47.

2. Mažuranićeva obala 8 (sagrađena na parceli br. 615, z.k.ul.br. 245)
3. Mažuranićeva obala 16 (sagrađena na parceli br. 604, z.k.ul.br. 223)
4. Kalićeva ulica 1 (sagrađena na parceli br. 172, z.k.ul.br.48)
5. Dančićeva ulica 2 i Dančićeva ulica 2/dvor (sagrađena na parceli br. 94, z.k.ul.br. 48)
6. Gundulićeva ulica 1, dućani br. 8, 13, 16 i 21 (upisani u z.k.ul.br. 486).⁷⁷⁹

Crkvena općina se žalila na ovo rješenje, uz obrazloženje da su predmetne zgrade namijenjene za održavanje crkve sv. Nikole i da se SPCO uzdržava isključivo od prihoda navedenih zgrada te bi njihovom nacionalizacijom bio ugrožen njen opstanak. Međutim, Kotarska komisija za nacionalizaciju u Karlovcu je, kao drugostupanjsko tijelo, odbila žalbu.⁷⁸⁰ Istovjetno su postupile i Republička i Savezna komisija za nacionalizaciju kojima su predstavnici crkvene općine uputili predstavke.⁷⁸¹

Srpska pravoslavna crkvena općina Koprivnica

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Koprivnica od 10. lipnja 1960. godine, SPCO Koprivnica bile su nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

1. Trg Stjepana Radića 1 (parcela br. 98, z.k.ul.br. 328 k.o. Koprivnica),
2. Frankopanska ulica 9.

Crkvenoj općini ostavljena je jedna poslovna prostorija i soba na Trgu Stjepana Radića 1.⁷⁸² Na ovu se odluku crkvena općina žalila, a u žalbi je bilo navedeno da su predmetne zgrade namijenjene za održavanje crkvene općine i da bi njihovom nacionalizacijom bio ugrožen njezin opstanak. Kotarska komisija za nacionalizaciju u Koprivnici je žalbu djelomično prihvatila te je preinačila na način da je zgradu na Trgu Stjepana Radića 1 nacionalizirala, a zgradu u Frankopanskoj ulici 9 ostavila SPCO za parohijski dom.⁷⁸³ Predstavnici SPCO i zagrebačke eparhije su se žalili i na takvo rješenje, no Republička komisija je potvrdila rješenje Kotarske komisije.⁷⁸⁴

⁷⁷⁹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 358/1, 13. prosinca 1963., *Rješenje komisije za nac... pri NOO Karlovac* br. 03-6080/158 od 19. svibnja 1960., kut. 163.

⁷⁸⁰ HDA, f. 310 KOVZ, 08 358/1, 13. prosinac 1963., *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac... NOK Karlovac*, br. 02/2-4047/1-1960., od 24. studenog 1960. godine, kut. 163.

⁷⁸¹ HDA, f. 1575 KZN, N 6271, *Obavijest o odbijanju žalbe od strane Republičke i Savezne komisije*, od 31. svibnja 1962., kut. 61.

⁷⁸² HDA, f. 310 KOVZ, 08 358/1, 13. prosinac 1963., *Rješenje komisije za nacionalizaciju pri NOO Koprivnica* N-300/59., od 10. lipnja 1960., kut. 46..

⁷⁸³ HDA, f. 310 KOVZ, 08 358/1, 13. prosinac 1963., *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nacionalizaciju pri NKO Koprivnica* br. 03-3674/1-1960., od 25. srpnja 1960., kut. 46.

⁷⁸⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 358/1, 13. prosinac 1963., *Odbijena žalba SPC-a od strane Republičke komisije za nac...*, N-4124/2-1960., od 18. lipnja 1962., kut. 46.

Srpska pravoslavna crkvena općina Metković

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Metković od 28. rujna 1960. godine, bila je obustavljena nacionalizacija bivšeg parohijskog doma iz razloga što je isti već bio uknjižen kao općedruštveno vlasništvo. Naime, tek je naknadno bilo ustanovljeno da je nekretnina eksproprirana još 4. siječnja 1950. godine.⁷⁸⁵ Crkvena općina se žalila jer nije dobila nikakvu naknadu, ali bezuspješno, jer je Kotarska komisija u Makarskoj samo potvrdila prvostupanjsko rješenje o obustavi postupka nacionalizacije.⁷⁸⁶

Srpska pravoslavna crkvena općina Mokro Polje

Prvostupanjsko rješenje Komisije za nacionalizaciju pri NOO Knin nije sačuvano. Iz drugostupanjskog rješenja Kotarske komisije za nacionalizaciju u Šibeniku razvidno je da se SPCO žalila te da joj je žalba bila prihvaćena. Tako je u rješenju iz nacionalizacije bila izuzeta zgrada u Mokrom polju (čest. 14/5 k.o. Mokro Polje) koja je prije Drugog svjetskog rata bila parohijski dom, a nakon rata u zgradu je bila smještena lokalna zadruga, s tim da je jednu prostoriju koristila i mjesna škola. Za preostale tri nekretnine (ne navodi se o kojima je riječ) bila je potvrđena prvostupanjska odluka o nacionalizaciji.⁷⁸⁷

Srpska pravoslavna crkvena općina Nova Gradiška

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Jasenovac od 11. kolovoza 1959. godine, SPCO Nova Gradiška nacionalizirana je nekretnina u selu Uštica, Savska 20.⁷⁸⁸

Srpska pravoslavna crkvena općina Ogulin

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Ogulin od 3. ožujka 1960. godine, SPCO Ogulin bila je nacionalizirana zgrada u Preradovićevoj ulici 22 (čbr. 196/2, z.k.ul. 89 kat. općina Ogulin). Na navedeno rješenje SPCO se žalila, a u žalbi je bilo obrazloženo kako je zgradu još 1912. godine poklonila crkvi Emilija Grba radi uzdržavanja svećenika i crkve.⁷⁸⁹ Međutim, Kotarska, Republička, a potom i Savezna komisija za nacionalizaciju, samo su

⁷⁸⁵ HDA, f. 279 PV NRH (1945-1953), 29628/1949., kut. 132.

⁷⁸⁶ HDA, f. 1575 KZN, N 882, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac...pri NOK Makarska*, br. 03-NŽ 184/1960., od 3. veljače 1961., kut. 84.

⁷⁸⁷ HDA, f. 1575 KZN, N 408 *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac...pri NOK Šibenik*, N 1176/1-60., od 14. studenoga 1960., kut. 78.

⁷⁸⁸ HDA, f. 1575 KZN, N 611, *Rješenje Komisije za nac.....NOO općine Jasenovac*, KN-1521/59, od 11. kolovoza 1959., kut. 3

⁷⁸⁹ HDA, f. 1575 KZN, N 4374, *Rješenje Komisije za nac.....NOO Ogulin*, br. 06-4030/2-1959., od 3. ožujka 1960., kut. 49.

potvrdile odluku Općinske komisije uz obrazloženje da se navedena zgrada iznajmljuje i da u Ogulinu postoji parohijski dom u kojoj stanuje svećenik te da se na navedenu zgradu ne može primijeniti čl. 11 *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*.⁷⁹⁰

Srpska pravoslavna crkvena općina Okučani

Dostupni izvori ne sadrže dokumentaciju o nacionalizaciji imovine spomenute crkvene općine. Sačuvan je zapisnik mjesnog ureda koji je donio rješenje o naknadi za nacionaliziranu imovinu. Iz zapisnika je vidljivo da je SPCO u Okučanima bilo nacionalizirano građevinsko zemljište ukupne količine 464 čhv na kojem su se nalazile ruševine crkve. Bila je određena naknada u iznosu od 3.096.236 dinara.⁷⁹¹

Srpska pravoslavna crkvena općina Osijek

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Osijek od 28. lipnja 1959. godine, SPCO Osijek bile su nacionalizirane zgrade na sljedećim adresama:

1. Ribarska ulica 2 i Šamačka ulica 23a (kat. čest. 1793, z.k.ul. 1231 k.o. Osijek),
2. Ulica Sare Bertić 50 (danas Krstova ulica), kat. čest. 2670, z.k.ul. 410 k.o. Osijek,
3. Stankovićeve ulica 21 (danas Ulica Jovana Gojkovića), kat. čest. 2050, z.k.ul. 22 k.o. Osijek),
4. Karadžićeva ulica 64 (danas Ulica Bartola Kašića), kat. čest. 1884/10, z.k.ul. 3133 k.o. Osijek.⁷⁹²

Crkvena općina se žalila na navedenu odluku, a u žalbi je bilo navedeno da su predmetne zgrade namijenjene za održavanje crkvene općine te da se u budućnosti namjeravaju pretvoriti u bogomolje. Predstavku je Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske uputio i Patrijaršijski upravni odbor SPC-a.⁷⁹³ Međutim, Kotarska komisija za nacionalizaciju u Osijeku odbila je žalbu, što je potvrdila i Republička komisija.⁷⁹⁴

⁷⁹⁰ HDA, f. 1575 KZN, N 4374, Mišljenje Savezne komisije za nac..., N-4374/5-1960. KJ/MP od 21. studenog 1961., kut. 49.

⁷⁹¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08 53/1, od 15. veljače 1966., u prilogu *Zapisnik Mjesnog ureda Okučani od 16. studenog 1965.*, kut. 172.

⁷⁹² HDA, f. 1575 KZN, N 5088, *Rješenje komisije za nac...NOO Osijek*, br. 16-662/2-1959. od 28. lipnja 1960., kut. 56.

⁷⁹³ HDA, f. 310 KOVZ, br: 347/1-60, *Predstavka Patrijaršijskog upravnog odbora SPC-a*, br. 7336, od 24. listopada 1960.), kut 150..

⁷⁹⁴ HDA, f. 1575 KZN, N 5088, *Rješenje Republičke komisije za nac...*, N-5088/3-1960., od 24. veljače 1961., kut. 56.

Srpska pravoslavna crkvena općina Pakrac

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Pakrac od 14. prosinca 1959. godine, SPCO Pakrac bile su nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

1. Ulica Nikole Demonje 16 (čbr. 381, z.k.ul.br. 2),
2. Ulica Nikole Demonje 20 (čbr. 354, z.k.ul.br. 2),
3. Ulica maršala Tita 29 (danas podijeljena na Ulicu Gojka Šuška i Ulicu hrvatskih velikana), čbr. 599, z.k.ul.br. 105,
4. Ulica Milana Vujatovića 2 (danas Bolnička ulica), čbr. 566, z.k.ul.br. 210.⁷⁹⁵

Crkvena općina se žalila na navedeno rješenje, budući da su joj nekretnine u tadašnjoj Ulici Nikole Demonje 16 i 20 bile ustupljene kao naknada za eksproprirani parohijski dom koji je potom prenamijenjen u zdravstvenu ustanovu. U žalbi se nadalje navodilo kako stari parohijski dom, sukladno čl. 11 Zakona, zasigurno ne bi bio nacionaliziran da nije došlo do ove zamjene. Međutim, Kotarska komisija za nacionalizaciju u Daruvaru je, kao drugostupanjsko tijelo, odbila žalbu, uz obrazloženje kako paroh nije smješten ni u jednu od ovih nekretnina.⁷⁹⁶ SPC nije odustala te se u rješavanje problema uključio i episkop Emilijan. Nakon tri i pol godine, 15. svibnja 1963. godine, Republička komisija poništila je rješenja Općinske i Kotarske komisije te je u vlasništvu SPCO ostavila nekretnine u tadašnjoj Ulici Nikole Demonje 16 i 20.⁷⁹⁷

Srpska pravoslavna crkvena općina Popovac

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Beli Manastir, SPCO Popovac nacionalizirana je zgrada u Popovcu u kojoj se nalazila osnovna škola. Zbog manjka dokumentacije nije razvidno je li zgrada bila nasilno zaposjednuta ili je bila ustupljena za potrebe škole.⁷⁹⁸

⁷⁹⁵ HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Rješenje Komisije za nac...NOO Pakrac*, br. 03-3375/1959/3, od 14. prosinca 1959., kut. 16

⁷⁹⁶ HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Rješenje Komisije za nac...NOK Daruvar*, br. 03-486/1960, od 23. veljače 1960., kut. 16.

⁷⁹⁷ HDA, f. 1575 KZN, N 1619, *Rješenje Republičke komisije za nac...pri IV Sabora*, N-1142/6-1960, od 15. svibnja 1963., kut. 21.

⁷⁹⁸ HDA, f. 1575 KZN, N 367, kut. 8.

Srpska pravoslavna crkvena općina Rijeka

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO Stari grad - Rijeka od 20. svibnja 1960. godine, SPCO Rijeka bile su nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

1. Ulica Ivana Zajca 24 (dio zgrade),
2. Ulica Slaviše Vajnera 18,
3. Ulica Rade Končara 9 (danas Trpimirova ulica)
4. Ulica Dositeja Obradovića 4, prizemlje (danas Ulica Ignazija Henckea).⁷⁹⁹

Na navedeno rješenje SPCO se žalila, no Kotarska komisija je potvrdila prvostupanjsku presudu obrazlovši je činjenicom kako se stanovi i poslovni prostori u nacionaliziranim zgradama (odnosno u dijelovima zgrada) iznajmljuju te se stoga nisu mogli smatrati objektima koji služe u vjerske svrhe.⁸⁰⁰

Srpska pravoslavna crkvena općina Senj

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Senj od 11. prosinca 1959. godine, SPCO Senj bila je ostavljena stambena zgrada na Trgu žrtava fašizma 15 (danas Frankopanski trg), z.k.ul.br. 430/107 na k.č.br. 107 k.o. Senj koja se sastojala od tri dvosobna stana i poslovne prostorije od 54 m². Rješenje je bilo temeljeno na činjenici da je riječ o jedinoj zgradi SPC-a u Senju te da stoga, sukladno čl. 11 *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, nije mogla biti predmet nacionalizacije.⁸⁰¹ Međutim, drugostupanjsko tijelo, odnosno Kotarska komisija za nacionalizaciju poništila je navedeno rješenje te je nacionalizirala cijelu zgradu.⁸⁰²

Na tu izmijenjenu odluku reagirao je Eparhijski upravni odbor Gornjokarlovačke eparhije te je u predstavi upućenoj Republičkoj komisiji, osim prikaza cijele povijesti SPC-a u Senju, naveo kako je stambena zgrada na tadašnjem Trgu žrtava fašizma jedina preostala nekretnina SPC-a u Senju te da je namjeravaju preurediti u manju bogomolju, parohijski stan i uredske prostorije. Istaknuto je i da je crkva porušena u Drugom svjetskom ratu, a stari

⁷⁹⁹ HDA, f. 1575 KZN, N 98, *Rješenje Komisije za nac... NOO Stari grad-Rijeka*, br. Kn-99/1959., od 20. svibnja 1960., kut. 101.

⁸⁰⁰ HDA, f. 1575 KZN, N 98, *Rješenje Komisije za nac... NOK Rijeka*, br. N-942/1-1961., od 18. prosinca 1961., kut. 101.

⁸⁰¹ HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Rješenje Komisije za nac... NOO Senj*, br. N-114/59., od 11. prosinca 1959. godine, kut. 43.

⁸⁰² HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Rješenje Komisije za nac... NOK Rijeka*, br. II-193-1960., od 11. lipnja 1960., kut. 43.

parohijski dvor eksproprijiran za potrebe izgradnje Jadranske magistrale, za što nije dobivena naknada.⁸⁰³

Republička komisija za nacionalizaciju odbila je žalbu SPC-a, što je obrazložila činjenicom da se navedeni prostori iznajmljuju te da nije logično reaktivirati crkvenu općinu u gradu koji gotovo da i nema vjernika te je potvrdila odluku Kotarske komisije.⁸⁰⁴ Eparhijski upravni odbor potom se žalio Saveznoj komisiji za nacionalizaciju koja je predmet vratila Republičkoj komisiji. Nakon ponovnog razmatranja, novom odlukom od 17. lipnja 1963. godine, poništila je rješenje Komisije za nacionalizaciju pri NKO-u Rijeka te je izvan snage stavila i vlastito rješenje od 7. prosinca 1962. godine., a potvrdila je prvotno rješenje Komisije za nacionalizaciju pri NOO Senj.⁸⁰⁵

Srpska pravoslavna općina Skradin

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Skradin od 21. prosinca 1959. godine, SPCO bila je nacionalizirana stambena zgrada u Ulici sv. Spiridona 85 (kat. čest. 305, z.k.ul. 297 k.o. Skradin). Na navedeno rješenje SPCO je podnijela žalbu, obrazlažući je činjenicom kako je riječ o jedinom stambenom prostoru namijenjenom za parohijski dom. Kotarska komisija za nacionalizaciju u Šibeniku prihvatila je žalbu te je navedena zgrada bila izuzeta iz nacionalizacije.⁸⁰⁶

Srpska pravoslavna crkvena općina Slavonski Brod

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Slavonski Brod od 20. studenog 1959. godine, SPCO Slavonski Brod bila je nacionalizirana zgrada na Trgu pobjede br. 18. Problem je nastao kada su gradske vlasti, radi proširenja bolnice, htjele nacionalizirati i zgradu u Karadžićevoj ulici br. 22 (danas ulica Andrije Štampara) koja je služila kao parohijski dom i crkva te kao takva, sukladno čl. 11 *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, nije mogla biti predmet nacionalizacije. Predstavnici SPCO predložili su zamjenu nekretnina, odnosno da se zgrada na Trgu pobjede izuzme od

⁸⁰³ HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Predstavka EUO-a Gornjokarlovačke eparhije* br. 477 od 5. srpnja 1960., kut. 43.

⁸⁰⁴ HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Rješenje Republičke komisije za nac...*, N-3865/2-1960., od 7. prosinca 1962., kut. 43.

⁸⁰⁵ HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Novo rješenje Republičke komisije za nac...*, N-3865/7-1960., od 17. svibnja 1963., kut. 43.

⁸⁰⁶ HDA, f. 1575 KZN, N 1142, *Rješenje Komisije za nac...NOK Šibenik, Republičke komisije za nac...*, N 647/1-1960., od 23. ožujka 1960., kut. 49.

nacionalizacije, a da se nacionalizira zgrada u tadašnjoj Karadžićevoj ulici. Unatoč protivljenju Tomislava Hana, Javnog pravobranitelja NR Hrvatske, koji je smatrao kako se zamjena ne može izvršiti sukladno tadašnjim propisima, Komisija za nacionalizaciju bila je mišljenja da bi zamjena bila najbolje rješenje, te je do nje u konačnici i došlo.⁸⁰⁷

Parohija Smokvić

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Zemunik od 7. prosinca 1959. godine, parohiji Smokvić nacionalizirana je zgrada (čest. br. 90, nečitljiv broj z.k.ul. 243 k.o. Smokvić). Episkop Stefan žalio se na navedeno rješenje te je obrazložio kako je nacionalizirana zgrada sve do Drugog svjetskog rata bila parohijski dom te da je bila prazna zbog nedostatka svećeničkog kadra. Kotarska komisija za nacionalizaciju u Zadru prihvatila je žalbu te je rješenjem od 2. studenog 1960. godine poništila prvostupanjsko rješenje.⁸⁰⁸

Srpska pravoslavna crkvena općina Split

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Split od 22. veljače 1961. godine, SPCO Split bile su nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

1. Domaldova ulica 3 (poslovni prostor u prizemlju od 50 m²),
2. Ulica šibenskih žrtava 4 i 6 (danas Kraj sv. Marije), čest. 2384/2, z.k.ul. 4900 k.o. Split,
3. Prizemlje zgrade u Oborovu 10 (poslovni prostor).⁸⁰⁹

Na navedeno rješenje crkvena općina se žalila te je tražila da se navedeni objekti izuzmu iz nacionalizacije jer je riječ o međusobno povezanim objektima koji su dio jedne zgrade s izlazima na tri ulice. Nakon što je Kotarska komisija odbila žalbu, predstavku Republičkoj komisiji uputio je i episkop Stefan. No Republička komisija je prihvatila rješenja nižestupanjskih komisija i rješenje o nacionalizaciji je postalo pravomoćno.⁸¹⁰

⁸⁰⁷ HDA, f. 1575 KZN, N 367, kut. 8.

⁸⁰⁸ HDA, f. 310 KOVZ, br: 08 33/1-1961., *Rješenje komisije za nac... pri NOK Zadar*, br: 03-3206/3, od 2. studenog 1960., kut 151.

⁸⁰⁹ HDA, f. 1575 KZN, N 1495, *Rješenje Komisije za nac... pri NOO Split* br. N-302/61-4, od 22. veljače 1961., kut. 91.

⁸¹⁰ HDA, f. 1575 KZN, N 1495, *Mišljenje Republičke komisije za nac... N-1495/5-1961.*, od 6. lipnja 1962., kut. 91.

Srpska pravoslavna crkvena općina Šibenik

Ne postoje dokumenti o nacionalizaciji objekata ove crkvene općine. Postoje podatci o ukupno 12 nekretnina te građevinskom zemljištu koji su mogli biti predmet nacionalizacije, no nije razvidno je li do toga i došlo.⁸¹¹

Srpska pravoslavna crkvena općina Šid Banovci (danas Banovci)

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Tovarnik krajem 1959. godine, SPCO Šid Banovci nacionalizirana je zgrada u Šidskim Banovcima (selo u općini Nijemci).⁸¹²

Srpska pravoslavna crkvena općina Treštanovci

U dostupnim izvorima ne postoje dokumenti, odnosno rješenja komisija o nacionalizaciji zgrada ove crkvene općine. U izvorima se spominje da je SPCO posjedovala jednosobni stan koji je bio iznajmljen Općoj poljoprivrednoj zadruzi u Treštanovcima te dvosobni stan s odvojenom sobom koji je koristio paroh i jednom zasebnom prostorijom u kojoj se održavalo bogoslužje (crkva je za vrijeme rata bila porušena). Za pretpostaviti je da je nacionaliziran jednosobni stan budući da se nije koristio u vjerske svrhe, a s druge strane, postojao je parohijski dom i prostorija za bogoslužje.⁸¹³

Srpska pravoslavna crkvena općina Uljanik

Iz dostupnih izvora razvidno je kako je Republička komisija za nacionalizaciju potvrdila rješenje drugostupanjske Komisije u Daruvaru kojom je bilo potvrđeno prvostupanjsko rješenje, a kojim je SPCO bila nacionalizirana zgrada u Uljaniku, broj 65.⁸¹⁴ Unatoč predstavi patrijarha Germana, do promjene u rješenju Republičke komisije nije došlo. Naime, u obrazloženju je navedeno da se zgrada iznajmljivala i da je SPCO parohijski dom izuzet iz nacionalizacije.⁸¹⁵

⁸¹¹ HDA, f. 310 KOVZ, 08-89/4-1959., od 24. listopada 1959. kut. 146.

⁸¹² HDA, f. 1575 KZN, N 458, *Rješenje Komisije za nac... pri NOO Tovarnik* br. 02-N-9/59, kut. 9.

⁸¹³ HDA, f. 1575 KZN, N 133, *Utvrđenje objekata nacionalizacije - Treštanovci*, kut. 9.

⁸¹⁴ HDA, f. 310 KOVZ, br: 303/1-60, *Predstavka Republičke komisije za nac... upućena crkvenoj općini u Uljaniku*, N-2646/2-1960., od 28. rujna 1960., kut 150.

⁸¹⁵ HDA, f. 310 KOVZ, br: 08 60/1-1961, *Predstavka Republičke komisije za nac... upućena crkvenoj općini*, od 04. veljače 1961., kut 151.

Srpska pravoslavna crkvena općina Vinkovci

Kao i za crkvene općine u Šibeniku i Treštanovcima, niti za ovu SPCO u dostupnim izvorima ne postoje rješenja komisija o nacionalizaciji zgrada. Međutim, iz prepiske Patrijaršijskog upravnog odbora SPC-a sa Saveznom komisijom za vjerske poslove možemo zaključiti da je rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Vinkovci nacionalizirano ukupno šesnaest zgrada (nije navedeno o kojim se zgradama radi), dok su iz nacionalizacije bile izuzete dvije zgrade, jedna za parohijski dom i jedna za stanovanje crkvenjaka.

Nakon žalbe, Kotarska komisija je žalbu djelomično uvažila te je SPCO ostavila još jednu zgradu (u Istarskoj ulici 3) za stanovanje drugog paroha i crkvenog pojca. Na tu se odluku SPCO žalila Republičkoj komisiji te je tražila da joj se dodatno izuzme od nacionalizacije još jedna zgrada za uredske potrebe, zgrada na groblju, jedan stan za grobara, kao i dvije zadružbinske zgrade. Međutim, Republička komisija je svojim rješenjem odbila žalbu, ali je i poništila rješenje Kotarske komisije koja je SPCO ostavila zgradu u Istarskoj 3 te je i tu zgradu nacionalizirala.⁸¹⁶

Srpska pravoslavna crkvena općina Vrginmost

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Vrginmost 15. srpnja 1959. godine, SPCO Vrginmost nacionalizirano je građevinsko zemljište (nije navedena čestica) u mjestu Vrginmost. Na navedeno rješenje žalio se Eparhijski upravni odbor Gornjokarlovačke eparhije obrazloživši žalbu time da su na navedenom zemljištu namjeravali izgraditi parohijski dom. Međutim, Komisija za nacionalizaciju pri kotaru Karlovac žalbu je odbila zbog toga što se navedeno zemljište nalazilo unutar tzv. *užeg rejona* (područja) koje je, kao takvo, potpadalo pod čl. 34 *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*.⁸¹⁷

Srpska pravoslavna crkvena općina Vrlika

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Vrlika od 25. prosinca 1959. godine, SPCO Vrlika bila je nacionalizirana zgrada u Ulici Marjana Bilića (čest. br. 164). Iz postupka nacionalizacije izuzet je parohijski dom.⁸¹⁸

⁸¹⁶ HDA, f. 310 KOVZ, 08 50/1, od 27. siječnja 1961., predstavka br. 8860, kut. 151.

⁸¹⁷ HDA, f. 1575 KZN, N 6271, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac... pri NOK Karlovac*, br. 03-10-8262/1-1960., od 30. lipnja 1961., kut. 62.

⁸¹⁸ HDA, f. 310 KOVZ, 08 218/1-1965., *Rješenje komisije za nac... pri NOO Vrlika* br: 07-1954/7-1959., od 25. prosinca 1959., kut. 176.

Srpska pravoslavna crkvena općina Vukovar

Prvostupanjsko rješenje Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Vukovar nije sačuvano. Iz drugostupanjskog rješenja Kotarske komisije za nacionalizaciju u Vinkovcima razvidno je da se SPCO žalila na prvostupanjsko rješenje te da joj je žalba bila odbijena. U rješenju je bilo potvrđeno prvostupanjsko rješenje o nacionalizaciji ukupno sedam nekretnina, ali nije bilo navedeno o kojim nekretninama je riječ.⁸¹⁹

Srpska pravoslavna crkvena općina Zadar

Rješenjem Komisije za nacionalizaciju pri NOO-u Zadar od 12. prosinca 1959. godine, SPCO Zadar bile su nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

1. Ulica Šime Budinića 1 (kat. čest. br. 1025, četverosobani stan),
2. Jurja Dalmatinca 1,
3. Ulica Jurja Dalmatinca 8,
4. Trg Šime Končarevića 3.⁸²⁰

Na navedeno rješenje SPCO se žalila jer joj je za potrebe parohijskog doma ostavljen jedan stan u Ulici Šime Budinića 1 te su tražili da im se ostavi još jedan stan koji je trebao služiti za potrebe parohijskog ureda. Kotarska komisija za nacionalizaciju u Zadru je prihvatila žalbu te je iz nacionalizacije izuzet još jedan četverosoban stan u Ulici Šime Budinića 1.⁸²¹

Srpska pravoslavna crkvena općina Zagreb

U izvorima je sačuvano rješenje Republičke komisije za nacionalizaciju prema kojem su SPCO Zagreb bile nacionalizirane nekretnine na sljedećim adresama:

1. Bogovićeva 7,
2. Ilica 7,
3. Preobraženska 2,
4. Trg bratstva i jedinstva (Trg Petra Preradovića)⁸²²

Nije poznato je li se SPCO žalila na navedeno rješenje.

⁸¹⁹ HDA, f. 1575 KZN, N 5726, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac... pri NOK Vinkovci*, br. 06/7-8222/1-1959, od 14. studenog 1959., kut. 2.

⁸²⁰ HDA, f. 1575 KZN, N 3754, *Rješenje Komisije za nac...pri NOO Zadar*, br. 02-5630/172-1959..., kut. 43.

⁸²¹ HDA, f. 1575 KZN, N 3754, *Drugostupanjsko rješenje Komisije za nac... pri NOK Zadar*, br. 03-4775/3-1960., kut. 43.

⁸²² HDA, f. 1575 KZN, N 6055, *Rješenje Republičke komisije za nacionalizaciju*, kut. 86.

Na području srpskih pravoslavnih crkvenih općina Čakovci, Opatovac, Marinci i Petrovci također su postojale nekretnine koje su se namjeravale nacionalizirati, ali iz dostupnih izvora ne znamo je li do toga i došlo.⁸²³

U konačnici je bila donesena *Uredba o Izmjeni Uredbe o postupku nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, te je određeno da će sva rješenja o neriješenim žalbama i predstavkama podnesenim protiv rješenja Komisija za nacionalizaciju i o neriješenim zahtjevima za obnovu postupka donijeti *Savezni sekretarijat za financije*.⁸²⁴

⁸²³ HDA, f. 1575 KZN, N 1775, 1776, 1777, 1778.

⁸²⁴ HDA, f. 310 KOVZ, 08 218/1-1965., kut. 176.; *Službeni list FNRJ*, br. 1, Beograd, 6. siječanj 1965., 1-2.

TABLICA 9: Pojedinačni pregled nacionaliziranih nekretnina Srpske pravoslavne crkve na području Hrvatske

Eparhija/manastir/spco	Nacionalizirana imovina
Slavonska eparhija	3 zgrade (Demonjina ulica 33 i 35, Ulici Borisa Kidriča 12)
Dalmatinska eparhija	2 zgrade - Rogoznička ulica 15 (kat. čest. 1182, z.k.ul. 2285 k.o. Šibenik), sastoji se od jednog jednosobnog, jednog dvosobnog i pet trosobnih stanova.
Manastir Krka	4 zgrade (zgrade u Kistanju 34, 36, 38 i 40)
SPCO Bijela	1 zgrada (bivši parohijski dom)
SPCO Bjelovar	6 poslovnih prostora (Gajeva ulica 4)
SPCO Bolman	1 zgrada (dvije prostorije i dvosoban stan)
SPCO Daruvar	2 zgrade (Trg maršala Tita 8 i 9)
SPCO Dubrovnik	3 zgrade (Pelješka ulica bb, Put JNA bb, Ulica Gjure Pulića 5a)
SPCO Glina	2 zgrade (Petrijnska ulica 12, Ulica Saveza boraca)
SPCO Gospić	prizemlje zgrade (Ulica maršala Tita 12)
SPCO Ilok	1 zgrada (2 stana, Ulica maršala Tita 9)
SPCO Karlovac	5 zgrada (Mihovilićeva ulica 6, Mažuranićeva obala 8 i 16, Kalićeva ulica 1, Dančićeva ulica 2, Dančićeva ulica 2) i 1 zgrada sa 4 poslovna prostora (Gundulićeva ulica 1, dućani br. 8, 13, 16 i 21)
SPCO Koprivnica	1 zgrada (Trg Stjepana Radića 1)
SPCO Mokro Polje	3 zgrade (u izvorima nisu navedeni podaci o nacionaliziranim zgradama)
SPCO Nova Gradiška	1 zgrada (u selu Uštica)
SPCO Ogulin	1 zgrada (Preradovićeva ulica 22)
SPCO Okučani	građevinsko zemljište na kojem su se nalazile ruševine crkve
SPCO Osijek	4 zgrade (Ribarska ulica 2 i Šamačk ulica 23 a, Ulica Sare Bertić 50, Stankovićeva ulica 21 i Karadžićeva ulica 64)
SPCO Pakrac	2 zgrade (Ulica maršala Tita 29 i Ulica M. Vujatovića 2)
SPCO Popovac	1 zgrada u Popovcu (nepoznata adresa)
SPCO Rijeka	2 zgrade (Ulica Slaviše Vajnera 18 i Ulica Rade Končara 9) i dijelovi u 2 zgrade (Ulica Uvana Zajca 24 i ulica Dositeja Obradovića)
SPCO Slavonski Brod	1 zgrada (Karadžićeva ulica 22)
SPCO Split	2 zgrade (Ulica šibenskih žrtava 4 i 6), 2 poslovna prostora u dvije zgrade (Domaldova ulica 3 i Oborovo 10)
SPCO Šidski Banovci	1 zgrada (nepoznata adresa)
SPCO Uljanik	1 zgrada (Uljanik br. 65)
SPCO Vinkovci	14 zgrada (nepoznate adrese)
SPCO Vrginmost	građevinsko zemljište
SPCO Vrlika	1 zgrada (ulica Marjana Bilića)
SPCO Vukovar	7 zgrada (nepoznate adrese)
SPCO Zadar	3 stana u 3 zgrade (Jurja Dalmatinca 1, 8 i Trg Šime Končarevića 3)
SPCO Zagreb	4 zgrade (Bogovićeva 7, Ilica 7, Preobraženska 2 i Trg bratstva i jedinstva)

8. ZAKLJUČAK

Nakon zabrane djelovanja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, odnosno na teritoriju pod ustaškim nadzorom, stvaranje nove komunističke Jugoslavije za Srpsku pravoslavnu crkvu značio je početak obnove u organizacijsko-administrativnom smislu. Neposredno nakon Drugog svjetskog rata, Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj raspolagala je sa 73 svećenika, a njihov se broj postupno povećavao pa je 1967. godine u Hrvatskoj djelovao 171 svećenik. Hrvatska pravoslavna crkva je ukinuta, njezina hijerarhija i vodeći svećenici osuđeni su na smrtne kazne te je uspostavljeno jedinstvo Srpske pravoslavne crkve na cijelom jugoslavenskom prostoru. Međutim, istovremeno je značio i gubitak posebnog statusa koji je imala u Kraljevini Jugoslaviji te je za sobom povlačio redefiniranje njenog materijalnog statusa. Uz to, Crkva se suočila i s otvorenom namjerom novog društveno-političkog poretka koji je želio uspostaviti nadzor nad svim vjerskim zajednicama, a posebice nad najvećima - katoličkom i pravoslavnom koje su, kao institucionalizirane organizacije, predstavljale veliki problem, kako u dogmatskom tako i u političkom smislu.

Još na trećoj sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a, 25. kolovoza 1944. godine, kada je osnovana Komisija za vjerske poslove, komunisti su najavili reguliranje odnosa s vjerskim zajednicama. Upravo je ona u sljedeća dva desetljeća bila glavni posrednik u rješavanju svih otvorenih pitanja između vlasti i vjerskih zajednica. Prvim predsjednikom Vjerske komisije postao je katolički svećenik Svetozar Rittig, dok su ostali članovi bili pravoslavni svećenik Ilija Ćuk i odvjetnik Ivan Tremški.

Odmah je započeo i proces promjene vlasničkih odnosa koji je dodatno pogodio Srpsku pravoslavnu crkvu, jednu od većih posjednika u Hrvatskoj. Postupci oduzimanja imovine, poglavito u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata provodili su se vrlo radikalno, a materijalno slabljenje Crkve pogodovalo je vladajućima u njihovim nastojanjima za uspostavu potpunog nadzora nad njom. U okolnostima kada je Crkva u Hrvatskoj s jedne strane bila na početku organizacijske konsolidacije, a s druge pod pritiskom vladajućih za potpunim nadzorom, provedena je agrarna reforma. Njenom provedbom, od ukupno 8010 jutara i 555 četvornih hvati zemljišnih posjeda u vlasništvu Srpske pravoslavne crkve obuhvaćenih agrarnom reformom, ekspropirano je 6677 jutara i 1032 četvorna hvata, odnosno 83,5 %. Kao crkveni maksimum, ostavljeno je 1338 jutara i 807 četvornih hvati te još 94 jutara i 316 četvornih hvati neplodne zemlje. Time je svećenstvo u parohijama i manastirima ostalo bez jedinog preostalog prihoda. Naime, pomoći iz patrijaršije u Beogradu

nije bilo, a pravoslavni vjernici, za razliku od katoličkih, nisu imali naviku pomagati mjesno svećenstvo. Takvu situaciju vješto su iskoristili vladajući koji su niže svećenstvo tijekom 1945. godine u potpunosti stavili pod svoj nadzor, a formiranjem svećeničkih udruženja taj oblik suradnje svećenstva i komunista dobilo je i svoj formalno-pravni okvir. Istovremeno, iako simbolično, započelo je i financijsko pomaganje svećenstvu.

Komunistima je odgovarala i situacija u kojoj je većina pročetničkih svećenika emigrirala, a one koji nisu izbjegli osudili su na zatvorske kazne. Tu je razvidan i drugačiji odnos prema svećenstvu koje je podupiralo ustaški režim i onoga koji je sudjelovao ili simpatizirao četnički pokret. Naime, većina pripadnika Hrvatske pravoslavne crkve koji su bili izvedeni na sud osuđeni su na smrt, dok su svećenici koji su sudjelovali u četničkom pokretu osuđivani na zatvorske kazne koje su, u pravilu, potom bile i smanjene.

S druge strane, na pritiske vladajućih Srpska pravoslavna crkva odgovorila je imenovanjem konzervativnog i nacionalističkog episkopa Arsenija Bradvarevića za administratora svih četiriju eparhija u Hrvatskoj. Organizacijski se dodatno osnažila po povratku patrijarha Gavriela iz inozemstva krajem 1946. godine, a potom i donošenjem novog Ustava Srpske pravoslavne crkve. U organizacijskom smislu, napravljene su manje izmjene u odnosu na ustroj Srpske pravoslavne crkve prije Drugog svjetskog rata. I nadalje je na čelu bio patrijarh s titulom arhiepiskopa pečkog, mitropolita beogradsko-karlovačkog i patrijarha srpskog. Uz patrijarha, najviša upravna tijela bili su Sveti arhijerejski sabor, Sveti arhijerejski sinod, Veliki crkveni sud, Patrijaršijski savjet i Patrijaršijski upravni odbor. Na čelu svake eparhije bio je eparhijski arhijerej (episkop). Svaku eparhiju činila su arhijerejska namjesništva, crkvene općine, parohije te manastiri, a imale su i upravna tijela - Eparhijski crkveni sud, Eparhijski savjet i Eparhijski upravni odbor. Na području Hrvatske nije bilo promjena te su i nadalje postojale četiri eparhije, odnosno Zagrebačka, Pakračka, Gornjokarlovačka i Dalmatinska eparhija, od kojih je Zagrebačka i dalje ostala s titulom mitropolije. Općine u istočnoj Slavoniji i Hrvatskom podunavlju teritorijalno su i nadalje pripadale Sremskoj eparhiji čije je središte bilo u Srijemskom Karlovcima, a dubrovačko područje Zahumsko-hercegovačkoj eparhiji sa središtem u Mostaru. Jednako tako, manji dijelovi Dalmatinske i Gornjokarlovačke eparhije obuhvaćali su i pojedina, uglavnom pogranična, mjesta u Bosni i Hercegovini.

No, kada je 1947. godine, bez prethodne najave, administratorom Zagrebačke mitropolije i Pakračke eparhije imenovan Damaskin, još jedan izrazito protukomunistički nastrojen episkop, hrvatske vlasti su mu onemogućile djelovanje te se povukao u Srbiju, a na navedenu dužnost je stupio tek dvije godine poslije. Tada je uvedena i praksa po kojoj je svaki

svećenik koji je došao u Hrvatsku iz drugih dijelova Jugoslavije, na dužnost u pojedinoj parohiji mogao stupiti tek nakon pozitivnog očitovanja hrvatskih vlasti. Bila je to izravna poruka hijerarhiji Srpske pravoslavne crkve kako se neće tolerirati tzv. protunarodni episkopi i svećenici. No, bila je to i kapitulacija Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj koja nije imala dovoljno snage da se suprotstavi komunističkim vlastima i sačuva svoje autonomno djelovanje. Damaskinov slučaj ukazao je i na pojavnost koja je bila česta u Hrvatskoj i u narednom razdoblju, a to je bio izrazito negativan stav dijela srpskog stanovništva prema svećenstvu, a pogotovo prema višem svećenstvu Srpske pravoslavne crkve. Tako je u mnogim mjestima, i desetljeće nakon završetka rata, domaće srpsko stanovništvo onemogućavalo služenje bogoslužja i obnovu crkvi.

Dodatan problem predstavljalo je nezakonito zauzimanje nekretnina, uglavnom parohijskih domova u mjestima gdje nije bilo svećenika, te manji broj zemljišta. Tu su vladajuće strukture zauzele selektivan pristup te su promptnije rješavale, odnosno vraćale nekretnine u onim mjestima gdje su svećenici bili skloniji suradnji s državnim vlastima. Ukupno je bilo 86 nezakonito uzurpiranih nekretnina i 14 zemljišta, uglavnom građevinskih. Sve do 1967. godine, Srpskoj pravoslavnoj crkvi nije vraćeno 29 nekretnina i 10 zemljišta. Za preostale uzurpirane posjede plaćala se najamnina ili je došlo do zamjene, a neki su bili ekspropirani ili nacionalizirani.

Jednak princip kao i kod nezakonito uzurpirane imovine, primjenjivao se i nakon donošenja *Osnovnog zakona o eksproprijaciji*. Naime, prorežimski svećenici dobivali su veće odštete za ekspropirane objekte, a u pojedinim slučajevima bi se i odustajalo od eksproprijacije.

Izborom patrijarha Vikentija 1950. godine, Srpska pravoslavna crkva prihvatila je suradnju s komunističkim vlastima te, iako ne i formalno, i prorežimska svećenička udruženja, što je 1951. godine rezultiralo potpisivanjem ugovora o socijalnom osiguranju svećenika kojim je bila znatno poboljšana njihova materijalna situacija. Naime, ključnu ulogu u izboru patrijarha Vikentija imalo je Ministarstvo unutarnjih poslova Srbije i Udba.

Istovremeno, pakračkim episkopom bio je imenovan Emilijan koji je također zagovarao partnerski i prijateljski odnos s vlastima. Nije radio nikakve prepreke svećeničkim udruženjima te je čak i poticao svećenike svoje eparhije da se učlane u udruženja i na taj način riješe svoje egzistencijalne probleme. Na području Hrvatske je, od formiranja inicijativnog odbora Udruženja 1947. godine pa do 1967. godine, između 85 i 93% pravoslavnog svećenstva bilo učlanjeno u Udruženje. Imenovanjem Emilijana završio je proces

konsolidacije Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj, svećenstvu je osiguran minimum materijalne sigurnosti te je započeo novi ciklus odnosa Crkve i državnih vlasti.

U narednom desetljeću Crkva je svoje djelovanje fokusirala prema obnovi vjerskih objekata, bilo da se radilo o crkvama, kapelicama ili parohijskim domovima, pri čemu je tražila i dobivala (ovisno od slučaja do slučaja) i pomoć od države. Ukupno, od 468 crkvi u Hrvatskoj, nakon rata je izvan uporabe je bilo između 342 i 351 crkve ili 70/72%. Naime, 216 crkvi je bilo porušeno, između 126 i 135 ih je bilo oštećeno, dok je u dobrom stanju bilo između 135 i 144 crkve.

Nadalje, kao i u slučajevima ometanja bogoslužja, zabilježeni su i slučajevi ometanja obnove vjerskih objekata od strane lokalnog srpskog stanovništva. Iako su vladajuće strukture takve slučajeve nastojale prikazati kao spontana okupljanja nezadovoljnika, ipak je razvidno da su takve vrste okupljanja bile organizirane ili barem usmjeravane od strane lokalnih komunističkih dužnosnika iz redova srpskog naroda.

Znatan dio preostale imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi na kraju je bilo oduzet *Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* iz 1958. godine. Provedbom tog zakona, Srpska pravoslavna crkva ostala je bez većeg dijela svojih najvrjednijih nekretnina, posebice u urbanim sredinama. Nacionalizacija se provodila u vrijeme kada je stvorena autonomna Makedonska pravoslavna crkva, čije su stvaranje podupirali komunistički čelnici. Upravo su iz tog razloga komunisti nastojali dodatno izaći u susret Srpskoj pravoslavnoj crkvi, posebice episkopu Emilijanu. No unatoč tomu, Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj nacionalizirano je ukupno 96 zgrada i poslovnih prostora u 6 zgrada, dok su joj ostavljene 23 zgrade i 14 stanova.

U narednom je razdoblju Srpska pravoslavna crkva nastojala okupljati vjernike organiziranjem velikih vjerskih manifestacija te dodatno vršiti katehezu, prvenstveno među mlađom populacijom. Pritom su episkopi nastojali motivirati svećenstvo primjerima kako je to radilo katoličko svećenstvo. Međutim, za razliku od Katoličke crkve koja je jačala unatoč teškoj materijalnoj situaciji, veza s vjernicima kod Srpske pravoslavne crkve i dalje se svodila na rijetke ritualne dolaske na bogoslužja.

U šezdesetim godinama došlo je do jačanja nacionalizma u Srpskoj pravoslavnoj crkvi koji je bio uvjetovan s više čimbenika. U prvom redu, s četvoricom episkopa Crkva je bila potpuno organizacijski konsolidirana, naime 1959. godine za dalmatinskog episkopa imenovan je Stefan Boca. Svećenici su bili materijalno osigurani, a ojačale su i veze s emigrantskim krugovima koji su dodatno financijski potpomagali Crkvu. Uz to, dozvola vlasti za potpunim osamostaljenjem Makedonske pravoslavne crkve stvorila je među hijerarhijom i

svećenstvom osjećaj izdaje od strane vladajućih struktura s kojima su surađivali i bili im odani. Proces njenog osamostaljenja trajao je od 1959. godine kada je postala autonomna crkva unutar Srpske pravoslavne crkve pa do 1967. godine kada je proglasila autokefalnost.

Naposljetku, pokušaj komunističkih vlasti u Hrvatskoj i Jugoslaviji da oduzimanjem imovine materijalno oslabi Srpsku pravoslavnu crkvu i nadzire njezino djelovanje većim dijelom je uspio. Jedna od posljedica zasigurno je bila i suradnja s komunističkim vlastima koja je, uz lošu materijalnu situaciju, dijelom uvjetovana i srpskim partizanskim vodstvom, dominantno ateističkim. Sve je to dovelo do masovnog učlanjenja, prvenstveno nižeg svećenstva, u svećenička udruženja čije je formiranje, a potom i djelovanje bilo pod nadzorom komunističkih vlasti. Preko tih udruženja svećenstvo je rješavalo svoju vlastitu egzistenciju, socijalno i mirovinsko osiguranje te obnovu oštećenih sakralnih objekata i parohijskih domova. Time su izgubili, ili barem kompromitirali, poziciju institucionalne organizacije izvan nadzora komunističkih vlasti koju je preuzela i nosila Katolička crkva, jedina dobro organizirana institucija naspram vladajućeg režima.

9. PRILOZI

Prilog 1

Pregled osuđenih svećenika i monahinja pravoslavne crkve na području Hrvatske od 1945. do 1950.⁸²⁵

1. **BORISOV Aleksej**

Sin pok. Abrama, rođen 15. III. 1894. godine u Sliserburgu.

Osuđen po vojnom sudu komande grada Zagreba, br. S.290/45 od 29. lipnja 1945. godine na kaznu smrti strijeljanjem i konfisciranjem imovine.

Osuđen je zato, što je za vrijeme okupacije aktivno radio na organiziranju tzv. HPC-a, osnovane od zločinca Pavelića u cilju što uspješnijeg razbijanja jedinstva Hrvata i Srba, zatim da pomoću nje ustaški zločinci prikriju zločine počinjene nad nevinim srpskim življem u tzv. NDH. Za svoje protunarodno djelovanje odlikovan je po ustašama. Vršio je špijunažu u korist ustaša i Nijemaca.

2. **CVIJANOVIĆ Joso**

Sin Stevana i Smiljane rođ. Barotić, rođen 17. VIII. 1888. godine, u Gornjem Miholjcu.

Osuđen po vojnom sudu komande grada Zagreba, br. S.290/45 od 29. lipnja 1945. godine na kaznu smrti strijeljanjem i konfisciranjem imovine.

Osuđen je zato što je aktivno surađivao s ustašama i Nijemcima, te vršio špijunažu u njihovu korist. Zatim aktivno je radio na organiziranju HPC-a, organizirane po zločincu Paveliću, koja je trebala poslužiti što uspješnijem razbijanju jedinstva hrvatskog i srpskog naroda, te za izazivanje bratoubilačkog rata, a u namjeri da neprijatelju olakša porobljavanje naroda Jugoslavije i da se što uspješnije prikriju zločini ustaša nad nevinim narodom.

3. **GERMOGEN Maksimov**

Sin. pok. Jovana, rođen 10. I. 1861. godine u Stanjici Negavskoj/SSSR.

⁸²⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kut. 341.

*Osuđen po vojnom sudu komande grada Zagreba, br. S.290/45 od 29. lipnja 1945. godine na kaznu smrti **strijeljnjem i konfisciranjem imovine.***

Osuđen je zbog toga, što se 1942. godine prihvatio dužnosti mitropolita, te je radio na organiziranju HPC-a, te za špijunažu u korist ustaša i Nijemaca. Za zasluge u radu oko organiziranja crkve bio je odlikovan po zločincu Paveliću i imenovan, a zatim ustoličen za patrijarha tzv. hrvatske pravoslavne crkve. Iako je bio svijestan ciljeva osnivanja te crkve, ipak je radio na njenom osnivanju i na taj način razbijao bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda i izazivao bratoubilački rat, a sve u namjeri da posluži okupatoru za što lakše porobljavanje naroda Jugoslavije i prikrivanje ustaških zločina. Kao mitropolit, a zatim patrijarh, nasilno je tjerao Srbe da pristupe tzv. hrvatskoj pravoslavnoj crkvi. Raspirivao je nacionalnu, rasnu i vjersku mržnju. U svojim poslanicama vjernicima pozivao je pravoslavni živalj, da napusti redove NOP-a i povrati se svojim kućama, u cilju razbijanja NOB. Održavao je prijateljske veze sa istaknutim funkcionerima okupatora i njegovih slugu.

4. IVANJUG Leonida

Kći pok. Kirila i pok. Zinaide rođ. Vočkov, po zanimanju igumanija HPC-a.

*Osuđena od Okružnog suda za grad Zagreb 17. XI. 1945. godine, br. Kz 59/45 na **20 godina lišenja slobode s prisilnim radom i 10 godina gubitka građanskih i političkih prava.***

Osuđena je radi suradnje s okupatorom i ustašama za vrijeme okupacije i radi skrivanja pred narodnim vlastima ratnog zločinca Spiridiona Mifke.

5. KUPČEVSKI Serafin

Sin pok. Teodora i Marije rođ. Ivanov, rođen 28. IX. 1894., u Adjigolu, Odesa SSSR.

*Osuđen po vojnom sudu komande grada Zagreba, br. S.290/45 od 29. lipnja 1945. godine na kaznu **smrti strijeljanjem i konfisciranjem imovine.***

Osuđen je radi toga, što je kao sveštenik SPC-a na poziv mitropolita Germogena prihvatio osnivanju tzv. HPC-a, te aktivno radio na njenom organiziranju i učvršćenju s ciljem razbijanja jedinstva srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj i izazivanja bratoubilačkog rata. Kao pripadnik te crkve primio se dužnosti arhijerejskog namjesnika u Zagrebu, te člana crkvenog suda i katehete na svim gimnazijama u Zagrebu u namjeri da takvim aktivnim djelovanjem pruži stvarnu i moralnu pomoć okupatoru i njegovim pomagačima i njihovom namjerama za masovno istrebljenje

Srba u Hrvatskoj i da bi oslabili i razbili jedinstvo Narodnog fronta. Vršio je špijunažu u korist ustaša i Nijemaca.

6. SPIRID(I)ON Mifka

Sin pokojnog Jovana i Antonije Caraman, rođen 1902. godine u Samoboru.

*Osuđen po vojnom sudu komande grada Zagreba, br. S.290/45 od 29. lipnja 1945. godine na kaznu smrti **strijeljanjem i konfisciranjem imovine.***

Osuđen je radi toga, što je kao sveštenik SPC aktivno sudjelovao u organiziranju tzv. hrvatske pravoslavne crkve te kao istaknuti funkcioner – sarajevski episkop vršio presiju na sveštenstvo da pristupe u tzv. HPC. Kao sveštenik tzv. hrvatske pravoslavne crkve bio je ispovijednik pravoslavnih zatočenika u ustaškom logoru Jasenovac, gdje je i sam učestvovao u likvidaciji zatočenika. Špijunirao je u korist ustaša i Nijemaca. Održavao je prisne veze sa ustaškim i njemačkim glavešinama.

7. MILJKOVIĆ Naum

*Osuđen od Vojnog suda za oblast Dalmaciju br. sud. 277/45 od 27. VI. 1945. godine na kaznu od 1 godine robije i 5 godina gubitka građanskin časti, te izgon iz prebivališta. Viši vojni sud II. J. A. pod II. Sud. br. 1865/45 od 16. VII 1945. godine promjenio je kaznu na **10 godina lišenja slobode s prisilnim radom i 3 godine gubitka političkih i pojedinih građanskih prava.** Odlukom Vojnog suda za oblast Dalmaciju Sud. br. 277/45 od 3.VIII 1945. godine osuđenom je **kazna snižena za jednu petinu.***

Osuđen je radi toga, što se borio protiv NOP-a kao jedan od najpovjerljivijih suradnika vojvode Đujića. Organizirao je obavještajnu službu za četnike na trenu kotara Knin. Potpisao ezoluciju pravoslavnih sveštenika-četnika protiv NOP-a i sveštenika-partizana.

8. MRIHIN Dimitrije

Sin pok. Filipa, rođen 16. IX 1898. godine u Meškom, SSSR.

*Osuđen po vojnom sudu komande grada Zagreba, br. S.290/45 od 29. lipnja 1945. godine na kaznu smrti **strijeljanjem i konfisciranjem imovine.***

Osuđen je radi toga, što je kao sveštenik SPC aktivno radio na uspostavi tzv, HPC, koja je stvorena po zločincu Paveliću, da bi se razbilo jedinstvo srpskog naroda u Hrvatskoj i izazvalo bratoubilački rat i kako bi se što lakše porobili narodi Jugoslavije. Od rujna mjeseca 1944. godine bio je vojni sveštenik u Bosni, te aktivno

učestvovao u borbi protiv NOP-a i u svojim propovijedima podstrekivao na bratoubilački rat i pokušao razbiti jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda.

9. PROKOPJUK Taisija

Rođena 12. I. 1875. godine u Komsku, SSSR. Monahinja HPC-a.

*Osuđena od Okružnog suda za grad Zagreb presudom br. 359/45 od 13. I. 1946. godine na kaznu **lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od šest godina i na gubitak građanskih i političkih prava u trajanju od 10 godina** radi toga što je skrivala ratnog zločinca Spiridiona Mišku, te davala sklonište i hranu aktivnim članovima naoružanih bandi.*

10. RUŽIĆ Savo

Sin pok. Ostoje i Savete rođ. Pjevač. Rođen 20. III. 1910. godine u Gradjanima, kotar Nova Gradiška.

*Osuđen po Okružnom sudu Sl. Brod broj K-54/48 od 13. XII. 1948. godine na kaznu od 10 godina lišenja slobode s prisilnim radom. Odlukom Prezidijuma Narodne Skupštine FNRJ br. 3387 od 1. VIII. 1950. Godine kazna mu je umanjena za 4 godine. **Kažnjen je sa 6 godina lišenja slobode s prisilnim radom.***

*Osuđen je radi neprijateljskog djelovanja nakon oslobođenja, te radi širenja nacionalne i vjerske netrpeljivosti između Hrvata i Srba. Organizirao je vjerske svečanosti u cilju izvikivanja veliko-srpskih-šovinističkih parola, te sam učestvovao u tim vjerskim svečanostima. Početkom **januara 1951. godine amnestiran je.***

11. SAKULJ Simeon

Sin Đure, rođen je 2. XII. 1917. Godine u Tvrdoj Reci, kotar Bjelovar.

*Osuđen po Okružnom sudu za grad Zagreb, br. K. 226/49 od 19. XII. 1949. godine na **3 i pol godine lišenja slobode s prisilnim radom.***

*Osuđen je radi toga, što je spremio i organizirao ilegalan bijeg preko granice u cilju vršenja neprijateljske propagande iz inozemstva protiv Narodne vlasti. Širio je neprijateljsku i ratnohuškašku propagandu. Pušten je na slobodu **amnestijom januara 1951. godine.***

12. SINKIJEVIĆ Nikola

Sin pok. Aleksija i Ane Suliman. Rođen 21. V. 1900. godine u Pavoskom – Odesa, SSSR.

*Osuđen po Vojnom sudu oblasti Dalmacije broj S. 238/45 od 28. IV. 1945. godine na kaznu smrti streljanjem. Odlukom višeg vojnog suda J.A. broj 904/45 od 1. VI. 1945. godine zamjenjena mu je kazna streljanja sa **kaznom od 15 godina lišenja slobode s prisilnim radom i gubitak građanskih i političkih prava.***

*Osuđen je radi toga, što je za vrijeme okupacije bio istaknuti pristaša i sljedbenik poznatog četničkog vojvode Đujića. U svojim propovijedima i govorima napadao je NOP. Širio je nacionalnu netrpeljivost i vjersku mržnju. Aktivno je sarađivao s talijanskim i njemačkim okupatorom, te vršio špijunažu u korist Talijana, Nijemaca i četnika. Uslijed starosti **umro je na izdržavanju kazne u KPD Stara Gradiška 1948. godine.***

13. VEINOVIĆ Jona

Sin Jovana i Marije Drulović. Rođen 30. VIII. 1902. godine u Modrinu, kotar Benkovac. Monah SPC-a.

*Osuđen po Vojnom sudu Dalmacije broj 129/45 od 7. V. 1945. godine na **20 godina prisilnog rada i 10 godina gubitka građanskih i političkih prava.***

*Osuđen je radi toga, što je za vrijeme okupacije vršio špijunažu u korist talijanskog okupatora, te kao špijun svjedočio na procesu protiv druga Despot Nikole, koji je na osnovu njegova svjedočanstva osuđen na kaznu smrti streljanjem i streljan je. Zatim, Veinović je kao paroh u Modrinu sarađivao i vršio propagandu u korist četnika. U **januaru 1951. godine amnestiran je.***

14. VUJAKLIJA Branko

Sin pok. Nikole. Rođen 23. X. 1926. godine u Zagrebu. Monah SPC-a, student bogoslovnog fakulteta.

*Osuđen po Okružnom sudu za grad Zagreb broj K-226/49 dne 19. XII. 1949. godine na **5 godina lišenja slobode s prisilnim radom.***

Osuđen je radi toga, što je organizirao ilegalni bijeg u cilju da u inozemstvu neprijateljski djeluje protiv FNRJ. Bavio se špekulacijom i prodavao stranu valutu i zlatnike. Osuđen je također radi protuprirodnog bluda nad muškarcima.

15. ŽORŽ Petar

Sin pok. Aleksandra i Kristine rođ. Mišković, rođen 27. X. 1897. godine u Starom Bečeju. Paroh u Narti, Bjelovar.

*Osuđen po Kotarskom sudu Bjelovar 1948. godine na **5 godina prisilnog rada.***

*Osuđen je radi toga, što je širio neprijateljsku propagandu i ratnohuškačku propagandu među svojim parohljanima, nastojao onemogućiti izvršenje pojedinih ekonomskih mjera Narodne Vlasti kao otkup, ubiranje poreza i sl. Klevetao je najviše državne i partijske rukovodioce, te raspirivao nacionalnu netrpeljivost između Srba i Hrvata. Odlukom Prezidijuma Narodne Skupštine FNRJ godine **1950. pušten je na slobodu.***

Prilog 2

Predsjednici i članovi Komisije za vjerske poslove u Hrvatskoj od 1944.-1967.*

- Od kolovoza 1944. do 1945. *Komisija za vjerske poslove* je tijelo pri Predsjedništvu ZAVNOH-a;
- Od 1945.-1953. godine *Komisija za vjerske poslove* je tijelo pri Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske;
- Nakon prestanka rada Vlade NR Hrvatske 1953. godine poslovi *Komisije za vjerske poslove* prenose se u nadležnost novoosnovanog Izvršnog vijeća NR Hrvatske, te se mijenja naziv u *Komisija za vjerske poslove Izvršnog vijeća NR Hrvatske*. Od 1956. godine zove se *Komisija za vjerske poslove*;
- Samostalno republičko tijelo postala je 1959. godine.
- Od 1963. godine ponovno je u nadležnosti Izvršnog vijeća, ostavši njegovim integralnim dijelom sve do ukinuća. Naziv pod kojim je najduže djelovala (1976-1990) je *Komisija za odnose s vjerskim zajednicama*.
- Ukinuta je 1990. godine, kada je osnovan *Ured za odnose s vjerskim zajednicama* Vlade Republike Hrvatske;

*do 1967. godine nije bilo članova izvan Zagreba, tada u Komisiju ulaze i članovi i predstavnici iz Osijeka, Rijeke i Splita.

Predsjednici Komisije za vjerske poslove NR/SR Hrvatske

Svetozar Rittig (1945.- 1954.)

Ivo Sarajčić (1954.-1957.)

Miloš Žanko (1957)

Josip Gržetić (1957.-1959.)

Stjepan Iveković (1959.-1963.)

Ivo Senjanović (1963.-1965.)

Vjekoslav Cvrle (1965.-1966.)

Stjepan Iveković (1966.- 1969)

Članovi Komisije za vjerske poslove NR/SR Hrvatske od 1955.-1967.

1955.

Eduard Kokić (načelnik Općeg odjela IVS NRH), v.d. tajnik (do travnja 1955.)

Milan Čačić, tajnik (od travnja 1955.)

Veljko Drakulić (narodni zastupnik i predsjednik Odbora za budžet Republičkog vijeća), član

Uroš Sljepčević (podsekretar Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove NRH), član

Milivoj Ivčić (sudac Vrhovnog suda NRH), član

Gabrijel Jug (pomoćnik Javnog tužioca Hrvatske), član

Josip Lukatela (savjetnik Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH), član

1956.

Milan Čačić, tajnik

Veljko Drakulić (narodni zastupnik i predsjednik Odbora za budžet Republičkog vijeća), član

Uroš Sljepčević (podsekretar Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove NRH), član

Milivoj Ivčić (sudac Vrhovnog suda NRH), član

Gabrijel Jug (pomoćnik Javnog tužioca Hrvatske), član

Josip Lukatela (savjetnik Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH), član

1957.

Milan Čačić, tajnik (od 1957. Posebno zadužen za odnose s Udruženjem pravoslavnog svećenstva)

Veljko Drakulić (predsjednik Odbora za prosvjetu Sabora NRH), član (posebno zadužen za odnose s SPC-om),

Uroš Sljepčević (podsekretar Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove NRH), član

Milivoj Ivčić (sudac Vrhovnog suda NRH), član

Gabrijel Jug (zamjenik Javnog tužioca NRH), član

Josip Lukatela (savjetnik Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH), član

1958.

Milan Čačić, tajnik

Veljko Drakulić (predsjednik Odbora za prosvjetu Sabora NRH), član

Uroš Sljepčević (podsekretar Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove NRH), član

Milivoj Ivčić (sudac Vrhovnog suda NRH), član

Josip Rihter (pomoćnik Javnog tužioca NRH), član

Josip Lukatela (savjetnik Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH), član

Pavica Pavičić (direktorica Uprave prihoda Državnog sekretarijata za poslove financija NRH), članica

1959.

Zlatko Frid, tajnik; članovi: Veljko Drakulić, Uroš Sljepčević, Željko Dežmar, Mirjana Krstinić i Marko Lolić.

1960.

Zlatko Frid, tajnik; članovi: Veljko Drakulić, Uroš Slijepčević, Željko Dežmar, Mirjana Krstinić, Marko Lolić, Franjo Franulić, Vuka Vukadinović i Stanko Pekeč.

1961.

Zlatko Frid, tajnik; članovi Veljko Drakulić, Željko Dežmar, Mirjana Krstinić, Franjo Franulić, Vuka Vukadinović, Stanko Pekeč i Uroš Slijepčević.

1962.

Zlatko Frid, tajnik; članovi: Veljko Drakulić, Željko Dežmar, Mirjana Krstinić, Franjo Franulić, Vuka Vukadinović, Stanko Pekeč i Uroš Slijepčević.

1963.

Zlatko Frid, tajnik; članovi: Željko Dežmar, Mirjana Krstinić, Franjo Franulić, Vuka Vukadinović, Uroš Slijepčević, Vjekoslav Cvrlje, Ante Uzelac, Marko Blažević, Branko Novaković, Ivica Podgorski i Pero Krste.

1964.

Ivan Lazić, tajnik; članovi: Vjekoslav Cvrlje, Ante Uzelac, Marko Blažević, Branko Novaković, Ivica Podgorski, Josip Gabrić i Stjepko Huml.

1965.

Ivan Lazić, tajnik; članovi: Ante Uzelac, Marko Blažević, Branko Novaković, Ivica Podgorski, Josip Gabrić i Stjepko Huml.

1966.

Ivan Lazić, tajnik; članovi: Ante Uzelac, Marko Blažević, Branko Novaković, Ivica Podgorski, Josip Gabrić, Stjepko Huml, Ratko Karlović i Zlatko Frid.

1967.

Ivan Lazić, tajnik; članovi: Ante Uzelac, Marko Blažević, Branko Novaković, Ivica Podgorski, Josip Gabrić, Stjepko Huml, Ratko Karlović, Zlatko Frid, Slobodan Budak, Veljko Cvjetičanin, Dušan Jardas, Zdenko Jurašek, Ante Zadrović i Srećko Šimurina.

Prilog 3

Popis mitropolita/episkopa na području Hrvatske od 1945.-1967.

Mitropolija Zagrebačka

Arsenije (Svetislav) Bradvarević (1945.-1947.)

Damaskin (Dragutin) Grdanički (1947.-1969.)

Pakračka/Slavonska eparhija

Arsenije Brdarević (1945.-1947.) administrator

Damaskin Grdanički (1947.-1951.) administrator

Emilijan (Emil) Marinović (1951.-1981.)

Gornjokarlovačka eparhija

Arsenije Bradvarević (1945.-1947.) administrator

Nikanor (Nedeljko) Iličić (1947.-1951.)

Simeon (Ljubomir) Zloković (1951.-1990.)

Dalmatinska eparhija

Arsenije Bradvarević (1945.-1947.) administrator

Nikanor Iličić (1947.-1951.) administrator

Simeon Zloković (1951.-1959.) administrator

Stefan (Stevan) Boca (1959.-1978.)

Prilog 4

Kratice

A SPC	Autonomna Srpska pravoslavna crkva
AVNOJ	Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
BiH	Bosna i Hercegovina
br.	broj
CK	Centralni komitet
čhv.	četvorni hvat (zemljišna mjera)
DFJ	Demokratska Federativna Jugoslavija
EUO	Eparhijski upravni odbor
FNRJ	Federativna Narodna Republika Jugoslavija
GNO	Gradski narodni odbor
ha	hektar
HDA	Hrvatski državni arhiv
HE	Hidroelektrana
HPC	Hrvatska pravoslavna crkva
IVS	Izvršno vijeće Sabora
IVZ	Islamska vjerska zajednica
j.	jutro (zemljišna mjera)
KARK	Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju
KC	Katolička crkva
k.č.	katastarska čestica
KP/J	Komunistička partija/Jugoslavije
Kut.	Kutija
KZN	Komisija za nacionalizaciju
KOVZ	Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama
MPC	Makedonska pravoslavna crkva
MPŠ	Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva
NDH	Nezavisna Država Hrvatska
NOB	Narodno-oslobodilačka borba
NOK	Narodni odbor kotara
NOO	Narodni odbor općine
NRH	Narodna Republika Hrvatska
OF	Osobni fond
OZN	Odjeljenje za zaštitu naroda
pov.	povjerljivo
PV NRH	Predsjedništvo vlade Narodne Republike Hrvatske
RSUP SDS	Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Službe državne sigurnosti
SAS	Sveti arhijerejski sinod
SHS	Srba, Hrvata i Slovenaca
SIV	Savezno izvršno vijeće
SPC	Srpska pravoslavna crkva
SPCO	Srpska pravoslavna crkvena općina
SSRNH	Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske
tč.	točka
UDB	Uprava državne bezbjednosti
ul.	Ulica

USPS
ZAVNOH
z.k.ul.
ZOPS

Udruženje srpskog pravoslavnog sveštenstva
Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
zemljišno knjižni uložak
Zemaljski odbor pravoslavnog sveštenstva

Prilog 5

Izvori i literatura

A. IZVORI

1. Arhivski fondovi (Hrvatski državni arhiv)

- HDA, f. 289 Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NRH
- HDA, f. 279 Predsjedništvo vlade NRH (1945-1953)
- HDA, f. 310 Komisija za odnose s vjerskim zajednicama
- HDA, f. 816 Osobni fond Svetozar Rittig
- HDA, f. 1167 Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju NRH
- HDA, f. 1228 Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske
- HDA, f. 1561 Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Službe državne bezbjednosti
- HDA, f. 1575 Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora NRH

2. Tiskani izvori (Zbirke)

- *ZAVNOH, Zbornik dokumenata 1943*, Zagreb, 1964.
- *Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1952.-1954.*, HDA, sv. 3, priredila Branislava Vojnović, Zagreb, 2008.

3. Novine:

- *Glas pravoslavlja*, 1944.
- *Glasnik SPC*, 1946.
- *Hrvatski narod*, 1942.
- *Narodne novine*, 1947.-1954.
- *Službeni list DFJ/FNRJ*: 1945.-1962.
- *Vjesnik*, Zagreb: 1945.-1959.
- *Zbornik zakona i naredaba*, Zagreb, 1920.
- *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1942.*

B. LITERATURA

- Akmadža M., *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, Rijeka, 2004.
- Akmadža M., *Katolička crkve u komunističkoj Hrvatskoj 1945. -1990.*, Slavonski Brod, 2013.
- Akmadža M., *Provedba agrarne reforme na crkvenim posjedima u Požeškom dekanatu, Zlatna dolina, Vol. 7, 2001., br. 1.*
- Bosanac B., *Vreme koje je prethodilo i hronologija izgradnje spomen-hrama u Jasenovcu u Eparhiji slavonskoj, u Večni pomen Jasenovac*, Beograd 1990.
- Car T., *Agrarna reforma i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi na području pakračke eparhije 1945.-1948.*, *Časopis za suvremenu povijest, br. 2 2011.*
- Hasagić E., *Komunistička partija Jugoslavije: izabrani dokumenti 1919-1941*, Zagreb 1959.
- Lešić M., *Izgradnja i obnova crkava i manastira od 1920-1940.*
- Maticka M., *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*, Zagreb 1990.
- Maticka M., *Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944-1948)*, *Radovi Zavoda za Hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, vol. 25, 1992.*
- Matković H., *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998.
- Petranović B., *Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ*, Beograd 1964.
- Petranović B., *Historija Jugoslavije*, Beograd 1988.
- Radelić Z., *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006.
- Radić R., *Verom protiv vere*, Beograd, 1995.
- Radić R., *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd 2002.
- Radić R., *Izbor patrijarha Srpske pravoslavne crkve u 20. veku*
- Slijepčević Đ., *Jugoslavija uoči i za vreme drugog svjetskog rata*, München, 1978.
- Veselinović R., *Ujedinjenje pokrajinskih crkava i vaspostavljanje Srpske patrijaršije*, Beograd, 1971.

Disertacije/znanstveni skupovi

- H. Kačer, *Nacionalizacija i denacionalizacija*, disertacija, Split 1997.
- Vladimir Geiger: *Smrtna presuda Vojnog suda Komande grada Zagreba poglavaru Hrvatske pravoslavne crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mitropolitu Germogenu 1945*, Dijalog povjesničara - istoričara, 2/ Fleck, Hans-Georg; Graovac, Igor (ur.). - Zagreb : Friedrich Naumann Stiftung, 2000., 569-582.

C. MREŽNE STRANICE

- <https://sr.wikisource.com>
- <http://www.Eparhija-slavonska.com>
- <https://sr.wikipedia.org/wiki/>

10. ŽIVOTOPIS AUTORA I POPIS OBJAVLJENIH DJELA

Rođen je 20. srpnja 1977. godine u Zagrebu. Studij povijesti završio je 2002. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od 2002. godine je vanjski suradnik Leksiokografskog zavoda Miroslav Krleža. Od 2004. godine zaposlenik je Hrvatskog državnog arhiva. Nakon polaganja stručnog ispita 2006. godine stekao je titulu diplomiranog arhivista. U razdoblju od 2011. do 2016. godine objavljena su mu tri znanstvena članka:

- *Agrarna reforma i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi na području Pakračke eparhije 1945.-1948. godine*, ČSP 43, br. 2, Zagreb 2011., 521-550.
- *Udruženje pravoslavnog sveštenstva Hrvatske u službi komunističkog režima: Slavonska eparhija od 1947. do 1967.*, Scrinia Slavonica 14 (2014), 253-280.
- *Obilježavanje tisućugodišnjice kršćanstva u Poljskoj u kontekstu poljsko-njemačkih odnosa i crkveno-državnih odnosa u Poljskoj i Jugoslaviji (1965.)*, ČSP, br. 1, Zagreb 2016.